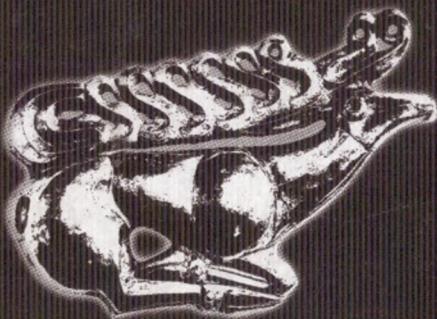

Ираэф

III
2009

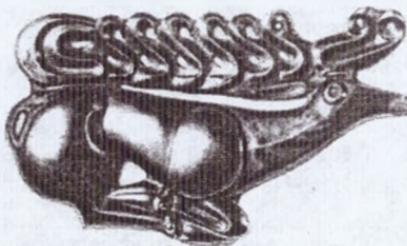

Ираæф

ЛИТЕРАТУРОН-АЙЙЕВАДОН ЖУРНАЛ

III
2009

ЖУРНАЛ АНЗ ЦÆУЙ 4 ХАТТИ

г.ДЗÆУÆГИГЬÆУ

ИРАФ
№ 3, 2009
Литературон-айевадон журнал

ИРАФ
№ 3, 2009
Ежеквартальный
литературно-художественный журнал.
Издается с 1991 г.

Учредитель: Комитет РСО-А. по печати
и делам издательств.

Сәйраг редактор - Малити Васо

Редколлеги:
Бабочити Руслан
Джиккайти Шамил,
Колити Витали (бэрнон секретарь),
Съюдтати Эльбрус,
Тетцойти Таймураз,
Хәмициати Тамарә

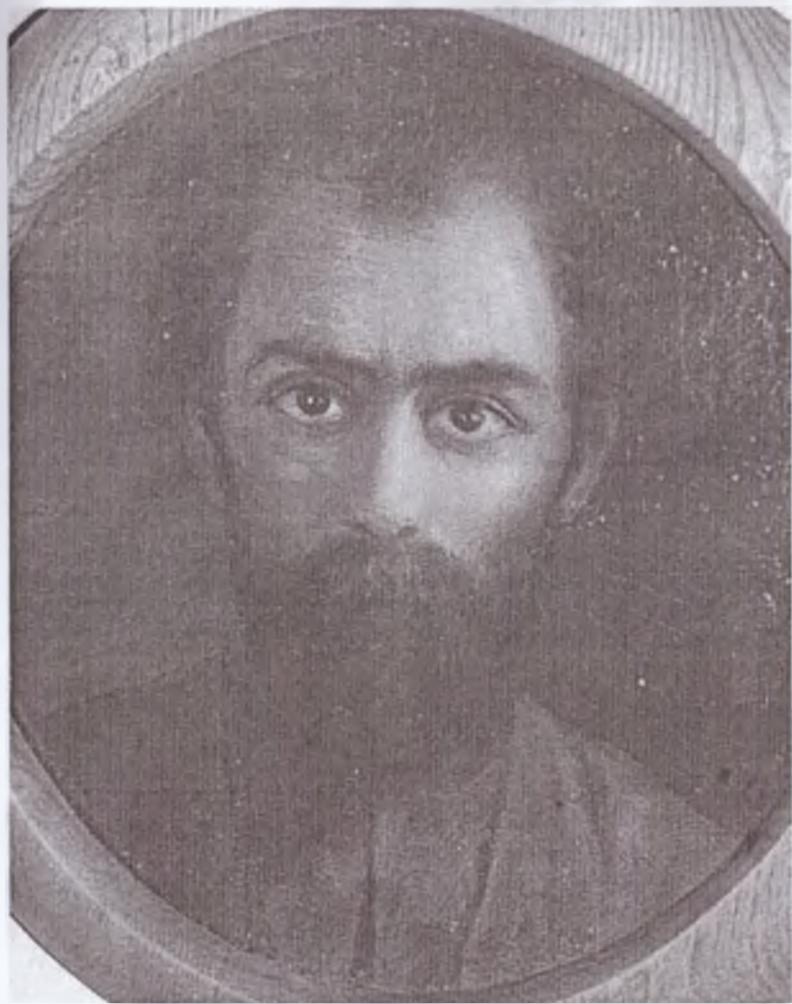
Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пер. Соляный, 9.
Телефоны: 53-28-21, 53-14-32

Сдано в набор 7. 04. 2009 г., подписано в печать 7. 06. 2009 г.
Формат 60x80 1/16. Печать офсетная. Усл. печ. л. 19.

ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
362015 РСО-А., г. Владикавказ, пр. Коста, 11
© Ираф, 3, 2009 г.

КЪОСТА - 150 АНЗИ

Автопортрет

Къостай фидæ Леуан

Æ хуэрæ Хетæгкати-
Хъайтмазти Ольгæ

Къоста æма саугин Цæлиkkати Александр

КЪОСТАЙ КОНД ХУЗТАЕЙ

Дорсæтгутæ

Цәлиkkати Анни портрет

А. Я. Поповай портрет

Е.Ф. Крек-Носковай
портрет

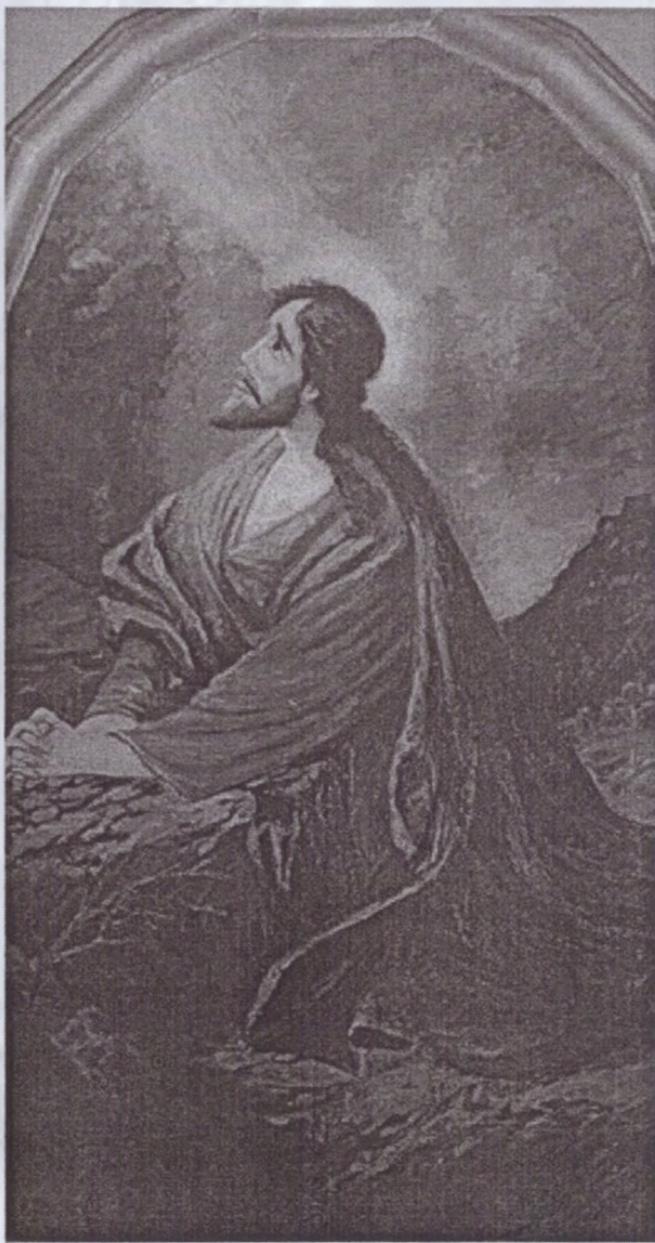

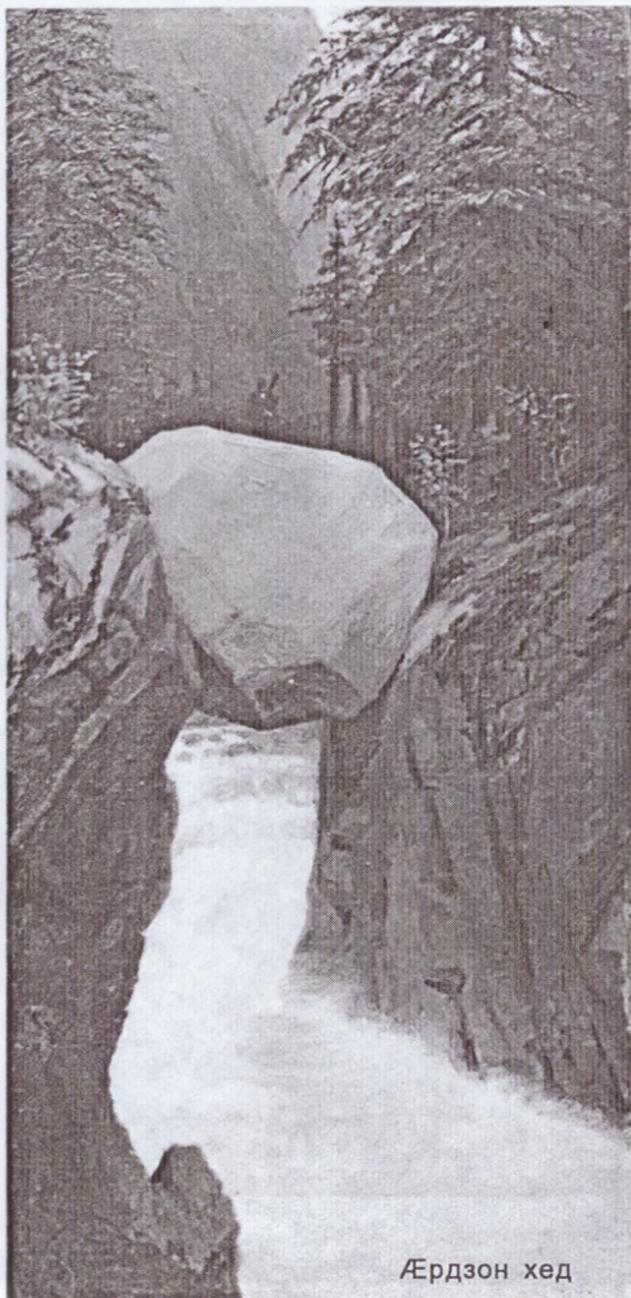
Гутъиати Мисирбий портрет

Æрхунгæнæг
изæд

Кувд

Аердзон хэд

«ИРОН ФÆНДЫР»-ÆЙ

НЫФС

Тызмæгæй мæм ма кæс,
Мæ фыды зæронд.
Дæ зæрдæмæ ма хæсс
Мæ зæрдæйы конд!

Йæ фыды фæндиаг
Кæм вæйыы фырт дæр -
Лæппуйæ рæдиаг
Нæ вæйыы æвзæр!

Дæ номыл, дæ кадыл
Нæ барын мæхи, -
Ныуадз мæ мæ адыл, -
Фæндон хорз кæм и!.

Æз топпæй нæ хъазын,
Æз барæг нæ дæн;
Æхсаргард ысласын
Мæ бон нæу мæнæн...

Фæхудæнт мыл хъалтæ,
Ды се мбал нæ дæ!
Мæ гутон, мæ галтæ -
Мæнæн дæр цæтгæ!

Мæ гутон, мæ галтæ -
Мæ фæндыр, мæ зонд;
Мæ кадæг, мæ зарæг -
Мæ цард хоры конд.

Нæ дзыллæйы зæрдæ -
Мæ хуымгæнды хай;
Нæ бæсты сагъæстæ -
Мæ фæззыгон най...

Дзаг хорæй мæ хордон,
Бæркадджын мæ зæхх,
Хæдтулгæ мæ уæрдон,
Мæ фæндаг уæрæх...

Мæгуырæй мын ма тæрс,
Мæ фыды зæронд, -
Дæ зæрдæмæ ма хæсс
Мæ зæрдæйы конд!..

ÆЙ, ДЖИДИ!

Бирæ фæлмæн тынтаэ зæрдæ нывæнды, -
Бар ма йын радт!..
Бирæ цыдæртæ мæгуыры фæфæнды
Иуæй-иу хатт.

-ÆЙ, джиди, - афтæ фæзæгты йæхицæн, -
Искуы æз дæр
Адæмы фарнæй куы скæнин мæхицæн
Кад æмæ сæр!

Тарфдæр мæ зæрдæ йæхимæ куы хæссид
Искæй зынад,
Дунейы хæрзтæй хуыздæр мæм куы кæсид
Уарзондзинад!..

АЗАР!

Æз дæ зарынмæ куы хъусын,
Уæд хъæлдзæгдæрæй фæкусын,
О, мæ хуры хай, -
Азар-ма, чызгай!..

Мах бар нал ысты нæ сæртæ...
Азар, цалынмæ дæ зæрдæ
    Не ссай фырмæстæй,
    Адæмы мæтæй!..

Адæмæн зæхх у сæ дарæг...
Азар!.. Ракæ мыл-иу хъарæг, -
    О, мæ бон, - иу зæгъ, -
    Байстой нын нæ зæхх!..

Нал дæ бахъæудзæн ныр рувын..
Азар!.. Сахуыр мæ кæ кувын!..
    Ма фæлидз тæргай,
    О, мæ хурыхай!..

ФЕСÆФ!

Фесæф, фесæф, цард,
Сау лæппуимæ,
Тагъд дæлдзæх фæу
Ме намондимæ! -

Калмау мын мæ риу
Судзгæ баууылдта
Маст - зæрдæхалæн,
Иæ тых басæтта!

Афæлывта мæ
Сауæрфыг рæсугъд...
О, мæ худинаг,
О, мæгуыр мæ уд!..

Дзырд Хуыцауы раз
Радта иннæмæн, -
Къухæй нал ласы
Ныр йæ къухдарæн...

Гъей, чызгай, цæмæн
Афæлывтай мæн!..

Цәй, дә Хуыңау дын
Уәд тәрхонгәнәг!..

Дарғ ҳәэххон зымәг,
Уалдыгон bonaу,
Ныр аәрымысын
Æз, фынфенәгай...

Кәд кәрәдзийы
Фаг нә рәвдыштам?
Кәд кәрәдзийән
Фаг нә фәедзырдтам

Уарzon ныхәстә,
Цардәнхъәләджы?!.
Гъей, цы хъал уыддән
Уыцы рәстәджы!..

Ныр дәу чи хәссы,
Уый йә ләджыхъәд
Мемә бавзарәд,
Кәд хуыздәр у, уәд!

Йе - йә топпәй хъааст,
Йе - йә бәхыл бадт,
Йе - йә кәсгөн кафт,
Йе - йә цәгъдә зард!..

Дәу сырх дарийә
Хорз ысфәелыста!
Дәу сизгъәрин рон
Нарәг балвәста!..

Риуы 'гънаәджытә
Хъазыңц стъалытау...
Уәд дә хәрдгәхыуд,
Уәд дә алы 'гъдау!...

Фесæф, фесæф, цард,
Саулæппуимæ,
Таъд дæлдзæх фæу
Ме намондимæ!

Калмау мын мæ риу
Судзгæ бауылтa
Маст - зæрдæхалæн, -
Йæ тых басæтга!

ЗОНЫН

Зонын, æффæрмæй кæудзыстут,
Бавæрдзыстут мын мæмард,
«Рухсаг у, рухсаг, - зæгъдзыстут, -
Ницæмæн уал уыд дæ цард!»

Зонын, æргæвддзыстут исты, -
Мардыл ма чи дары ком? -
Алчи æффæстæй мæ хисты
Скардзæн арахъæй мæ ном.

Иу бон æгъгъæд у мысынæн,
Иу бон кæндзыстут мæ дзырд,
Уый фæстæ фeroх уыдзынæн, -
Нichi уал зондзæн мæ цырт.

ХÆРЗБОН!

Ифтонг хызынæй, лæдзæгæй, æрчыитæй,
Скодтон уæрдæхæй дзыхъыннæуæг рон,
Ис ма цыдæртæ мæ кæрцы фæдджитæй...
Дард у мæ фæндаг... Зæгъын дын: хæрзбон!..

Рагæй мын «ацу» дæ цæстæнгас дзуры,
Рагæй дæ кодтон мæ уындæй тæрсын;
Зонын, дæ зæрдæ куыд ризы мæ цуры,
Хъусын ныр дæр ма йæ сусæг хъæрзын...

Гъеныр хәрзбон, мәе хур!.. Нал мәе уындының,
Дардмәе дә хәеддзуы маңауыл дом!
Райсом мәе қастаңгас ферох кәндзының,
Ферох кәндзының иннәбон мәе ном...

Чи зоны, искуы арыфта дә зәрдыл
Инәджы сағъаң, мәгуыры бәллын, -
Чи зоны, искуы күй уайа дә цәстыл -
Уазал ахсәеви фәндагыл мәллын, -

Ма-иу фәтәрс, чызгай! Ахәм фыдфынтае
Дардәй дын амонд хәесдзысты уәеддәр, -
Исчи та исы йәхимәе дә рынтае,
Исчи дын хъары нывондән йәе сәр...

Хонын әмбалән нәе фыдбылыз мемәе, -
Тағыддәр мәе балцән йәе фәстаг кәрон
Уый «фәндарастәй» кәд ссарин әз йемәе...
Ма фәфәсмөн кә!.. Хәрзбон у, хәрзбон!..

МАЕГУЫРЫ ЗАЕРДАЕ

Зымәг нәе хәехты цух нәе уадзы, -
Ләджы әмбәрп әруары мит;
Аефцәгәй коммәе уад дзыназы;
Их доныл саразы йәе хид.

Ахсәвән нәем кәрон нәе вәййы...
Тәхудиаг кәм нәе у сәрд!
Сәнар кәмәе нәй, уый ныссәйы, -
Цырагъ нәем чи судзы фәсхәрд?!

Нәй кад мәгуыр ләгән йәе күистән, -
Йәе сихор, ие хсәвәр - йәе мәт;
Йәе уат - ыскъәт, зыгуым - йәе лыстән,
Хъәбәр - йәе цәәх хуыссән нымәт...

Кәд рұхс нәе байяфы йәе цардәй,
Йәе бон кәд арвиты зынтае, -

Үәddәр нә ныxxуыссы әнкъардәй -
Йә зәрдә хәл вәйи фынтәй.

РАКÆС!..

Дзәгъәл мә ныуагъта мә фыд,
Нә зонын мә мады рәвдыд,
Нә бәстәй фәхицән дән сонтәй.
Кәмдәрты әнәсәронәй,
Æдыхәй, әңгәлонәй,
Мә уалдзәг арвыистон фыдбонтәй...

Фәхәссон-ма, загътон, уәddәр
Фәстәмә мә иунәджы сәр
Мә Ирмә, мә райгуырән бәстәм...
Мә цәстыйыг донау мызти,
Мә зәрдә фырцинәй рызти, -
Күы скастән нә цъитиджын хәхтәм.

Æрцыддән... Мәхицәй фыддәр
Мәгуырәй күы ссардтон дәу дәр,
Мә уарзон, мә иубәстон адәм!..
Нә хәхтәй, нә тыгъд быдыртәй
Æмхуызон нә иуән дәр нәй, -
Кәм кусәм, кәм цәүәм, кәм бадәм!..

Ләджы хуызән ләг нәем - ыстәм,
Бәрәг дәр нә нал ис, цы стәм,
Цы уыдзән нә фидән, нә фәстаг? —
Кәдәмдәр ма хиләм күирмәй...
Гъе, Уастырджи, ракәс, цәмәй
Нә фәуәм бынтондәр фыдвәндаг!..

ÆНÆ ХАЙ

Мә Иры фәсивәд! Дә цинәй, дә хъигәй
Фәластон мә сай зәрдә дард...
Цы ма мын кәндзынә? - дә цәстыйысыгәй
әнәе хай фәуыдзән мә мард!..

Æцæгæлон адæм, æцæгæлон бæстæ
Æхсныфæй нуазынц мæ туг...
Мæлæтæй нæ тæрсын, фæлæ мын мæ фæстæ,
Мæ уæлмæрдмæ чи хæсдзæн сур?

Кæй чызг мыл ыскæндзæн зæрдæхалæн хъарæг,
Кæй кæуынæй риздзæн къæдзæх,
Кæй фæндыр ысцæгъдзæн мæ иунæджы зарæг,
Чи уадздзæн мæ дугын йæ бæх?

Мæ Иры фæсивæд! Дæ цинæй, дæ хъыгæй
Фæластон мæ сай зæрдæ дард ...
Цы ма мын кæндзынæ? Дæ цæсттысыгæй
Æнæ хай фæкодтон мæ мард!..

ÆНÆ ФИЙЙАУ

Хорз фиййау пыхсы дæр ары йæ фосы фæд,
Рындзыл нæ кæнлы фынæй...
Фесæфай, фесæфай, уастæн, нæ фæсивæд, -
Иу бахъаггæнæг дæ нæй!

Тар хъæдмæ бацыддæ, пыхсы ныдздзæгъæл дæ, -
Стонг фосæй сонтдæр, зыддæр, -
Иугæйттæй агурыс фароны хæтæлтæ,
Стонг фосау сæфыс ды дæр!..

Гъæй, джиди! Искуы дæ фиййау куы разарид
Иу сай къæдзæхы сæрæй!
Хорз фосы дзугау дæ иумæ куы равзарид
Исли йæ фарны хъæрæй!..

САЛДАТ

Удæнцой ма фена, махæн нæ цардывæнд
Чи халы барынвæндæй!..
О, мæ ныйярæг, æвзаргæ тын ма нывæнд, -
Цухъхъатæ дарæн мын нæй!..

Морæ фæсбынæй дæ буц хъæбулы зæрдæ

- Нал ысрұхс кодтай, мæ мад! -

Исчи дæ фыртæн куы асæтта йе фсæртæ,

Додой, куы райса йæ над!

«Стонгаей мæллын, гыцци!» - никæмæ бадзурдзæн, -

Буц хæринағæн ын - кас...

Талыңг къазармайы къуымы-иу батулдзæн,

Сау хъæмп - йæ goban, йæ баз...

Иртæст йæ дзыллæйæ, уайтагъдæр базондзæн

Фидиссаг цардæн йæ ад;

Успур лæппуйай дæ ницæуыл бадомдзæн, -

Хорз уа, æвзæр уа - салдат!

Исчи куы ныммара искуы дæ дарæджы, -

Чи ма йын райсдзæн йæ туг?

Ракæн-иу, ракæ йæ сагъæс дæ хъарæджы,

Аргæвд-иу хистæн нæ хъүг!..

О, мæ ныйгарæг, уæд дын æз æрбамæлон,

Ма ку!.. Фæуром дæхи!..

Фенæм уал... Фесæфæд сау лæппу цардбæллон,

Чи мæ цы айса - йæхи!..

ДОДОЙ

Додой фæкæнат, мæ райгуырæн хæхтæ,

Сау фæныкæй уæ куы фенин фæлтау!

Зæй уæ фæласа, нæ тæрхонылæтæ, -

Иу ма уæ фезмæлæд искуы лæгай!..

Искæй зæрдæ уæ дзыназгæ нырризæд,

Искæмæ бахъарæд адæмы хъыг,

Дзыллæйы мæстæй уæ исчи фæриссæд,

Иумæ уæ разынæд иу цæстысыг!..

Фидар рæхыстæй нын не уæнгтæ сбастой,

Рұхс кувæндæттæй хынджылæг кæнның,

Мард нын нæ уадзынц, нæ хæхтæ нын байстой,
Стырæй, чысылæй нæ уистæй нæмынц...

Иугай ныййыстæм, ныууагътам нæ бæстæ,
Фос дæр ма афтæ ныппырх кæны сырд, -
Фезмæл-ма, фезмæл, нæ фиййау, нæ фæстæ,
Иумæ нæ рамбырд кæн, арфæйы дзырд!..

Оххай-гье! Не знаг нæ былмæ фæтæры, -
Кадмæ бæлгæйæ æгадæй мæлæм...
Адæмы фарнæй къæдзæх дæр ныннæры, -
Гье, мардзæ, исчи! - бынтон сæфт кæнæм!..

КАТАЙ

Мæ хæлар, мæ уарzon, æнæзонгæ уарzon!
Цы номæй дæм бадзурон, уый ма мын зæгъ?..

Мæ зæрдыл дæ дарын цы ныфсæй фæразон,
Мæ райгуырæн бæстæ, мæ фыдæлты зæхх?

Мæ райгуырæн бæстæ! Дæ айнæг къæдзæхæй,
Дæ фидар, фæлтæрд риуæй хъусын хъæрзын...

Мæ хæлар, мæ уарzon! Дæлзæххæй, уæлзæххæй,
Кæмдæриddæр дæ, - тагъд мæ хъæрмæ фæзын!..

Хъæр мæрдтæм дæр хъусы, - куы бамбæхсай барæй,
Уæд усы кæрдæны мыттагмæ фæхæт!..

Мæ мæгуыр Ирыстон! æрцæуæг æлдарæй,
Тыхгæнæг хæддзуýæ дæ ма уæд, ма, мæт?

Тыхгæнæг хæддзумæ кæд искуы фæндонæй,
Æууæнккагæй радтай, рæстæнхъæл, дæ бар?..

Мæ хæлар, мæ уарzon! Ныммæл мын фæсмонæй,
Ды искуы хæддзуýæ куы скæнай æлдар!..

Сынан.

Хүчайреј артсегондона феден,-
Нсе сартыс нал суннур нөхбар.
Ониң бөлбөсүг зөзүн дами ке едән
Дөйсөн, фәндең иш ай жөндөр!

Нсе замың ишбүр, ишечүр наң жарда,
Айр, фәнеләд ишгај, наң дүрд...
Сүрдөн наң дүгнисејем айрда,
Айгај у шаң үзүктөн дөң үрт!

Да кад иштапаше у үаринаг,
Да ақард-ке, ишрдер-сәде:
Захфындын нал бассад көнинаг,
Да иштег ашайре фәнде

Къостай Къохфинст

Балык зарас.

Чејтә, деңгелештерәү,
Радиен иң күрттә
Абай көрәдзинә,
Ляр испеппүйтә!..

Скәнсем иң түркә
Дүгүләйт ишәй,-
Рүхемә аңа зівсәр,
Наштә аңғанаш!..

Растәнкад јаргунај
Скәнсем иң фәнисәр.
- Нә, шарыс, шарыса!..
Фресәр, иңжандар!..

Къостай къохфинст

ХЪУЫБАДЫ

Сәрдәй, зымәгәй,
Гүбыр, тызмәгәй,
Йә кәрцы мидәг,
Ныхасы бады
Зәронд Хъуыбады,
Нә фәндирдзәгъдәг...

Кәйдәр дзәгъәлзад,
Ләппүйә бazzад
Йә сау бындурыл...
Кәдәм-иу бафтыд,
Уым-иу фәкафыд
Кәрдзыны мурыл...

Бәгънәг, бәгъәввад,
Ыстонг, уысмән над
Хуыцауы рәестәй!
Цыфәй нырраесыд, -
Хәфсытә уасыд
Йә къахы скъуытәй...

Бын бауай, иунәг,
Дзылләтәй иу ләг
Кәй нә рәевдытда!
Фәсмон фәкәна,
Мәрдты дзыназа,
Дәу чи ныйтардта!..

Дәу урс әхсырәй,
Дәу худгә-хурәй
Чи нә бафсәста!
Дәу цардуалдзәджы
Йә хъарм хъәбисы
Чи нә ауызта!

Фийайу куы уыди,
Уәд-иу хуыссыди

Тәедзгәе-ыскъәты;
Мит-иу күң уарыд,
Үәд-иу ныzzарыд
Къәдзәхләгәты...

Үәд фос күңд уарзта? -
Фәесал цын ласта
Иә салд әрчъийә!..
Йә зард нә уагъта, -
Фәндир ыскъахта
Бәрзбызычъийә...

Бәрзонд урс хәехтә,
Æнкъард къәдзәхтә,
Æгомыг бәлас
Фыйяуы уарзыңц
әмәе йын зарыңц
Сәе сүсәг ныхас.

Цәргәесы бәллын,
Уәлларвы нәрын,
Дымгәйи хъарәг,
Цәф сәгуыты маст,
Æксәрдәнене хъазт -
Фыйяуы зарәг...

Фәскъәвда хур бон
Уымәл ривәддон,
Рәсугъд хизәнтә,
Æфсәест фосы дзуг,
Сәрибары дуг -
Фыйяуы сәенттә.

Фәләе нә амонд
Æнәе сәрнывонд
Нә хәссы бирә! -
Æнәе аххосәй
Фыйяуы фосәй
Нә хәссы бирәгъ!..

Æмбаргæ фиййау
Иæ фосы рæгъяу
Нымадæй дары,
Фæллæ Хъубады
Йæ фоснымады
Фындиндæс нæ ары...

Кæм цæ агура?
Кæмæй цæ кура? -
Хъæр цæ кæм уæнды!
Лæгдзарм тæнæг у,
Æлдар фыдлæг у,
Мæллын кæй фæнды?..

Фæлидзон, загъта...
Йæ фос фæуагъта
Хъæу-сæр уæзæгыл,
Йæхæдæг алыгъд,
Дыгурмæ ахызт
Адай-æффæгыл...

Ирæй, Кæсæгæй,
Фæндырдзæгъдæгæй
Кæм нæ фæхатти?
Цытджын Калачы
Иæ зарды руаджы
Сæндæтты бадти.

Иæ хорз зардҗытæн,
Иæ хорз каддҗытæн
Кæрон кæм уыди?
Æнæ фæхудгæ,
Æнæ фækæугæ
Цæм чи лæууыди?!.

Йæ къах нæ фæллад,
Йæ зард нæ фенад
Иæ цæугæ-царды...
Æрмæст нæ хъæумæ

Куырмæй фæстæмæ
Æрцыд Хъуыбады...

Сæрдæй, зымæгæй,
Гуыбыр-тызмæгæй,
Йæ къæрит кæрцы
Ныхасы бады
Зæронд Хъуыбады, -
Нæ йæ зоныс, цы?..

ЧИ ДÆ?

Мыггагæй мæ ма фæрс, -
Уæздан лæт нæ дæн;
Мæ уындумæ мын ма кæс,
Нæ бæззын чызгæн.

Мæ хæдон - четæнæй,
Мæ куырæт - кæтtag,
Мæ цухъхъа - цъæх тынæй -
Нæхи хохбæстаг.

Нымæтхуд, æрчъитæ,
Мæ ронбаст - уæрдæх...
Фæрсыс ма мæ: чи дæ?
Уæд байхъус дзæбæх!..

Æз райгуырддæн хохы...
Нæ хъæдкүул ыскъæт, -
Ныр дæр мæ нæу рохы, -
Æвгъæддон уыд уæд...

Рæстмæйы хъуылдагæн
Сыгъдæгдæр ран хъуыд,
Фæлæ дзы мæ мадæн
Хуыздæр ран нæ уыд.

Æлгыистæн мын бæззад...
Тæрсын дзы ныр дæр...

Рынчынæн «æгæссад
Дæ уæд» зæгъ, æндæр

Йæ бахъуыд-сахатæн
Мæгуыры бон циу? -
Нæ фæци мæ мадæн
Нæ файнуст, нæ тиу.

Нæ йæм уыд фæкæсæг...
Йæ мой йæм кæм бадт! -
Æмæ йæ фыдвæззæг
Фæкодта мæ мад.

Мæн иу ус фæхаста...
Сывæллонахуыр,
Йæ дзидзи нæ ласта
Мæ дзыхæй, мæгуыр.

Куыд фæрæзта, уыйас -
Æппæтæй дæр фаг!
Фæцарддæн æм иу аз,
Фæдæн æм дыггаг.

Фæхъомыл дæн афтæ, -
Æдæрсгæ цыддæн...
Кæм заргæ, кæм кафгæ
Æмбырдтыл зылддæн...

Чысыл ма йæ зонын
Мæ фыды... Хæмæт, -
Йæ номæй йæ хонын, -
Кæм кодта мæ мæт!

Дыггаг ус æрхаста...
Æркодтой мæн дæр...
Мæ «чынð» мæ нæ уарзта, -
Фыдсыл уыд кæмдæр!

Йæр пард дæр ысхуистæй,
Йæр рæвдыд дæр - над,
Йæ «цу-ма» рæхуистæй, —
Гъеуый дам дын - мад!

Мæ фыд-иу къуыригай
Дзæбидырдзуан цыд,
Йæ ус та æригай
Хæдзар-хæдзар зылд.

Цуанон лæг мæрдтæм
Хæстæгдæр цæры,
Йæ мард та уæлмæрдтæм
Нæ хæццæ кæны!..

Фæдзурынц æй алхатт, —
Мæ фыдæй хуыздæр
Лæг цуаны нæ ахатг.
Ныххæррæгъ кæмдæр!

Ус хистытæ кодта,
Фæуæй кодта зæхх,
Цы ардта, уый хордта
Æввонгæй, дзæбæх.

Ныр дæр ма æрра дæн,
Сывæллонау, сонт, -
Уæд та?.. Цæй, йæ мадæн
Чи амоны зонд?

Хæрз дзæгъæл кæй зайын,
Уый базыдтон... Ky!
Кæуынæй кæй сайын? -
Дæсаздзыд лæг у!

Ус афæдзы бонмæ
Йæхиуыл хæцыд, -
Уæлладжыры коммæ
Чындзы та фæцыд.

Мæн къæйыл ныууагъта...
Йе амæл, йе рæз, —
Æвæдзæгæн загъта:
Куыст - цардæн фæрæз!

Цы куыстæн бæззыддæн
Дзæбæхдæр мыздыл? -
Уæлыгæс фæцыддæн
Гуыбыны хæрдыл.

Мæ фысымтæ радæй,
Мæ хуыссæн - лыстæн,
Уæддæр-иу «дæ-да-дæй»
Куы ныzzарыддæн!

Уæлыгæс - бынхорæй
Фийайа дæр ысдæн, -
Дæс мæрты мын хорæй
Лæвæрдтой мыздæн.

Фийайауæн - уæллæфтау,
Хæлынхуд, хызын,
Йæ къæбæр - æнæвгъяу, -
Йæ куыст нæу уæд зын.

Æлгыистæй, уæд надæй
Цы нæ бавзæрстон!
Уæддæр-иу «дæ-да-дæй»
Куы ныцæлхъ ластон!

Æхсæрдæсæмаздзыд -
Лæджы бындæфхад, -
Æгæр дæр фæхъазыд,
Æгæр дæр фæбадт!

Иæхицæн ныссадзы
Ысхъæлфындз цæвæг,
Уыгæрдæнтæ дасы, -
Иæ риуыгъд - бæрæг!

Цы цәнгтә мыл разад,
Цы хосдзау уыддән!
Фәләә ма кәм бazzад
Уыгәрдән мәнән! -

Гәеппәл дәр мын нал уыд.
Цы фәци мә зәхх? -
Хәрнәгән дам бахъуыд.
Цу, исты цын зәгъ!

Ыссәдз азмә азгай
Æххуырсты цыддән...
Цы нәе кодтон радгай,
Цы нәе-иу уыддән?

Мәе архайд, мәе тыхмәе
Ләг кодта хәләг;
Æккойә мәе ныхмәе
Кәм ләууыд хәрәг!

Мәхи та дын стауын, -
Нәе дын зыдтон, цы.
Тын уәрдын, тын уафын,
Хәрдгәйә - дәсны;

Æрцындәй, хәсгардәй -
Хәрзарәхст, чызгау...
Гъеуәеддәр «дә-да-дәй»
Чи зарыд мәнау?

Йәе бонәй уа зәрдәй! -
Күйд хивәндү у, күй!
Зәгъ-ма йын: аевзәр дә, -
Уырны йәе бәегүү!

Бон хурмә нывәндү
Рәесүгд хурсы тын,
Æксәв ай аерфәндү
Мәимәе хәтын.

Кәецәй йәм фәсиды
Сәрибары дуг?
Цәмән дзы әхсиды
Цәдҗдҗинагау түг?

Йәе бонәй уа, уастән,
Дәрғәрфыг рәсүгъд!
Кәм ләууы йәе хъазтән
Ләппуйы тәеппуд!

Куыд уыди йәе фыццаг?
Куыд разылд мәе сәр?
Куыд уыдзән йәе фәстаг?
Нәе зонын ныр дәр...

Йәе уындәй куы райди
Мәе зәрдәе, куы та,
Цымы йәе фәсайди, —
Йе сәфт дзы уыдта...

Куыддәр-иу ныхъхъус дән,
Фәлыштән-иу дард...
Аръ нал уыд мәе куистән,
Ысуәлдай мәе цард...

Быцәугонд хъәуимә...
Æмгартәй тәрсын...
Гъей, зәрдәе, дәуимә
Кәй бон у хәцын?!

Цәмән-иу мәм кости
Мәе сәфт хуры хай?
Цәмән-иу фәраст и
Мәе рәэсты чызгай?

Цәмән-иу мәм баҳудт
Хъуызгәе-мидбылты?
Цәмән мәе хъуыд агъуд, -
Ливорджын дән цы?

Ныббар мын, кәд дардәй
Мәе ныхас хәссын, -
Мәстджынәй, әңкъардәй
Мәе сәенттәе мысын...

Нәе зымәег ингән у, -
Йәе зәйтәе - нәе мәет;
Нәе фәэззәег күистән у,
Нәе уалдзәег - дзәнәет.

Хур арәхдәер тавы,
Ыңуләфы зәхх,
Сәгъ хъәмпәй нәе давы, —
Нәе хуссәртәе - цъәх.

Фәемил вәййынц хәехтәе,
Фәбур вәййы дон,
Æртәхынц нәем мәргътәе,
Фәтынг вәййы бон.

Фәэзыны гәләбу...
Зынг фесты зәрдәе...
Гъе, мәрдзәе, нәе ләппу! -
Цы фәедәе, кәем дә?!.

Дәе хъару нын равдис! -
Күиддәрфәнды уәд, -
Ирәдисән бар ис:
Йе - фыр, йе - рәуәед.

Мәе ирәд цәттәе у...
Æххуырсты мыздәй
Æрымбырд... Цы хъәуы, -
Æппәет дәер хыгъдәй.

Мәе фосән цын дардтон
Мәехи армәй цәхх,
Сәе мадән цын ссардтон
Дыууә галәй бәх.

Æнæуый, цы зæгъай, -
Æппæтæй рæвдыд...
Мæ саgъæс, мæ катай -
Чызгайæн йæ фыд.

Мæгуыр лæгмæ - схъæлдзырд,
Æнæбарвæссон;
Хъæубæсты - хъæды сырд,
Хæдзары - Сырдон.

Дзырды бар кæй уадзы,
Кæй фæрсы фæндæй?
Чызг тайы, дзыназы,
Мад судзы мæстæй...

Æмвæнд ыстæм рагæй...
Мад циу? Мад нæ фарс
Хæцдæнис дæндагæй...
Фыд... Фыд у цъæх арс!

Фæкодтон нывæндтæ,-
Мæ куывд мын Хуыцау
Нæ исы... Мæ зæрдæ
Ыïсдзæгъæл, ыссай...

Кæй барвитон курæг?
Кæй та равдæла?
Цæй мæгуыр дæ, иунæг,
Дæ мад амæла!

Кæй барвитон курæг?
Æфсæрмлæг кæм и?
Мæ лæгтæм лæбурæг
Куы скæна йæхи?

Мæхæдæг фæцæуон, -
Уæд ноджы фыддæр, -
Куы нæ йæм фæлæууон,
Куы сдзурон æз дæр!..

Кәй та цын ай курынц
Уый ацы сахат
Сәхүйддәг дәр дзуринц...
Нәй йә дәтты мад.

Иә чызг дәр кәм комы?!.
Фәкъәйных цәм и, -
Йә дзыггутә тоны,
Аергәвдү йәхү...

Аервиты мәм ал-хатт:
«Цы фәдә, кәм дә?
Мәлүйнмә мә ма радт,
Фәзын, кәд ләг дә!»

Гъеуый дын мә митә, -
Күйдәндү цә дом!
Фәрсүс ма мә: чи дә? -
Үәд иунәг - мә ном!

УӘЛМӘРДТЫ

Мах хуызән мардмә нә цәуынц әндәр рәтгү...
Фезмәлән нал уыди абон нә уәлмәрдты
Стырај, чысыләй, -

Уыйбәрц аерцәугә нәма федтон иу ранмә,
Уыйбәрц аеркәсгә нәма федтон иу зианмә
Хохәй, быдырәй...

Иунәг ләппу йын уыд сау куырм зәронд фыдән,
Дарын ай байдыдта... Абон йә сау сынтән
Бахъуыд йә сагой!

Кусынмә диссаг, аефсымәр - аемгаримә,
Уарzon хъәубәсты... Нә хохәй Уәлладжырмә
Айхъуыст йә хорз кой.

Аддкын хәринагәй ие стонг нә басаста,
Усгур ләппуйау дзәбәхән нә раласта
Цухыхъа йәе рагъәй...

Хъал митә кәнын ләппуйы та ценнае уыд? -
Абоны онг нәем йәе къахыл нә фендәуыд
Дзабыр сәракәй...

Абон әм бакәс, - йәхи дын күйд сарәэста! -
Нарәг йәе астәу, чындздан чызгау, балвәста,
Алцәмәй ифтонг:

Алы рәесүгъд дзаума, алы хәрдгәбәстәе...
Исчи йәе федта цы искуы хәңгәрзәе
Даргә ныры онг?

Раст цыма схъомыл и топпимә, кардимә!..
Науәд уәлбәхәй йәе исчи әмгаримә
Федта цы балцы? -

Байраг сәе хәдзары никуы уыд, афтәмәй
Абадт әввонгәй, рәесүгъд ифтонг алцәмәй,
Урс бәх йәе разы!..

Сағъәс фәсабыр... Фәхъус ысты устытәе...
Мардмәе әрбахәстәг иу ләг... Йәе җәстыйтәе
Нал зыныңц чыиүәй.

Җәсгом нымпылдыйтәе, зачъетәе урсурсид,
Гасәй йәе уәләе хәлышхуд, кәрцы къәрит...
Дис кәнын: чи у ай?

Чъизи дәрзәг къухәй җәстыйсыг асхъаудта,
Стәй дзы йәе зачъетәе тонәграу адаудта...
Бахәстәг бәхмәе.

Радтой йәем идон... Сәе уәлхъус әгүүппәгәй
Адәм ныккастысты иуыл әмхуызонәй
Уайтагъдәр зәхмәе...

Аләүүыд иу дзәвгар ләг дәр зәхмәе кәсгәе,
Уйыфәстәе - гъай-да-гъа! -райста, дзырдарәхсәе
Диссәптәе дзурын.

Чи ма цәе зоны? Кәд дәм цәе нәе ныффыссоң,
Ма мәе рахъаст кәе, мәе хәелар, мәе иубәстон, -
Дардмәе дәе курын!

- Рұхсағ у, - загъта, - цәуыс нәе ажхәст ләгәй,
Арәэст аәлпәтәй... Фәецүх дәе әрмәст бәхәй,
Хорз бәх нәе арынц.

Терк-Турчы рәгъяумәе абон фәцыдысты,
Зәххән йәе кәрәтты дардыл әрзылдысты,
Алы ран старынц:

Рахиз фәрсты дзы фәелгәесгәе йәе быдыртәем,
Галиу фәрсты та дзы хъахъәнгәе донбылтәем,
Никуы `мәе ницы!

Нәй дзы дәе ағғаг бәх!.. Уаләе уәларв зәххы,
Иу бур айнәджы бын хизынц әртәе бәхы, -
Табу йәхвицән! -

Уастырдәйи әртәе сыйгъәрин әффурғы.
Ардыгғат ласай, - йәе зәвшәтәй риуығы;
Фалладжы ласай, -

Стонг бирәгъяу дәм ләбүрдзән йәе дәндагәй;
Астәуытгаг әффурғы лидзаг у фәндагәй, -
Хорәй йәе расай!

Арвы Күйрдаләгөнмәе-иу ай схәдциә кә!
Болат әндөнәй дын скәндзән йәе цәфхәйтә,
Болат зәгәелтә

Фидар йәе сәфтджыты стәгмәе куы ныссадза,
Нагъәй әфтаугәе хәрхидон куы сараза, -
Гъе, уәед цәттәе дә!

Де 'фсургыл дын идон афтаудзән мәйы фырт,
Стәй йыл сыйғәрин сарғы авәрдзән хуры фырт,
Ехс дәр дын раддзән.

Сбад-иу дә бәхыл! Уырдыджы әнәе цудгә,
Сиргә - тәссәртты, хәрдү дын әвәлмәңгә
Бирәе фәүайдзән.

Бафтдзынәе иу ран аәртәе фәндаджы ныхмә...
Ма бабәлл дәеллагмәе, канд дәр йәе уәрәхмә, -
Тудәджынты фәәд у!

Ма бабәлл уәллагмәе, - туғисджытәм хәссы!
Астәуығагәй дә бәх дәр күйд нәе тәрсы,
Афтәе дәү кәд у?

Райс аей дә фәндагәен!.. Иу ехси февзидтмәе
Бахәццәе уыздынәе иу әрдүйи хидмәе,
Марғы ыл нәе тәхы!

Армытъәпәнәй чыылбыс-иу күйд фелвәса,
Де фсургы агъдәй та чыепси күйд фесхъиуа,
Афтәе цәв бәхы!

Мәрдты дуармә дә дә цәстфәныкъулынмә
Баскъәфдзән де 'фсургъ раст хураныгулынмә...
Бакәс-иу 'гъдаумә!

Дуар дын нәе кәндзысты, «аныгуылд хур» зәгъгәе,
Ам күйд уыд, уым дәр дә кувәг - дәхи зәрдәе, -
Скув-иу Хуыцаумәе!

«О, Хуыцауты Хуыцау! Ме сфәелдисәг Хуыцау!»
Рауадз, дә хорзәхәй, хур фәнныгулынау,
Хәхтыл дыдзы хур!»

Хәхты дыдзы хур дәм уайтагъдәр ракәсдзән...
Мәрдты 'фсән дуәрттә дын иу уәйыг бакәндзән...
Фыд, хорз әем ма сәзур!

Уырдыгәй фаләмә зоны дәе фәндәйтә
Хуры фырт. Уый дын ныр дзурдзән сәе диссәйтә,
Сеппәт, куыд ысты...

Къәсәры мидәгәй, - уырдәм ныр бахыztә, -
Иу гадза бастәй. Йәе хүлфәй йәе къәбыстә
Бәхмә рәйдзысты...

- Ай та цы диссаг у? - Дис дәр куыд нәе кәнай?
Афтә цәмән у? - фәрсдзынә. - Цәмән зәгъай?
Де 'мбал дын сиддзән:

- Ай-иу йәе карзәй, йәе налат хүснәгдзауәй
Сәфтмәе аәттардта хъә... Гъе, ныр мәрдты 'гъдауәй
Йе хәстә фиддзән.

Ацу-иу уырдыгәй!.. Хъуснәдзән дәм алывыд...
Ләг әмәе ус хүссинц... Галдзарм сәе быны тыд,
Галдзарм - сәе уәләе.

Тонынц цәе иуырдәм, тонынц цәе иннәрдәм, -
Не 'хәесинц ләгыл дәр, усыл дәрничердәм.
Диссаг та уәләе!

Дис дәр куыд нәе кәнай! - Ай та цәмән афтә?
Ай та цәмән зәгъай? Адон сәдәе азтә
Иумә фәтыйдтой, -

Гъемә куыдфәстәмә ал-райсом, алышәр
Тынгдәрәй тынгдәр-иу кодта сәе загъды хъәр, -
Фидыд нәе зыдтой;

Иргәевынмә цәм цыдысты әндәр сыхәй...
Гъе ныр мәрдты 'гъдауәй фидынц сәе хәеси хай!..
Ацу та фалдәр!

Иу ранәй та дәм әерыхъуснәдзән сусәг дзырд:
Ләг әмәе усән тәрхъусдзарм сәе быны тыд, -
Галдзармәй фагдәр!

Иннээ тэрхъусдзарм сээ уэлээ өрдидэгтээ...

Диссаг! - зэгъдзынээ та, - ай та цэмэн афтээ?

- Ай та, куы зэгътай -

Адон цэргээ-цэрын уарзтой кэрэдзийн,

Ам эй өххэст кэнынц, ам дэр зэрдээмийэ

Не сты өнээ хай!

Ацу-иу уырдыгэй! Ус лэудзэн хибарэй, -

Калмы цъарэй йыл хууырбэтгэн, хэфсы цъарэй

Усыл сэргбэйттэн...

- Ай та цэмэн афтээ? - Ай та, куы бафэрсай, -

Барысчын даргэйэе сусэгэй бонэн сайд

Кодта ѹээ мэрдтэн! -

Ам цын эй фиды ныр... Ацу та! Иу ранэй

Згъялдзэн хуур: къядзэхы скыуыдтээ дзы теманэй

Иу ус өмпъузы.

- Ай та цэмэн афтээ? - Ай та кэйдэр лэгэн

Дзаума лыстэг хуудта, ставд та - ѹэхи лэгэн...

Гъеныр ам кусы!..

Ацу-иу уырдыгэй! Иу усы риуыл та

Зилынц хэд-зилгэйэе стыр куироый фыдтээ;

Хохы дзэгпъяатэ

Бонэй, өхсэвэй, өнээ раивадэгэй,

Ссынц өмэе се ссад нээ кэлүү фэлгэтэгэй...

Цавэр у ай та?

- Ай та куироигэсэй адэмы къяссатэй

Иста өггэр бирэ, давта цын се ссадэй...

Давын зын у, цы?!

Ацу-иу уырдыгэй!.. Байхъус өхсэердзэнмэ:

Үрс өхсир къуистилтэй хохы йас цэхгэрмэ

Иу ус фэрсудзы.

Гас къәртайы дзаг ыл карз ахсән аскъәры, -
Карчы нәемиджы йас цыхт ын дзы равзәры, -
Ай дәр та диссаг!

Ай та уәләеуыл әелгүн уыд йәх хъәездыгәй,
«Нәи, наей»-иу кодта, нә иста йәх хәндышыгәй
Уазәгәен урссаг.

Ацу-иу уырдыгәй! Иу ус дәх хәдразы
Иу чысыл къоппәй мәңгүсәй нәе фәэрәзы
Гүимбыл фәлдахын...

- Ай та цәмән афтә? - Ай та йәх уәләеуыл
«Ис мәм»-иу кодта, нәе уагъта әндәр хъәеуыл
Уазәг ыздәхын.

Ацу-иу уырдыгәй ноджы хуыздәр бәстәм!..
Иу ләг йәх усимәе иумәе фәрсәй-фәрстәм
Бадынц әргомәй;

Стыр фынг сәе разы аертасыд йәх фырдзагәй
Алы нуазинагәй, алы хәринашыгәй,
Басәй, цәхдонәй, -

Иуыл куыд әмбәелы, - нуры, цывзыхъәстәе...
Цас дәр дзы хъауынц, - сәе фынг та хәрды фәстәе
Свәййы уәэззаудәр.

- Ай та цы диссаг у? - Адон сәе цәркыныл
Цас мәгуырдәр кодтой, уыйас сәе кәрдзыныл
Кодтой рәдаудәр.

Ацу-иу уырдыгәй! Арф къәдзәхбын мәсчыы
Иу ләг хуыртә хәссы хәлд әнәбүн тәсчыы,
- Ай та цы кодта?

- Ай та сыхагимәе кайаг уыд арәнәй,
Иумәййаг зәхх-иу әербарста мәңг барәнәй,
Ард-иу ыл хордта.

Ацу-иу уырдыгәй!.. Иу рәесугъд уәззәгыл
Иу ләжды рихитә астәумә кәрдәгыл
Стонг гал аeuуилы...

- Ай та цы диссаг у? - гал ма нәе фәхизы
Ахәм цъәх кәрдәгыл?!.. - Ай та йәе цәдисы
Срәстмәйыл зилы:

Ай-иу йәехи галән `взаргә хос ракалтта,
Цәдисонән та-иу хъәмпы мур адардта, -
Ай дын йәе хабар!

Ацу-иу уырдыгәй!.. Фурдән әй астәу хүыскъ,
Карды комәй йәем хид; халоны айчы хъуызг -
Ләгән йәе хәдзар;

Судзины бын та дуар - `гасәй йәе хәдзармә...
- Ай та цы диссаг у? - Ай та йәе адзалмә
Царди әэмбәхстәй;

Уазәг нәе уагъта йәхимә цәрәенбонты,
Сау зәрдәе дардта, фәссырдта йәе бинонты,
Амард әелгъыстәй...

Ацу-иу уырдыгәй!.. Иу ләг - фәедисаг у! -
Ихы ныссалди йәе хъуырмә!.. Цы диссаг у,
Цавәр у ай та?

- Ай та әемгары хәдзармә хъуызаг уыди
Алы әнафоны... Гъемә фәрәдьиди...
Ай дын йәе пайда!

Ацу-иу уырдыгәй! Иу ихын мәссыджы
Ихын къәләтджынты бадынц аертә ләжды,
Их фынг сәе разы;

Ихәй сәе ләжджытә, галиу сәе ныхәстә,
Их сәрдасән цын сәе галиу сәрыйфәхстә
Роцъотәм дасы.

Ай та цы диссаг у? - Адәм сәе тәрхоны
Хорзән-иу раззәрстой алы хатт адонаы,
Бар цәм-иу радтой.

Адон-иу фарсласән сабийә таубимәе
Кодтой сәе мәңг ардәй, растән хәрамимәе
Иу барән дардтой.

Ацу-иу уырдыгәй!.. Иу рәсүгъд уәзәәгыл
Урс әвзиң галуаны, урс әвзиң тәрхәгыл
Баддзысты базтыл

Иннәе әртә ләдҗы... Де мбал цәе хорз зоны:
Адон күйд фәрәэстөй, афтә сәе тәрхоны
Архайдтой растыл!..

Бирәе дәе нал хъәуы уырдыгәй дзәнәетмәе;
Бәхмәе күй февзиңай, - иу үәстүйтъәбәртмәе
Фестдзән йәе разы.

Бәхәй әрхиздзынәе... Бирәе сывәлләеттәе
Алгүүызон дзауматы, алышыгәттәе
Цъәх нәууыл хъазы...

Чи дәе йәе мад хоны, чи дәе йәе фыд хоны,
Чи дзы бәгъәввад у, чи та дзы ронбәгъд у,
Чи та әнәе худ.

Худтәе сәе рәтгы тыист, рәтгәе сәе хъуырты `фтыд,
Дзабыртәе - фәедджиты, фәедджитә сәртыл тыд.
Ма цыл-иу баҳуд!

Алкәй дәр барәвдау! Алкәй йәе дзауматы
Сараз, күйд әембәелы! Семә-иу дзәнәеты
Дуаргәрон баләу!

Мидәмәе хизын дәе истуг нәе уадздзысты,
Сывәлләеттәе та цын хизын нәе комдзысты
Уырдәм әнәе дәеу!

Фегом уыдзысты уәед авд сыйзъәрин дуары!..
Мәрдты Барастыр дәем ницы рәедыд ары
Мәрдты хъуылдагәй...

Рухсаг у, рухсаг! Йәе рахизфарсырдыгәй
Нәүүыл дәе бадән!.. Ныр аңыддәе ардыгәй,
Нал дәе ныр махәй!

Адәм дын абон цы хорз әғъдәүттәе радтой,
Аңы дзылләе дыл цы ңаестысыг фәкалдтой,
Уый дын әххуысаг!

Мады хъәбысау дын аддҗын уәед аңы зәехх,
Уды хәларәй фәлдист дын уәед аңы бәх.
Рухсаг у, рухсаг!..

Дзырд фәци зәөронд ләг, айста къух идонәй...
«Рухсаг у, рухсаг!» - йәе фәдым әмхуызонәй
Дзылләтәе загътой...

Адәм әрбадтысты мәгүыры хәрнәгыл,
Устытәе ма уәеддәр судзаджы уәелмәрдыл
Хъарджытәе уагътой...

ХЪАЗТАЕ

Дәе фыдәлтәе рухсаг,
Дәхәдәг мын бәэз!
Ныртәккәе уын диссаг
Рхәсдзынән аэз.

Фәрссаг ләг, дыгурон,
Йәе хъазтәе уәймәе
Фәцәйттардта иу бон
Æлдарыхъаумәе.

Цыма цәе фәдисәй
Ыңкъәры, тындзы

Æмæ цæ йæ уисæй
Æнæвгъау хынцы.

Æрбайяæfta хъазты
Уæд иu дардбæстаг.
Нæ хъазтæ сæ масты
Фæкодтой хъæстаг:

- Ныллæу нын тæрхоны,
Дæ Хуыцаумæ скæс!..
- Мæгуыр лæг цы зоны?
- Нæй, нæй дын фæрæз!..

Æрлæууыд сæ астæу...
Фæрсы цæ: зæгъут!
- Хуымæтæджы хъазтау
Нын ласы нæ уд.

Æнтæфæй нæ мары,
Уæлдай та нæ над!..
Æрдумæ нæ дары
Нæ фыдæлты кад.

Нæ фыдæлты руаджы
Нæ бабын ис Ром...
- Уый фехъуыстам раджы,
Нæу сусæг сæ ном...

Уæхуыддæг, уæхуыддæг
Цæмæй хорз ыстут?
- Фæмæлæм, мæгуыртæг, -
Кæм ма ис рæстуд? -

Нæ фыдæлтæ чи сты, -
Нæ зоныс, сæрæй?
- Уæхицæй уæм исты
Æппæлинаг нæй?

- Нæ фыдæлтæ раджы...

- Уый фехъуыстон, гукк!..
- Нæ фыдæлты руаджы...
- Уæхуыддæг цы стут?

Цы равдыстат кадæн,
Зæгпут-ма уæддæр? -
Max?.. Ницы!.. - ІЕрра дæн,
Фæрсын уæ æз дæр!

Уæ фыдæлты хорз кой
Мыггагмæ цæрæд!
Куывдтæ-иу цын кодтой,
Сæ бадæн дæзæнæт!

Ныр рæстæджы хъазæн
Æндæр у йæ кад:
Йæ бумбули - базæн,
Йæ нард фыд - бæркад.

Нæ хъазты ныхасæн
Бæргæ ис кæрон,
Фæлæ искаэй хъазæн
Æгæр хъыг куы уон!..

САГ АЕМАЕ УЫЗЫН

Тар хъæды иу саг, пырхкалгæ йæ уæнтæй,
Унаærгæгæ уади, - егар æй сырдта...
Доны былмæ ма ныйиirвæзт фыдбонтæй,
Ахауди дуртыл... йæ мæлæт зыдта...

- Ох-хай, гье! - радзырдта къутæрæй сагмæ
Уызын, - фæцæф дæ, мæ лымæн, сæрæй?
Рагæй аэмхиц у нæ уæздан мыггагмæ
Хъrimаг, йæ хицау фækæна дæдæй!..

- Ох-хай, гье! - сæрджын саг уызынмæ дзуры, -
Max саг-мыггагæй уæздандæр нæ уыд.

Ныр, кәд дәе хуыззәттәе махмәе дәр гуыры, -
Афонмәе дәр нәе фәczәгъдын күң хъуыд!..

ЛÆСКЪДЗÆРÆН *Аръяу*

Раджы уәйыгмәе ләскъдзәрән
Иу мәгуыр ләг цард.
Нал уыд мәгуыр ләг йәе сәрән,
Удхарәй йәем мард.

Адәммәе кәм нәу фыд-зәрдәе
Иуцәстон сәтой! -
Хоры къутуяу йәе тәнтәе,
Бинаг был - кәфой.

Фос цәүәт кәнүн нәе уагъта, -
Алыбон хәргәе! -
- Цәй-ма, — ләг ын иу хатт загъта, -
Ахицән мәе кә!

- Хорз, мәе хур, кәд дәе нәе фәнды, -
Цу! Дәе фәндаг раст!..
Ләскъдзәрәг дәр ма кәм уәнды,
Уромы йәе масть.

Кусы та... Хуыцау ай зоны,
Цас ма йәем фәци...
Атьәспп уа, цы фийайа хоны
Амондджын йәехи!

Махон дзы йәе сәeft ыссардта, -
Байсисти йәе түг!
Иубон хизәнәй аәтардта
Йе фсәест фосы дзуг.

Уәйыг дәр кәцәйдәр ссыди, -
Артау сыгъд йәе сәр,

Къæхтыл ма тыххæй хæцыди, -
Банызта кæмдæр!

Дзурын ма зынæй фæразы...
Буххъытæгæнгæ,
Загдæмхæст фийайаæй хъазы:
— Хорз лæг дæ, бæргæ, —

Дзуры йæм, - фæлæ кæд уарæм,
Уæд дзæбæх, нывыл.
Туг кæрæдзийæ нæ дарæм,
Байхъус мæм чысыл!

Алырдæм дæр æй куы барай,
Ай нæ хуыздæр хос:
Кæд ды дзырд мæ дзырдмæ арай, -
Дæу фæуæд мæ фос!

Науæд фосæй дæр æнæх хай,
Хизгæ дæр лæвар....
- Хорз, - зæгты, - уæдæ цы зæгъай!
Хорз, фæуæд дæ бар!

Уæйыг баҳудти фырцинæй...
- Иу, уæдæ, мæ хур!
- Иу - Хуыцау! Хуыцауы динæй
Арвмæ хауы дур.

- Кæд дыууæ, дыууæ та? - загъта.
- Сау дыууæ цæстæй
Хорз фийайа дзæгъæл нæ уагъта
Иу дæ нæлфыстæй

- Кæд æртæ, æртæ цы давы?
- Фынг - æртæкъахыг,
Уазæгæн йæ фæллад сафы,
Зианджынæн - йæ хъыг.

- Уәәд цыппар та дын цы сидынц?

- Кәәд цыппар фырты

Афәәдзәң йәе күист әрвитынц, -

Базон-ма цәе ды!

- Фондзәң та дәәм дзуапп бәргәе нәй!

- Фондз фырты мәен дәәр

Хизынц хин әмәе кәләнәй, -

Чи цәе у хуыздәр?

- Кәәд аәхсәз - сәе сәәр мәе дзырдтәң?

- Аәз аәхсәз хатты

Фос байуарынмәе бәллыйдәң,

Не сразы дәе ды!

- Дзырд кәәддәриддәр дзырд сайы, -

Авдәң исты зәгъ!

- Авд сәәры уәйыгыл зайы,

Зондәй та - къәедзәх!

- Цәй-ма, цәй, уәедә мын астәң

Исты дзуапп ыссар!

- Аст азы дәе фосмәе кастәң,

Айс цәе ныр, - хәелар!..

- Барәй дәәм ләмәгъ ләууыддәң. -

Фараст та цы уыд?

- Фарәстәмы ам нәе уыддәң,

Ахәтын мәе хъуыд...

- Ох-хай! Демәе аәз нәе фәедәң,

Радзур-ма, ләегай!..

- Терк-Турчы бәстәе - мәе хәтәң,

М `амәеддаг - рәгъяу...

- Денджыз дәәр ма ләг кәәм ласы!

Цавәәр уыд дәе бәх?

- Мәен къуылых дзынга фәразы,

Гъе-ри-гъа, дзәбәх!

- Хорз бæх уыд, кæд байсист сæрды
Денджызæн йæ дон!
- Цæргæсæн нæ уыд йæ сæрты
Атæхын йæ бон.

- Иуæй-иу лæппын цæргæсы
Карчы цъиу бырсы...
- Карчы цъиу бæргæ нæ хæссы
Галы мард пыхсы!

- Ма кæ, ма, мысты йас рæуæд
Афтæ уæззау нæу!
- Мысты уæнныл ма æрлæууæд
Даредзанты хъæу!

- Иу кæркдон хъæуыл нымайы
Къулыбадæг ус!..
- Ау, кæркдоныл ма фæллайы
Иу зылдæн тæрхъус?!

- Ох-хай, гье! Тæрхъус-лæппыныл
Афтæ ма баход!..
- Уастæн, бazzайой йæ быныл
Даргъ кæрц æмæх худ,

Уастæн, ма стæфса сæхармæй
Гас нæртон зымæг,
Чи цæ сарæста йæ цармæй,-
Нарты Уырызмæг!

- Нартæ се мгæрон куыд уадзынц
Ахæм къаннæджы?
- Раst йæ уæлфадæй куы уасынц
Авд нæл хæрæджы,

Уый цын уæд сæхъæр нæхъусы,
Ахæм къаннæг у!

- Ау! æмæ цы диссаг у, цы,
Кæд къуырма лæг у?!

- Авд хохы фæстæ мæгатæ
Хос куы фækкæрдынц,
Авд дæлдзæхы бын дзынгатæ
Снæр куы фæцæгъдынц,

Адæмæн цæ уæд фæдзуры
Уыцы лæг ныр дæр...
Кæд мæнгæй зæгъын, — мæ цуры
Цавддур фест ды дæр!

Йе 'лгъыст уæйыгыл æрцыди:
Раст йæ хуызæн дур
Комхæлиуæй хъен лæууыди
Лæскъдзæрæджы цур.

Фервæст лæг... Иæ фос æртардта..
Ис æм ныр йæ фаг...
Абон дзы мæнæн дæр радта
Иу нард кусæртtag.

Уымæй æз куыд дæн æнæ хай,
Афтæ мын ды дæр
Фосджынæй æмæ дзæбæхæй
Се 'рцыдмæ фæцæр!..

ЦЪЕУТИ Замаедин

БÆСТИ ХÆЛХЬОЙИ

Æхсинцьи нæмугау мæ зæрдæбæл лæуүй 1942 анзи 28 октябри бон. Сæумæй хор ирд исдардта æ цæстæ, уæдта бæрзонди арвбæл фæззинтæй меғти дзугуртæ, æма бон фæййасæстæй.

А фæстаг къуар сутки дæр кæцæйдæр изолæй игъустæй дзармадзантæ æма бомбити нæрун, æхсæвти ба арв игарстонцæ проҗектори роҳситæ. Лæудтæй рæсог рæстæг. Нæдтæ ругæ калдтонцæ. Бæлæстæ сæ сифæ æнхæст нæма ракалдтонцæ, фал нæрдзæ ба фæббор æй. Октябри еци ирд бæнтти немуцаг самолеттæ ниллæгтули алли 'рдæмæ серноба кодтонцæ Лескени сæрти. Бæрæг адтæй, æзнат ке исхæстæг æй маx рæбунтæмæ дæр, е.

Рагацау æз, 15 анздууд лæппо, ахургæнгути амундмæ гæсгæ, нæ дзæхæрай бæлæсти буни исқахтон æрæмбуйни къæдзау пæгæмбæрцæ акъоп, æ сæр ин æставд толдзæ гъæдтæ æма сикытæй бæзгин æрæхgæдton. Багъæуаги рæстæгмæ нæ бийнонтি римæхсæн бунат çæттæ адтæй.

Мæ æртæ æнсуvæри туғиди будуртæмæ рандæнцæ, нæ хæдзари ба ма æризадæнцæ мæнæй кæстæртæ нæ зæронд мадæ 'ма фиди хæццæ. Уогæ, нæ мадæ уæтдонуг сæйгæ адтæй æма сувæллæнttæмæ кæсун нæ, фал æхуæдæг æхеçæн дæр неци гъон адтæй.

28-ag октябри бон рæфтæмæ хæстæг кодта. Бæстæ исхæлхьой æй. Гъæуи сæрти неугæ цудæнцæ уæззая дзармадзани фæттæ æма уæллæй кæмидæр, Къуру гъæдæ æрдигæй, сæ гупп фæццæуидæ. Гъæунги æзмæлæг нæбал райзадæй: алке æхе нирримахста, кæмæн куд æ равгæ адтæй, уотæ. Маx хæдзари сувæллæнttæ дæр сæхе нилхъивтонцæ мæн конд акъоппи, нæ мадæ Гиги ба хуссæни дæллаг уати еунæгæй райзадæй, ци уа, уой уæд, зæгъгæ, некумæ бакумдта.

Æз, мæ фиди хæццæ гобани цъари ци мæнæуæ никкодтан, уой тағдомау тъулдтон нæ цъизæй æмбæрзт сарай буни нæуæг конд уæрмæмæ немуцæй римæхсунмæ.

Еци рæстæги дæллæй кæцæйдæр фæззиндтæй уæззау ЗИС машийнæ, нæхе трехтонкæ, æма фæллæудтæй, нæ тургын къуми гъæунг æрдæмæ ци устур сосхæдæ бæласæ адтæй, уой буни. Горени сæрти рауидтон: машинийнæй æргæпп кодта рæсугъд хуæрз арæзт борхелæ лейтенант (уой фæсте ин æ мард фæууидтан и уордæг æхсæрбуни, нури рæзæ лæмарæн цехæй минкъий уæлдæр) æма, кæмæндæр æ мадæ фудконд ралгъетгæй, фæгъгъæр кодта:

– Куда вы идете?

Фæккастæн. Нæ колдуари æррæстæ рауидтан дууæ нæхе салдати дæллæмæ цæугæй. Бæрæг адтæй, кæмидæр раниуазтонцæ кенæ ба сæхе барæй ниррасуг хуз кодтонцæ, æвæдзи, сæхе немуцмæ лæвардтонцæ. Сæ еу æ къох ракъуæрдта лейтенантбæл æма, ниддæргъвæтин кæнгæй, исдзурдта:

– А-а, что? Нельзя? Мы, мы... туда идем... – Райгъустæй дууæ гæрахи. Салдæттæ дууемæй дæр æрхæудтæнцæ, лейтенант ба машини шофери фарсмæ фæббадтæй, æма ЗИС фесхуста. Æхст салдæттæй сæ еу æваст фæммараdæй. Иннæ ба фæццæф æй æма махмæ дзурдта:

– Хозяин, воды... Хозяин, воды...

Мæ куст фæууагътон æма къуруски доñмæ фæддæн, фал гъæунгмæ æнхæст дæр нæма рахъæртæн, уотемæй рауидтон дæллæмæ немуцаг танкъеткæ æма æ хуæд фæсте æртидзæлхуг мотоцикл пулеметти хæццæ.

Мæхе ранимакстон. Танкъеткæ исевгъудæй цæф салдатбæл, мотоцикли ци дууæ немуцаги бадтæй, етæ ба йбæл мотоцикл баскъардтонцæ. Цæф салдат æ гъæрзунаæй бандадæй.

Мæ зæрдæ ниццæхъял кодта, фал гъæунгмæ рацæун нæбал бандиудтон, мæхе фелхъивтон горен рæбун, кæд мæмæ мæ фидæ «рацо» кодта, уæддæр.

Еу усми фæсте немуцаг танкъеткæ фæстæмæ гъæунгбæл æриздахтæй æма æрлæудтæй, Хъозити Дрисети хæдзари рæбун ци гъæдтон æхсинцъæ бæласæ адтæй, уой буни. Танкъетки люккæй астæуæй уæллæмæ фæззиндтæй еу немуцаг æма бæласи ефстаг æхсинцъитæ хуæрунбæл фæцæй. Уой фæсте 'ма фæззиндтæй танкъеткæй еума дууæ дæр æма етæ дæр æхсинцъитæ хуæрунрайдæдтонцæ. Кæсун, изолдæр ци уодзæнæй, зæгъгæ. Еу цалдæр минуттей фæсте кæцæйдæр сæ рази февзурстæй Мухарбек, Хъозити биццеу, мæ лимæн. Немуцæгтæ æ хæццæ цæбæлдæр дзубанди

кодтонцæ, бæрæг адтæй, фуд ракæнун сæ зæрди ке нæ адтæй, е. Ёз дæр уой рауинггæй фендиуддæр дæн æма сабургай ралæстæн сæ размæ мæ римæхсæнæй. Немуцæгтæ ци дзурдтонцæ идзулгæй, уой дзæбæх нæ балæдæртæн, фал нин равардтонцæ Мухарбеги хæцæ фæйнæ јнхузон ист Гитлери хустæ. Минкъий фæстæдæр немуцæгтæ рандæнцæ. Рацуудайдæ ма уой фæсте дууæ сахатти, уæдта нæ гъæунги лæсун райдæдтонцæ танкитæ, машинтæ, дзармадзантæ æма æндæр берæ цидæртæ, æнæ кæрон æнæ нимæдзæ. Немуци æстуф исберæ 'й. Гъæунгтæ, тургътæ байдзаг æнцæ алли хузи тугъдон техникæй. Изæр æрдæмæ нæ каурæбун гъæунг æрдиггæй фæззиндæй цидæр ашиггитæ æма балетkiti кæрæдзей уæле цургъдтитæй. Цийие, цума, еци балетkiti? Ёнæ базонæн син нæйиес – исфæндæ кодтон мæхеçæн.

Ёхсæвæ талинги багъузтæн æма си каун талакъей сæрти нæ дзæхæрамæ дууæ балетки багæлston. Мæлæти уæззау адтæнцæ. Басæластон хъел нартихуари хъæлнæгтти бунмæ. Ракæнæ-бакæнæ сæ фæккодтон, фал сæ хурфи ци адтæй, уой думæгбæл нæ фæххуæст дæн. Ёгас æхсæвæ дæр нæ бафунæй дæн. Мæ цæститæбæл уадæнцæ гъæунги, немуцæгти къæхти буни гæлстæй, мард салдæттæ. Сагъæс кодтон, ци ес цума, мæ римæхст балетkiti. Гъай-гъай, куддæр фæрохс æй, уотæ нæ дзæхæрай хъæлнæгтти буни исмæдæг дæн. Цæггæй æхгæд балетkæ фегон кодтон. Ёркастæн. Пулеметти фæттæ къала лентъити фæууидтон.

Еци бонæй фæстæмæ немуц гъæуи æрбунат кодтонцæ. Лескени ци немуцаг æфсæдтæ адтæй, уонæй сæ фулдæр адтæнцæ румийнæгтæ уæдта хохолтæ (уотæ сæ худтонцæ хестæртæ).

Рæстæг хуарз рапаста. Анзи кæронмæ дæр мет не 'руардта. Немуцæгтæ цийнæ гæнгæй кастæнцæ нæ уорс сæр хуæнхтæмæ: Лескенбæл цудæй немуц æма нæхеуонти æхсæн фронти араЙ. Ёзнаг æртеголæ 'й гъæубæл, алли 'рдиггæй дæр федæртæ аразгæй. Кæсæни дзедзебæл немуцæн арæст æрцудæй устур блиндаæ, траншейтæ, алли 'рдæмæ си къода уруй хузон рапедзæнтæ исараазгæй зæнхи бунти. Гъæдрæбунти Кæсæни арæхъи ниввардтонцæ минитæ. Уордиггæй фронти ханхæ цудæй гъæуи сæрти гъæдфадæн артелæй минкъий уæлдæрти.

Нур дæр ма бæрæг æнцæ – Лескени рæзæ лæмарæн цехæй 300 метри уæлдæр – немуцæгти акъоппитæ. Фæрбуни гъæдæ ниццағтонцæ æма си исараизтонцæ гъæунг, цæмæй сæ раз хуæздæр уидтайуонцæ, уой туххæй.

Немуци федәрттәе ма адтәй гъәюи фәсте, тегътәбәл дәр. Уоми дәр Аргудани коммә ниххезәнти гъәдәе ниццагътонцәә эәма си минитәе исәвардтонцәә. Бустәги берәе минитәе әвәрд адтәй Кәсәни арәхъи (Ами немуци рандәүни фәсте цалдәр чиколайаг ләппой фәэммардәй, минитәй будур кәдзос кәңгәй. Фәссәе ластонцәә бричкити).

1942-аг анзи декабри мәйи фулдәр бәнтти цъәх мегъәе бадтәй гъәубәл. Уәхән изәрти немуцәгтәе къуәрттәй рандәе уиуонцәә сәе поститәмәе. Тарстәнцәә нәхеуонти әрәмпурстәй. Рәестәгәй-рәестәгмәе әевзарәги әхст кодтонцәә немуцаг әртәе «Ванюши» Дзодзати Валодий дзәхәрайәй Къуру гъәдәе әрдәмәе. Ами фанерный зәвод әрдигәй ләудтәнцәә нәхе 37-аг армий къуәрттәе. Немуцаг «Рамә» дәр, әвәдзи, Къуру гъәди етә әргәлстонцәә: бицуеутәе ин әе къалайәй сәрвасәнтәе кодтонцәә немуц рандәүни фәсте.

ТУГЪДИ ӘЕГЪАТИР ЦӘСГОМ

1942 анзи фәстаг мәйити max рәбунти (аци анзи хузән) рәестәг дзәбәх рахаста. Мет әгириддәр не 'руардта, зәнхәе зүймон салд дәр нә никкодта. Уәхән бәнтти хори цәстәе дардта, цума зәнхәбәл ци әверхъяу цаутәе цудәй, уони ә зәрдәбәл бадарунмәе гъавта, уой хузән. Хатгай хәрәе мегъәе гъузгәе исцәуидәе комбәл әма пъәзуяу әрбадидәе гъәубәл. Уәхән бәнтти уазал уомәлади әртәх адәймагән е стгүти уәнгәе хизтәй.

Немуц сәхерагау бафсайдонцәә лескейнәгти уәгъдәе уәетти әма гъари зәрди дзәбәхән сихъ кодтонцәә къартәй әхәбәл кенәе ба сәе ради рандәе уиуонцәә хъәэсти хузән кәрәдзей фәдбәл къуәрттәй, гъәурәбунти ци федәрттәе исараразтонцәә, уордәмәе сәе поститәмәе.

Бустәги хуарз н' адтәй сәе уавәр әма хъәбәр тарстәнцәә Сурх әффсәдтонти әрәмпурстәй. Әма тәрсгәе дәр куд нәе кодтайуонцәә! Лескени рәбун гъәйтәе идзаг адтәнцәә нәхе әффсәдтәе әма партизанти къуәрттәй. Немуц син сәе тугъдон коми туlfәе ләдәрдтәнцәә әма сәхе цәттәе дардтонцәә. Уәлдай тәссаг рәестәгбәл етә сәхең нимадтонцәә адәмон бәрәг бонти рәестәг. Советон адәммәе сәе бәрәг бонтәе цитгин ке

адтæнцæ æма сæ тугъди рæстæги дæр кадæй ке æрвистонцæ, уой хуарз зудтонцæ æма уомæ гæсгæ немуц къæрцъосæй лæудтæнцæ.

Се 'нгъæл сæ аци хатт дæр нæ фæссайдта. Цуппæрæймаг æма фæндзæймаг декабри, Сталинон Конституци бæрæг кæнгæй, сурхæфсæддонтæ, Лескени ци немуцаг хæйттæ лæудтæй, уонæбæл исаразтонцæ æмпурст.

Цуппæрæймаг декабри æвæццæгæн нæхеуæнттæ нæрæмпурстонцæ минкъий къæрттæй, немуцæн Лескени ци тухтæ ис, уой хæздæр исбæлвурд кæнуни туххæй. Берæ нæ ракаста еци бон тугъд Лескени. Цубур рæстæгмæ нæ тугъдонтæ фæстæмæ сæхе Аргудаником æрдæмæ райстонцæ.

Сæумæй, 5 декабря ба, фиццаг Кæсæн æрдигæй гъæуи сæрти нæрбацуудæй цъæх цæфсгæ фат. Фæстаг тегътæй ба ин дзуабп равартонцæ сурх цæфсгæ фатæй æма тугъд райдæдта. Немуц уайтагъдæр сидз-мудзи ледзун райдæдтонцæ: Дууæ сахаттемæй берæ фулдæр, æвæдзи, тугъд нæ ракаста, фал æ кæнон уæддæр бакодта. Берæ адæм фæммара дæй дууердигæй дæр.

Мæ цæститæбæл ма рагъазуй, Хачирти Мухаєти æрдæгбид кауæбæл немуцаг мард куд ниддудагъ æй, е. Гъуди ма кæнун Хидирти Садулли хæдзари уæлсера нæхе полуторки рази æртæ сурх æфсæддоней æверхъяу марди телогрейкитæ æма бæмпæггүн хæлæфти. Сæ еуей телогрейки дзиппæй кастæй нартихуари качан. (Фæсте тегътæбæл Лескени нартихуар конд адтæй).

Немуц сæ мæрдтæ уайтагъд бафснайдтонцæ, фал нивæ, æвæдзи, мæрдти дæр æма уæлæбæл дæр æмхузæн нæй. Немуцаг мæрдтæй беретæ къæхти буни уæззау цæлхити хай фæцæнцæ, æваст-æвастæй сæ, нур Тайсаути Геуæрги кæми цæруй, уоми пъæунги трансформатори мækъурмæ банигæдтонцæ, иннетæн ба абони сосхæдæ бæлæстæ Лескени сæйгæдони тургыи сæ зæрди дзуандитæ кæнунцæ.

Æртингæй салдат æма офицери фæммара дæй еци тугъди нæхеуонтæй. Мæйæ фулдæр фæллæудтæнцæ дæргъæмитæй тегътæбæл æма къотæрти буни, робæстæ æма халæннтæн хуæруйнаг.

Лескени скъолай тургыи æнсувæрон цирти ци мæрдтæ æвæрд ес, уони æхсæн адтæй уруссæгтæ, украинæгтæ, узбектæ, гурдзиæгтæ, сомехæгтæ, кæсгæннтæ æма æндæр адæми хæттитæ. Се 'хсæн адтæй силгоймаг дæр – Нина Маринич, Кæсæг-Балхъари цæрæг.

Саукүйти Солттан, дзенети бадәәд, ахургәнгутә әма пионерти фәдәевзарән күүәртти хәәцә берә фәййархайды уони рох нәмттә базонунбәл, фал ин сәе еугурей нәмттә базонун наң бантәстәй.

Рохсаг зәгъән нур сәе еугуремән дәр. Сәе рохс нәмттә син имисән әма рохси бадәнтә, ә цард мах сәрбәл ка равардта, етә: Алибеков М., Асланов И.Б., Борисин Г.Р., Двоенко И., Дәникия Ф.Ф., Егоров И., Елоков Е., Заступ М., Кандрашаев Т., Кауфов Ф., Каламейцев А., Махцев Г., Маринич Н., Меликянц А., Лейсовой В., Солодухин М., Стекольников И., И. Ташилов, В. Тоболенко, В. Цоцолашвили, А. Чуйко, Н.Чурилов, Шогенов Ш.

Раст нәе дзорунцә, уотә ка финсүй, 5 декабри 1942 анзы Лескен уәгъдәгонд әәрциудәй рәестәгмә немуцәй зәгъәгә, етә. Ёңаңдизийнадәй 5 декабри нәхеуонти къохи рәестәгмә Лескени тъәэуи фулдәр әәрдәг бафтудәй, фал немуц Азнауртә әәрдигәй искалдтонцә устур тухтә әма сурхәффәсәйтонтә ледзуни фәәцәнцә гъәдәе 'рдәмәе. Немуц Лескенәй фәллигъдәнцә голлаги бахауни тәссәй 1943 Нәүәг анзы әхсәвәе. 1 януари ба нәмә фәэззиндәнцә нәхе әффәсәйтә.

ТУГЪДИ БИЦЦЕУТАЕ

1942 анз. Тугъди цирен бонәй-бонмә кәрзәәр кәнгәе цудәй. Цифуддәр знаг әәмпурстәй нәе горәттә әма тъәутәмә; советон адәм, әәд устур, әәд минкъий, исистадәнцә әма карз тохи бацуудәнцә ә нихмә. Фәссевәди хүәздәртә рандә 'нцә әнәкәрон тугъди будуртәмә әма дәрәен кодтонцә немуцаг ләгмарти. Зәронд ләгтә, уоститә әма ирәзгә фәлтәр уони бәсти алкәми дәр кусти сәрги әәрләудәнцә әма аллихузи мадзәлттәй архайдтонцә тохәг Сурх Ёңаңдән се 'нхуси хай бакәнунмә. Партий фәедзәзурд: «Алци дәр фронтән, алци дәр – Уәлахәзән!» – әнхәст кәнунбәл цудәй устур архайды.

Лескейнәгтә дәр уоми фәстаг нәе байзадәнцә. Мин ләгемә хәстәг си рандәй тугъди будуртәмә; зәрәндтә, уоститә әма скъоладзау фәссевәди рагы байзадәнцә колхозти әма әнәуой әхсәнадон берәкъабазон куститә.

Мәнбәл уәәд цудәй 15 анзы. Мах еци анзы сәрди биццеути къуарәй нәе анхоси хай кодтан зәронд ләгтән колхози «фондовый» бәхтә саргы ахур кәнунбәл. Саргы бәхтә әөрвистонцә тохәг

оффсадæн.

Еу бон еци куст кæнгæй, нæ сæргъи æрлæудтæй ниллæгутæ
иршат сурх цæсгон, æвæсмард лæг – уорс буйнаг ходи, нæхемæ
онд дзабурти, бор хумæтæг цъиндатæ æ сау гæлæфе хæлафбæл
болавкитæй федаргондæй. Фæннæмæ кастæй, нæ кусти туххæй
онн рапарфæ кодта, уæдта ни ракурдта, ами, дан, æгæр берæ айтæ,
она уи ке фæндуй, е махмæ рацæуæд æцæг лæги бунатмæ
поæарникæй, зæгъгæ. Багъæуай, дан, кæнун гъæуий тиллæг
сугъдæй, уæдта – нæ гъæу дæр зинги фидбилизæй. Феддзинан,
дан, уин, трудодентæ. Куд базудтан, уотемæй еци лæг адтæй
Лескени поæарниktи хецау Дæйтъойти Афай. Исарази ан æ
Лендонбæл æртемæй: Хьоæити Мухарбек, Хьаирти Батæрбек
(немуцаг минæ ибæл фехалдæй) æма æз.

Зæрдæ ин байвардтан, нæхемæ зæгъдзинан æма коcдзинан,
тæпгæ. Иннæе бон нæмæ сæумæй нæ хæдзæрттæмæ фæззиндæй
Афай, æ хæццæ ниццудан Гæбудзий хæдзæрттæмæ. Аертæ-цуппар
боней бæрцæ нæ поæарники гъуддæгтæй цæбæлдæрти раахур
кодтонцæ. Адтæй нæмæ 3 цæди бæхтæ, бричкитæ, къохæй косун
кæнгæ дууæ устур насоси, æнæуой алли хузи инвентарь. Гъæунги
тæпъæбæл – бæрzonд вышкæ, уордигæй ни алли афони дæр еске
гъæуай кодта, гъæуи сугъдæ макæми фæззиннæд, зæгъгæ. (Уæди
рæстæги телефонтæ æстæн адтæнцæ æма сугъди хабар
поæарниktæмæ æрæгæмæ фегъустайдæ: вышкæй ба айдагъ нæ
гъæу нæ, фал ма Ерохъæ дæр хъæбæр дзæбæх зиндтæй.)

Еци анз сæрди мæйтæ хастонцæ тæвдæ æма хъæбæр сухæ.
Мæнæутæ æхсирфтæй карст фæцæнцæ. Аэфснайдтонцæ, инайæ
сæ кодтонцæ, фæззигон уарунтæ æма знаги тæссæй æхсæвæе бон
нæ загътонцæ. Нур Лескени совхози мастерскойtæ кæми æнцæ, уой
уæлбилæ адтæй мос, лæудтæй си цалдæр устур мæнæуи цъинай.
Æхсæвæй-бонæй гъæумæ уордиги игъустæй молотилки гув-гув.
Кустонцæ си адæм дууæ сменемæй. Аэхсæвæ – фулдæр скъоладзау
биццеутæ.

Моси алли фарс – хумæгонд, дони боцикъатæ, фанери
гæпбæлтæбæл – финститæ сугъдæй гъæуай кæнуни туххæй дон
цъирæн насос. Тамаку думунмæ – бæрæг бунæттæ. Аэхсæвæ
фæйнердиги рохс кодтонцæ бæрzonди гъæдтæбæл ауигъдæй
фæтæгени цъилингатæ.

Поæарниktæ кустонцæ моси еудадзуг еу изæрæй иннемæ,
кæрæдзей æийевгæй. Фæлтæрдгундæр поæарник биццеути хæццæ

нæ хецау Афай фæккæнидæ, æрæги имæ косун ка райдæдта, уонæи еске. Æз дæр еци кустæй цох нæ байзадтæн. Адтæн си къуар хатти Еу изæр рандæ дæн мосмæ Тотойти Мæхæмæти (Къарабийи-фурти хæццæ.) Æрзилдан мосбæл. Насоси кусти гъæдæ, боцикъати дони бæрцæ исбæлвурд кодтан, æркастан иннæ сугдæй гъæуай кæнуни мадзæлттæмæ дæр.

Бони смени косгутæ, уоститæ, зæронд лæгтæ æма кизгуттæ изæрæй сæ хæдзæрттæмæ цудæнцæ, æхсæйвон сменæ ба æмбуурд кодта мосмæ. Еци мæйрохс æхсæвæ цæмæдæр гæсгæ иннæ æхсæвтæй уæлдай мæ зæрдæбæл арæх æрлæуүй. Моси кустонцæ нæ синхи биццеутæ: Сабайти Рамазан æма Мæхæмæт, Асети Буцука æма Алийхан, Берити Дзепо, Æлбæти Морат, Хъаирти Аслæнбæтæ, Тазæрет, Дзодзати Барис æма Вано, Æршити Рамазан, Мишкæ, Зурапп æма Сулейман, Хъаирти Иса, Цорионти Гæстæн, Истати Мæхæмæт, Хъожити Дæдтæ, Уæдати Иса æма æндæр кадæртæ. Сæ евгурей дзæбæх нæбал гъуди кæнун.

И мæйрохс æхсæви мæлæти ипъæлдзæг æма æнæ къулумпийæй цудæй куст, фал сæумæ 'рдæмæ гъæмпæ ласгутæй кæмæдæрти хуссун æрцудæй молотилки æнæрхуæцгæ гув-гув æма уомæ тракторæй ци æмпурст рæтæн цудæй, уой еухузон пъæрт-пъæртмæ. Еугай-дугæйттæй сæхе къумти римахстонцæ хуссунмæ æма и биццеути къуар тайгæ цудæй.

Æз дæр сæмæ мæ ускъæ бæргæ бадардтон фенхус кæнунимæ, фал молотилки буни ма косгæ ци дууæ биццеуи æризадæй, уони бон нæбал адтæй гъæмпæ евварс кæнун æма куст æрлæудтæй. Молотилкæ æруорæдтонцæ. Смени бригадир, ниллæгутæ фудхуз лæг (рохсаг уæд, æ ном ин барæй нæ зæгтүн), и биццеутæ агорунмæ фæцæй. Гъæмпи рагъæй уайтагъddæр кедæр сонт гъæр исервастæй. Куд базудтан, уотемæй биццеутæ уоми гъæмпи ниллæстæнцæ рахуссунмæ. Бригадир уобæлти цуд фæцæй æма æнæргыудитæй Берити Дзепой (рохсаг уæд) цæсгонбæл раффарстæй. Дзепо фæггæпп кодта хуссигъæлдзгутæй, е 'фхуæрæг ка адтæй, уой дзæбæх нæ рауидта æма смени хецауи и бæрзонд цъинай сæрæй рансудта.

Мæгур лæги пæлхъ зæнхи фæццудæй. И таусмæ адæм æрбамбуурд æнцæ. Биццеутæ фæйнердæги къæл-къæл кодтонцæ: ка бригадирбæл худтæй, ка ба – Дзепобæл.

Адæм рахудтæнцæ æма куст нæуæгæй райдæдта.

Хор дзæвгарæ иссудæй арвбæл, бони нæуæг сменæ мосмæ ку

Монголбурд ай, уаед. Ахсэйвонтæ рандæ ӕнцæ гъяумæ, бони монæ ба кусти сэргьи ӕрлæудтæй. Мe 'мбал Тотой-фурти хæццæ мах дæр бони рохси нæуæгæй ӕрзилдан, нæ гъудтæгтæмæ нимбунаэгдæр ӕркæсуни туххæй. Алици дæр нин ӕ бунати адтæй: ици дæр нæмæ нæ кусти хуарз фæккастæй, фал боцикъати донæй мидæрти берæ фæгъгуудæй, ка си ӕхе ӕхсунмæ исиста, ка ба индæр гъуддаги. Дон ласунмæ нæ цæун багъудæй. Бæхтæ искитигтан. Ревæд боцикъа брички ниввардтан ӕма рацуудан устур хеди гъосмæ дон исласунмæ.

Мæхæмæти хæццæ куддæр уæлбилæй урдугмæ хедмæ никкастæн, уотæ рауидтон, кедæр дууæ бæхи дони астæу куд үæхери кодтонцæ, уой. Бустæги дæр бæхтæй сæ еу размæ нæ, фал фулдæр фæстæмæ иваэта. Аевæдзи, тифтирикъу адтæй. Ниццудан хæстæгдæр. Бæхти хецау разиндтæй мæ фидæ. Еци анз нæ устур бийнонти мадæ уæззау сæйтæ фæцæй ӕма 'й нæ фидæ Киристон гъяумæ дохтуртæмæ ласта. Мæгур ӕ бон, хъниамæтгун пæгбæл ӕ сæйги гъудтаги дæр хузæнон бæхтæ не 'руадæй – илкæми дæр тугъди бæлахæй устур тох цудæй.

Мæ поæарник ӕмбали хæццæ нæхе рабæгъæнбад кодтан ӕма дони астæумæ банаадан и бричкæ фæууæлбилæ кæнуунмæ. Бæргæ ирхайдтан, фал кæми! Бæхтæ дони астæу размæ 'ма фæстæмæ кодтонцæ. Нæ бон си неци иссæй.

«Аци бæхтæбæл ду уæхæн уæззау сæйтæ Киристонгъяумæ куд фæлласдзæнæ Ираефбæл дæр уæ бахезун ку гъæй», – зæгъгæ, ме 'мбал нæхе заманай дууæ бæхи фæууагъдæ кодта ӕма сæ сæйги бричкæбæл фæйиефтigтa». «Max ами аци байрæгутæбæл дæр нæ гъуддаг бакæндзинан, сумах ба фæндараст кæнетæ, æрмæст нæбæл нæ бæхтæ исæмбæлун кæнæ, фæстæмæ ку æрбаздæхай, уаед», зæгъгæ, Мæхæмæт раунаффæ кодта мæ фидæн. Хъæбæр ай кæд фæндаadtæй мæ фиди и бæхти байивд, уæддæр сæ нæ кумдта, ести дзурд уæмæ ку 'рхaya, зæгъгæ. Цидæр адтæй, сæйгæ рандæй, мах дæр тухтæ-фудтæй дони дууæ боцикъай идзæгтæй исластан мосмæ байрæгутæбæл.

Аризæр ай, нæ бæхтæ ба Киристонгъяуæй фæстæмæ нæмæ æрбаздахтæнцæ. Нæ бунатмæ нин цæугæ рауадæй и байраг бæхтæбæл. Аенгъæл кастан, кæд нæ хецау уоми нæ разиннидæ ӕма нин и бæхти байивд нæ базонидæ, зæгъгæ, фал, нæ фудæнхæн, куддæр гъæунги фæззилдан, уотæ Афайи дæлæмæ вышки буни лæугæ ниууидтан. Листæг нæмæ кастæй Афай ӕ буйнаг

ходи бунәй, цалинмәә размәе нихъхъәрттан, уәдмәә.

— Аци тикистәә ба уин ци 'нцәә? Нәхе бәхтәә кәеми 'нцәә?, — зәгъгәә, нәә аәруорәдта Афай.

Мәххәмәет фәеццурд аәй: «Дәеган нин сәә райста», — зәгъгәә.

Рафәерс-бафәерс нәә фәеккодта Афай, фал Мәххәмәет әндәәр загъд нецибал кодта хеңауән.

Афай исмәестгүн аәй. Урussагай исәелгъиста колхози сәрдари, бәхтәә куд фәййесунцәә, уой ба ин аәз исон фәүүинун кәндзәнән, зәгъгәә, дууердәмәә вышки буни кодта, уәдта кумәдәр фәййаяууон аәй. Фәсәхсәвәрти ба нәә бәхтәә Киристонгъәуәй әәрбаздахтәнцәә аәма Мәххәмәети хәңцәә маҳ дәр не 'мбәлтти рази әһнәә мәтәй ниххустан.

Сәүмәә нәә цәүн гүдәй колхози кладовкәәй поәарниктән хуаллаг есунмәә. Тотой-фурти хәңцәә фәййевтигъстан нәә бәхтәә аәма исмәдәәг ан кладовкәмәә. Куста си дзәбәх зәронд ләг Дзодзати Дрис. Райстан хуаллаг, Дрис нәә хәңцәә гириз кодта, уә хуәрди бәрцәә, колхозән агъаз ести айтәе, зәгъгәә. Расть, ранәхстәәр уән, зәгъгәә, уотә ба дәләмәә гъәунги раудитан Афайи. Колхозмәә фәэззиндәй. Дәеганән дәр әә рацуд колхози правленийәй Хуцау уотә фәеккодта. Дууә ләги колдуарбәәл фәййеу әңцәә аәма Афайи гъәр уайтәгкәә дәр исервазтәй.

Сабур ләг, Дәеган, мәгур, әә сәрән неци зудта аәма Афаймәә сәңцәә кәсәе кодта.

Нуртәгкәә хиләә райдайдзәнәй, зәгъгәә, ме 'мбал Тотой-фурт бәхтәә әәркъәрцүтәе кодта аәма Адзәбеети къоләбәәл пожарниктәә әәрдәмәә фәңсан.

Сахати фәсте ба дәмәә уәхән Афай фелвәеса: «Тағыд, мәң җәстәе уә куд нәбал рауина, уотә ардигәй әәрбайсәфетәе. Мәң сумах хузән сайтәенттәе некәми гъәүй», — зәгъгәә, гъәртәе кодта Афай аәма нин нәә дивилтәе хәдзарәй әндәмәә ракалдта.

Хъаирти Батәрбеги дәр ма нин нәә хәңцәә фәеккодта.

Ци гәнән нин адтәй? Тотойти Мәххәмәет, Хъаирти Батәрбег аәма аәз фәеххәлеу ан нәә хәдзәрттәмәә, нәә дивилтәе нәә рагы ракодтан. Изәрәй ба нәмәә Афай нәүүәгәй фәэззиндәй. «Хәбозәә уә бахуардта, куд адтәй, уой мин әргомәй җәмәннәе загътайтәе, аәз ба адәм хуар дән, аәз ба уәхән сәйгән бәхтәә нәә равардтайнә! Рацотәе, рацотәе уә кустмәә, әндәәр некебал агорун», — зәгъгәә, нилләүудтәй Афай.

Рандә дән кустмәә. Иннәе биццеутәе дәр нәүүәгәй косун

райдæдтонцæ. Бæннтæ уадæнцæ. Тугъди хъуæцæ нæ рæбунтæмæ фæстæгæй-хæстæгдæр кодта. Пожарники вышкæй кæсгæй, хатгай фæууидтайсæ цæгатæрдигæй проJECTорти роХС æхсæйвон арв куд пухтæ кодта, уой.

28 октябри ба немуц Лескен байстонцæ.

НАРТИХУАРДЗАУÆНИ

Max рæбунти еци анз сауæнгæ æ фæууни уæнгæ дæр ефстаг гæбинатæй фæстæмæ мет не 'руарда – саузум рахаста. Йердзæ тарæрфугæй кастæй. Мæнæ ин цума немуци уиндæ æ цæсти гагутæ басугъта, уотæ хор æхе баримахста, æма арв æмпъурдтæй лæудтæй. Фулдæр бæнtti Лескени дони сærbæл пъæзу бадæга бадтæй бæмпæгхуз уорс мегъæ, æ гæбæт зуртæбæл даягæй, кенæ бабæй цæгатаг уазал думгæ далæ Азнауртæ 'рдигæй æ разæй истумбул кæнидæ будуйрон хæрæ мегъæ æма 'й къубулæнтæй гъæубæл истæридæ хуæнхтæ 'рдæмæ, листæг сæлфунæг хæсгæй.

Кумæдæр дæхе рахаттайсæ, алкуцæй дæр кастæй бæгъæнсар æнкъарддзийнадæ. Рæзасдзагъд бæлæстæн тургын дзæхæрати сæ тиллæг ragi исист æй, сæ сифæ ragi 'ркалдæй, фал сæбæл кæмидæрти зиндтæй еугай фæткъутæ, золкъæ 'фхуæрд æздухт сифтæ, дæллагон ахъузмæ хъеццау кæнгæ æма сæлфунæги цæстисуг æгъзалгæй. Гъæуи немуцаг машинтæ æма салдæтти цæфхатгун цулухътæй æзмæнст лæкъæрдæ гъæунти фулдæр æхсæвти ниссæлидæ æма æ циргъ фий авгæхуз къубæртæ къахкъуæрæнтæ фестиуонцæ, бонидзаги, се 'ртæффунбæл бабæй дæбæл, рафсæргæй, сæ уазал цъумур дон исцъирт кодтайуонцæ. Къирæй цагъд, кæми ба бор сигитæй гъолон-молон исæрст хæдзæртæ, цъизæй æмбæрзт уæрдундæнтæ, æсдойнитæ мæрдадзи лæууæгай сæргубурæй лæудтæнцæ. Гъæу, мæнæ цума хонсар æма цæгат æрдигæй цонæгъни æфсæрти хузæн фæйнердигæй ци бæрzonд тегтæй истуй, уонæй æлхъивд æрцудæй, уотæ ниндзуг æй.

Еу уæхæн æнкъард изæр фондæмæй синхи биццеутæ: Хъожити Мухарбæг, Хъаирти Батæрбæг, Хъаирти Тазæрет, Уæдати Иса (роХС бадæнтæ) æма æз раунаффæ кодтан исон бæхтæбæл фæстаг тегтæмæ нартихуардзауæни фæццæунбæл. Гъæуи фæсте, бæрzonд гулууæгæ рæгтæбæл еци анз царицарцати зад никкодта нартихуар, е 'сесуни бон ба колхози нæбал фæцæй. 28 октябри

Лескен немуци къохмæ бахаудтæй. Адæм сæхе дæр æма сæ мулк дæр æфснайдтонцæ, кæмæн куд равгæ адтæй, уотæ, фал гъæурæбунти ба дзæгъæл фонс исарæх æнцæ, æвæдзи сæ нæхеуонтæ знаги къохмæ бахауни тæссæй сæ разæй бæсти арфдæрмæ куд тардтонцæ æма син ами, мах рæбун пъæдти ба, фæкъкъуæрттæ уогæй, куд райзадæнцæ, уотæ.

Немулаг салдæттæ син æхстонцæ сæ рагъæймæгтæ, күйти хæлæф сæбæл кодтонцæ. Берæгты гъæлæсмæ бахауни тæссæй си гъæугкæгтæй дæр кадæртæ цидæртæ сæ хæдзæртти бафæсвæд кодтонцæ. Мах синхи биццеутæ дæр си æнæхай нæ фæцæнцæ: итигъд будури фæйнæ дзæгъæл бæхи æрахæстонцæ. Заманай дзæгъар сурх бæх бафтудæй мæнмæ дæр. Гъе еци бæхтæбæл çæунвæндæ ис쓧тан нартихуардзауæни дæр.

Нæ унаффæмæ гæсгæ и сæумæ фæйьеу ан Тахъазти Маҳдийханети рази. Устур гъуддæгтæ нæ нæ гъудæй рапæвдзæ унмæ. Саргъ ни неке байагурдта – алке ни æ буни бæхи рагъæл голлагæ багæлста, æркæмбостæ син бакодта сæ къембurtæбæл идони бæсти, æма, гъæйдæ, çæттæ лæгтæй рагæпп ластан. Зудтан æй: Маҳдийханети сæрмæ, рагъæл, лæудтæй немуцæги пост – фронти раззаг ханхæ уобæлти цудæй. Ци уа, е уæд, зæгъгæ, фæцæуæн еци 'рдæмæ. Пости лæудтæй æртæ немуцаги. Ку нæ рауидтонцæ бæхтæбæл рагъмæ çæугæ, уæд нæбæл исгъæртæ кодтонцæ, кумæ цотæ, раздæхетæ, зæгъгæ.

Æз цидæртæ зудтон немуцагай æма син сæхе æвзагæй еу къуар дзурди загътон, фал мæ гъуди дæр не 'ркодтонцæ: раздæхетæ, зæгъгæ, сæ къохæй бунмæ, гъæу æрдæмæ амудтонцæ. Нæ нивæн мæ дзиппи æхсинцы цъари тумбул дудæгтæгæндтитæй фæцæй æма 'й, идзулгæй, немуцагмæ бадардтон, гъа, еминæ дин фестадæй, райсæ 'й æма нæ нартихуармæ раудзæ, зæгъгæ. Немулаг мæмæ æрбакастæй. Æхсинцы цъарæ райста, æркæститæ имæ кодта, æ дудæгтæ ин райхалдта æма уафси хузæн ку рацæй, уæдта æ къах фæххъхæл кодта æма, фæрсæгай, æ цулухъи бунмæ райамудта, гъома, кæд пъадос ести æй, зæгъгæ.

«Нæ-нæ, пъадос нæй», – зæгъгæ, имæ мæ сæр батилдтон, мæ къох ба мæ гъæлæсмæ исхастон. Немулаг мæ ралæдæрдæй. Æхсинцы цъарæмæ æсмуста, минкъий си исхундз кодта æма байдзуулдæй. Бæрæг адтæй, мæ лæвар æ зæрдæмæ хъæбæр фæццудæй æма нæмæ «гут-гут» кæнгæй, æ къохæй райамудта, уадзун уæ, цотæ, зæгъгæ.

Фәеццәүән фондз бәхгинемәй Аргудани ком әрдәмә хәрди. Нартихуари хұмтә гүәумә күд хәстәгдәр адтәнцә, уотә һемпурстәр аәма ревәddәр хъәлнәгъ адтәнцә, әвәдзи ма сәбәл мах хузәнттә рамбалдәй.

Хүәздәр рауән агоргәй, исхъәрттан, раст, скъолай уәлләг мәскъә Аргудани коммә әхе кәми фәэззелүй, еци къоси буни хузән ләнцаумә.

Ами нарихуар хъәбәр әнәзмәлд разиндтәй. Іергәппитә кодтан нә бәхтәй. Къотәртәбәл сә бабәститә кодтан мәскъы рәбун, аәма ни алке ә голлагә нарихуари дзәбәхтәй идзаг кәнуңмә фәцәй.

Нидән дзубанди кәнән нә медастәу, фәстәмә ма ардәмә еума цуд исказунбәл. Нартихуар дессаги әнцон тонән разиндтәй: фәэззигон уомәладә ин ә цъарә исләмәгъ кодта, аәма ә тонунбәл никтә нә ристәнцә.

Рацуудайдә, әвәдзи, еу сахати әрдәги бәрцә. Кәмән ә голлагә райдзаг әй, кәмән ба нәма, уотемәй ба дин уәләе нә галеу фәрсті, дзәвгарә уәлдәрти немуңаг бәхгина тә кәрәдзей фәсте Аргудани комәрдәмә исхард кодтонцә. Ранимадтон сәе – 12.

«Уәләе немуң! Тагъд уәхе фәггубуртә кәнетә, кәд нә нә фәүүинонцә», – зәғыгә, дзорун ме 'мбәлттәмә.

Тарст тәрхъостау нәхе нилхъивтан нарихуари хъәлнәгъти аууон. Махәй уотә нә нә уинунцә аәма нәбәл раевгъийдзәннәнцә. Етә ба нәраги күд әруидтонцә, уотә, коми сәрмә исцидәнцә, рагъбәл ба фәеддәләмә 'нцә, сә медастәу дистанци 5-6 метри даргәй, аәма мах әррәстәмә кү әрхъәрттәнцә, уәдта, кедәр къомандәмә гәсгә дуадәсемәй дәр сә бәхтә еумә мах әрдәмә фәэззилтонцә. Автамәттә нәмә даргәй, кадәр фәгътьәр кодта, «хенде хох», «уә къохтә исдаретә», зәғыгә. Івәедзи нә партизантә әнгъәл адтәнцә (еци рәбунти, Маргъузи, Къуру гъәди партизантә аәма 37 армий әфсәдтон хәйттәй идзаг адтәй).

Исадардан фондзәмәй дәр нә къохтә. Немуңаңтә нәмә, автоматтә даргәй, хъәбәр хәстәгмә әрциудәнцә. Кәсунцә нәмә. Сәе еу си мәләти дзәбәх дзурдта уруссагай.

Фәрсунцә нә: «Партизантә?!»

«Нә, мах цәй партизантә ан... Мах мәнә нәхеңән нарихуар тонунмә исцидан», – зәғыгә, мәнәй фәрраздәр әй Хъаирти

Тазәрет, уруссагау дзәбәәх ка дзурдта, уомә, е ба нин нәе дзуапп немуцагау бәәхинти хеңауән баләдәрун кодта.

«Тағыд гъәумә скъәретә, кенәе ба уәбәәл нуртәгкәе автомат. Рауаддзәнән», – зәгъгәе, нәмәе бавзиста сәе командир.

Мах дәр нәе нартихуари голләгтәе раскъафттан (бәәрәг адтәй – немуцәгти дәр уотә фәндадтәй), фәббадтан нәе бәхтәбәәл аәма фәүурдуг кодтан гъәумәе. Аерхъәрттан немуцәгти постмәе. Ләудтәңцәе ма си, будурмәе нәе ци салдәттәе рауагътонцәе, етәе, аәма нәбәәл худтәңцәе: әвәдзи сәмәе нәе тарстхуз, нәе фадәбәәрцитә бәхтәбәәл ходәт фәеккастәңцәе. Нәци нәмәе исдзурдтонцәе, нәе нәе баҳъор кодтонцәе, уотемәй, аерхъәрттан гъәумәе. Күддәр фәестаг гъәунги нәхе 'рдәмәе фәэзилдан, уотә бамәнәе цума зәнхи бунәй фелвәстәй, уотә еу пъәлициәй нәе рази фәецәй (ә ном ин нәе зәгъүн – ә байзайәггәтән гъуләг куя):

– Ке биццеутәе айтә?! Кәми адтайтә? Аци бәхтәе ба уин ци 'нцәе? Тағыд нуртәгкәе мәе фәәбәәл рацотә, – зәгъгәе, нәбәәл аергъәртәе кодта, аәма е 'хси скъот иссүдәй.

Бәргәе нәе кумдтан, фал нин фәеттибиртгәнән ба нәбал фәецәй. Никкодта нәе и пъәлициәй гъәуи, амбулаторий тургъәмәе (әвәдзи, уоми адтәй сәе бунат).

Нәе нартихуари голләгтәе нин хәедзари фәерсрәбүн аәркалун кодта, нәе бәхтәе нин байста аәма нәбәәл фәэзуст кодта, «нуртәгкәе уә ами мәе цәстәе куд нәбал рауина, уотә уәхе ракәнетә», зәгъгәе. Нәе таусмәе амбулаторий хәедзарәй үалдәр пъәлициайни дәр ма рауадәңцәе. Бәргәе син лигъэтәе кодтан, «уәеддәр нин нәе ревәәд голләгутәе радтетә», зәгъгәе, фал нәе гъуди дәр неке аәркодта: расурдтонцәе нәе тургъәй.

Хъаирти Батәрбег нәэрәмөн адтәй. Амбулаторий хәедзарәй курайзол ай, уәд аәхе фәстәмәе фәеххатта аәма и даргъ пъәлициайән ә мади дигорон кәрзәлгъизт ракодта, ә къохәй имәе аәнәфсар райамудта аәма гъәунги уәләмәе ледзәги фәецәй.

ПЪИСТОЛЕТ

Зумәг куд хәстәгдәр кодта, уотә немуцаг салдәттәе дәр тъармәе сәхе хәстәгдәр ласун райдәдтонцәе. Айдагъ аәхсәнадон кустуәтти нәе, фал гъәуи үәргүтәй дәр берети хәедзәрти сәхеңән аәрбунәттәе кодтонцәе. Мах хәедзарәе дәр си иронхи нәе

Байзадæй: нæ дæллаг авари дууæ немуцаги æрцардæй. Бакастæй фазæнти хузæн, рæсугъд, дæргъæлвæст лæбпо-лæгтæбæл куд лзæбæх федудта сæ цæхбун нæуæг æфсæдтон дарæс! Æнæуой дæр куд ездон адтæнцæ: урунг загъд си некæд фегъустайсæ, æнæкond миуæ кæнгæ сæ некæд фæууидтайсæ. Ирд, ходгæ цæсгæнтиæ. Мадта гъæубæл теголæй ци немуцаг акъоппитæ, траншейтæ æма блиндажтæ адтæй, уонæмæ дæр пости лæуунмæ некæд цудæнцæ. Æндæр цидæр гъудæгтæ кастæй уонæмæ, фал ци, уой думæгбæл ба некæд фæххуæст дæн. Дугай-æртигай бæнтиæ кумæдæр рандæуиуонцæ, еуæй-еу хатт ба сæбæл фулдæртæ дæр рацæуидæ, фесæфиуонцæ, уæдта бабæй нæуæгæй фæззинниуонцæ. Нæ цьизæй æмбæрзт уæрдундони син ци æртидзalхуг мотоципл лæудтæй æд хуйæн машини цолахъи хузæн люлькæ, уобæл дæр некæд некумæ цудæнцæ. Ка сæ кумæ ласта, уой дæр некæд базудтон: сæ гъудæгтæ, цума, еугурэмæй дæр римахстонцæ, уотæ мæмæ кастæй.

Еу бон и немуцæгтæй сæ еу Германийæй посылкæ куд райста, уотæ устур къоппи хæццæ нæ тургъи фæззиндтæй. Æрраestæ æрбацудæй хæдзари дзатмамæ æма ин æ кæронбæл и посылкæ æрæвардта. Мæн лæуд дæр Хуцау дзатмабæл фæккодта. Кæсун имæ. Немуцаг хиринкъай фийæй посылкæ исигон кодта. Рæсугъд цъарæ къанфеттæ, печенитæ, ставд гъæддаг æхсæртæ (финиктæ уæди уæнгæ некæд фæууидтон), цалдæр консерви къалай... Сæ уиндæй мæ били дæнтиæ дæр ма æруадæнцæ. Немуцаг мин, æвæдзи, мæ цъæмæнгæси каст æруидта æма мæмæ цалдæр къанфетти æма æхсæрти къохидзаг æрбадардта. Æхуæдæг дæр еу печені исхунц кодта æма посылки хæццæ уæрдундонæмæ, сæ мотоцикли размæ ниццудæй. Люльки капот исигон кодта, æ посылкæ уоми бунæй кæмидæр февардта æма 'й æрæхгæдта. Мæ рæзти бацудæй, идзулгæ, кæми фæууидæ, еци авармæ. Еу минкъий хуссæнбæл хъанæй ралæудтæй, уæдта раистадæй æма стъолбæл цидæр гæгъæдитимæ кастæй. Æхсæвæртæбæл фæззиндтæй е 'ннæ æмбал дæр. Сæумæ ба еумæ кумæдæр рандæнцæ æма цалдæр бони нæбал разиндтæнцæ. Сæ разиннунаæй дæр син ци кодтон, фал мæ сæ къанфеттæ æма æставд æхсæртæ ба æнцад хуссун нæ уагттонцæ. «Æнæ исесун мин си нæййес», – зæгъгæ, мæхæцæн исунаффæ кодтон. Æрзелинæ, æркæститæ кæнинæ мотоциклмæ, цалдæр хатти ин равзурстон ме 'нгулдзи кæрæнтиæй æ капот исигон кæнун. Нæ бакумдта. Кæмидæр æхгæд адтæй

аәнәзингә къумайәй. Ләембунәгдәр имәе еу бон ба әркастән. Иссердтон ин е 'хгәнән къумәй цъасә. «Дәгтәл мәмәе күнәйес, кутемәй ай райгон кәенон», – зәғыгәе, искатай дән. «Тел... телтәй ай бавзарон исигон кәенун». Иссердтон къумай цъаси агкаг тели гәпбәл. Ә кәрон ин аргъәвнәй минкъий фәекъкъәздәе кодтон. Нийцавтон къумай. Уәед ай бундәр, уәед ай бәрзондәр кәенгәй, разел-базел кәенун тели гәпбәл къумай цъаси. Әма... капот е 'хгәдәй фәууағъдәе 'й. Ме 'нгулдзи кәрәенттәй, кәми фәэззихъир ай, уордигәй исхуәстән капотбәл. Исигон ай. Мәнәе люльки бунбәл немуцаги посылкә. Къанфеттә, печенитә, әхсәртә, къансервтә... Минкъий евварсдәри, цидәр хъәпбәлти сәрбәл, пъистолет бор хомпьюри... «Ци кәенон? Минкъийгәйттә си алкәмәй дәр исесон... уотә аәнәе гурухсәдәр уодзәнәй», – зәғыгәе, давәггәйттә мәе дзиппите тъунсун. «Пъистолет ба?» – мәе зәрди гупп-гупп иссудәй. «Ци уа, е уәед», – зәғыгәе, уой дәр мәе къурдги медәггаг дзиппи рацавтон.

Мәе куст бакодтон. Нур мотоцикли люльки сәр әрәхгәнун гүдәй. Сабургай ай ә бунатбәл, кәд нихгәнидә, зәғыгәе, әртъәпп кодтон. Нәе нихгәедта. Нәүәгәй бабәй капот исхъел кодтон аәма 'й хъәбәрдәр әртъәпп кодтон. На, нәе бабәй нихгәедта. Әвәдзи, ин ә къума фехалдтон, теләй ай кү 'зилдтон, уәед, зәғыгәе, къумамәе әркастән. Неци ин равзурстон. Еума хатт дәр бавзурстон капот әрәхгәнун аәма 'й куд фәәразтон, уотә әрцавтон ә бунатбәл. Капоти гуппитәмәе нәе синхон Хъаирти Саукуйети къәразәй немуцаг офицер ә уорс кителі астәуәй уәләмәе ахе радардта аәма мәбәл куйни рәйд исходта. Немуцәгти цәугәе къухни уонәмәе адтәй. Оххай, уордигәй мәе кү әрбагәрах кәна, зәғыгәе, ралигъдтән уәрдундонәй аәма нәе хәдзари буни фәэммәдәг дән.

Хуцаи фәрци мәбәл еци бон күй рәйәг дәр нәбал фәцәй. Нәе хәдзаргәттәй дәр мәбәл неке нецәмәй фәггүрусхә ай. Бафснайдтон мәе давәггәйттә.

Дууәе боней фәесте ба посылки хеџау нәе, фал иннәе немуцаг фәэззиндтәй. Посылки хеџау ба уой фәесте некәдбал фәууидтон. Ци йәдел әрцудәй, Хуцау зонуй: кенәе ескәми фәэммард ай, кенәе ба 'й устурдәр хеџауттәе аәндәр рауәнмәе рарвистонцә.

1942 анзы тәгкәе фәестаг әхсәвәе немуц мах рәбунтәй ледзәги фәцәнцә. Нур си нәбал тарстән аәма нәе хәдзари буни мәе римәхсәнмәе бабурдтән. Мәе пъистолет рохсмәе рахастон. Ә

хумпъурæй æй исластон. Ци дзæбæх, ци 'хсицгон адтæй 'рттевгæ, силгоймаги армитъæпæни асæ, æхсæн дзаумай! Пъистолеттæ нурмæ дæр куд нæ фæууидтон, фал си ауæхæн сенсери уедуги хузæн ба кæми адтæй: минкъий, рæуæг, саурæсугъд.

«Ци 'й фæккæнон?», – зæгъгæ, сагъæсти бафтудтæн. Маслæй байсæрститæ кодтон, бинтти гæпбæли 'й батухтон, фæстæмæ 'й уоци хузæнæй нитъунстон æ хумпъури æма бал æй нæуæгæй нæ хæдзари буни арфдæр бафснайдтон.

Рæстæгутæ рацуудæй. Скъола каст фæддæн, уой фæсте ба – институт. Ахургæнæгæй косун райдæдтон нæхе скъолай. Еу бон мæ зæрди цæмæдæр гæсгæ мæ давæггаг æрбафтудæй. «Æвæдзи мин нийизгæ 'й», – зæгъгæ, балæстæн бабæй нæ хæдзари бунмæ. Раластон ме 'хсæндзаумай. Æркæститæ имæ кодтон рохсмæ. Æ масли гъæститæ ин пъæстуйæй ракæдзос кодтон. Дессаг, изги хабар ибæл æгириддæр нæ разиндтæй: куд æй ниввардтон цалдæр анзей разæй, уотæ ирдæй лæудтæй нур дæр. Фал кæд, зæгъун, æ фæттæ ниууомæл æнцæ, зæгъгæ, сæ пъистолеттæй исистон æма сæ пеци тъæрæбæл сор кæнуунмæ никкалдтон, мæхуæдæгка тургыи цидæр кустбæл исмухур дæн. Еу рæстæги фæсте ба хæдзарæй цидæр къуппитæ фæццудæй. Райлæдæрдтæн: пеци тæвдæ тъæрæбæл фæттæ ихæлун райдæдтонцæ. Мæ нивæн нæ хæдзари неке фæцæй, фæммæдæг дæн авармæ æма, ка нæма фехалдæй, еци фæттæ тъæрæй фæйьеуварс кодтон.

«Ций кæнун! Æ фидбилизи хуасæй æндæр неци 'й», -зæгъгæ, расагъæс кодтон. Иннæ бон ба мæ лимæн Темурти Мæхæмæт, милици косæги, раирдтон æма ин мæ пъистолети хабар кæрæй-кæронмæ ракодтон, «гъа, лæвар дин æй кæнун», зæгъгæ, имæ 'й балæвардтон.

Мæхæмæт райста пъистолет, æркæститæ имæ кодта, æма, идзуулгæй, загъта: «Бельгийский дамский пистолет... Иди ба? Цал фати ма си ес?»

– Фондз, – равардтон ин дзуапп.

– Хуарз. Æз ин бунат иссердзæнæн, – идзуулгæй загъта Мæхæмæт æма пъистолет æ къурдги дзиппи рацавта.

СÆРВАСÆНТÆ

Изгæ 'фхуæрд æртæтегъон рæсæй сабургай мæ бели ком исциргъ кодтон æма рандæ дæн Тултæмæ. Дууæ боней разæй уоми рагъбæл,

æхсæрбуни, хъæдори бунатæн зæнхи минкъий гæпбæлбæл мæ цæстæ æрæвардтон æма 'йбæл зилдæгæй цагъд исходтон, фонси къах имæ æрхъæртуни тæссæй.

Нури хузæн колхози хумзæнхитæ зæрæстонæй нæ лæудтæнцæ, фал алкæми дæр конд цудæнцæ. Бæззон уæгъдæ зæнхи пъæсту дæр, фæскъумтæй уæлдай, некæми иссердтайсæ. Цæрун ба гъудæй тугъди рæстæги дæр. Айдагъ колхозмæ æнгъæлдзауæй дæхе куд ниуагътайсæ.

Адтæй картофæхсæдæнтæ. Алæмæти дзæбæх фæууй гъæди еци афони. Адæймагбæл базуртæ базайуй. Кæд хæрди цудтæн, уæддæр уæгæ нæ лæдæртæн. Гъæди кæдзос уæлдæфæй мæ реу байдзаг æй. Ме 'уæнгтæ исräeuæг æнцæ æма цибæлæй кастæн фалдзостæмæ. Сæумон хори тунтæмæ цидæр дессаг тæбар-тубур кодта æхсæрбун æ фæлустæй. Сойнæй исæрстau æрттевæнтæ калдта сифтæр æма худтæй сæдæ цæстемæй. Къотæртæй цох рауæнти æмбухта кæрдæг. Куд цæугæ цудтæн, уотæ мæмæ фæйнæе рауæннемæй сæ сæртæ радариуонцæ гъæддаг деденгутæ алли 'рдигæй «æгас цо», – зæгъгæ. Уæд æрниллæг уидæ, уæдта бабæй исбæрzonд, ци хабар сæмæ адтæй, Хуцуу зонуй, фал бæрæг цудæй æхсæрæцьеути цъæбар-цъубур. Тугъди зинтæй изол адтæнцæ. Æрмæст хъеухъеуæтæ сæ тарст гъæрæй бæстæ сæ сæрбæл исесиуонцæ æма мæ разæй изолдæри къотæртæмæ хъеухъеуæнгæ фæттæхиуонцæ.

Цидæр адтæй, исхъæрттæн мæ нисанмæ. Бел цагъди сæрти бантъухтон мæ къахуйнагмæ, мæхуæдæг дæр имæ кæбæлдæрти балæстæн. Еума хатт дæр ма æркæститæ кодтон и зæнхи гæпбæлмæ æма ранет кодтон: дууæ бонемæ 'й къахт фæууодзæнæн, æртигкаг бон ба си хъæдорæ нийяраздзæнæн, зæгъгæ. Мæ унаффæ хуарз бæргæ адтæй, фал мæ кустаг дæр лæгæн цъоро не 'скумун кодтайдæ: сæдæгай æнзти æзмæлд ка некæд æрциудæй, æмвæйнæ цъæх зæлдæ ка ниццæй, еци федар зæнхæ низгелун гъудæй. Хуарз æма мæ бел дзæбæх исциргъ кодтон. Бæласи листæг едæгтæ, зæлди гъæдæг æлхийтæбæл æ фий дæр нæ сæрфта, хæррæст сæ кодта. Фал уотемæй дæр зин косæн адтæй. Зæлдæ цуппар æрдигæй белгоми æрфæн ниллух кæнинæ, бели фийæй исхуæцинæ и лухгонд фæрцæбæл æма 'й фæддæлгоммæ кæнинæ. Раст, мæнæ цума агоритæ цурхтон, уотæ еу фæрцæ инней фарсмæ æвæргæ цудтæн се 'хæн минкъий зихъир куд не 'задайдæ, уотæ æнгон. Рæстæгути фæсте мæ кустмæ ку

Жакастән, уәд мә зәрдә хъәбәр барохс ай. Куд дзәбәх күмәгонд үздәй и нәүәз зәнхә! Цәй готон әма цәй әндәр! Із мәхүәдәг үтөн адтән. Еунәг кәрдәги халә дәр си нә фәууидтайсә!

Гъо, фал рәстәг дәр мән нә хизта: рәфтәмә фәххәстәг кодта. Хори тунтәй кәд еу афони хъәбәр батухстән, уәддәр нур ба бон фәссастәй әма мин еци әғъдауәй косунмә фенциондәр мәй. Фал ниууәгә дән. Ести искомидзаг кәнун дәр бәргә гүудәй, фал мәмә нәдәр хуаллаг адтәй, нәдәр ба дон. Іедонуг ба хъәбәр исдән. Ци ракодтайнә?

Мә уәгә уәддәр еу минкүй исуадzon, зәгъигә, цагъди рәбүн күүәрд къадобәл мәхе әруагътон. Бадун әма кәсун. Індәрәбонә къотәртәбәл цәххәртә ци сифтәр калдта, е нур ба цагъди лух цәнгтәбәл әмпултәй ләудтәй әма мәмә бунти уозгалдта: аз, әвәдзи, ә марәг адтән. Еци сахат уәлләй, Къуругъәдә 'рдигәй уәхән гүпп фәңцидәй әма, мә буни цума зәнхә низмалдәй, уотә мәмә фәккастәй. Цидәр бәлах әрцудәй, зәгъигә, фәггәпп кодтон мә бунатәй. Гъәүәйттә кәнун Тулти бәрзонд тегъәй. Уалә Гъойий, колхози фермәй дзәвгарә уәлдәр, нәхеуонтә немуцаг «Рамә» кәми әргәлстонцә, уомә хәстәг сау хъүәцә зәнгойни хузәнәй арвмә исивәзтәй. «Батәрбек», зәгъигә, мә зәрди гүпп-гүпп иссадәй. Айсоми мин сәрвасәнтә кәнунмә «Рамәй» къалатә афтаунмә ке цәүй, уой дзубанди кодта.

Іеврхъау гъуди мә сәри фәммәдәг ай: кенә Батәрбек хауд немуцаг хуәйтәхәг минәй фехалдта, кенә ба әхебәл ести бәлах әрцудәй, зәгъигә. Бәлвурд ләдәрдтән еунәг гүуддаг: нәхеуонтә немуцаг тәнкити нихмә ферми дәлләй ци минитә ниввардтонцә, уони гүпп ин уән н' адтәй. Еuemәй, хъүәцә кәцәй искалдәй, минитә уомәй дзәвгарә дәлдәри әвәрд адтәнцә, иннемәй ба тугъди биццеутә, 16-17 анзәуд ләппотә Елети Назир, Бузойти Сергей, Баликъоти Тазәрет цалдәр әмбалей хәццәе минитәй Лескени рәбунтәраги исказдос кодтонцә. Рохсар уәнтәе, дууә чиколайаг ләппой уони есунбаел ке фәммард әнцә, е дәр мә зәрди әрбафтудәй. Мадта нур е цәй гүпп адтәй, зәгъигә, мәхе бафарстон. Еунәг дәр неци. Батәрбек әнә бәлах нәй, зәгъигә, уәхән гъудитәбәл әрләудтән.

Індә цагъд кутемәй фәдтән, уой ләдәргә дәр нәбал ракодтон. Цурд рагъбәл фәуурдуг кодтон Лескени донәрдәмә.

Дон устур цудәй, фал Найәни тәнгутәбәл багәпп кодтон и уордәгмәә әма Бийи хуасгәрцәбәл фәүүәләмәә дәен. Мәнәз кадәр гъәди къохәй хәрәгүәрдунбәл хъәдори меҳти хәецә ракастәй. Амән гъуддаг әнәе зонгәә нәе униау әй, зәгъгәе, рағыди кодтон, әма 'й рафарстон, уәлләй еци гүпп ци адтәй, зәгъгәе, фал мин әз мәнәз ами хәстәги адтән, гүпп ба уәлләй кәемидәр фәццуудәй әма ин неци зонун, зәгъгәе, дзуапп равардта әма ә уәрдун уорамгәә дәр не 'ркодта, уотемәй мәбәл раевгүәдәй. Мә зәрдәе уәеддәр нәе ниггац кодта әма фәүүайун фермитә 'рдәмәе. Дзәвгарә ма исуадтән. Кәсун, 'ма еу цалдәр ләги катай зелән кәнунцәе, надгәрон ци галуәрдун ләудтәй, уой фалдзости.

Исхъәрттән сәмәе. Дәе нәуарзәг хуәздәр маци фәүүинәд: дууә биццеуей мәрдтә фәрсәй-фарсмә зәлдәбәл... Нәдәр цәсгом бәрәг нәдәр... еугур фәруакәе, еугур тогтә... «Ка 'нцә?», зәгъгәе, бафарстон.

– Атәе, Хъарати Дзухъаетәмә ци дууә фазон уруссаг биццеуи цардәй, етәе 'нцә. Зинченкити Коля фәццафтә 'й, Хъаирти Батарбеки мард ба уәртәе уәрдуни... Немуцаг «Ванюши» фат сәбәл фехалдәй. Ами кәемидәр әй иссирилтонцәе.

«Батәрбек», зәгъгәе, ку райгъустон, уәд мә зәрдәе әхе фәрстәбәл рахуаста. Мәе синхон, ме 'мгъазийнәе, мәе лимән...

Бацуудтән галуәрдунмәе. «На, а Батәрбек нәй... нәдәр сәр, нәдәр цәсгом бәрәг, еугур тундтитә, тогти буни»... «Батәрбек әй, Батәрбек», -зәгъгәе, мәе агуяңдун кодтонцәе. Мәхүәдәр дәр әй ә хъәпбәлтәмә кәсгәе әрәгиау базудтон. Уәрдуни хеңау Елети Дзибирт, цидәртәе дзоргәй, галтәе фезгули кодта. Мард ранәхстәр әй гъәумәе, әз дәр – уәрдуни фәәдбәл. Цудтән әма күдтән. Ёрхъәрттән гъәумәе. Хъаирти тургъәе адәмәй райдзаг әй. Мәгур мадә, Бидәти гъарәнгәмәе дортә дәр фехалдайонцәе. Густун, Батәрбеки фиди хуәрәе, ә сахъат уәргутәе хуаста, ә ростәе ниттундтитә кодта. Ахәй күдтәнцәе хеүонтәе, лимәнтәе, синх. Дүккаг бон Батәрбеки бауәри гъәуәгтәе әртايгутәе бәемпәги пъәстутәй банхәститә кодтонцәе, әма мард Лескени уәлләг уәлмәрдти байвардтонцәе.

Нәбал фәүүиндәнәе нур Батәрбеки, немуцаг хуәдтәхәги алюмини къалайәй нәлгоймәгтән әма силгоймәгтән сәрвасәнтә кәнгәе. Баймир әй ә дүйне. Рохси фәеббада, биццеу –биццеуәй, иуонгтәуәгтәй рандәй е 'носон бунатмәе. Уогәе ба зәнхәе цитәе бахуәруй! Ци әгъатир әй!

УАУ!

Рæстæг, дан, дөгъон бæхая ледзуй. Гъо, ледзуй. Неке бон æй е 'рорамун, некæмæ игъосуй. Уой уæлæнхасæн ба ма æхе фæндæннтæ кæнүй. Бæргæ, æ уад алкæд зæрдæлхæнæн ку уайдæ - ке нæ фæндуй, фал берæ хæттæлти иннердæмæ дæр низзелуй. Ё еци дууех уаг нæ нийхалдта 1943 анз дæр. Еуемæй æ тæгкæ райдайæни немуц мах рæбунтæй сурд æрцудæнцæ æма адæм исуолæфтæнцæ, иннемæй ба злаг æ фæстте ниуугæтта берæ нæзалхæссæг хьилматæ: дамбацатæ, топпитæ, гранæттæ, минитæ, æнæ фехæлгæ зæнхи хаст бомбитæ æма æндæр берæ цидæр рæмодзæнтæ. Ёнирай фæууа тугъд! Ё цæсгон тогæй хурстæй, цæстисугæй ба æхснад. Берæ гъезæмæрттæ баст ес уой хæццæ, берæ цæстисуг кæлуй уой бæлахæй, берæ гъарæнгитæ райгъусуй дзили хæдзæртти æ лæлагæй, берæ ностæ ниуадзуй адæми зæрдити, берæ бийнонтæ басодзунцæ æ цирени. Тугъди рæстæгæн хеçæн хузæ ес, нецæй хæццæ æй фæххæлæмулæ кæндзæнæ.

Адтæй комахсæни мæйæ. Мет фадигъолæй бæрzonдdæр ниуардта, цума зæронд анзæн сауæнгæ æ фæстаг бони уæнгæ дæр ке не 'руардта, уобæл æрфæсмон кодта æма нур ба æ хьортæ исæнхæст кæнунбæл фæккуста, уотæ. Ё уорс пæлæзæй, царди зинтæ римæхсæгray, æрæмбарзта дуйне. Ёнкъардæй кастæнцæ гъæурæбуни фалдзостæ: будуртæ, рæгттæ, донгæнтти лæнцаутæ. Гъæдæ мæрдуадзи лæууæгай лæудтæй гъæуи дууæ фарсей бæрзæндтæбæл. Хор дæр æхе баримахста, æма æнæ стуфæй арв е 'мвæйнæ мегъæй зæнхæбæл рauæтtæй. Кæд уойасæ уазал н' адтæй, уæддæр æ соцъа ба лæстæй адæймаги рони.

Еу бон нæ уæрдундони къуми, согфадæни, дууæ боней фагæ сог рафастон, хæрхæ цургъд ракодтон фадæггæтæ æма ма листитæ кæнунбæл куд батумугъ дæн, уотæ ба мæ номæй гъæунгæй кадæр æрбагъæр кодта. Ракастæн. Нæ колдуармæ лæудтæй Хъамири Тазæрет, Хакъиассити Тазæрет. Ё бор къуртги дзиппæй кастæй дууæ гранати.

- Ци кæнис, тугъдмæ дæхе исцæттæ кодтай? - зæгъгæ, æй цибæлæй рафарстон, нæ цæстингасæй кæрæдзæмæн салам ратгæй.

- Тугъдмæ нæ цæун, фал цæуæн, мах ба кæсалгдауæн ракæнæн уæлæ хеди уæллæй... Силги фид мондаг бабæй кæд нæ исдæ... Иса 'ма Мухарбеги дæр нуртæккæ ардæмæ гъæуй. Аци æнкъард бони æндæр ци косис... - никкомкоммæ мæмæ 'й Тазæрет.

Биццеу биццеу ай.

– Аңә гранат наә дән аәз дәр, зәгъгә, бакодтон Тазәретмәә маәма еци фәедбәл аәнәе сағъәсәй не скъәти исмәдәг дән. Аңас ассигидзаг мәмәе хъәлнәгъи фәлхүәртти буни римәхст адтәй руминаң лимонитә, кәмидаәрти, скъәти ба даргъ гъәдин хуәцән немуңаг гранаттә, фал сәе дуути дәр наә уарзтон, аәвәдзи наә скъолай наәхе РГД аәма Ф-1-тәбәл ке ахур кодтонцәе, уомәе гәсгәе. Скъәти аәмбәрзәнәй мәе римахст РГД-тәй дууә фелвастон, сордәр рауәнәй ба сәе запалтә аәма гъәунги равзурстән. Мухарбек аәма Исаид дәр уоми Тазәрети хәецәе дзубанди кәнгәе райяфтон. Цуппаремәй фәүүәләмәе ан устур хед аәрдәмәе, фал Тазәрет аә фәндәе фейийивта, изолмәе цәүн ай, аәвәдзи, наәбал бафәндәадтәй, аәма Адзәбети рәэти донгон аәрдәмәе фәецәй, – ардигәй райдайән, зәгъгә...

Гъәунги тәткәе кәрони, Бахой куройни уәлбиләе, раздәр сибулдзәе аәма лагъз акаци гъәйтәй уәрдуни цалхи къелтәе кәми фунхтонцәе, еци пеци къагъдмәе ниггәппитә кодтан. Уингәе дәр ай наә ракодтан – Иса курондонмәе гранат фехста.

Дон аәма мах аәхсәен кәд адтәй 8-10 метри...

Гранати ниггуппи хәецәе наәбәл сәрәй аәртәхтәе аәркалдәй, фал сәе гъуди дәр не 'ркодтан.

Гранати гупмәе еци синхи зәронд ләйтәй кадәр фәэззиндтәй (әңгъәлдән, Хоранти Сосләнбег) аәма наәбәл фәгъгъәр кодта: «Губун нез уәе наә фәххаста, уәхе ку 'йсафетә, тағыд ардигәй фәеддумд уотә, мәе цәстәе уәе куд наәбал рауина, уотә уәхәдзәрттәмәе уайетә, аңәмәе наә кәси...»

Зәронд ләги зунди дзубандимәе наә байгъустан, наә сайтани хай наәбәл фәттухгиндәр ай, дон уордәгмәе ехарәнгитәбәл багәппитә кодтан аәма кәркәнти тегъәбәл равзурстан. Донбаәл хөзгәй ни кедәрти къахидарәс ницъцифә 'й, (къахидарәс дәр наәбәл күнәг къахидарәс н' адтәй) аәма наәмәе кәсалгձауәни мәтәе наәбал адтәй.

«Гъәйдә, ка ни изолдәрмәе фехссәй гранат», – зәгъгә, ериси бацудан. Бәрзонд рагъәй еу сәдәе метри изолдәри ләнцауи уадәй сауәедонә аәма уой аәрдәмәе аәхсун райдәдтан.

Гранат кәми фехәлидәе, уоми зәнхәе фәессау уидәе аәма бәрәг адтәй, ка куд изолдәрмәе фехсидәе, е. Тугъди размә дәр биццеутәе тъәпән листәг дортә аәхсунбәл уотә ерис кәниуонцәе. Нәе гранәтти аәхст фәүүнтәбәл иссәй. Фәстагмәе ма Тазәретмәе ци

гранат аэризадәй, е ба зәрдәедзоргә разиндтәй. ІЕ РГД-йән ахе үпал нәе адтәй, фал немуцаг танкитәбәл нәхеуонтә ци устур гранеттә аәхстанцә, уой запал.

— А ба даргъдәр цәмәе 'й? — зәгъгәе, мәмәе Тазәрет аәрбадаръ кодта и запал.

— Аци запал ай нәй, амән нәе бәэззүй, ма 'й аәхсәе, — зәгъгәе, шытон Тазәретән, цума мәе зәрдәе цидәр бәлах бауидта, уотәе.

— Ци уәлдай си ес, амәй дәр фехәлдзәнәй, — зәгъгәе, Тазәрет кәститәе кәнун райдәедта гранат аәма запалмәе. Уәдта РГД-и запал ницавта, е 'хәнән ибәл нәе хъәрттәй аәма ибәл 'й аәркъәлос кодта. Ләүүән мах дәр ә рази. Тазәрет галеуәг адтәй. ІЕхе махәй минкүй фәйьеуварс кодта. Ралваста... Куддәр гранат ә сәри аәррастәмә исхъәрттәй, уотә ә мәңгәй фәүүәгъдәе 'й аәма ә къохи ниггүпп кодта.

Нәе раз хъәцәй райдзаг аей, Тазәрет ма «уай», зәгъгәе, фәгътъәр кодта, аәма метбәл аәрхаудтәй. ІЕ галеу тәнуадоләй тог цухцурәгәй нилләүйтәй. Мухарбек гъәүәрдәмәе фәцәй, аәз ба ци кодтайнәе, уой нәбал ләдәрдтән аәма сах ләүгәе байзадтән. Иса кәд нәе еугурәмәй кәстәр адтәй, уәддәр аәниуддәр разиндтәй аәма Тазәрети тәнуадоләе ә аәрми тъәпәнәй нилхъивта, ә зәрдтәй ин ә тог аәруорамунмәе гъавта. Гъәүәй нәе аәрбауидтонцә аәма нәмәе аәрбафәдес әңцәе, Тазәрети сәе хәәдзарәмәе фәххастонцә. Ёртәе бони ма фәуодхар кодта, фал ин неке бон бал неци иссәй.

Ёртигкаг бон ә дүйней рохсәй рацох аей. Roxcar уәед, кустуарzon, зәрдхәлар биццеу адтәй, фал аәй түгъди арт басугъта. Мәе зәрдәе нур дәр ма нихсылкытәе кәнүй, ку 'й аәримисун, уәед. Тазәрети зиани фәсте мәе римәхсәнтәмәе хәстәг нәбал бацудтән. Еуемәй — фәттарстән, иннемәй ба мин нәхемәе хъәбәр фәххиләе кодтонцә. Рандә кәнун гъудәй рәбунтәй мәе римәхсәнтәе, фал кутемәй?

Мәе нивән Хачирти Тазәрет цәфәй исәздахтәй түгъди будурәй. Мах Дәәбраили хәеццәе устур дууә лимәни адтәнцәе. Дәабраил ма түгъди адтәй, фал нәмәе уәддәр Тазәрет фәззиндтәй. Мәе гранетти хабар ин хебәраги ракодтон. Тазәрет бацийнәе кодта: «Хъәбәр хуарз, аәз си базондзәнән кәсалгәе ахәссун», — зәгъгәе. Мәе римәхсәнтәе ин байамудтон.

Кәд ә галеу къох аүиндзәгәй ә реубәл дардта, уәддәр нәмәе фәззиннидәе, райсидә 3-4 гранати аәма уәләмәе, Фәрбуни

донмæ рандæ уидæ, еуварси хъумти кæсалгдауæн кодта. Гранати гуппæй кæсæлгитæ сæ хъæститæ хæрдмæ фæххатионцæ æма – дæ лæгигъæдæ ма дæхуæдæг – дон сæ ласта, æма ахæссун фæразæ. Тазæрет, 19-æнздуз лæпбо, пъæуи берæ нæбал фæçæй, ё къох куддæр фæдзæбæх æй, уотæ нæуæгæй рандæй тугъди будурмæ, æма фесавдæй. Уой дæр тугъди арт басуѓта. Ёнирай фæууа, а дуйнебæл си мугкаг мабал байзайа, махæн уæхæн зинтæ ка исараизта. Цæрунæй ка нæ бафсастæй, уотемæй мæрдтæмæ ка бацуðæй, еци æдзард фæсевæди тæрегъæдæй дæлгоммитæ æма уæлгоммитæ фæккæна – гъарæнгæгæнæгай мæхеçæн дзорун райдайун, Тазæрети хузæнтиæ мæ зæрди ку æрæфтуйунцæ, уæд.

ЦИРТДЗÆВÆН

Хъанæй лæудтæн диванбæл æма цидæр хъилмай сканвورد мæ къохи бафтудæй. Ё римæхстæгтæ хъæбæр зин ерæн разиндтæнцæ. Фæстагдæр ма си ци дзурд иссердтон, «Циртдзæвæн», зæгъгæ, е ба мæ сагъæсти буни фæккодта æма уæртæ, кумæдæр, хъæбæр изолмæ рандæ дæн.

Уæди рæстæги Лескени Сталини номбæл колхози хумзæнхитæ алкæми дæр иурст цудæнцæ косæг къохи сæрбæл. Мах синхи цæргутæ хаудтæнцæ колхози 3-аг бригадæмæ. Кæд ма слкъолай ахур кодтон, уæддæр мин иннæ мæн кари фæсевæди хузæн арах цæугæ рауандæ колхози будуртæмæ: косæг къохтæ нæ фагæ кодта – сæ берæ кустæгутæбæл адæм нæ хъæрттæнцæ, бустæги ба – тугъди рæстæги. Ци куст ба дæмæ не 'рхайдтайдæ. Ёхсæвдзо кæнгæ дæр ма мин дууæ хатти рауадæй Елхоттæмæ галтæбæл, нартихуари «госпоставка» ласгæй. Мадта мæ гъонгæси хахъ дæр бафистон, мæ фиди бæстï скъолайæй уæгъдæ бæнти гъæуи фонс хезгæй. Еу бон, тугъд ци анз райдæдта, уой уалдзæг рандæ дæн бригади косгути хæццæ Дæлбордонмæ, нартихуар æхсæдунмæ. Уæдати Хизиретæ æма мах хæдзари хæйттæ адтæнцæ фæрсæй-фарсмæ, далæ Бузий циртдзæвæн ке худтонцæ, уомæ хæстæг, надæй ба Темботи тупбур æрдæмæ рагъбæл рæзæ дзæхæрадони уæнгти. Нури хузæн хумзæнхитæ гербицидæй нæ гъуд кодтонцæ, фал къæпейæй æвналун гъудæй, хæмпæлгæрдæг къæпейæй цæгъдун гъудæй. Ниццудан мах дæр Хизири хæццæ æма æрлæудтан нæ кусти сæргъи. Адтæй дзæбæх идзуулд бон. Нартихуари æвзарæ гъудгонд кæми байяфта, уоми рафелауæ-

Биғелауәк кодта ә саухалуг сиғәй хори тұнтағында. Үәлдай шілдәлдәрдәй әзмалдәй нә ракес фарсәй Сабайти хай, миңнән нин цума әхе астудта, кәсайтә мәмә, ци рәсүгъд дән, қоғыбәрцәбәл федауцәдәр дән иннә нартихуари әксән әгас Делбордони, зәғыгә. Хизири хәецә нәхебәл аерхудтан: мах қойтә ба нәмә әңгъәлдзауи қаст кодтонцә хәмпәлгәрдәги бунәй. Ходуйнаг әма аллайаг!

Ме 'мбал мәнәй әртәе анземә хәстәрг хестәр адтәй әма қаңғағ ләги кәститә аеркодта нә кустама. Нә галеу фарсәй, қвәдзи, дууә бони раздәр күд райдәдта әксәдүн, уотә Құульчити Фатъимәт ә хайни фулдәр әмбес ғүдгонд фәңәй, әма ә фәсте хәмпәлгәрдәг хормә зәнхәбәл дәрәнәй ғәүдтәй, фал мах әрдәмә фарсәй ба ә хаййәй әнәхсастан ғәппәлтәе уадзгәе раңдәй, кәд нә астәу арән дзәбәх бәрәг дардта, үәддәр: силгоймаг – силгоймаг әй, хийнә нә кодта, фал ин уотә рауда. Хизир ин, әфсәрмитә кәнгәй, бауайдәзәф кодта, әнәхсастан ғәпбәлтәе уадзгәе ке қәүй махән, уой, фал Фатъимәт цума неци фегъуста, уотә е 'хәедуни ғүддаг кодта – фәстәмә нәбал раздахтәй.

Хизир дәр нецибал загъта, уотемәй райдәдтан косун. Косгә ба әрдәй. Устур сехуар афонәмә ба Авдәхман, Фатъимәти ләг, кустити хуәрзгъәдә бәрәггәнәг, фәззиндәй әма Хизир ә гъаст уомә бахаста. Авдәхман, рохси фәббадә, гиризгәнагә ләг адтәй, ә бийнойнаги әхсәститәмә фәккастәй әма имә фәддәзурдта: «Уәләе силә, дә къәпне ниввәрә әма ардәмә рацо!» Аригон силгоймаг ә ләги дзурдәмә күд нә байгъустайдә.

Аерцудәй нә размә фахсәй әндзәрмә.

– Ду аци биццеутәбәл қәмән гириз кәенис? Ләйтәе дәмә нә кәсунцә? Искәсай дә куститәмә. Де 'хәедтүйнаги хәрсәй ани әрдәмә әнәхсастан ғәпбәлтәе уадзгәе қәмән қәуис? – зәғыгә, Авдәхман никкомкоммә 'й ә бийнойнагмә. Уәдта уой фәууагъта әма мән әрдәмә фәңәй:

– Хуәцай ин ә гъостәбәл, Хизир, ду ба ә рагын рабадә, е ба дә, әнәхсастанәй ци ғәпбәлтәе фәууагъта, уонәбәл аерзеләнтә кәна.

Фатъимәт цивзи хузән расурх әй, мах дәр хуарзау нәбал фәңан.

– Нә уә фәндүй, – зәғыгә, нәмә Авдәхман ракәс-бакәс ракодта. – Мадта уотә нә, – ләг әхе фәззилдта ә бийнойнагмә.

– Цо, дә къәпне аерхәссә әма аци бон изәрмә ани хәецә косә,

е ба иннæ хатт лæмбунаæгдæр косай!

Фатъимæт æ лæги фицаг гириз кæнун æнгъæл адтæй, фал ин æ цæстингас æндæр ку нецибал загъта, уæдта рандæй, æ къæпо æрхаста æма мах хæццæ æхсæдунрайдæтта.

Авдрæхман нæ рази еу минкъий ралæудтæй, æркастæй нæмæ, мæ къохæй мин къæпе æрбаскъафта æма е 'хист иуæнгтæй цумæ гъазгæ кодта, уотæ мæ бæсти рапхаста, уæдта нади рапхес фарсмæ иннæ косгути размæ баевгъудæй. Дзæвгарæ рæстæг ни хъиппекебал цуухæй исхаудтæй, æнæдзоргæй алке æ куст кодта. Авдрæхмани дзубандити фæсте күддæр никъкъуæдтитæ ан. Хизир кастæй æма Авдрæхман рандæй, нæбал зиннуй, зæгъгæ, уæдта Фатъимæтæн загъта:

– Цо, дæхе æхсæдтуйнаги гъуддаг кæнæ, мах ди нæбал раУъаст кæндзинан.

Фатъимæт, æвæдзи, æ лæгæй тарстæй æма уой дзурд æнæ бакæнгæ мах разæй цæуйнаг некумæ адтæй, фал æй Хизир исарази кодта.

Рандæй. Махæн дæр силгоймаги æной фенциондæр æй: нæ цуух фæууæгъдæ 'й. Раst нæ кусты тæгкæ тумугъи колхози стантæ 'рдигæй æфсæн ниххуастæ 'й – будурдзаути худтонцæ рæфтадмæ. Мах цæуйнаг н' адтан – рæстæг цæхьюæл кæнун нæмæ нæ цудæй, фал нин нæ размæ, над уордæг косгутæн бригади æфсапъæ Зæйнæп бæхуæрдунæй заманай уорс дзол æма фиди хæццæ тæвдæ цумуйнаг ку æрбаласта, уæдта нин рафтадбæл æнæ æрбадун нæбал адтæй. Нæ дзоли кæрститæ æма цумуйнаги тæбæгъти хæццæ цæбæлдæрти зæнхи æрбадтан Бузуй циртдзæвæни рæбун.

Ераги адтæй, хъæбæрраги. Фондз æма ибæл æртинсæй анземæй фулдæр цæуй, фал мæ зæрдæбæл æхсинцъæ нæмугай лæууй. Мæнæ нур дæр, диванбæл хъанæй лæугæй и сканворди дзурд – «циртдзæвæн»-мæ гæсгæ мæ цæститæбæл раУъазидæ Хизир. Хизир, тулпар Хизир, зæрдерис Хизир, хуæрагæ Хизир... Кæсай, уæртæ Бузуй циртдзæвæнмæ хæстæг æ курдгæбæл бадуй зæнхи æндзæр, æма устур хуппитæ кæнуй æ цумуйнагæй. Æ фæсте Бузуй циртдзæвæн дæр хъæмай цæхgæр цæфтæй сæргубурæй лæудтæй. Дессаг куд нæй, еци циртдзæвæн кæд кæддæр Саукуйтæй кедæр устуйрадæн æвæрд адтæй, уæд уой фæсте Бузуй ном хæссун ке райдæтта, е дæр. Куд фегъустон, уотемæй лескейнæттæн кæддæр дæлæ Тъуацæ 'рдигæй зæнхи дисятинтæ адтæй. Кæмæн – фулдæр, кæмæн – минкъийдæр. Уалдзæг сæмæ æхсæвейуæттæй

римдæуиуонцæ, батайиуонцæ, ни 'й аразиуонцæ, хумзæнхæ багъуд
тимиуонцæ, фæззæг ба тиллæг галтæбæл кенæ бæхтæбæл
тъумæ исласиуонцæ. Рæстæг ба еци дзамани лæгъуз адтæй:
шоргугти æфхуæрд берæ адæм байяфта, кедæрти ба, дан, маргæ
шор ракодтонцæ.

Еурагвæззæг Бузу æ галуæрдуни бæрзонд тæскъæ заманай хъарта
нартихуарæй æридзаг кодта æма устур сехуар афони Тъуацæй Лескен
шрдæмæ ранæхстæр æй. Æмбалеуæггæнæг ин нæ фæцæй æма æгас
наудæндæргыцæ дæр æ уод æ къохи даргæ цудæй. Еуæхстон топп æ
фирсмæ нимæти буни нартихуари сærbæл нирримахста, оххай, ести,
үид æй æнцонæй куд фелвастайдæ, уотæ.

Фæззигон бон цанæбæрæг æй – уайтагъд ærbайзæр æй, уæдта
шрæхсæвæ 'й. Æхсæйвон талингæ ба нигки устурдæр тас бауагъта
Бузуй зæрди, æма и лæг уотид сибиртæй дæр фесхъеудæ. Фал
мæнæ Азнауртæй исевгъудæй, æма æ тас фесавдæй: ами абæргугти
фидбилиз некæдма некæбæл исæмбалдæй. Бузуй хуссæг ахæссун
райдæдта, æма æстонг галтæ, надгæрæнти фæсалæмæ
фæллæборæ-фæллæборæ кæнгæй, фæснадмæ рафтудтонцæ. Бузу
е медфунмæ лæдæрдæтæй æ галти уæллæмæ цуд æма нецæбæл
тухстæй. Фал мæнæ еу рauæн цæмæдæр гæсгæ æрлæудтæнцæ.
Бузу син се 'рлæуд балæдæрдæтæй æма хуссигъæлдзгутæй ракастæй:
уæртæ æ уæрдуни тæгкæ разæй цидæр лæгæмбæрцæ сay æндарæг.
Æллæх, кадæр ин æ галтæ æруорæдта.

– Рандæ ўо, циувæр дæ, ранæуадзæ, кенæ ба дæ дууæ хаун
кæнун, – зæгъгæ, æ хъæмамæ фæллæборгæй, фæгъгъæр кодта
Бузу, фал ин дзуапп дæдтæг нæ фæцæй. Асдзагъд лæг уæрдунæй
æргæпп кодта, галти разæй равзурстæй æма е 'руорамæгбæл
хъæмайæй дæхститæй ралæудтæй. Е ба лæг нæ, фал хуæнхаг
дорæй конд циртдзæвæн разиндæтæй. Уæдæй фæстæмæ кедæр
циртдзæвæн ходæгæн Бузуй номæй хонун райдæдтонцæ. Адæми
цыху ка бафтуя, е ба зинрагæлдзæн исуй. Гъе еци циртдзæвæни
рази ма фæууидтон фæстагдæр хатт Хизири. Уомæ хæстæг ба
биццеу – биццеуæй рандæй немуцаг фудголи нихмæ тохи. Рандæй
тугъди будурмæ, æма æ фиди уæзæг нæбал иссердта.

Хизир, Бузуй циртдзæвæн æма и хъильма сканворди
дзурдбиттæбæл сагъæс кæнгæй, диванбæл рафунæй дæн. Мæ фуни
Леска, Хизири мадæ, сæ тургъни къумти разел-базел кодта, агурдта
æ тугъдон бæдоли æма æ гъарæнгæ цудæй:

– О мæ зæрдæ фехæла, кæми дæ, мæ хецмæрез биццеу, куд

нæ мæмæ зиннис... Нæ-нæ, лæдæрун æй, бостæ мæбæл кæниг, æзнаги фатæй уодхар ку кодтай, уæд дæмæ ке нæ разиндæн, уобæл. Мæ бон никкæла, ескæми гъæди къохи кенæ æгомуг будури, дæ тоги мæцгæй, дон-дон фæккæнай æма дин дон бадæттæг мæ фæууа... Робæстæ 'ма халæннæн тонæггагæн байзайай. Цъæх æнкъуæлхитæ дæ тогæйдзаг рони сæхеçæн гъар бадæнта никкæнонцæ. Тог мæ фæлласа, кæд дин дæ федауцæ иуæнгæнтиæ æзнаги бомбæ габазгай никкодта æма сæ фæйнердæмæт фæххаста...

Дессаг, кæсгæ-кæсгæй, кеной фæлхæнтау, Леска æрбайсавдæй, æма Хизир Бузуй циртдзæвæн рази фæззиндæй. «Хизир, Хизир» имæ кодтон, фал мæмæ неци исдурдта.

Бузуй циртдзæвæн бæрзонд мраморæй конд рацæй, Хизир ба-æндæр кадæр, уæддæр ма имæ æз ба «Хизир, Хизир» кодтон.

– Ци кæни? æз Хизир дæн, фал æндæр хузи исдæн. Рæстæг алци дæр кæнүй, – дзурдта мæмæ еци æндæр кадæр.

– На-а, ду Хизир нæ дæ! Леска дæу нæ агоруй... Леска æ тугъдон бæдоли агоруй.

– Гъа-а, Леска ке агоруй, еци Хизир ба райгурæн бæстæ багъæуай кодта немуцаг фашисттæй, æ цард равардта адæми сæрбæлтау, æма тугъди будури байзадæй, – кæцæйдæр изолæй мæмæ æрбайгъустæй дудзигъæр.

– Мадта е герой ку адтæй! Кунæг устур кадæ æма хуæрзеугутæ лæвæрд ин не 'рцудæй! – мæхе фæззилдтон дудзи гъæр æрдæмæ.

– На-а, уой нецибал гъæуий... нæдæр орден, нæдæр къазнай хæдзарæ, нæдæр минкъий машинæ, нæдæр пенси. Е æ гъуддаг бакодта.

– Кадæ ба, кадæ?

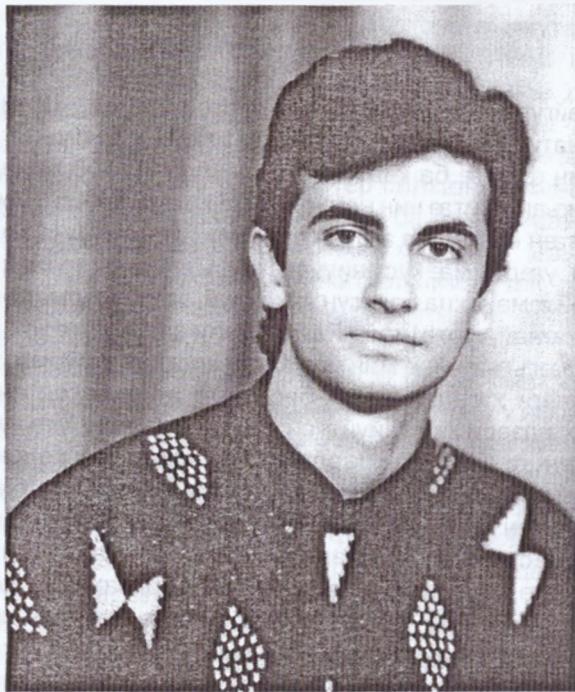
– Кадæн ба «вечная слава» æ байзайæггæлтæн, – райгъустæй мæмæ хъæбæр нидæн дудзи гъæри дзуап.

Мæ медфунмæ исхъурдохæн дæн. Медулмæ мæ хед ракалдæй, искатай дæн æма æрбайгъал дæн. Мæ реубæл гæлстæй лæудтæй газети гæбазæбæл æрдæгкond сканворд. Хизир æма 'ма Бузуй циртдзæвæн уæддæр мæ цæститæбæл гъазтонцæ æма мæ арф гъудити бафтудтонцæ. Уогæ ба цард ци мæнгард конд æй: æ римæхст æлхийтæ сканворди дзурбидти хузæн ци зин ихалæн æнцæ! Ихалун ба сæ, æвæдзи, гъæуий, кенæ ба цардæн рæсог уæн нæйиес.

Поэти загъдау: «Это нужно не мертвым, Это надо живым...»

МАЛИТИ Геуәрги

ДИГОРОН ЛӘГ АНГЛИСИ ЦИТАЕ БАВЗУРСТА

Геуәрги

Тәлмацгәнәгәй. Аци документалон уацау (уруссагау хуннүй «Нелегал») Малити Геуәрги ниффинста Англиси - уоми фәеццардәй 4 анземә хәстәг. Уацау мухургонд әрциудәй мәскүйаг журнали «Дружба народов», уордигәй әй рамухур кодта нәхе газет «Северная Осетия». Тәлмацгонд әрциудәй англисаг әвзагмә, ниммухур әй кодтонцә журнал «Альбион»

(Лондон), журнал «Что есть истина» (Лондон). Уацау ма мухургонд аерцудәй Украина, журнал «Литературный Башкортостан» әмә берә әндәр руяенни, сауәнгәе ма Уәрәсейән Лондони ци минәвварадәе ес, уой официалон сайти дәр.

Геуәрги райгурдәй 1968 анзи Дзәүәгигъәуи. Каст фәңгәй ЦИПУ-й историон факультет. Куста фирмә «Диани» разамонәгәй. Ә үәгъдәе рәестәги ахур кодта психолори әма скәсәйнаг философи.

Колити Витали

ФИЦЦАГ СӘР

Мәе райгурән Дзәүәгигъәуи кустон фирмә «Диани». Әма кәд мәе бунати ном бәрzonд әвәрд адтәй – разамонәг, зәгъгәе, үәддәр мин федгәе ба кодтонцәе әдеугурәй 150 долләри. Еци кунауәгкаг қъапеккитә нин нецирдәмәе хъәрттәнцәе, уомән әма мәе бийнонтән еунәг әз адтән сәе фәххуәцән. Анз әма әердәг си бакустон, үәдта мәе куст ниууагътон. Цәмәндәр гәсгәе мәмәе уотә кастәй әма әхца бакосун әмбулуй, дәхе сәрмагонд гүуддаг ку байгон кәнай, уотемәй. Райдайәни ци фәрәзни байвәрд бахәссун фәгъльәүй, е мин нае фагәе кодта әма уомәе гәсгәе ба мәе бийнойнаги хәеццәе нае ес-бес дууә дехи бакодтан, цәмәй мәбәәл ци хәәдзари хай уайуй, уой руяәйәе кәнон. Мәе нихмәе карз нилләүедтәнцәе, куд мәе әардәмбал, уотә мәе хеуонтәе дәр. Әнпүнфәстаг гүуддаг уобәл ниллух әй әма мәе бийнойнаги хәеццәе ражеңән дән. Үәдмәе нин исәнтәстәй дууә сувәллони, фал еци рәестәг нае расагъәс кодтон, мәе бийнонтәе ци фәүуодзәнцәе, ци уавәрти әма кәми Җәрдзәнцәе, уобәл. Еци рәестәг әз үәләрвти тагъдән мәе зәрдәе дардтон, ме 'хатәе пайдайаг гүуддаги байвәрунбәл әма сәе фәстәмәе сәе бунати дувәрәй сәвәрунбәл. Нае фатер руяәйәе кодтон әма райстон, ци хай мәмәе хаудтәй, уони. Пайдайаг әфтийәгти федәни кәрон мәмәе дудзи рохсау зиннүн райдәдта. Җалдәр туканей хәеццәе бадзубанди кодтон товартәе сәмәе ласуну туххән әма зеләнтәе кәнүн райдәдтон. Товар еу аргъәй балхәнинә әма 'й минкүй хъазардәрбәл ба руяәйәе кәнинә. Еци мадзаләй беретә әхватәе кодтонцәе. Сайд мәбәәл уомән руаяидәе, әма ци товартәе мадзал кодтон, уонән берә րәестәг дарән н' адтәй, нигки ба ма мин тукәнти директортәе баләдәрун кодтонцәе, әхца сәмәе къохи ке

ийес, аermæстdæр товар rauæйæ кæнуни фæсте сæ ке raiсdзæн, уой. Еци домæн мæ зæрдæмæ нæ цudæй æма фæстагmæ нæ бадзурdtæ нийхалдтан. Фиццаг æрвдзæфau фæddæн, уомæн нæ ма развæлгъяу дзубандигонд адтан. Нæуæгæй бабæй mi байрагæс нæй, аци бæсти æууæндун ke некæбæл гъæу, e. Гæнæн мин нæбал нæтæй æма мæ товар уæйæгæнгæ æрçудæй, ци ibæл бафистон, уомæй никки асландæрæй.

Нæуæгæй бабæй мæхе бафест кодтон æма агорун raiдæдton нæндæр мадзæлttæ, фал зæрдæмæдзæугæ гъуддагбæл нæ хуæст кодтон. Хъæбæр рæхги фæффæсmon кодтон, ци miутæ ракодтон, уонæбæл. Цæмæдæриddæр бавналиnæ, неци si уидтон нæрдæрохсдзийнадæй. Уотемæй мæ кæпекkitæ dæр tайgæ цudæнцæ. Байзадæй ma мин eунæг фæггæнæн, - цифæнди нæстæмæ dæр билет балхæнун, мæхе уоди хъниамæтæй æхца бамбурд кæнуни æма фæстæмæ фатер балхæнун. Фæстæмæ мæ фиди хæдзарæмæ айидæй æрæзdæхун ba мæ сæрмæ нæ хастон. Ема ци цæсгонæй бакастайнæ мæ хеуонти, мæ синхонти цæститæмæ. Махмæ Кавкази ходуйнагбæл нимад æй, dæ мулкитæ нидумæ, уæдта фæстæмæ dæ нийхергутæмæ æнæхæдзарæ, æвæрæзæй æрæзdæхæ, e.

Европаг бæстити куст иссеруни, сæ мизди бæрцæ базонуни туххæн информацибæл мæ багъудæй 1000 долллæри исхардз кæнуни. Ести унаффæ кæнуни гъудæй æма берæ фæррасагъæс-басагъæс гæнгæй, берæ æнæхуссæг æхсæвтæ рапветgæй мæхецæн равзурстон Англис. Куд базудтон, уотемæй Англиси eугурэмæй dæр фулдæр федунцæ – сахатмæ фондз фунти. Мæ фæндаг Mæскумæ радардтон æма æрзилдтæн дæсгай туристон уагдонадебæл, цæмæй визæ æма фæсарæйнаг паспорт райстайнæ, уой туххæн. Фæсарæнти куститæ агорæг уагдæннæ мин, цума дзубанди бакодтонцæ, уотæ æмгъæлæсæй дзурдтонцæ, Англисмæ цæнуни барæ мин ke нæ байгон кæндзæнцæ, уомæн æма цæрун Цæгат Кавкази.

Арви æрçæфau мæмæ фæккастæй max адæммæ еци rахаст. Цæмæй еци фарста лухгонд æрçудайдæ, уой туххæн мæ багъудæй евро æхцатæй æртæ мини бафедун. Ци гæнæн мин адтæй, æууæндун кæбæл æнгъизтæй, ey уæхæн силгоймагмæ равардтон еци æхцатæ æма мин æцæгæйдæр мæ гъуддаг исараzта. Кьюæрей фæсте ба мæмæ æндæр агентствоjæй æрбадзурдтонцæ, сæ bon мин ke æй 2200 евробæл Англисмæ визæ байгон кæнуни, уой туххæн.

Бærгæ ма рафæсмон кодтон мæфицаг рæдуудбæл. Ку на рахæлæф кодтайнаæ, уæд æнæгъæнæ 800 еврой сഫæстайæрçæ кодтайнаæ, фал ма фæрæтæй донмæ лæборæ. Уогæ сæбæл фæсмон дæр ци кодтон, агенстви косгутæ мин куд дзурдтонçæ, уотемæй еци 800 еврой Англиси бакосун æнгъезүй къуæремæ. – Сугъдæ сæбæл иссæуæд, - ниллух кодтон мæхæсæн. Мæ хæссүйнæгтæ бамбурдтæ кодтон, мæ хеуонтæн хуæрзæбон разагътон æма ранæхстæр дæн ме 'дард балций æнзи æрдæги æмгъудæй.

Нийергuti хæдзараæ, бийнонтæ, нæ зин, нæ цинæ, нæхе цард, сæрмагонд уагæбæл æвæрд k' адтæй, - раздæр мæмæ уотæ нæ гъардтонçæ, фал мæнæ нур мæ нæхстæрбæл ба мин цидæр æнахур адæ кæнун райдæдтонçæ, никки хъазардæр, зæрдæбæл æмбæлгæ дæр иссæнçæ. Разæй мæмæ ци æбæрæгдзийнадæ æнгъæлмæ кастæй, уой лæдæргæ дæр нæ кодтон, фал мæ зæрди ба тасдзийнадæ н' адтæй. Мæн гъудæй æхца æма мæ зæрдæ федараæй дардтон, кумæ цæун, уоми сæ æнæмæнгæ ке бакосдзæн, уобæл.

Шереметьевоïæй-Хитроумæ мæ тæхун багъудæй æртæ сахати æма æрдæг, фал е адтæй мæ нæуæг цардæн æ райдайæн. Цард ба уæхæн æма ма мин гæзæмæ мæ гъудитæ зæгъуни фадуат дæр н' адтæй, уомæн æма æвзæг нæ зудтон. Йermæстдæр еу къуар дзурди сахур кодтон, æндæр неци лæдæрдтæн. Нæдæр еу фæххуæцæг, нæдæр еу зонгæ, æцæг æцæгæлон бæстæ.

Хуæдтæхæгæй ку рахистæн æма мæ къæхти буни хъæбæр зæнхæ ку банкъардтон, æрмæстдæр æй уæд балæдæрдтæн, куй гæлдзæни билæбæл ке лæуун æма мæ фæстæмæ æздæхæн хедтæ мæ фæсте ке басугътон, уой. Куддæр цавддорау фæддæн. Аэропортæй горæтмæ цудтæн метрой æма ку суæлбилæ дæн, уæд еу гъæунгæбæл нирраст дæн. Фæрсæй бакæсгæй, æвæцæгæн, æз адтæн, мæнæ ески зæнхи хаймæ æнæзонгæй ка бафтуйй æма ин ци 'рдæмæ цæ угæй, уой дæр ка нæ æрлæдæруй, уæхæн адæймаги хузæн. Йемæ æцæгæй дæр уотæ адтæй, фал уæддæр мæ нифс ба нæ састæй, мæ зæрдæ дæгар-дугур кодта, мæ гъудитæ сæмæнтъери æнцæ, фал мæ нуртæккæ нецæбæл фæндадтæй сагъæс кæнун, нæдæр ба мæ еске гъудæй. Цийнæ кодтон горæтбæл, нæ ми æтурагæс кодта, Лондонæн æ тæккæ бæрæгастæу ке цæун, хуæрзæфснайд, аллихузон зинаргь хуæдтолгитæй идзаг гъæунги, е. Уæд мæмæ уотæ кастæй, цума ин æ уодисконд балæдæрдтæн, кæци адтæй сæребарæй идзаг, алли хузи фæггæнæнтæ кæми ес,

Миудаэгэй мэмэе мæ хурфæй игъустæй сос гъæлæс, разæй мэмæ аллихузи цæмæдессаг цаутæ ке æнгъæлмæ кæсүй. Ёма мæ мæ ыци медгъæлæс нæ фæссайдта. Фал уæд мæ фæсонæрхæги дæр и адтæй, ци фæндаг исæвзурстон мæхеçæн æма фиццаг таахдзæфтæ ци надбæл кодтон, е мæнæн зиндонæмæ ытуаенвæндаг ке адтæй, е.

Берæ фæрразел-базел кодтон æма æппунфæстаг ба фæлладæй бахъæрдтæн иуазæгдонæ «Холидей Инн»-мæ. Мæскуй ма ку адтæн, уæд си развæлгъай балхæдтон номер. Мæ дæумæуттæ уати ниввардтон æма фæстæмæ фиццаг уæладзугмæ ширхизтæн, цæмæй телефонæй фегъосун кодтайнæ, æппунфæстаг вæ аerbахъæрттæн мæ бунатмæ, уой туххæн мæ хеуонтæн.

Цалинмæ телефонæй дзурдтон, уæдмæти мæ фæсте цалдæр ызги ради æрлæудтæй телефонмæ. Ёз си хатир ракурдтон, ке сæ фенгъæлмæ кæсун кодтон, уой туххæн æма сæ еуей бафарстон мæ къæзгæ англисаг æвзагæй:

- Кæцæй айтæ?
- Ёз Америкæй, - дзуапп равардта е æма мæ фæстæмæ рафарста:
- Ду ба кæцæй дæ?
- Ёз ба Уæрæсейæй.
- О, хъæбæр хуар!

Уобæл нæ дзубандитæ фæцæнцæ, уомæн æма английсагау ындæр нецибал зудтон. Мæхе раевварс кодтон еци ходæзмолæгæнагæ кизгæй æма хъæбæр фæффæсмон кодтон, университети англисаг æвзаг ке нæ ахур кодтон, куд æмбалдæй, уотæ, уобæл. Мæ уатмæ иссæугæй телефонæй агорун райдæдтон, Мæскуй мин ци номер равардтонцæ, уой. Еу силгоймаг, Нинæ, зæгъгæ, цардæй Бирмингеми æма мин е гъæуама фенхус кодтайдæ куст æма цæрæнуат иссерунæн. Нинæ уайтагъдæр исиста телефони хæтæл, фал нæ дзубанди ба рауадæй хуæрз цубур. Ё лæггæдтæбæл ми байагурдта 300 фунти, уæдта ма мин загъта, цæмæй фæцæуон Бирмингеммæ. 300 фунти дзæвгарæ æхца æнцæ, фал мин æндæр гæнæн н' адтæй, гъудæй сæ раттун.

Дугкаг бон изæри аст сахаттебæл имæ æнгъæлмæ кастæн Бирмингемми нисангонд рауæн, горæти тækкæ бæрæгастæу. Ёнæгъæнæ æртæ сахатти байрæгæмæ кодта Нинæ. Мæ нервิตæ искустонцæ, фал еци азгæ-уозгæ цудæй ку æрбацудæй, уæдта æнæбари байдзултæн.

Нинæ мæмæ куд фæндуй цæстингасæй æрбакастæй, еци уазан салам мин равардта æма мæ рапудта, минкъий уоддær ци машинæ лæудтæй, уомæ. Машинæбæл бадтæй еу дæс æма инсæй анзи кæбæл цудæй, уæхæн лæппо-лæг.

Куд балæдæрдтæн, уотемæй адтæй Астæуккаг Азийæй, дзурдта уруссагай. Цалинмæ цудан, уæдмæ ин мæ кой ракодтон, кæцæй дæн, ци кустбæл хуæст адтæн, уони туххæн.

Диршат, шофер уотæ хундтæй, нæ хæццæ дзубанди кодта, фæндагмæ уотæ лæмбунаæ дæр нæ кастæй, æвæццæгæн, ин зонга адтæй. Куд рабæрæг æй, уотемæй æцæгæйдæр адтæй Астæуккаг Азийæй, ардæмæ æрбафтудæй аст анзей размæ, рæхги гъæуама райстайдæ англисаг паспорт.

Развæлгъяу уин зæгъун еу гъуддаг. Алли цуппар анземæ дæр бæрæггонд цæунцæ, Англиси æндæр бæститæй ка æрбацæүй, етæ. Йёма еци цуппар анземи бæстæй æндæр рауæнмæ ка нæ рандæуа, уомæн лæвæрд цæуй иммигранти ном. Уой фæсте иммигранти ку нæ бафæндæуа английсаг паспорт райсун æма барвæндонæй ку уа арази бæстæй æндæр рауæнмæ фæлледзунмæ, уæд сæрмагонд къамиси унаффæмæ гæсгæ уомæн бафедунцæ «фæндаггæгтæ» - 3 мин фунти. Еци уагæвæрд Евроцæдеси цæргутæмæ хауй, фал туристон æма студентти визитæбæл ка æрбацæүй æма Англий фæууни рæстæги домæнтæ ка ихалуй, уонæмæ ба рапаст хъæбæр карз æй Хецауадæ ма сæрмагонд уагæвæрд дæр сфердар кодта, Англий æнæ паспортæй ка цæруй, уони туххæй бæрæггæнæнтæ ка фегъосун кæна, уонæн мингай фунтитæ федуни туххæн.

Цалинмæ машини цудан, уæдмæти Нинæ еунæг дзурд дæр нæ скодта æма имæ ме 'нæууæнкæдзийнадæ никки федардæр кодта.

Еу сахати фæсте бахъæрттан нæ бунатмæ. Уæдмæ фæсæмбесæхсæвтæ иссæй. Талинги 'й нæ равзурстон, кумæ мæ хонунцæ, уой, фал мæ цæстингас ба æрхуæстæй, разæй цидæр ниллæг талингæ цæрæнуæттæ си ке ес, уобæл.

Мæ зæрдæ мæмæ фæкъкъæпп кодта, ку мæ расайонцæ, - ме 'хцатæ мин райсдзæнцæ æма мæ ами еунæгæй ниууадзæнцæ, зæгъгæ. Йермæстдæр дууæ боней фæсте базудтон, горæтæн æ тæккæ кæрони ке дæн, æрмæстдæр си африкаг бæститæй ка рацудæй, уæхæннæттæ ке цæруй, уой. Еу хæдзари цормæ бацудан, бахизтан медæмæ æма исхард кодтан дугкаг уæлладзугмæ мæ «уатмæ». Мæ зæрдæ бадзой-дзой кодта. Йё фæзуат æдеугурæй адтæй цуппар квадратон метри. Ревæд фæрстæ, пъолбæл гобан

гәлст, әвәеццәгән, ай буғындағы әрбахастикндәй. Кәецәйдәр фәззиндәй дууә сауцъарә ләхъүәни әма неци дзоргәй, ләмбунәт дардтонцә сәе қәстәнә нә архайдән, Баләдәрдән, аәдзәллаг уавәри ке баҳаудтән, уой. Еу усмә әегуппәгай ләудтән, ревәд фәрстәмә кәсгәй.

Æвәеццәгән, Нинә әма Диршат сәхүәттә дәр фефсәрми әңцә, аци бунат мин ке смадзал кодтонцә, уомәй. Фәстагмә мәе маңт һәбәл бауорәдтон әма мәе дәндәгүти къәс-къәс иссүдәй, уотемәй федарәй загътон: «Уәхүәттә ма мин федгә кү кәнайтә, җәмәй аци куйбадәни Ҷәрон, уой түххән, уәddәр еунәг минут дәр ами һәе байзайдзәнән. Æз Нигеримә не 'рбаудтән, фал Великобританимә.

Уогә әндәр мән уавәри циуавәр домәнтә гъәуама әвәердтайдә? Фал «Җәрәнуатәй фенхус кәндзинан», зәгъгә, мин зәрдәе ка әвардта, етәе мәе уотә фәффудәнгъәл кәндзәнәнцә, уомә ба җәттә н' адтән. Уойбәсти мин загътайуонцә: «Берә әхәбәл дин листән иссердзинан», зәгъгә.

Мәхе фәззилдтон әма къәпхәенти астәути, мәе уорс костюм җәмәй ма ницъцъумур адтайдә, уотә арәхсгайти бунмәе әрхизтән.

- Машини мәе бахезә, - зәгъгә ма Диршат мәе фәсте рагъәр кодта. Гъәунги мәе кеми әрпүтдән. Нинә әма Диршат фәстәмәе кү раздахтәнцә, уәд мин Диршат баләдәрүн кодта, латышәттәе кизгәе әма ләхъүән ке әрбаудәнцә әма сәе бунат ке гъәүй, уой түххәй. Куд баләдәрдтән, уотемәй сәе гъавтонцә мән «уатмә» бакәнүнмә. Цалинмә Диршат латышәтти хабәртәе кодта, уәдмәе маң ба Нини хәеццә машини бадтән. Æма мин Нинә мәе хъури халәе бацавта, агурдта ми, җәмәй ин 300 фунти бафистайнә. Æзин загътон, - әембәлгәе уавәртә кәми уа, уәхән фатер мин иссерә әма дин уәд бафедзәнән, зәгъгә. Æппунфәстаг, әцәг хиләе фәцан, әма син сәрустурәй баләдәрүн кодтон, - сумахәй мәе нецибал гъәүй, зәгъгә.

- Ардигәй еунәгәй некумә фәеццәудзәнәе, - зәгъгә, мин баләдәрүн кодта е.

- Неци кәнүй, парки къелабәл бахсәвеуат кәндзәнән.

- Пъәлицә дәе нийяхәсдзәнәй, ами уәхән закъон ес, - әе җәхсилкъә дзурд бабәй багәлста Нинә.

- Фәлтау пъәлици участоки бахсәвеуат кәндзәнән, сумах скъәти байзайуни бәсти.

Еци дзурдти фәесте машинәй рахистән әма дуар мә фәесте ниггупп кодтон. Мә зәрдә исәгудзәг әй, ләдәрдтән әй, аци әхсәвә әз әнәхүссәг ке уодзәнән, уой.

Талингә күумти сабургай ранәхстәр дән, идардәй ци фанарти рохс калдәй, уордәмә әма әппунфәестаг рахистән автобуси ләүүәнмә. Автобуси әрләүүәни еу әзмәләг дәр н' адтәй әма цума ести ләдәрдтән, уотә автобустың үзүүни графикмә ләмбунәг нимдзаст дән. Сахатмә скастән әма амудта әхсәви ёртә сахати.

Æндәр хузи уадәй мә цәститәбәл аци бәстә. Мә зәрдәбәл әрләүдтәнцә, хуарз кустәй әма мин җәрәнуатәй федарәй зәрдитә ка әвардта, уони фәлевән дзубандитә.

- Уогә кәмә бахастәя мә гъаст, - рагъуди кодтон мә меднимәр әма къелабәл мәхе әруагътон. Мә сумкә мә дзаумәүтти хәцә үоддәр байзадәй. Уогә 'й аци афони ка райсдзәнәй, ке гъәүй? Аппунфәестаг мә кеми әрчүдтән әма мәхең ғүйтәтә кәнүн райдәдтон. Еу мисхал дәр нә фәсмон кодтон, уоми ке нә байзадтән, уобәл. Цифәнди ку уа, уәддәр җәудзән размә әма Хуцау ку зәгъя, уәд мә ғүддаг гъәуама фәррәстмә уа. Исон ку нә уа, уәдда мәйи фәесте, - әз уәддәр әнгъәлмә кәсдзән.

Уалинмә мә гъостәбәл раудәй кедәр къахунәр. Фәккастәнцә әма ме 'рдәмә комкоммә әрбаңайцудәй еу нилләггомау къәсхүртә силгоймаг. Мәнә цума әндәргә адтән, уотә ә цормә ракъахдзәф кодтон мә сәнтуорс къәстюми. Силгоймаг куддәр әгүппәгәгү фәцәй. Мәнән мә фәесонәрхәги дәр н' адтәй, силгоймаги мә уиндәй уотә фәттәрсүн кәндзән, е, әма си хатир дәр нә ракоргәй дзубанди кәнунмә фәййагайдтон:

- Да хуарзәнхәй, горәти бәрәг астәумә ци мадзаләй баҳъәртон?

Англисагау әрдәгңъәрәмухститә ке кодтон, уомә гәсгә мә фиццаг әнхәст дәр нә баләдәрдтәй әма еу усмә фәгъүдиди кодта, ци си агурдтон, уобәл.

- Урussаг дә? - бафарста мә е урussагау.

Æвәццәгән мә мә дзурди здәхәй баләдәрдтәй. Тар әхсәви әвеппайди хор әрбакәсәгагү мәмә фәккастәнцә зонгә дзурдтә аци әдзәрәг әма әдзәуәг руән.

- Бәргә мә сәр батилдтон әз.

Уогæ Цæгат Кавказæй ке дæн, уой ин не 'сгъæр кодтон, уомæн ама фæсарæнти фулдæр рауæнти дзурд «Кавказ»-и хæцæ бастæнцæ тугъд, адæм давун, тогесун æма ма æндæр уæхæн æппæрцæт хабæртæт æма сæ тæрсун кæнуңцæ.

- Хуарз лæхъуæн, сæумæй раздæр ардигæй нецæми рандæ уодзæнæ, - хатиргорæгай сдзурдта силгоймаг.

- Дæ хуарзæнхæй, æхсæвейут кæми бакæнон, кæд уæхæн бунат есæми зонис? Федгæ дæр бакæндзæн. Кумæ, ци 'рдæмæ цæуон, уой нæ лæдæрун.

- Ами хæстæт иуазæгdonæ некæми ес, - тæрегъæдгæнæгай бабæй сдзурдта силгоймаг.

Мæ къохтæт æнæбони тилд бакодтон æма фæстæмæ мæ къеламæ бараст дæн, фал мæмæ силгоймаг фæстæмæ фæдзæзурдта.

- Барæнай, æз ами хæстæт цæрун æма мæнмæ æрæхсæвейут кæнæ.

Æнгъæл куд н' адтæн, мæ гъуддаг уотæ ратулдæй. Еуемæй ме 'мзæнхонбæл фембалдтæн, иннемæй ба ма мин фусун дæр разиндтæй, никки ба ма «Кавказагæн».

Æма кæд æхсæвæ бонæрдæмæ ракъолæй, уæддæр ма æ хæдзари дзæвгарæ фæдзæзубанди кодтан, кæрæдзæмæн нæ хабæртæт фæккодтан.

Светланæ Уæрæсейæй æрбафтудæй ардæмæ литоваг мæнгæ паспортбæл. Еу кæми адтæй, уоми е 'мбал литоваг кизгæн æ хабар ракодта æма ибæл е ба багъаст кодта кæмæдæр. Цæмæй æй пъæлицæмæ ма радтонцæ, уой туххæн ба ин æнхæст кæнун кæнуңцæ аллихузон саукуститæ. Цубурдзурдæй «кæндузубæл æй дарунцæ».

Светланæ мин куд радзурдта, уотемæй косуй маргъдарæн фабрики, фал син федгæ ба кæнуңцæ хъæбæр минкъий, бустæги æнæуинон цæстæй ба сæмæ кæсунцæ сæ бригæдиртæ. Бригæдиртæ дæр æнцæ Афганистанæй рацæугæ. Косгути æхсæн лæдзугти хæцæт рацо-бацо кæнуңцæ, косгути кæрæдзæй хæцæт дзубанди кæнуни барæ нæйиес, кæсунцæ сæмæ фонси цæстæй.

Никки илгъагдæр ба е æй, æма сæ туххæй дæр гъавунцæ сæхеçæн хуæзголтæй дарунмæ. Уой туххæн сæ нæмунцæ, тæрсун сæ кæнуңцæ.

Светланæмæ фæццаrdtæn дууæ боли æма дууæ æхсæви. Мæ уавæр мин лæдæргæй, Светланæ æхсæвейутæн еу къапекк

дәр нә бакумдта, фал ин уәddәр туххәйти ә къохи бакодтон ахца. Ёхсәвеуат аәркәнәккаг ами әй 20 фунти. Мәе цәүуни рәстәг ку аәрхәецәй, уәдта ма ин устур торт дәр балхәдтон. Кәрәдземән хуәрзәбон зәгъуни рәстәг ку аәрхъәрдтәй, уәдта мин Светланә әнәнгъәлти мәе къох әхе къохмәе райста, мәе комкоммә аәрбакастәй әма загъта:

- Мәе зәрдәе 'й ләдәруй, дәе гъуддаг ке фәррәстмә уодзәнәй, уой. Мән дәр-еу ма феронх кәнә. Хъәбәр мәе фәндүй мәе паспорт нә бригадирәй райсун әма Лондонмәе рандәун.

Уой фәсте ма еу рәстәгути телефонәй радзорианә кәрәдземәе, фал фәстагмә ба кәрәдземәй фәххең ан. Куст әма ин цәрәнуат иссеруни фадуат ба мин нә фәцәй.

ДУГКАГ СӘР

Лондони фәсте Бирмингем әй Англиси дүкаг устурдәр горәет. Уордигәй Лондонмәе фәстәмәе аәрбаздахтән автобуси. Цәүн ба мәе бағыудәй әнәгъәнәе аст сахати. Бирмингеми мәе гъуддагәй ке неци раудаәй, уобаәл уотә бустәги дәр нә тухстән, нә фалә ма Хуңауәй арази дәр адтән, зәнхәбәл Светлани хузән хуәрзәрдә адәмтәе ке цәруй, уой туххән.

Фал Лондонмәе ку аәрбахъәрдтән, уәдта мәе цийнәе аәрбацидәр әй. Ме 'хцай къапеккитә тайғәе цудәнцә, мәхе ба айдагъ хуәрун нәе, фал ма мәе ёхсәвеуат агорун дәр гъудәй. Иуазәгуати номер байхуәрсун әгәр хъазарбәл ләудтәй, уой уәләмхасән ба мәе сәри зелдох кодта еу гъуди: куст кәми иссирдәуа? Ка мин банхус кәна?

Горәти къумти аәрзеләнтәе кодтон асландәр аәрәхсәвеуатгәнән бунат иссеруни туххән әма аәппунфәстаг горәтгәрон исцураәвәрә дән еу иуазәгуатбәл. Ами дзәвгарә асландәр адтәй аәхсәвеуат аәркәнәггаг.

Мәе гәгъәдитә мин ку сбәрәг кодтонцә, уәд мәхе туканмәе байстон. Изәри ци сәни авгәе раевдәлон кодтон еунәгәй, е дәр мин мәе уавәр нә фенциондәр кодта.

Уотемәй әнәгъәнәе цуппар боли фәрразелә-базеләе кодтон Лондони къумти. Бацәүинә аллихузон кустуэттәмәе, әма мәе алли рауәнәй дәр әнәдзуаппәй рарветиуонцә.

Куд мин баләдәрун кодтонцә, уотемәй мәмәе кустмәе бацәүнмәе барә ку нәя, уәдта англисаг әевзаг ку нә зонон, уәд

мæ есгæ дæр некумæ ракæндзæнцæ. Фæстагмæ уотæ истухстæн мæхецæй дæр æма сфæндæ кодтон, еу къуар бони ма Лондони фæууодзæнæн æма фæстæмæ нæхемæ ратæхдзæн, зæгъгæ. Хуæтæхæги фæстæмæ здæхунмæ мæмæ билет адтæй, æма мин уæддæр мæ уодбæл хуæстæй. Байзадæй ма мин æнæ бабæргондæй еу агентсво кустi туххæн æма мæ æстæймаг бон мæ над уордæмæ радардтон. Дзæвгарæ фæрразелæ-базелæ кæнуни фæсте æппунфæстаг сçурæвæрæ дæн мæ нисангонд изгъунстбæл. Телефонæй сæмæ бадзурдтон æма син балæдæрун кодтон, æндегæй дуармæ æнгъæлмæ кæсун, зæгъгæ. Уалинмæ электрон къума фæкъкъипп кодта æма мæмæ медæмæ фæдздзурдтонцæ. Мæ зæрдæ æмир гупп-гупп кодта, мæхе тæрцæттæ кодтон: «Дæуæн фенхус кæнуни фадуат нин нæййес», зæгъгæ, уæхæн дзуапп фегъосунмæ.

Бацуудтæн урух æма райдзаст къабинетмæ. Бадтæнцæ сi æртæ нæлгоймагi æма еу кизгæ. Сæ алке рази дæр сi адтæй компьютер. Лæхъуæнтаэй еу, бæрзондгомау, саухелæ, бæзæрхугтæ араэз стъоли цорæй фестадæй, æ хъури мæ никкодта. Ёз уой æнгъæл н' адтæн æма мæ меднимæр рагъуди кодтон, кедæр хæццæ мæ феййевдзи кодта, зæгъгæ.

- Мадта зæгъис Аланийæй дæ? - цидæр æнахур фæлмæн хъурихаттæй мæ бафарста е.

- Уотæ бæргæ 'й, - нихъундзуапп равардтон æз. - Куст бæргæ агорун, фал нецæбæл цурæвæрæ кæнуун.

- Равдесай, циувæр гæгъæditæ дæмæ ес?

- Фæсарæйнаг паспортæй æндæр мæ хæццæ неци ес. Мæнмæ гæсгæ мæ дипломтæ æма мæ раздæри кустити гæгъæditæ ами неци гъеунцæ.

- Раst зæгъис, - цæбæлдæр ниссагъæсиуогæй, загъта лæхъуæн, мæ паспортмæ мин кæсгæй. - Аци визи хæццæ некæми неци иссердзæнæ, дæхуæдæгæт æй лæдæрис.

- Лæдæрун, - раstдæр зæгъгæй ба мин æй балæдæрун кодтонцæ. Дзæгъæли рафтудтæн ардæмæ. Фал ди уæддæр боз дæн, уотæ мæбæл ке батабедзæ кодтай, уомæй. Дæ кустæй дæ нæбал хъор кæнуун.

Цæунвæндæ куд скодтон, уотæ мин лæхъуæн æ къох мæ ускъæбæл æрæвардта æма загъта:

- Нæ, ме 'нсуvæр, нæ мæ балæдæрдтæ. Ёз дæн ирон, Дзерантæй дæн, мæ ном Алан. Игургæ Латвий ракодтон, фал мæ

сабидогæ ба парвистон Иристони. Мæ райгурæн бæстæбæл æй нимайун, мæ фиддæлти зæнхбæстæбæл. Æма куд зонис, уотемæй нæ хеуонти маx гæлдзгæ нæ кæнæн, уæдта сæ фæсдуар дæр нæ уадзæн. Мæ бон ци уа, уомæй дин фенхус кæндзæнæн.

Еци дæурдтæ фегъосгæй мæ зæрдæ мæ реуи уæриккай скафта. Алци фегъосунмæ дæр цæттæ адтæн, æрмæстдæр анæмæ ба – нæ.

Алан мæ цума хъæбæр рагæй фæсмардта, æхе уотæ хеуонау дардта. Уæлдай фарстатæ дæр мæмæ нæ лæвардта, æвæццæгæн, мин мæ бакастмæ гæсгæ мæ уавæр лæдæрдтæй. Æ хæццæ фембæлд мин мæ хьисмæт хъæбæр цæхгæрмæ райийвта еци рæстæг. Æ кустмæ гæсгæ адтæй еу юридикон кустуати директори хуæдæйевæг, фал æнхæст ба кодта еугур листæг куститæ дæр, уæдда ин æнтæсгæ дæр кодта. Æ куст фæууни уæнгæ имæ бангъæлмæ кастæн, уæдда нæ над радардтан китайаг ресторонмæ. Æхæвæргæнгæй мин лæмбунæг байгъуста мæ хабæрттæмæ, уæдта мин загъта, фараст анзей размæ æхуæдæг дæр уæхæн зинвæндæтæбæл ке рацудæй, уой туххæн.

- Мæнæн дæррайдайæни æнçондæр н' адтæй, - загъта Алан. Фал нæ басастæн, уогæ цæмæй ами судæй ма ниммардайнæ, уой туххæн æхсæнадон иуазæгдæннæ дæр ма сæрфтон. Мæ зæрди ма ку æрæфтууй, гъæунгти куд бахсæвеуат кæнинæ, мæ кусти куд рафунæй уинæ е, уæд мæ зæрдæ барезуй. Фал тæккæ зиндæр уодæнсæн ба адæймагæн æ еунæгдзийнадæ æй. Хеуонтæй фæххæцæн ун хъæбæр зин уодæнсæн æй, уæлдайдæр ба махæн – кавказæтæн, уомæн æма маx кæрæдзебæл æнгомдæр баст ан. Ардæмæ хуæздæр цардагор ка æрбацæуидæ, етæ уайтагъddæр басæттионцæ æма фæстæмæ ледзæги фæууиуонцæ. Нæ сæмæ разиннидæ нæдæр æууæнкæ, нæдæр ба нифс, цæмæй бритайнаг паспорт райстайонцæ, уомæ.

- Ардæмæ ку цудтæ, уæд дæ зæрдæ цæбæл дардтай? - бафарстон æй æз.

- Мæ гъудаг ке фæррæстмæ уодзæй, уобæл. Æууæндæн, исон уа, иннæбон уа, уæддæр ин æнæ уотæ уæн н' адтæй. Фал мæ дзæвгарæ æнзтæ æнгъæлмæ кæсун багъудæй. Уæхæн адæмтæ дæр зудтон æма сæ фæгъæла унмæ берæ нæбал гъудæй сæ тухст цардæй. Куст дин ма уæд, æрæхсæвеуатæн дин къум ма уæд, аллибон тæрсгæ-резгæй цæрæ, дæ хеуонтæй еппæрд, - е хъæбæр зин æвзарæн æй. Рæхгий дæхуæдæг балæдæрдзæнæ, экрантæ

æма интернети куд æвдесунцæ, ами цард уотæ адгин ке нæй, уой. Гъе уотемæй æгас цо царди бунмæ, ме 'рвадæ! Мæ бон ци уа, уомæй дин æз фенхус кæндзæн, фал байархайæ æма дæ сурх кæсæнцæститæ æма дæ уорс къæстюмтæ раласæ. Е Владикавкази дæ бон адтæй дæхе къæлæтгингбæл уæлгоммæ рауадзун æма къофи цумун, ами ба царди уавæртæ æндæр æнцæ. Бафæраздзæнææ ави басæтдзæнæ, е ба дæхецæй аразгæ æй.

Еу минкъий æнæдзоргæй ралæудтæй, уæдта мæ бафарста:

- Нæхемæ Иристони куд цæрунцæ не 'мбæстæгтæ?

Æз ин дзорун райдæдтон. Алани фулдæр цæмæдеси æфтудтаæ Цæгат æма Хонсар Иристони уавæр æма мæмæ дуйней фарстатæ фæллæвардта. Æма 'й кæд æ хъисмæт æ райгурæн бæстæй идардмæ фæххаста, уæддæр æ мадæлон æвзаг æма е 'гъдæуттæ ба нæ феронх кодта. Аланмæ ку æркастæн, уæд еу усми мæхеçæй æфсæрми дæр ма фæддæн, нæхемæ Иристони еци гъуддæгуттæмæ уотæ лæмбунаæ ке нæ дардтон мæ гъос, уомæй.

Мæ цори уидтон хъаурæгин æма нифсгин адæймаг, - зиндзийнæдтæ æй некæд басæтдзæнцæ, нæ фал ма ин цард никки фулдæрдæр уарзун кæнуунцæ. Адтæй имæ кусти федар хъаурæ æма устур бухсондзийнадæ. Æ хæццæ ци æнзтæ рацардтæн лимæнæй, етæ мæ никки дæр ма баууæндун кодтонцæ, Алан æцæл лæг ке æй, уобæл.

Фараст анзи фæццардæй, еунæг бæсти гражданинбæл дæр нимад нæ уогæй. Еци æнзти Прибалтиki республикитæй беретæ æрбафтудæнцæ Англисмæ æма сæхе радтиуонцæ бунæттон хецауадæмæ, фал англисаг гражданини бартæ ба лæвæрд цудæй, æрмæстдæр лæг æма уосæй ка цардæй, уонæн. Еунæг ка адтæй, уонæн ба лæвæрд цудæй эмигрантти ном. Еци æнзти дæргьци Алан архайдта англисаг паспорт райсунбæл, цалдæр хатти æ гъаст бахæссидæ тæрхондонæмæ. Гæгъæдитæ имæ ке нæ адтæй, уомæ гæсгæ æ бон бийнонти гъуддаг бакæнун н' адтæй. Уæдмæ ибæл исæнхæст æй æртингдæс æма инсæй анзи æма 'й хъæбæр фæндадтæй æхсæннади бунат нийахæссун, бийнонти хæццæ цæрун, æхе хæдзарæ иссерун.

Хъæбæр устур боз адтæн, ме 'мзæнхони хæццæ ке фембалдтæн, уомæй.

Ресторани фæсте рандæан Алани фатермæ. Æ фатер адтæй минкъийгомау, фал райдзаст. Адтæй си тækkæ æнæмæнгæ гъæугæдæр дзаумæттæ, сауæнгæ ма хуæруйнаггæнæн дæр.

Уæхæн фатертæ хонунцæ «студитæ». Йёма нимад цæунцæ парахат цæрæнтæбæл, уомæн æма ами фулдæр фæстайяærцæ кæнунцæ цæрæнуæттæбæл. Фулдæр хатт еу фатер байхуæрсунцæ дууæ-æртемæй, еу хуæруйнаггæнæн æма син иуазæгдонæ уогæй. Фал си хатгай ба фæццæрүй финддæс адæймагей бæрцæ дæр. Алан цардæй еунæгæй. Цалинмæ цай тæвдæ кодта Алан, уæдмæ диванбæл æрбадтæн æма æнæнгъæлти мæхе еу усми мæрайгурæн зæнхæбæл банкъардтон амондгунæй. Йенæгъæнæ аст бони еунæгæй фæррхай-бахай кодтон æнæ еу зонгæ дзурд фегъосгæй. Ами ба мæ бон адтæй нæхердигонау мæ гъудитæ æргомæй зæгъун, дзурдтæ арæхсгай агоруни сæр мæ нæбал гъудæй.

ÆРТИККАГ СÆР

Дуккаг бон сæумæраги Алан баевдалдæй æма мин куст агорун райдæдта. Цалдæр хатти радзурдта телефонæй æма мæ гъуддаг фæррæвдзæй.

Цæун мæ гъудæй Англиси хорискæсæннæрдæмæ горæт Кентерберимæ. Нæ хеçæнбæл мин Алан ниффæдзахста: «Кæми косай, уоми дæбæл нæхе æрдигон кизгæ æмбæлдзæй! Цæй нæ иннæ фембæлдмæ».

Горæтгæрон нисангонд бунатмæ æрбатулдæй, Кентерберимæ мæ ка гъæуама фæхъхъæртун кодтайдæ, еци машинæ. Шофири адтæй сауцъарæ рацæргæ лæг. Цума Индийæй рацæугæ адтæй, уомæн æма цалдæр анзей размæ ахур кодтон Индий, Китайи æма Тибети философон скъолати зонундзийнæдтæ, еу минкъий зудтон санскрит æма хиндиагай цалдæр дзурди. Мæ бон куд адтæй, уотæ ин лæдæрун кодтон, индиаг культурае берæ ке уарзун, фал мæмæ е æррæстæ æ сæр бателидæ. Йеппунфæстаг балæдæрдтæн, индийаг ке н' адтæй, фал пакистайнаг, уой, никки ба ма пусулмон. Цубурдзурдæй къундæги бахаудтæн.

Горæтмæ æрбахъæрдтан æмбесæхсæвтæмæ хæстæг. Ци хæдзарæмæ мæ æрбаласта шофири, уоми ма разиндтæй никкидæр дууæ нæлгоймаги, сæ бакастмæ гæсгæ етæ дæр пакистайнæгтæ адтæнцæ. Фал сæ тæрнихбæл сæрмагонд стъæлфи нисантæ ке адтæй, е ба мæмæ дессаг фæккастæй. Нæлгоймæгти хестæр мин балæдæрун кодта, ома, æрбадæ æма нæ хæццæ æхсæвæр исказæнæ, зæгъгæ. Йэз уæзданæй мæхе раевварс кодтон. Сæ хуæруйнаг æгæр карз тæф кодта. Сæхуæдтæ бавналдтонцæ

шыхсæввæр кæнунмæ. Хуæрд ку фæцæнцæ, уæдта мин уат байамудтонцæ дuggag уæладзуги. Адтæй си дууæ зæронд хуссæни, фыл пъолбæл гобанæй етæ уæддæр зæрдæмæдзæугæдæр шулгæнцæ. Алан мин куд байамудта, уомæ гæсгæ хуссæни цъæрттæ бы мæ хæццæ æрбаластон. Уæгьдæ си ци хуссæн адтæй, уоми бауат кодтон æма хуссæни серабæл æрбадтæн, иннеми ба æндæр шулгоймаг хустæй, - бахуæрæ, зæгъгæ, мæмæ ка дзурдта, е. АЕ ном хундтæй Амир, æрæги 'йбæл исæнхæст æй дæс æма дууинсæй инзи, адтæй пакистайнаг гъæуæй рацæугæ æма англисаг æвзаг нæ зудта. Мæ хæццæ дзубанди кодта æнгулдзитæй амонгæй. Фал уотæ лæсни амудта æма цидæриддæр зæгъюни зæрдиадтæй, уони ин пæдæрдтæн. Уой фæсте ци пакистайнæгти хæццæ мин раудадæй коcгæ, уонæй амæй зæрдæмæдзæугæдæрбæл нæбал сæмбалдтæн. Эмираттæй æцæг пусулмон æгъдæуттæбæл хуæст пæг. Зæгъæн, е 'мзæнхонтæй еске тамаку ку думидæ, ниуазгæ ку кæнидæ, кенæе уруссаг кизгуттæмæ ку нихелидæ, уæд куд хестæр, уотæ сæ æ хили буни фæккæнидæ. Уогæ, раст зæгъгæй, етæ имæ уотæ хъæбæрдæр не 'тъустонцæ, ами, дан, алке дæр æхе уотæ даруй, зæгъгæ.

Дуккаг бон мæ кусти бунат дæр рабæрæг æй. Пакистайнаг Джавет мæ æрбахудта устур иуазæгугатмæ æма мин равдиста ругæ цъирæн, бæтман æхснийнæгти хæццæ, пъолæхснæн, къибилатæ æма уотæ идардæр. Дууæ бони райахур кодтон æма райдæдтон мæ кусти ихæстæ æнхæст кæнун: кæрдзос кодтон пъолбæл горцъетæ, хастон хуссæни цъæрттæ, ругтæ сæрфтон, кæдзос кодтон иуазæгугати фалæбулай территори дæр. Агенстви директор дæр адтæй пакистайнаг, хундтæй Белал. Агурудта аслан коcгутæ цалдæр иуазæгугатемæн, фулдæр си адтæй уруссæгтæ, белоруссæгтæ, украинаhæгтæ æма Прибалтики республикитæй рацæугæ адæм. Фæстæдæр куд базудтон, уотемæй иуазæгугæтти хеçæуттæ Белалæн алли кусти сахатæн дæр фистонцæ æхсæз фунти æма æрдæг, махмæ ба си хаудтæй æртæ фунти æма æрдæг. Еци æхçатæбæл кустонцæ гæгъæдитæ кæмæ н' адтæй, коcуни баræ кæмæн н' адтæй æма англисаг æвзаг ка нæ зудта, етæ. Цагъари куст æма мамæлай къæбæри мизд – етæ адтæнцæ, ардæмæ хуæздæр цардагор ка æрбаftудæй, уони æвзаруйнаг. Уогæ специалистти бон адтæй бонмæ сæдæ фунтемæй фулдæр бакосун дæр, фал етæ гъæуама адтайуонцæ Евроцæдеси çæргутæ.

Иуазæгугати кустонцæ æригон фæсеввæд аллихузон

адәемихәттитәй. Адтәй си испайнаётә, италиәттә, французәттә, немуцәттә. Үонәмә күстдәттүти рахаст, мах хәәцә рабергәни дзәвгарә хуәздәр адтәй, уәдта син федгә дәр фулдаңи кодтонцә. Етә нимад адтәнцә астәүккаг къәпхәнбәл ләүд адәмбәл. Тәккә бәрzonдәр къәпхәнбәл ләүд адтәнци англисәттә сәхүәйтә, тәккә нилләгәр къәпхәнбәл бы раздәри Советон Цәдесәй раңаугә адәм.

Күст цудәй әнәкъулумпийәй. Минкъийдәр ести раст ка нин ракәнидә, зәгъән, къәразги авгә дзәбәх кәдзос ка нин нихснидә, кенә ка байрәгәмә кәнидә, уони еци фәдбаел си күстәй фелвасиуонцә. Сәе бунатмә син ке әрбакодтайуонцә, етә дәсгәйттәй хаудтәнцә ради.

Фәстәдәр әз базонгә дән уәрәсейаг студенткити хәәцца аәма сәмәе еу изәр фәскүст мәхе байстон сәе хәәцә радзубанди кәнүнмә. Етә әртемәй цардәнцә еу үнгәг уатгонди. «Цардәнцә», зәгъәгә, ома, си алкәмән дәр адтәй әхе хеңән хуссән. Надя, Лианә аәма Аннә адтәнцә әмгәрттә.

Сәе хуссәнтән къәхтә н' адтәй аәма әвәрд адтәнца асиккитәбәл. Уогә уәхәннәтәбәл әзрагәй нәбал дес кодтон. Уати бәрәгастәу къелабәл әрбадтән аәма нин дзубанди раудагъ ай.

- Махән ами әппундәр федгә нә кәнүнцә, ку сәе бафәндәя, уәд нә цифәнди афони дәр ратәрун әй сәе бон, әппундәр нәмә нециуавәр бартәе ес, - загъта Надя.

- Уәд цәмә, - бадес кодтон әз, - ами Англис ку әй, африкаг фәстезад бәстихай ку нәй?

- Ёма ци? Англис! Ёма мах ке гъәүән? Мах студенткитә аәма закъонмә гәсгәе гъәүама косән күүәремә 20 сахати, мах ба косән дууә хатти фулдәр. Ескәмә ку багъаст кәнән, уәдта ма нин нәхе дәр фәффудгин кәндзәнцә, закъон ихалетә, зәгъәгә.

- Фал уәддәр әхца косетә, - бафеппайдон әз.

- Ёхца? - Ёхе нәбал баурамгәй дсдзурдта Лианә. - Ами нин әрмәстдәр фунт аәмә әрдәг федунцә номер әфснайәттаг, нигки ба ма мәнә аци әлгъист фәүүйнаг Белал махәй алли мәйи миздәй дәр уорамуй 50-70 фунти, әнәуой ин уәләмхасән ке федән, уомәй уәлдай, уомән аәма уой агенстви номәй косән.

- Уотемәй уин уәе цар ку стъегъунцә. Ёма цәмәннә багъаст кәнетә иуазәгуати хеңаумә?

- Ләг фәххуннә аәма бавзарә. Амәй размә ма си кизгуттә

кустонцæ Уæрæсейæй, етæ дæр студенткитæ адтæнцæ. Ієма ку бæгъаст кодтонцæ, уæд сæ ратардтонцæ, дууæ къуæрей мизд ба син федгæ дæр нæбаль бакодтонцæ.

Еци афганистайнаг æма пакистайнаг «бабатæ» мах кизгуттæн размæ ракъахдзæф кæнуни барæ нæ дæттунцæ, - сæ дзу班ди ишвæрддæр кодтонцæ кизгуттæ. - Уæрæсейæй кизгæ нæма ишрунæттонуй ами, уотæй сæ медастæу иуарун райдайунцæ. Кæми пызедгæ, кæми æндæр ести хузи мадзæлттæй, алцидæр хæссунцæ сæ сæрмæ. Еуетæ басæттунцæ æма исаразиунцæ, тухиндæр ка разиннуй, е ба æ куст ниууадзуй æма фæстæмæ рандæүй. І вропæйæгти, уæлдайдæр ба сæхеуонти хæццæ сæ сæрмæ уотитæ сæ хæссунцæ. Уогæ сæхе адæймагбæл сирди цæф нæ никкæнунцæ, фал архайунцæ мæнгардæй, куд неке сæбæл фæггурұсхæ уа, уотæ. Ами махæн сæрбæл исдзорæг неке ес æма уомæй пайда кæнуңцæ.

- Ду ба куд неци дзорис, мæхе разилдтон Аннæмæ. Аннæ уæди уæнгæ еунæг хъипп дæр не скодта.

- Мæн нæ хъордарунцæ, мæнæн ами фæрсхуæцæг ес курдаг І урдзийæй.

- Уарзондзийнадæ? – къахæгай имæ исдзурдтон.

- Нæ, фал мин уой хæццæ æдасдæр æй. Ами еунæгæй хъæбæр зин æй. Ієргом ку зæгъон, уæд мæн тухстаг фарстатæ уомæ гъаргæ дæр нæ кæнуңцæ. Ієррастæ нин еумæ æнцондæрæй.

- Уарзондзийнадæ ами айдагъæр мæнæн ес. Албайнаги хæццæ. Гириз кæнуң – никъкъæл-къæл кодта Лианæ. - Уогæ цæй уарзондзийнадæ æй е. Ієррастæ мæ къæндзубæл даруй, æвзедуй мæмæ, пъæлицæн мæ ке банимодзæй, уомæй. Мæ визи æмгъуд фæцæй, цæмæй æй раидардæр кæноң, уой бæрцæ æхца ба мæмæ нæма ес.

- Ду дæр дæхе гъæуай кæнæ, - нæ хæццæ бустæги арæх ма æмбæлæ. Джавет нин нæ алли къахдзæфмæ дæр хъæбæр лæмбунæг даруй æ цæстæ, цума нæ уодтæ æ дæлбæрни æнцæ, уотæ нæ нимайуй.

- Е ба дин еума дессаг, кизгуттæ. Ієнхæст æй нæма гæмæрзæ кæнуң: ами Англис æй æви Пакистан! Ієви уотæ зæгъуйнаг айтæ, æма уæ хæццæ ку дзу班ди кæноң пакистайнæгти цори, уæд мæ фæссордзæнцæ?

- Ієнæмæнгæ, - æмдзурд скодтонцæ кизгуттæ.

- Хуарз мадта! Ци уа, уой уæд.

Хуәрзәхсәвә син разагътон әма мә хүссәнуатмә раңудтән.

Кизгуттә мин рәститә ке дзурдтонцә, е ми хъәбәр рәхги байрагәс әй. Джавет мәмә куд фәстәмә зулун җәстәй қәсун райдәдта, гъәуя, нә пъәуя, уәddәр мәмә фәкъкъәнц қәнидә уотид неңәбәл дәр, кәд мә кусти ихәстә раздәрау әнхәст кодтон, уәddәр. Әвәццәгән, уотә бангъалдта әма ин, әхе есbonбәл ке нимадта, уонәмә бавналдтон.

Әхсәзәймаг бон ба әнәнгъәлти базонгә дән, Алан мин ци кизги кой кодта, уой хәццә.

Ардигон ке дән, уой ку базудта, уәд мәбәл хъәбәр ницийнитә әй. Ә ном хундтәй Зәринә. Аци фусунуати Зәринә куста әртиккаг анз әма хуарз җәстивәрди адтәй хеңаудәмә, әнхәст ба кодта Джавети хуәдәйиевәги ихәстә хәдзарадон къабази. Белалии агенстви зундтонцә, Зәринә ами әнә бартәй ке косүй әма җәруй, уой, фал сәхе ницъңундә кодтонцә, уомән әма ин устур аргъ кодтонцә ә әнәсайд әма хуарз кусти туххән. Зәринә адтәй әңәзәр әңәзәр ирон кизгә, әхе әфхүәрун некәмән уагъта. Куд баләдәрдтәй, уотемәй ин Белал устур аргъ кодта әма ин ә дзурдмә дәр иғъуста, Джавет ба си еуминкъий тәрсәгомау дәр кодта әма си әхе еуварс дардта.

Зәрини хәццә балимән ан әма цума ә хуәдәнсувәр адтән, уәхән җәстәй мәмә кастәй. Еу Җалдаш хатти әвдесән адтән, Джавети хәццә рабуцәу уогәй әй ә бунати куд ниввәридә, уомән әма сәрустур адтән ме 'мзәнхонәй.

Әртә къуәрей си бакустон әма нимад әрцудтән хуарз косәгбәл. Белал мә әппәлләтәй, мә куститә тагъд әма нивәбәл ке әнхәст кодтон, уой туххән. Уәдмә мизд есән бон дәр әрхәстәг әй. Мә косгә сахәттә банимадтон әма мә зәрдә дардтон еуцәйдәрбәрцә әхца райсунбәл, фал мин Белал сәдә фунти нә бафиста. Еци әхца мин Белал бафиста, әрмәстдәр имә Алан телефонәй ку әрбадзурдта әма 'ймә пъәлицәй ку бавзиста, уой фәсте.

Цубур рәстәги фәсте Белал рандәй Дуврмә, горәти ци устурдәр иуазәгуат адтәй, уордәмә косгутә әрбаласунмә. Иуазәгуати администраци домән әрәвардта, җәмәй сәмә дууә косәги, кизгә әма ләхъуәни әрбарвистайонцә фәлварән рәстәгмә. Белал сәфәндә кодта мән әма, Чехийәй ка әрбацуудәй, еу уәхән кизгә

рарветун. Ёз хәрәги куст кодтон, Сюзанни бон ба уотә н'адтәй әма фур кәунәй әхе мардта. Цәмәй әй әрсабур кодтайнә, уой туххән ин рагром кодтон, Белали нихмә мәмә ци сосмасстесән фәндә исәвзурдәй, уой. Мән хъәбәр гъудәй, цәмәй мә иуазәгути ниуугътайонцә, е. Ёма әңгәй дәр уотә раудәй. Нәуәт иуазәгуатмә райсунмә мә җәттә адтәнцә, фал син әз федарәй баләдәрун кодтон, Белали агенстви ке нә косдзән, уомән әма си косгути сайгә кәнунцә, сә мизд син әнхәстәй нә федунцә, нигги ба ма сәбәл гириз дәр кәнунцә. Иуазәгуати разамунди буцәути сәр нецәмән гъудәй әма бадзурд нә бафинстонцә Белали агенстви хәңцә. Фәстәмә ку әрбаздахтан, уәд уруссаг косгути исарази кодтан, цәмәй Белали нихмә әмхузонәй исдзоронцә, әма мин әнтәсгә дәр бакодта. Дууә иуазәгуатей хеңгүттә си әрдомдтонцә косгутән сә мизд фондз фунтей уәнгә исесун әма сәрайевә-байевә ма кәнун.

Ке зәгъүн әй гъәүй, мәнән си идардәр косән нәбал адтәй әма дууә боней фәсте ранәхстәр дән Кентеберийәй. Ёрмәст дәр фәсмон кодтон, ме 'мәнхон сәрустур әма сауцәстә Марданти Зәринәй ке хеңгүттән кодтон, уобаел.

ЦУППАЕРӘЙМАГ СӘР

Фәстәмә Лондонмә ку әрбаздахтән, уәд Аламмә телефонәй бадзурдтон, әма мин мә хабәрттә ку базудта, уәд хъәбәр багъенцүн кодта.

- Баләдәрә, - загъта мин е нә фембәлди. Ами уотитә нә кәнунцә. Ами уәхән әхчатәбәл беретә косунцә, сә зәрдәмә цәугә дәр кәнүй, әндәра ардәмә нә турнионцә.

- Ёма дә сайгә ку кәнонцә, дә мизди кунауәггаг къапеккитә дин әнхәстәй ку нә федонцә, уәдда цәмәй сәдә фунти бакосай, уой туххән кизгутти цал уати бафснайун гъәүй, уой зонис? Уони ба ма син федгә дәр нә бакәнунцә. Ёртә къуәреемә цуппар сәдә фунтей бәсти райстон әртә сәди, дууә косгә боли ба мин нимайгә дәр нә бакодтонцә. Уәдта си ци гъәуама бакосай, кәд әма дә 50 фунти

æхсæвeуатбæл федун гъæуй, хуæрдæ, фæндаггаг ба? Ци мæ дæмæ си байзайдæнæй!

- Адæм еци æхцатæбæл дæр, синдзи къотæрбæл хуæцæгау, хуæцуңцæ. Ду ба дæ хъаурæ хардз кæнис, до 'нхуси сæр ке нæ гъæуй, уонæбæл.

- ЙЕма, гæр, Англиси фулдæр мизд кæми есунцæ, уæхæн куст иссерæн нæййес - гъæздуг бæстæ ку æй.

- Мæнмæ гæсгæ агурдтай, - мæ зæрдæбæл мин æй æрлæуун кодта Алан. - Ду куд æнгъæлис, гъуддæгтæ уотæ тагъд нæ цæунцæ. Дæумæ ба гæгъæдитæ нæййес, æвзаг на зонис, нæдæр ба дæмæ гъæугæ дæсниадæ ес, уæддæр аразæги дæсниадæ. Дæ къохи ци ес, уобæл бал федар хуæцæ æма дæ цæстæ ба дарæ. Ами рæстдзийнадæ ку агорай, уæдда фæстæмæ дæ хæдзарæмæ игон сидзæй æрæздæхдзæнæ.

- Хуарз, - басастæн æз. - Дæ дзурдтæ дин мæ зæрдæбæл дардæнæн, кæд еуgур раст нæ дæ, уæддæр. Нæбал дæ фæффудæнгъæл кæндæнæн, мæ лæгъуз кусти туххæн мæ ке нæ ратæрдзæнæнцæ, уобæл ба мæбæл дæ зæрдæ дарæ.

- Гъема, хъæбæр хуарз, - æ дзуbanди цубурæй балхий кодта Алан. Телефони хæтæл исиста æма æ зонгæ силгоймагмæ бадзурдта. Силгоймаг загъта, горæт Хæстингаг фабрики кусти бунат ке ес, уой æма тækкæ еци изæр ранæхстæр дæн уордæмæ.

Еци горæт адтæй тækкæ океани билгæрон, æма имæ мæ фатерæй адтæй фондз минутей цуд. Мæ уати ма цардæй еу словакаг. Бакæсгæй адтæй бæзæрхугтæ арæз, еу дуунсæй анзи кæбæл цудæй, уæхæн, адтæй тренер каратæбæл. Куд бафеппайдтон, уотемæй ами сæ кусти дæсниади кой ку фæккæнунцæ, уæд фæззæгъунцæ, сæхемæ ци кустбæл хуæст адтæнцæ, уой. Е зудта уруссагау æма мин фенçондæр æй, уæддæр адæйmag ке хæцæзæ радзубанди кæна, уæхæн дзорæг æмбал мин уодзæнæй.

Азгъунсти нæдæр телевизор адтæй, нæдæр хуæруйнаггæнæн, адтæй си æрмæстдæр электрон плиткæ дуккат æма æртигкаг уæладзгuti æхсæн еу къумгонди. Фатердзаутæ ради лæудтæнцæ еци плиткæмæ, çæмæй ибæл хуæруйнаг сçæттæ кодтайуонцæ, уой туххæн, уомæн æма сæ кустæй еци-еу рæстæг исуæгъдæ уиуонцæ. Max пайда кодтан çæттæ хуæруйнæгтæй, фулдæр ба къансервтæй, çæмæй сахæттæ ради ма лæудтайанæ хъайла скæнуимæ, уой

туххæн.

Уогæ еци цардиуагон гъæуагæдзийнæдтæ нэци адтæнцæ, разæй мæмæ цитæ æнгъæлмæ кастæй, уони цори. Дугкаг бон фембалдтæн Люби хæццæ. Е куста кустмæесæг агентæй. Агурдта ми 200 фунти кустмæ мæ райсуни туххæн. Аербамæмæ цудæй машини, цидæр думст цæсгомгин, еци тузмæгæй мин балæдæрун кодта:

- Исон дæмæ фондз сахатебæл машинæ æрбацæудзæнæй æма ма байрæгæмæ кæнæ. Еунæг хатт ку байрæгæмæ кæнай, уæд сæребарæ дæ дæ кустæй.

- Уагæри циуавæр куст æй, цал сахатти коcдзæн бонæ, уæдта мин ци феддзæнцæ, - бафарston Люби.

- Дæхецæй æгæр зундгин ма аразæ, - мæ цæститæмæ мин фиццаг хатт æрбакæсгæй, загъта силгоймаг. - Бацæудзæнæ æма 'й базондзæнæ. Дæхе уæлбектон дард ку кæнай, уæдта ибæл хъæбæр фæффæсмон кæндзæнæ. Нур ба рахезæ, хъæбæр мæ нæ евдæлүй.

Еци рæстæг имæ уотæ ратингун дæн, æма ин раст е 'фçækъуатæбæл фæххуæцæ æма 'й машинæй разуввутт кæнæ, фал мæхе бауорæдтон æма рахизтæн, дуар дæр ибæл нæ ниггуп кодтон. Мæ нервิตæ мин уотæ скосун кодта æма еци æхсæвæ фунæй дæр нæ бадæн. Мæ цæститæбæл æппунæдзох дæр гъазтонцæ мæ бинойнаг æма мæ кæстæрти цæсгæмтæ, фал мæ æцæгдзийнадæмæ раздæхун ба уæддæр нæ фæндадтæй.

Сæуми цуппар сахатебæл фестадтæн æма еу цидæртæ скомидзаг кодтон. Финддæс минути гъæуæггин ку адтæй фондз сахати, уæдта нæ азгъунсти размæ рæуæг машинæ æрлæудтæй. Машини кæд æдеуугрæй фондз бунати адтæй, уæддæр си бадгæ ба кодта аст адæймаги – авд биццеуи æма еу кизгæ. Туххæйти си балæстæн æма еу латышаги уæргутæбæл æрбадтæн. Куд рабæрæг æй, уотемæй сегас дæр адтæнцæ латвиæтæ, дзурдтонцæ сæхе æвзагбæл, æз ба син сæ дзубандитæй моркъæ дæр нæ лæдæрдтæн.

Рафæлгъудтон сæ хæццæ уруссагай дзорунбæл, фал мин етæ æнæбари дзуæппитæ лæвардтонцæ, сæйрагдæр «о» æма «нæ». Фабрикæмæ фæццудан æнæгъæнæ сахат. Мæхецæн скарстон дуурдæмæ мæ алли бон дæр дууæ сахати губурæй цæун ке гъæудзæнæй, уой. Алли бон дæр ни Любæ фæндаггаг иста æхсæз фунти. Фабрикæмæ бацæуæн колдуармæ æрæстæфтæн дуйней

адәм. Мах дәр сәе хәецәе исәемкүар ан. Медәгәй турғын сегас дәр сәе дарәс райивтонцәе, халәттә скодтонцәе, къәхтәбәл резинә цулухътәе, санитарон ходтәе әма рәңгъәе раләудтәнцәе. Бригадиртә номхигъдәмәе гәсгәе адәм къуәрттәгай әвардтонцәе сәе кусти бунәтти. Ієпунфәстаг әз дәр мәе «муггаг» фегъустон, Любә мин цидәр латышаг муггаг әргъуди кодта, уомән әма фабрики разамундмәе ку бахъәртайдә, кустуати әнәе гәгъәдитә косаәг косуй, е, уәд хъәбәр әфхуәрд байяфтайуонцәе, мән ба бәстәй фендәбилә кодтайуонцәе. Із мәе муггаг фегъосгәй размәе рацудтән. Мән әма ма еу инсәй адәймаги, сәйрагдәр латвиәгтәе әма ливайәгтәе, парвистонцәе къалбасгәнән цехмәе конвеермәе.

Мәе фиццаг косгәе бон бустәги зәрдәмәндзәугәе нәе раудаәй, неци уотәе мин әентәстәй, нигки ба ма еу рацәргәе англисаг силгоймаги къохбәл ассиккәе әргәлстон. Цидәр гъәртәе мәбәл кодтонцәе, цидәртәе мин амудтонцәе, фал син сәе дзурдтәе нәе ләдәртән әма әррәстәе ма сәр бателинәе. Латвиәгтәе мәмәе кастәнцәе дузәрдуг җәстингасәй, кадәрти си мәе хәецәе латвиагу дзорунбәл дәр рафәлвардта. Мәхе си еуварсгомау дардтон, җәмәй син сәе үәлдай фарстатәе ма иғустанәе, нәдәр ба син сәе усхъәз худт ма уидтайнәе, уой туххән. Із мәхүәдәг, әвәецәгән, уайтагъдәр базуттайнәе, Владикавкази ка некәд адтәй, уәхән ләги.

Еунәг бонмәе баләудтән цалдәр цехеми. Еу куст әнхәст нәма базондзәнәе, уотәе дәе әндәр бунати фәццәвдзәнәнцәе, әма бабәй нәуәгәй ахур кәнәе. Еци косгәе бон адтәй мәе царди тәkkәе даргъдәр әма ин цибәләй әнгъәлмәе кастәнцәе фәуунмәе.

Фабрики куста әртәе мин косаәгемәе хәстәг, сәе фулдәр польшәйтәе. Куд мин загътонцәе, уотемәй Англиси польшәйтәе җәруй әртәе милиуаней бәрцәе, етәе фиццәгти хәецәе баудәнцәе Евроцәдесмәе әма, цума фиццаг барә уони адтәй, уотәе нимайгәй, британиаг фәллойнадон базартәе етәе ахәстонцәе. Раздәри советон республикитә Эстони, Латви әма Литва ба адтәнцәе дәлдәр къәппхәнбәл әвәрди. Уомә гәсгәе ба сәе медастәу раудаә медхъауғатәе. Сәе еуетәе архайдтонцәе, иннети кустмәе җәмәй ма истайонцәе, уобәл, лигъстәе кодтонцәе кустдәтгутән, җәмәй син мизд минкүйдәр фистайонцәе, уобәл. Беретәе си англисагау на зудтонцәе, фал фарстатән дзуапп радтун ба сәе бон адтәй. Зәгъән, англисагау сәе фәрсунцәе естәбәл, уәд етәе ба дзуапп

лæвардтонцæ польшагау. Раst ку зæгъон, уæд бунæтton британиæтæ, иннетæ син се 'взаг кенæ зонунцæ, уобæл нæ мæстгун кодтонцæ, некæд сæбæл гириз кодтонцæ, фал-еу хаттай ба сæ дзубандитæбæл хъæбæр къæл-къæлæй фæхходионцæ. Дессаг мæмæ кастæй, англисæтæ æндæр адæмихæттитæмæ куд бухсон çæстæй кастæнцæ, е. Англиси ци къуар анзи фæдтæн, уоми æз euнаæтæ хатт дæр нæ фæууидton, æмаанглисаг косæт лæгбæл ниххудтæй, зæгъгæ. Развæлгъяу зæгъун, бритайнаг паспорт кæмæ адтæй, уæдта кæмæ н' адтæй, уæхæннæтæй ба берæ хæттити фегъустон англисæтти нихмæ фаяæггаг дзубандитæ, ома, дан, фур зудæ æнцæ, цæрунцæ хеçæнтæй, алке дæр æхе гули буни арт кæнүй, сæ тækкæ цæмæдессагдæр фæлладуадзæн рæстæг ба æрветунцæ цæлгæннæни фулдæр никъкъефунбæл. Беретæ си æргомæй зæгъионцæ, англисæтæй сæ уодхæссæг ke уинунцæ æма сæ хонгæ дæр кодтонцæ «англичтæ». Гъулæггагæн, англисаг паспорт ke къохи бафтуйй, уонæй беретæ англисаг культури хæццæ нæ бахæстæгунцæ. Фæстæдæр мастери æнхусгæннæгæй косун курайдæдton, уæд берæ англисаг хæдзæрти сæмбалdtæн æма мæхе цæститæй фæууидton, - англисæтти бийнontи цард дæр нецæмæй хеçæн кæнүй иннæ адæмихæттити цардæй. Лæг æма уоси æхсæн зæрддагон рапастdзийнæдтæ, силгоймæтæ - хъæбæр æвзигъд хæдзари æфсinttæ æма мадтæлтæ. Англисаг дзубанди федаугæ дæр нæ кæнүй æнæ «табуафси», «бахатир кæнæ», «мæ зинаргъ», «зæрддагон», æнæ медбилти байдзулгæ æма æндæр уæхæн фæззелæнntæй.

- Еци медбилхудт уонæн аразгæ æй, - дзурдtonцæ мин иннетæ.

- æма кæд дæу бæсти уæхæн хуарз адæмтæ цæруй, уæд еци лæгъуз адæммæ цæмæ æрбафтудтæ? Дæ бинойнаг æма сæмæ дæ зæнæги цæмæ æрбаластай, англисаг «лæгъуз» скъоламæ сæ ахур кæнумmæ цæмæ балæвардтай. Уотæ æнæуинон дин цæмæн æнцæ англисæтæ?

- Уой туххæн, æма се 'фæдтæ Иракмæ бакодtonцæ, уомæн æма махæй хуæздæр цæрунцæ, - æргомæй мин загъта eухatt ey литоваг.

- æма дин уæд ами ци фæрæзнитæ федунцæ дæхеçæн æма дæ бийнontæн дæ кусти мизди уæлæмхасæн, уонæй ey иракаг бийнontæн цæмæннæ банхус кæнис, - комкоммæ 'й бафарston æз.

Еци æргом дзубандитæй изолдæргæнгæ цудтæн мæ синхæтæ æма мæ кусти æмбæлтæй..

Рæстæг еци уæззау цуд кодта. Рохс ма уидæ, уотæ ниххуссинæ æма сæуми цуппар сахаттебæл ба фестинæ æма ранæхстæр уинæ мæ кустмæ, машини кедæрти бауæртæбæл ниддудагь уинæ, уотемæй. Мæ бауæр æма мæ зунд мæ нихмæ исистадæнцæ, фæндадтæй мæ, нийхъудти уадзун æма рандае ун. Фал бабæй мæ уæд фæстæмæ Лондонмæ Аланмæ цæун гъудæй. Æма мæ уомæй æфсарæ уорæдта ами. Куд фæстæмæ сахур дæн конвеерæй продукци тагъд есун æма 'й асиккити сæ сорттитæмæ гæсгæ цурхунбæл, цума лæг дæр нæбал адтæн, фал автомæт, уотæ исдæн æма мин фенçондæр æй. Уогæ еугур нæуæг косгутæ конвеермæ уотæ нæ арæхстæнцæ æма сæ сæ бригадиртæ-африкæтæ дууæ-æртæ боней фæсте сæ кустæй еци тингунæй фæссорионцæ.

Ке хæццæ балимæн дæн, мæ еци синхон – словакаг - тагъд рæстæгмæ æ кустæй фæццохæй æма рандае. Уати байзадтæн еунæгæй æма æнгъæлмæ кастæн, нæуæг çæрæг мæмæ кæд æрбакæндзæнæнцæ, уомæ. Æнкъард æма хуæрзеунæгæй мин хъæбæр зин çæрæн адтæй цуппар фарсей астæу. Уæгъдæ рæстæги ба гъæунгæмæ, кенæ денгизи билæмæ рафецаунæ æма сахатгæйттæ билгæрæнти фæрразелæ-базелæ кæнинæ. Мæ сæрти хуæдтæхгутæ ку ратæхиуонцæ, уæдта мæ райгурæн бæстæ мæ зæрдæбæл æрлæууидæ æма бустæги нирхæндæг уинæ. Мæ зæрдæ дардтон, рæхги нæ, фал уæддæр есгæд бон ба мæ хæдзарæмæ, Аланимæ ке æрæздæхдæн, уобæл.

О, иннæ бæститæ рæсуgдæр æма гъæздуgдæр æнцæ, фал си уæддæр Владикавкази хузæн ба нæййес, мæ тækкæ уарзондæр æма зæрддагондæр горæт. Зинаргъ тукæнти цорти ку фæццæйцæуинæ, уæд-еу арæх æрлæууинæ æма хицæ каст кæнинæ сувæллæнти уæледарæсmæ, мæ çæститæбæл рагязиуонцæ мæ æхсæназдзуд кизгæ рæсуgд pъолций, мæ фурт ба уорс хæдонæ æма гæлæбогонд галстуки.

Уотæ хъæбæр мæ æрфæндæуидæ уони балхæнун, фал æй нæ зудтон, кæд ма сæ фæууиндзæнæн, уой. Еухатт мæбæл гъæунги фембалдæй еу амондгун фидæ, æ фæйнæ фарсеми ба цудæнцæ æ дууæ сувæллони, æ кизгæ æма æ биццеу, раст мæн зæнæги карæнтæ. Мæхе ма туххæйти бауорæдтон, уотæ хъæбæр мæ æрфæндадтæй, басæмæ цæун æма сæ мæ гъæбеси исесун, сæ ростæ син мæ армитæпæнтæй æрдаун. Фал мæ зæрдæбæл æрбалæудтæй еу хабар, кæцимæн мæхуæдæг адтæн æвдесæн.

Горæти фæзуати мадæн радзæгъæл æй æ сувæллон. Дууæ уруссаг лæхъуæни фæууидтонцæ кизги, сæ гъæбесмæ 'й исистонцæ æма 'й æ мадæмæ баҳастонцæ. Гъуддаг уобæл ниллухæй æма пъæлицæ æрбацудæй, æрсæ ахæста, мадæ ба ниллæудтæй, етæ, дан, мин æй радавтонцæ. Ами еске сувæллонбæл æмбæлун не 'нгæзүй.

Дууæ мæйей фæсте мæмæ Любæ телефонæй æрбадзурда тæмæн балæдæрун кодта, косгути нимæдзæ цубурдæр ке кæндзæнæнцæ, æма ма си æрмæстдæр контракт ке хæццæ бафинсонцæ, етæ ке байзайдзæнæнцæ, уой. Йæз цубургонд ке цудтæн, е мин æхçæуæн дæр ма адтæй. Алан мæмæ ку æрбадзурда, уæд ин балæдæрун кодтон, рæхги бабæй æй ке фæууиндзæнæн, кустæй мæ ке цубур кæнунцæ, еци хабар.

Аци хатт мæ Алан азумгин нæ кодта, нæ, фал ма мин зæрдæ дæр байвардта, æгустæй нæ байзайдзæнæ, зæгъгæ. Мæнæн Алани фарсдард хъæбæр ахсиаг гъуддаг адтæй. Лондонмæ цæунн агъоммæ рафæлвардтон нæхе республикæй ардæмæ ка рафтудæй, еу уæхæн æмбæлцон иссерунбæл, цæмæй еунæгæй ма цудайнæ, уой туххæн. Туристон компанитæмæ радзурдтитæ кодтон æма 'й ергæ дæр ис쓉顿. Равардтонцæ мин телефон дæр. Бадзурдтон, фал нæ дзурд кæрæдзебæл не 'сбадтæй, мæн сæр тъæуагæ н' адтæй.

ФÆНДЗÆЙМАГ СÆР

Нæуæгæй бабæй исбæлцон дæн. Аци хатт мæ цæун гъудæй хонсар-нигулæнæрдæмæ горæт Севеноксмæ. Уогæ ма си уой размæ дæр адтæн. Гъуддаг ба уотæ рауадæй.

Фиццаг хатт ардæмæ æрбацудтæн иуазæгуатмæ, аллихузи куститæ æнхæстгæнæгæй мæ ке райсдзæнцæ, уой нифсæй, фал си бунат нæ разиндæй. Иуазæгуати кадрти фарстатæ кæмæ хаудтонцæ, еци силгоймаг-испайнаг мин балæдæрун кодта, ома, дан, косдзæнæ æфснайæгæй, зæгъгæ. Уогæ иуазæгуати еци куститæ æнхæст кæнунцæ кизгуттæ, нæлгоймаг си некæд фæууидтон. Етæ æйийвтонцæ хуссæни цъæрттæ, æфснайдтонцæ хуссæнтæ, ваннитæ, цубурдзурдæй уæттæ. Уони хæццæ æмгуст кæнун ку нæ бакумдтон, уæд мин дуармæ раамудтонцæ. Йæма бабæй мæнæ нæуæгæй еци азгүнсти исmedæг дæн, кæд мæ къостææхснæгæй райсионцæ, зæгъгæ. Бакодтонцæ мæ хецауи

кабинетмæ. Мæхе дзурдтæмæ гæсгæ мин регистрацигæнæн журналмæ мæ муггаг æма ном ниффинста, мæ гæгъæдитæ ба мин агоргæ дæр нæ бакодта, уотемæй. Уогæ е мæнæн хуæздæр адтæй, уомæн æма мæмæ гæгъæдитæ н' адтæй. Уой фæсте мин раарфæ кодта æма мин балæдæрун кодта, сахатмæ æртæ фунти æма æрдæг ке есдзæн, уой. Із дæр ин (Дэйвæн) раарфæ кодтон, уомæн æма фулдæрмæ æнгъæлмæ дæр нæ кастæн. Ци гæнæн адтæй? Нæуæгæй бабæй мæ багъудæй мæ дустæ батолун. Уæхæн æхцатæбæл æрмæстдæр мах косæн, европæгтæн ба дууæ-æртæ хатти фулдæр федунцæ. Тæккæ еци изæр бавналдтон мæ ихæстæ æнхæст кæнунмæ. Іхснуйнаг тæбæгъти кæрæ уой бæрцæ адтæй, æма цума æзинæй аци бони уæнгæ мæнмæ æнгъæл кастæнцæ, уотæ мæмæ фækкастæй.

Официанттæ дууердæмæ кодтонцæ хуæруйнагхæссæнтæ, графинттæ æма агувзити хæццæ, хуæруйнаггæнæни адæм æмæзмæлд кодтонцæ, никки ба ма еци устур æнæхснад кæстиронкитæ. Цæмæй райдайонбæл мæ берæ гъуди кæнун нæ багъудæй. Бæрзонд губунгин нæлгоймаг мин мæ кьюхти фæссагъта резинæ раздарæн æма кьюхэрходтæ æма мæ истагъд кодта «æзмæлæ, кæдзос уедгутæ гъæуий», зæгъгæ. Івæццæгæн, е пьювæртæн адтæй сæ хестæр.

Кæцæй æрбацудтæн, мæ ном ци хуннуй, уобæл мæ фæргæ дæр неке бакодта.

Еци æмбохуляйи мæ гьюстæбæл раудæй хиндиаг дзурд: «Нæуæг косæг», зæгъгæ. Іертæ пьювæремæй еу мæн æрдæмæ æрбакастæй. Сауцъарæ, сауцæстæ, ирдæнгæс. Атæ индийæтæ æнцæ, зæгъгæ, мæхенимæр бацийнæ кодтон, уомæн æма син се 'взагæй еу минкъий лæдæртæн. Пьювæрти хестæр мин байамудта, кьюстæхсæни хæццæ куд архайгæй, уой. Зинæй си неци адтæй. Цалинмæ си кьюстæ цурхтон, уæдмæ æхснуйнаг тæбæгъти кæрæ ба мæ фæлбулай фулдæрæй-фулдæр кодта.

Уотемæй цубурæй æхсæз сахатти бакосгæй, мæ астæутæ æма мæ цæнгтæ мæхецæй нæбал адтæнцæ. Дон æгæр тæвдæ адтæй, хуæруйнаггæнæни тæвдæй суолæфæнтæ н' адтæй, мæ хед мæ цæсгомбæл тъинк-тъинкк кодта æма мæ косунмæ хьюр дардта. Агувзитæ æма тæбæгътæ æгæр берæ рæстæг ку æхснинæ, уæдта мæмæ косгутæй еске æрбацæуидæ æма мин балæдæрун кæнидæ. Цæмæй кæстиронкитæ æхснун дæр фæстæргъæвæ ма кæнон, æма уæд тæбæгътæ фæууадзинæ æма дзалгъаундзитæ сойнæ æма

сугъдтитәй хафун райдайнәе. Уотемәй аәхсәви дууәе сахатти иссәй. Хуәруйнаггәнәни ма байзадан әәрмәстдәр әз әма аәхснүйнаг тәбәегътәе. Цәүни барә мин н' адтәй, цалинмәе сә фәестаг уедуги уәңгәе дәр нәе нихснадтайнәе, уәәдмити. Уой фәесте ба ма мәе гъудәй пъолтәе нихснун. Еу минкъий мәе уәәзәе асиккәబәл әеруагътон. ІExсәэс анзи тамаку нәе бадумдтон, нур ба 'й исасуғътон әма бабәй нәуәгәй нигъгуудитәе кодтон, әз ами Ҷәмән әма Ҷәй туҳхән дәен? ІExсәви әртәе сахаттебәл әәфснайд фәедтән, мәе уәледарәсрайивтон әма, косгутәе кәми Ҷардәнцә, еци хәдзарәмәе бараст дәен. Фәндәе мәе адтәй мәе хуссәнмәе ма тағыддәр бахъәртун, фал мин уомәй размәе неке баамудта, кәци уати мин әәрбунатгәнгәй, уой. Пъовәртәе ма иғъал адтәнцә әма мин си сәе хестәр фиццаг уәлладзуги еу уатгондмәе баамудта. Уати фәрсәй-фарсмәе ләудтәй әртәе хуссәни, цүппәрәймаг ба минкъий уоддәр къуми. Е адтәй мәен хуссән. Иннәе әртәе хуссәнебәл бадтәнцә әртәе африкаги әма әнәебари каст ракодтонцә, мәе гобанбәл мәхе куд әәргәлстон, уомәе.

Фал мин уәеддәр бафунәй ба нәе бантәстәй. Мәе синхәйтәе Ҷәбәлдәр гъәрәй дзурдтонцә, худтәнцә, еу тамаку инней фәедбәл думдтонцә. Мәе гъости резинәе пъәстутәе бацавтон, мәе сәр гъәццоли буни никкодтон, фал мин е дәр неци фенхус әй. Ку нәбал фәраазтон, уәдта си ракурдтон, Ҷәмәй къәразгәе еуминкъий райгон қәнөнцә, хъуәцәе әндәмәе Ҷәмәй рацәуя, уой туҳхән. Етәе мин мәе дзубандимәе иғъосгәе дәр не 'ркодтонцә. Уәдта сәе еу фестадәй әма магнитофон бафтудта әма райдәдтонцә африкаг музыкәмәе кафун. Куд баләдәрдтән, уотемәй сәе серноба нурма нур райдәдта. Сәе еу цидәртәе сдзурдта, әма 'й куд баләдәрдтән, уотемәй уотәе загъта: «Хуссун дәмәе Ҷәүй – хуссәе, мах гъуддәгүти дәе финдз ма тъунсәе, мах уоләфгәе кәнән». Фәстәмәе син ести карз дзуапп радтун мәе бон н' адтәй, әвзаг нәе зудтон. Байзадәй ма мин еунәг фәггәнән – сәе хәццәе түмбул къохәй дзорун, фал мәе сәримагъзи фәэммәдәгәй еу гъуди. Хили фәесте исон кустмәе мабалрацо, уәдта мәе пъәлици къохмәе бахаун дәр хъәбәр нәе фәндадтәй.

Сәе иғъәлдзәгдзийнадәе сауәнгәе сәумицъәхтәмәе ратухстәй, сәуми авд сахаттебәл ба мәе кустмәе Ҷәун гъудәй. Тәккәе еци изәр мәмәе мәе кусти бунатмәе әәрбацуудәй менеджер әма мин баләдәрүн кодта, - абонәй фәстәмәе бал Ҷәрдзәнәе еунәгәй дугкаг уәлладзуги, уомән әма си, уруссагау ка дзоруй,

уæхæн косæг некема ес.

Мæ къоси буни бабæй никкудтæн, ке хæццæ радзубанди кæнон, уæхæн дæр ма мин нæййес, зæгъгæ. Нæдæр мæ фæллад, нæдæр æгъуссæгдзийнадæ мæ зæрдæбæл нæ бадтæнцæ, еунæгдзийнадæ мæ куд гъезæмарæй мардта, уотæ. Мæ алливарс адæм берæ адтæй, æз ба мæхе æнкъардтон æннæдон зменсæ будури еунæг уодбæл. Мæ зæрдæ ма мин барохс кæнидæ Алани телефони дзæнгæраæ. Е мин нифситæ æвардта. «Тухсгæ ма кæнæ, федар лæууæ, ме 'нсуваæр, е ден фæлварæн æй. Ес дæмæ нисан æма имæ кæронмæ нифсгунæй çо!»

Фæскуст æрбаздæхинæ мæ ревæд уатмæ, къела къæразги цормæ бахæстæг кæнинæ, æрбадинæ æма тамаку исдуминæ. Мæйрохс æхсæвæ ку уидæ, уæд мæ цæстингас саразинæ мæйæмæ, стъалутæмæ. Хъæбæр мæ æрфæндæ уидæ боницъæхмæ дæр мабал бангъæлмæ кæсæ, уотемæй медæхсæвæ ниффардæгуо. Мæ бийнойнаг æма мæ бæдæлтти алли æхсæвæ дæр уидтон мæ фуни. Мæ фуни бæргæ амондгун адтæн. Къæразги цормæ бадгæй, мæ гъудити радзæгъæл уинæ, мæ цæститæбæл рауайдæ, нæхемæ æрæздæхгæй, мæ бæдæлтти мæ гъæбеси куд исесдзæн, мæ реумæ сæ куд нилхъевдзæн, е. Мæ раздæри цард мæ цæститæбæл рауайдæ æма уотæ некуцон æркæсинæ мæхемæ æма дессаг. Мæ гъæздугдзийнадæ адтæнцæ мæ бийнонтæ æма уони хæццæ баст гъуддæгутæ: æхсæвæр, фиццаг сувæллонбæл ном æвæрун. Ex, цума адæймагмæ курухондзийнадæ уотæ æрæгæмæ цæмæ æрçæу?

Хуæруйнаггæнæги æнхусгæнæгæй куста испайнаг. Нæ зонун цæмæн æ зæрдæмæ фæццудтæн, фал цубур рæстæгмæ балимæн ан. Е мæ минкъийгай ахур кодта англисагай, радтидæ мин рæзæ дæр. Еузагъдæй, лæдæрдтæй мæ, æз дæр ин æ зæрдиҳатт лæдæрдтæн. Ке балимæн ан, е, æвæццæгæн, æрçуддæй еу цауи фæсте. Уолæвди рæстæги тамаку некæмæбал адтæй, мæнмæ ба ма еунæг байзадæй æма 'й испайнагæн равардтон. Дууемæй æй бадумдтан.

Англиси тамаку дех кæнун фæтки æвæрд нæй. Мæ фæстаг тамаку дууæ дехе ке бакодтан, еци кой райгъустæй æма мæмæ колектив бунтон æндæр цæстæй кæсун райдæдтонцæ. Йз «нæ» некæд некæмæн загътон, æма мæ къохтæ æнæевдæлон ку уиуонцæ, уæд син мæ къурткæмæ раамонинæ, уоми дзиппæй исесæ, зæгъгæ. Цæмæй мин ести хуарзи бацæуонцæ мæ хуарзæн, уой

туххæн ба тæбæгтьтæй уæлдæйттæ ракæдзос кæнионцæ, æма мæнæн дæр æнцондæр косæн адтæй. Хавъер, - уотæ худтонцæ испайнаги, - куд рабæрæг æй, уотемæй сæйгæг адтæй эпилепсийæй. Æма ку фæццæйфуддæр уидæ, уæд æ цормæ балæуунæ, цай ин лимони хæццæ радаринæ, æ фарсмæ уинæ. Уомæй ин æнцондæр кодтон æ уавæр. Мæнæн мæхеçæн дæр æхçæуæн адтæй, мæ бон багъæуаги сахатти ескæмæн нифс радтун ке уидæ, е. Еухатт ба уæхæн лæгъуз уавæри бахаудтæй æма 'й багъудæй сæйгæдонæмæ ласун. Уой фæсте æ х'исмæт ци баçæй, уой нæбал базудтон, æ телефон дæр нæбал исдзуапп кодта.

Мæ фæлабулай ка æзмалдæй, уонæй хеçæн кодтон индиаг п'овæр Джотий. Æ бакаст, æхедард дзорæг адтæнцæ æ уод медæгæй дæр рæсуугъд ке æй, уобæл, кæд ма хуæрзæригон адтæй, уæддæр имæ адтæй устур курухондзийнадæ. Индиæгтæ мæ сæхемæ арæх бахонионцæ иуазæгуати кинотæмæ бакæсунмæ, цай цумунмæ. Æз алкæддæр зæрдæй исарази уинæ, уомæн æма мæмæ кæддæриддæр устур çæмæдессаг кастæнцæ еци цитгин адæм. Джотий хуссæни сæргьи фарсбæл ауигъд адтæй дууæ хуисти. Етæ адтæнцæ æ духовон ахургæнгутæ-гурү. Джоти син сæ кой куд уарzonæй кодта, уомæ гæсгæ балæдæртæн, Джоти ке æууæндуй, идардæй ин духовон аæгъдауæй ке æнхус кæнунцæ, уобæл. Уогæ æ духовон ахургæнгутæй ey æгас дæр нæбал адтæй. Уæлдай базуртæ ба сæбæл базаидæ, æз син сæ мадæлон æввæгбæл си цитгин сутритæ, мантрити текстити æмдæвгитæ дзорун ку райдаинæ, уæд. Еухатт ма син менеджер уайдзæф дæр бакодта: «Ходуйнаг уин фæууæд, аци лæт Индий некæд адтæй, фал нин нæ культурапæ ба сумахæй хуæздæр зонүй».

Еухатт ба еугур косгути дæр залмæ æрæмбурд кодтонцæ. Цæттæ кодтонцæ кæмæндæр киндзæхсæвæрмæ. Max фæрстæ рæсуугъд кодтан, къелатæ æвардтан, стъолтæ рæвдзæ кодтан. Еу усми мæ цæстæ æрхуæстæй, къуми ци рояль лæудтæй, уобæл. Мæ сæрфæн хæцъелæ æрæвардтон æма ин æ сæр исигон кодтон. Рагæй дæр некæдбал рацагътон. Мæ къохи æнгулдзитæ рандзæвдæнцæ рояли къæбæлтæбæл æма цæгъдун райдæдтон Бетховени «Мæйи сонатæ». Зали рахæлеу æнцæ цæмæдессаг муртæ. Æ фæсонæрхæги дæр некæмæн адтæй е, æма хуæруйнагæнæни косæг рояльбæл цæгъдун зондзæнæй. Райгъустæй къохæмдзæгъд. Мæхе уæлæрвти банкъардтон, кæд, зæгъун, англисагай етæ се 'гас дæр зонунцæ, уæддæр си рояльбæл

ба мәнәй уәлдай неке зонүй. Уотә дәр фәүүй.

Æртә мәйең фәсте мәмәи иуазәгуати хеңау Дәйи фәәдзәурда, арфә мин ракодта мәи хуарз күсти түххән, уәдти мин фегъосун кодта, цубургонд ке цәүн мәи кустәй, уой түххән Гъар бәннәттә кәронмә фәххәхъәрдәнцә, иуазәгуат ахе цәттә кодта зүймон уавәрти косунмә. Кустәй цох кодтонцә фонда адәймагей, мәи ихәстә мин гъәуама әнхәст кодайда официанткитәй еске. Хуәрәндөни сәйраг пъовәр хъәбәр әрәенкъард ай, уомән әма кәрәдзебәл исахур ан, уәдта маи кустәй дәр боз адтәй. Рафәлвардта мәнән ә зонгити фәрци әндәр күст иссерунбәл дәр, фал ә къохи неци бафтудәй. Уәдта гәгъәдибәл ниффинста ә телефони номертә әма загъта «Рекомендаци ке гъәуа дәу түххән, е-еу мәнмәе дзорәд!» «Федар ләүүә!»

ÆХСӘЗÆЙМАГ СÆР

Нәуәгәй бабәй гъәунги равзурстән әнәе уат әнәе кустәй. Еу цәйдәрбәрцә әхцай фәрәэнитә бамбурд кәнүн мәи къохи ке не 'фтудәй, уомән адтәй еу цалдәр анхосаги. Ци къапеккитә бакосинә, етә хардзгонд цудәнцә еу бунатәй иннәе рауәнмәе рацо-бацой фәндаггабәл, хуәрдәбәл, цәрәнүатбәл федунбәл, тамакубәл, телефонбәл әма әндәр уәххән листәг гъуддәгтәбәл. Уотемәй мәмәе неци изадәй. Еуцәйдәрбәрцә әхца бакосун әма фәстәмәе Владикавказмә әрәэздәхүни нифс ми бунтондәр ниммардәй. Ку рагъуди кәнинә, цәйбәрцә рәстәг әма хъауритә мәи баҳардз кәнүн гъәудзәй, цәмәй нәүәгәй фатер балхәнөн, уой түххән, уәд мәи зәрдәе фәецәйтенидә. Куд фәстәмәе гъуди кәнүн райдәдтон фәстәмәе нәхемәе раздәхунбәл, фал мәи ме 'фсараЙ уорәдта. Мәи мед уод ай баләдәрдән, мәи гәнәнтәй, куд мәи бон адтәй, уотә ке спайда кодтон, фал ма уәлдәр сфаңдәе кодтон мәи хъисмәт ма еухатт бафәлварун. Уой түххән бабәй мәи фәстәмәе здәхун гъудәй Лондонмә. Билет балхәдтон әма поезди сбадтән. Уәдмәе мин Аланәй уәлдай ма фәэззинтәй әндәр зонгитә дәр. Уонәй сә - еу узбекистайнаг кизгә - мән түххән бадзубанди кодта, цәмәй мәи кустмәе райсонцә, нурма нур ка байгон ай, еци тукан-кафе «Огонек»-мә. Е адтәй уруссаг тукан. Косун райдәдтон менеджери әнхусгәнәгәй. Æцәгәй дәр мәхе къанцци мәи тъәпп

фәеццудәй. Мәе дустәе бафест кодтон аёма зәрдиагәй бавналдтон мәе зонгәе күстмәе: товартән хигъд хәссүн, кассәе бәрәг кәнун, баләдәртәй, мәнбәл аёуаңдун аёма зәрдәедарун ке ғонгъезүй, уой аёма мин загъта, мәе кусти мизд мин мәе къохтәмәе ке дәтдзәнәй, официалон аёгъдауәй ми гәгъәдитәе ке нә ңордзәнәй, уомән аёма ин уотә пайдадәр уодзәнәй, зәгъгәе. ІЕ унаффә мән дәр исуәгъдәе кодта уәлдай ракәнәе-бакәнәй. Аллихатт дәр әндәр кедәр паспорти къопи мәе дзиппәй ку исесинә бавдесунмәе, уәд мәе уоди тас мәхеңәй фәффулдәр уидәе. Райдайәни мин Алинә куд баләдәрун кодта, уотемәй къуәремә гъәуама истайнәе 150 фунти, - нурма нур байгон кодтон тukan аёма мәхуәдәгдәр нецима уойисәе косун, зәгъгәе. Фал мин зәрдәе ба байвардта, ести пайдахәссәг гъудаг ку райгон кәнон, әлхәнгутә тukanмәе цәмәй фулдәр цәуонцәе, уобәл ку байархайон, уәд мин мәе мизд дууә хатти фәффулдәр кәндзәнәй. ІЕ дзубанди мәе зәрдәмәе үудәй. Мәхеңән дәр цәмәдессаг адтәй, фулдәр пайда мәмәе кәңәй хаудтайдәе, уәхән архайд кәнун. Нур ба бал мәе гъудәй сэндвичтәе кәнун аёма къофи аразун. Уой туххән ба ахур кодтон цалдәр бони еу аргентинағмәе. Уой ба нәмәе ихуәргәе бакодтонцәе, цәмәй нин баамона къофи цәттәе кәнун. Мәе нәуәг дәсниадәбәл ку райдәедтон косун, уәдта ми Алинә ракурдта, цәмәй иссердтайнәе, англисагау ка дзурдта, ә бакаст кәмән бәэстәй, уәхән тукангәе. ІЕ цалдәр рауәннемәе бадзурдтитәе кодтон телефонәй аёма еу кизгәе иссердтон. Беларусаг кизгәе Ольгәе мәмәе, мах цәхән косағ гъудәй, уәхән фәеккастәй. Гъуләггагән, фәстәдәр куд рабәрәг аёй, уотемәй мәе Ольгәе сайгәе бакодта, англисаг аевзаг зонун, зәгъгәе, фал рәестәг раевгъудәй. Ольгән ә къохи бафтудәй тukan хеңауи аёуаңки баңаун, әхебәл аёй аәрбәттүн. Алинән ә бийнонти гъуддәгтәе бустәги рәвдзәе уагәбәл н' адтәнцәе. ІЕ ләг цардәй Мәскүй аёма ради әнгъәлмәе кастәй ә зәрдән ин операци скәнунмәе. ІЕ еунәг фурти хәңцәе ба сә дзурд кәрәедзебәл нәе бадтәй. Хаттай Алинә әхе нәбал бауорамидә аёма нин ә зәрди ресәгтәе рапром кәнидәе. Еци рәестәг Ольгәе уайтәккәдәр ә цори аәрбаләууидә аёма ин козбау миутәе аёма дзубандитәй ә зәрдәе әлхәдта. Мәнәй ба ә еминә фәууидта Ольгәе аёма ә еугур хъаритәй дәр архайдта, цәмәй Алини мәе нихмәе сарәстайдәе, уобәл. Куд фәстәмәе англисәгтәе

цәмәдесгәнгә фәzzинниуонцә нә кафемә, ләмбуннан кастәнцә нә хуәруйнәгти номхигъдмә, сәе аәртәмә. Мин сәбәл Ольги хәңцә алкәddәр әмбалдан нә медбилти ходгәй

Фал кафе официалон аәгъдауәй кү байгон әй, ни мәгурбәнтә ба уәд райдәдтонцә. Дугкаг бон нәма аәрбаңудәнцә кизгә әмә ләхъуән. Азгъунстмә аәркәстити, кодтонцә, уәдта сәхең бадунмә равзурстонцә стъол әндегай әмә англисагау цидәр байагурдтонцә. Нәдәр әз, нәдәр би Ольгә нә баләдәрдтан, ци сәе гүдәй, уой. Етә бабәй еци уәзданәй еума хатт сабургай баләдәрун кодтонцә сәе курдиадә. Се 'рас дзубандитәй син баләдәрдтән аәрмәстдәр еунәг дзурл «кофе». Ольгән байхәскодтон сәндвичтә исказун, мәхүәдәг ба бавналдтон къофи җәттә кәнунмә.

Бустәги аәвзигъд аәзмәлдитә нә кодтон, аәвәдзи, фәндәм мә адтәй сәе җәстити разәй фесәфун. Аәппунфәстаг кү бағистонцә әмә кү рандәнцә, уәд мә реуидзаг исуоләфтән. Фал нә мәгур бәнттә уобәл нә фәңәнцә. Сәе тәккә хуәдфәсте нәмә аәрбаңудәнцә раңаңгә нәлгоймаг әмә силгоймаг. Аци хатт нин уәлдзәнәрти раудәй, уомән әмә сәе ци гүдәй, еци хуәруйнәгтәмә витринәмә сәе къохәй амудтонцә. Еци бон еу аәтә хатти аәрбаңаугутә сәхе къохәй райсионцә хуәруйнаг, махмә ба әнгулдзәй райамонионцә – неци ләдәрунцә, зәгъгә. Еу аәрдигәй ходәг адтәй, иннемәй ба бәлайхаг. Еу ләхъуән ба нәбал фәггәдзәе кодта, мә къохәй мин булкә раскъафта әмә ибәл аәхуәдәг гахә исәрдун райдәдта. Аәвзаг ке нә зудтон, е мин мә еугур хъниамәттә дәр нецәмә тардта. Уотемәй дууә мәйемә нә иуазгүти фулдәр хай ә сәр дәр дуккаг хат нәбал аәрбадардта нә кафемә. Аәфтийәгти кой кәңгә дәр нәбал кодтан, бон-изәрмә аәгустәй бадтән, нә мизди бәрцә пайда дәр нә хастан. Цәмәй бустәги ма аәрбадтайланә, уомәй ма нә ервәзун кодтонцә нә фарсмә ци тукәннәтә әмә къанторитә адтәй, уони косгутә. Еу дәс адәймаги банимадтон, мә къофи мин ка бауарзта әмә ке зәрдәмә цудәй мә «капучино», уәхәннәттә. Уонән нәдәр аәхсири сәртә, нәдәр ба шоколад аәвгъяу кодтон, аәрмәстдәр архайдтон, мә конд цумуйнаг цәмәй сәе зәрдәмә фәңцуудайдә, уобәл.

Алинә мин нә уавәр уидта, фал нәдәр мән, нәдәр ба Ольги тәрунвәнә ба нә кодта. Мә күст ә зәрдәмә ке нә цудәй, уой туухән дәр мин некәд бауайдзәф кодта, аәрмәстдәр мин

Ізурдта, цәмәй англисаг әвзаг ахур кәнон, раздәрау мин зәрдитәе өвардта, кафе әфтийәгтә есун ку райдайа, уәд мин мәе мизд ке фәффулдәр кәндзәнәй, уомәй. Ёз ае хәццәе некәд буцәу кодтоң, фал мәе медзәрдәе ба ләдәрдтән, цалинмәе әз әма Ольгә ами косән, уәдмәе әфтийәгтә рәхги ке нәма фәэзиндзәнәнцәе, уой. Ёма кәд мәе кусти берәе күлумпитетә адтәй, уәддәр косунмәе ба мәхе не 'вгъау кодтоң, рагигомау әрбацәуинәе, әрәффенайдиттә кәнинәе, продукци витринәбәл әрәвәрингәе. Ёндәмәе стъолтәе әма деденәгдәннәттәе рахәссинәе. Изәрәй дәр әгасей фәсте рандәуинәе, кустәй некәд ракурдтон уоләфән бонтә. Зәгъун әмбәелүй, зәрдәй бауарзтон кафе дәр әма мәе куст дәр әма архайдтон, цәмәй ә тъуддәгтәе фәррәвдзәдәр уонцәе, уобәл. Сауәнгәе ма мин уәләнхасән ке февәрионцәе әрбацәугутәе, уони дәр къасси ниуадзинәе.

Алинәе мәмәе хуәздәр цәстәй кәсун райдәдта, дууәе хатти ба мәе Брайтонмәе дони биләмәе дәр фәлласта, баләвар мин кодта видеомагнитофон, арәх мәе худта хеерхәфсән уагдәннәттәмәе. Еу изәр ба мәе ә хәццәе сбадун кодта ә хуәдтолги, уәхемәе дәе баласон, зәгъгәе. Фәндагбәл ба мин загъта: «Уотәе ма 'нгъәләе әма әппунәдзох дәр къофи җәттәе кәндзәнәе. Еу рәстәг ма багәдзәе кәнәе. Мәе зәрди ма әндәр райони ес еума тukan байгон кәнун әма дәе уоми директорәй сәвәрдзәнән. Мәе зәрдәе дәбәл дарун, сарәхсдзәнәе. Ёйтәе, исонмәе бал!»

Мәе фурцийнәй мәхе дәр нәе ләдәрдтән, уотемәй әздахтән мәе хәдзарәмәе, фал кәмидәр ба мәе зәрдәе фәкъәзъәпп кодта, баләдәрдтән, Алинәе мәмәе айдагъдәр, куд хуарз косәгмәе, уәхән цәстингасәй ке нәе кәсүй, уой. Ёма мәе мәе зәрдәе нәе фәссайдта. Дууәе боней фәсте мин Алинәе баләдәрун кодта, мәе хәццәе бацәрун әй ке фәндуй, уой. Ёрдзурдта мин, нәе баеуи мәмәе ци дзәбәхдзийнәдтәе әнгъәлмәе кәсүй, уони туххән. Фарста әрәвардта цәхгәр: кенәе ә хәццәе унбәл исарази адтайнәе, ке нәе ба мин мәе куст уадзгәе адтәй. Нәе дзубанди әрциудәй ә машини.

- Алинәе, арфаиг ди дән, фал әз мәе кустәй цәугәе кәнун.
- Геуәрги, корун ди әма байзайәе, - курдта ми е.
- Алинәе, нимайун дә, уәдта мәе куст дәр уарзун, фал еумәе косунбәл ба идардәр арази нәбал дән.
- Геуәрги, корун ди, байзайәе.

- Мæ бон нæй, - мæ сæр батилдтон æма рахизтæн машинæй

Тækкæ еци изæр Аланмæ телефонæй бадзурдтон æма ин загътон: «Æркæсай, æввæрæни ма дæмæ ци байзадæй, куд кæсун, уотемæй ци къумæй нæма ракастæн, уæхæн нæбал байзадæй. Кæд есгæми арæстадон куст ес, уæд архайæ, ме 'нсувæр. Æз бабай нæуæг дæсниадæбæл ахур кæнун райдайон».

ÆВДæЙМАГ СæР

Ме 'мзæнхон Алани цардмæ кæсгæй, бафеппайдтон еу минеуæг. Цифæнди уавæрти дæр æ нифс некæд састæй, кæд ин хатгай хъæбæр зин уидæ, уæддæр. Лæмбунæгдæр мæ æрлæуун фæндуй, Англиси уæвгæй æй ци гъуддаг хъордардта, уой туххæн.

Латвий ес дууæ хузи паспорти. Уонæй сæ еу æнхæст бара, нæ дæттүй латвиаг гражданин унæн. Уордæмæ хаунцæ, Латвий террitorimæ раздæри Советон Цæдесæй ка бафтудæй çæрунмæ, етæ. Советон Цæдес ку фехалдæй, уæд еци адæмтæн сæ граждайнаг барти фулдæр хай ист æрçудæй. Æма Алан кæд игургæ дæр Риги ракодта, уæддæр имæ уæхæн паспорт адтæй. Куд иннæ дæсгай мин адæмтæ, уотæ Алани къохи дæр нæ бафтудæй æнхæстбарæ гæгъæди райсун, лытышаг æвзаг æнхæстæй ке нæ зудта, уомæ гæсгæ. Гъе, уотемæй æй багъудæй, ци бæсти райгурдæй, уордигæй фесхъæтæг ун. Нур Англиси дæвгарæ æнзтæ фæццæргæй æнгъæлмæ кастæй, цæмæй официалон гæгъæди райса, уомæ.

Адтæй уæхæн адæмтæ дæр æма мæстгун кодтонцæ Аланмæ, хуарз кусти сæ ке нæ ниввæридæ, уой туххæн, уотемæй ба си иронхуати байзаидæ, æвзаг ке нæ зонунцæ, уæдта сæмæ гæгъæditæ ке нæййес, е. Фал уæддæр Алан архайдта, цæмæй сæ æнæ фæрæзнитæй ма ниуадза, кæд, хатгай æ бон уотæ беритæ саразун нæ уидæ, уæддæр.

Алани характер ирдæй разиннидæ бустæги листæг гъуддæгти дæр. Зæгъæн, еске æма ести фарстай туххæн ку бадзоридæ телефонæй, уæд ин зæгъидæ – хæтæл æрæввæрæ, дæ къапекkitæ ма харз кæнæ, мæхуæдæг дæмæ бадзордзæн, зæгъгæ.

Алани туххæн лæмбунæг уомæн дзорун, æма æцæгæйдæр е æй, устур дамугъайæй ке фæффинсунцæ, уæхæн адæймаг. Уæхæннтæй Иристон гъæуама сæрустур уа.

ÆСТÆЙМАГ СÆР

Англисæгтæ сæхуæдтæ хуæрззæрдæ, саламгин æма çæræццæг адæм æнцæ. Фал сæ хæлæмулæ кæнун ба нæ гъæүй, æндæр бæститæй ка æрбафтудæй æма паспорт ка райста ами, еци бритайнæгти хæццæ. Сæ дуути æхсæн берæ игъаугидзийнæдтæ ес сæхе даруни, сæ царди уаги, сæ дзурди æма ма сауæнгæ сæ уæледарæси дæр. Сауæнгæ ма сæ сæ цудæй базонæн ес, дæ размæ англисаг ес, æви бритайнаг, уой. Берæ аллихузон куститæ æнхæст кæнун мæ багъудæй алли горæтти, фал еунæг хатт дæр англисæгтæ мæнмæ уæлбекъон çæстæй некæд ракастæнцæ, уотемæй ба æз æрмæстдæр адтæн саугосæг, цома, неке. Еунæг англисаг дæр мæмæ устурдзурд некæд исходта. Еунæг нæлгоймаг æма силгоймаги дæр æз тарæнгасæй некæд фæууидтон. Сæ медзæрди æнкъарæнтæ зонунцæ римæхсун, сæ çæсgæмтæ æнцæ æнæмæтæхуз, æма си ка куд хестæр æй, уотæ сæрбæрzonдdæр кæсүй æхемæ æ медзæрдæ. Уоми ци æнзтæ фæдтæн, уоми си æрмæстдæр еу цалдæр силгоймаги фæууидтон стæвдтæ. Æртингæй анзи кæбæл çæүй, уæхæн силгоймæгтæ ма гъæйттæй скъæрунцæ хуæдтолгитæ, çæунцæ аллихузи салонтæмæ, гъазунцæ казиноти, кафунцæ клубти. Дессаг æй, фал куд хестæргæнгæ çæунцæ, уотæ сæ цард никки райдзастдæр æма çæмæдессагдæр кæнуй. Уони уингæй мæ зæрдæбæл æрлæууиуонцæ нæхе хестæртæ, сæ уæззay æма фæллад æфсарст, сæ баминағгонд çæстити каст.

Англиси ес уæхæн фæткæвæрд æма адæймаг ку фæккардзуд уй, уæд æхеçæн баагоруй бунат, - зæрæндти хæдзари æма æ царди фæстаг æнзтæ рапветуй æ карæнти хæццæ. Нийергутæ æма зæнæги æхсæн рапастдзийнæдтæ çæхgæр хеçæн кæнунцæ уруси хæццæ рабаргæй. Хæдзарæ цифæнди устур ку уа, уæддæр, æригæннæтæ сæ нийергути хæццæ нæ çæрунцæ еумæ.

18 анзи сæбæл ку рацæүй, уæд кæстæртæ райдайунцæ сæхе цардæй çæрун, уой уæлæмхасæн ба ма сæ фатербæл æхца сæхуæдтæ федунцæ. Нийергутæ сæбæл сæ къох уотæ нæбал фæддарунцæ, сæ бартæ сæхемæ фæуунцæ, федæни кусти дæсниадæ дæр сæхуæдтæ равзарунцæ. Уогæ е уобæл дзорæг нæй, æма син сæ багъæуаги сахати се 'нхуси хай нæ бакæндзæнæнцæ, зæгъгæ, фал махмæ куд æй, ома, дæ фæстаг къапекк дæр дæ зæнæгæн, - уотæ ба сæмæ нæ федауй.

Раст ку зæгъæн, уæд сæ æригон кизгуттæй фур рæсугъд æнцæ, зæгъгæ, зæгъæн нæййес, сæ гури листæгдзинадæбæл дæр бустæги нæ мæтæ кæнуңцæ, уарзунцæ буложитæ, гамбургерта картофи хæццæ. Арах цæунцæ клубтæмæ, пабтæмæ, дискотекитæмæ, фулдæр бразилиаг, испайнаг æма англисаg кæфтитæ кæнуңмæ. Фæлладуадзæн бонти еци клубтæ фæуунца цьолпидзаг, хатгай ба уордæмæ бахаунмæ ради лæугути нимæдзæ уой бæрцæ исуй æма идардæмæ фæззиннунцæ. Медæмæ баçæуни æма ниуæэти аргъ баст æй, уагдонæ ци бунати æвæрд æй, уой хæццæ. Дæ кæпеккитæ сфæстайуæрцæ кæнуң дæ ку фæндæуа, уæд дæ бон æй дæ хæдзари баниузун дæр. Клубти гъæуайгæсти куст дæр бустæги æнцион нæй. Изæригæнти ами куд игъæлдзæт фæууий, уæхæн æндæр некæми фæууидтон.

Бунæттон англисаgтæ бийнонтæ скæнуни фарстамæ кæсунцæ бæрнон цæстæй. Ефстагмæ си ес фæууинæн хæлæмулæ æнкъæйттæ. Сауцъарæ æма уорсцъарæ адæми 'хæн æнкъайдзинадæ сæмæ бустæги кадгин нæй, уомæн æма сæ гъудикæнуңадæ бунтон фæйнæхузи æй.

Фæстаг рæстæг ба англисаg лæхъуæнтæ æрцудæнцæ уæхæн хатдзæгмæ: Европæй рацæугæпольшаг, украинаg, белоруссаг, уруссаг кизгутти хæццæ цард баеу кæнуң æууæнккаг нæй. Аæма уомæн ес бундор дæр. Берæ хæбæрттæ фегъустон, белоруссаг, уруссаг, украинаg кизгуттæ лæгмæ æрцæуионцæ англисаgтæмæ, æма син сувæллон ку фæззинnidæ, уæдта хæцæн кæнуңбæл ниллæууионцæ, уомæн æма 'й зудтонцæ, ку ракеçæн уонцæ, уæд син тæрхондони унаффæмæ гæсгæ изайуй лæги мулки фулдæр хай. Еци уавæрти англисаg лæги цард бустæги хиццаг нæбал фæууий. Берæ кизгуттæ 'й римæхсгæ дæр нæ кæнуңцæ, цифæндийæй дæр англисаgмæ, кенæ уоми цæрæгмæ æрцæуиңмæ ке бæллунцæ, цæмæй ами цæргæ байззайонцæ, уой. Англисаги хæццæ баеу ун æма си сувæллон исæнтæсун кæнуң æй тæккæ хуæздæр равгаg англисаg паспорт райсунæн. Фал берæ кизгуттæбæл сайд дæр руайуй сæ æдулидзийнадæ æма нæлæдæрундзийнади фæрци. Кæнгæ æнкъайадæ бакæнуң ами æнцион æй. Бафедæ æртæ-фонд мин фунти æма уруссаг газетти иссердзæнæ сæдæгай игъосуйнаги дæхеçæн æмбал иссерунмæ. Берети бон нæй уæхæн æхçата æрæмбуурд кæнуң, никки ба ма сайди дæр бахаунцæ. Дæнцæн æрхæсдзæнæн уæхæн хабар. Еу украинаg кизгæ æхе лæги ниууагъта æма баеу æй албайнаги хæццæ. Е нимад адтæй англисаg

тражданинбæл. Зонгæ ба 'й кодта æрмæстдæр цалдæр боли. Албайнаг ин æппунæдзохдæр æ гъостæ æхснадта æ карз уарзти сомитæй, худта æй Лондони рæсугъд рauæнтæмæ. Сæ кæрæдзей дзурдтæ æнхæст лæдæргæ дæр нæ кодтонцæ, е зудта англисаг лема албайнаг æвзæгтæ, силгоймаг ба айдагъдæр украинаг æвзаг. Пæхъуæн байхуæрста райдзаст цæрæнуат, æ аргъ ба адтæй еу æхсæвæн, кизгæ мæйæмæ ци мизд бакосидæ, раст уой бæрцæ. Дууæ кьюæрэй фæсте ба лæхъуæн æ дзаумæуттæ æрæмбурд кодта æма æхе искуæердта, фатери хецауæн сом дæр нæ бафиста, уотемæй.

Ардæмæ студентти, кенæ туристон визитæбæл каæрбафтуий, уони нисан фæууй уæхæн: фиццагидæр куст иссерун. Сæ дæс процентей фæффæндуй уæззau куст кæнун дæр æма бийнонтæн ести мадзалæй æнхус кæнун. Иннети нисан ба æй, каæй дара, уæхæн лæг æрахæссун, арæхдæр англисаг, бонгин. Уой фæсте ба лæмбунаæгдæр æркæститæ кæнун æма дугкаг лæг байагорун, ку нæ фæбæззa, уæдта æртиккаг, æрмæстдæр гъæздуг уæд. Архайунцæ, цæмæй лæги бафæндæуя, сувæллон син цæмæй исæнтæса, е, уæдта хæдзари косæг байхуæрсун, кьюх дони нæ толгæй цæрун æма æхеçæн æригон хуæзгол иссерун.

Фал еци гъæздугутæ euгурей фагæ нæ 'нцæ. Раздæри Советон Цæдеси республикитæ дæр кумæ бахаудтæнцæ, еци Евроцæдеси прæнтæ ку байгон æнцæ, уæд Англисмæ ниххæррæт кодтонцæ мингай адæмтæ æндæр бæститæй. Æма, еумæйагæй райсгæй, кæд Англиси цард сабур, æнæ устур кьюлумпидзийнæдтæй цудæй, уæд си нур ба дзæвгарæ исирæзтæй фудракæндзийнæдти нимæдзæ. Исарæх си æй тукæннтæй давун, гъæунгти лæгъуз æвзагæй дзорун, байхуæрсгæ фатерти расуг хилтæ æма æндæр хабæрттæ. Румыни ма Евроцæдесмæ ку бацудæй, уæдта гъæунгтæ цигайнæгтæй байдзаг æнцæ, æма кьюæрегай зелунцæ, къала дзаумæуттæ исæрттевун кæнунцæ æма сæ сугъзæрийни æфсонæй уæйæ кæнунцæ. Рапарахат æй мæнгæ паспорттæ аразун, банкти хигъдтитæй æнæзакъонæй пайда кæнуни гъуддаг. Еу украинаг бийнонтæ мæнгæ гæгъæдитæбæл банкæй æхца райстонцæ æфстай лема си дууæ хæдзари балхæдтонцæ. Уотемæй сæ аренды пæвардтонцæ æма си дзæвгарæ пайдайаг истонцæ. Иннæ «амалгъон» лæг Литвайæй кредитæй балхæдта хæдзарæ æма 'й дууæ хатти рauæйæ кодта фæйнæ æлхæнæгемæн. Уотемæй 650 мин фунти ку рафснайдта æ дзиппи, уæдта æхе исцумдта.

350-600 фунтебәл исаразун әмбәлүй, раздәри социалистон бәститәй кәзифәндий паспорт дәр. Еу латышәгтә мин комкоммә загъонцә, банки хигъд байгон кәнә әма уой фәесте ба кредит 5000 фунти дә бон әй райсун. Банки сәхе зонгә адәймә косгәй, етә уәхән миутә еу әма дууә хатти нә ракодтонцә. І сәмә хүнний «зундәй косун». Ѓема паспорттә кәмә нәйиес, етә еу әма дууә хатти нә бакәниуонцә уәхән къенто миутә.

- Ѓема ци? – загъта мин си еу. - Англис гъәздүг бәстәй әй, уомәй нә фәммәгурдәр уодзәй, ду ба әхца райсдзәнә әма дә Кавказмә ниффардәр уодзәнә, агоргә дәр дә неко бакәндзәнәй. Ду фиццаг нә дә, уәдта фәстаг дәр нә дә.

Æз не сарази дән. Англиси бәсти нәхе республикәбел расагъәс кодтон. Зәгъән, әрбафтудәй нәмә кадәр кәңәйдәр, нә есbon нин давуй әма әхе фудгин дәр ма нә хонүй. Раst зәгъәй, уәхән криминалон гъуддәгтәбәл абони уа, исон уа, уәддәр дзуапп дәттун багъәудзәнәй, фал хуәрзәфсайд парки ревәед әвгитә сәттүн, метрой тамаку думун, туканәй ести радавун ба ами фәткә иссәй.

Кенә ба адәймаги багъудәй видеокамерә. Ци киндәуя? Ілхәнгә? Ѓема ў балхәнүй. Исесүй си, ци әй фәгъытәй, уони, компютермә сәе бахәссүй, әма ў ку нәбал фәгъытәй, уәдтә ў фәстәмә туканмә бахәссүй әма исрәуонә кәнүй: «Уа камерә ләгъуз косуй, мән аггад нәй. Райсетә ў әма мин ме 'хцә фәстәмә радтетә».

҃ема, әхеңә ниббозуогәй, рацәүй фәстәмә. Ци гәнән ес, әлхәнәг алқәеддәр раст әй.

Уогә еугур әрбафтыйәттә уәхән гъудибәл хуәст нә 'нца, фал се 'хсән ба, гъуләггагән, разиннүй, алкәңәй дәр ести ратонунмә цибәл ка әй, уәхәннә.

Англисмә фиццаг хатт ка әрбацәүй, е нәуәг игурд тикиси хузән әй, нә 'й фәэзонүй, кумә ин цәугәй, ци хуәра, кәми цәра, уой. Уонаебәл гъәүй әнәфәстәмәкәсгәй фәййахур ун, кенәдта фесәфдзәнә. Гъәүй дә еске унаффә, еске ләггада. Уогә еци ләггадәбәл дәр федун гъәүй. Уәрәсей кусти бунәттә еруни агенствити сәр дә гъәүгә дәр нә кәнүй, әрмәстда. Англисмә бафтуйә әма си иссерәе уруссаг тукан, уоми алқәеддәр райсун әмбәлүй газеттә «Англис», «Лондон-инфо», «Пульс-ЮК». Уонаемити мухургонд фәуунцә иғъосунгәнүйнәгтә аллихузи фарстабәл, зәгъән, кусти, цәрән бунати туххән. Уотем.

сфәестауәрцә кәндзәнә 300 фунтей бәрцә. Нецәмән си гъәүй, аэропорти дәе еске хеза, уой сәр дәр, уомән аәма уомән дәр 50 фунти федун гъәүй. Уәлдайдәр ба ма дәе хезгәе дәр неке кәндзәй, әәрраестә дин зәгъидзәнцә, метрой сбадә аәма уәхән ләүүүәни ба рахезә, зәгъигә. Агентән уәлдай нәй, циуавәр уавәрти ңәрдзәнәе, е. Ёма еске хәеццә еу уати хуссун ахур ку нәе уай, иуазәгдонәмә, кенә ваннәмә ради ләүүн ку нәе фәразай, уәд дин хъәбәр зин уодзәнәй. Хуарз уавәртәбәл ба дзәвгарә федун гъәүй. Аккаг ңәрәнуат байхуәрсун әе бон аей әәрмәстдәр, әе ниййергутә гъәздуг кәмән әнцә, уәхән ниййергуты сувәлләенттән.

Англисаг къанторити хәеццә ку архайай, уәедта ма дәе размәе сләүудзәй әндәр ңәлхортә дәр. Зәгъән, агорис аслан ңәрәнуат. Ратдзәнцә дин адрес аәма дин баамондзәнцә куд дин ңәугәе аей, уой. Зәгъән, Брикстонмә. Дәе бунатмәе ку бахъәртай, уәд бафеппайдзәнәе, ами дәе фәлабулай әәрмәстдәр сауцъарә адәм ңәрүй, уой. Алли күуми дәр си уәйәе кәнунцә хыилма, наркотиктә, дәумәе ба кәсунцә әнәуинон ңәстәй. Сәе хәеццә ңәргәй байзайун дәр аәмбәлүй կәрдәг нәе думгәй, фал уомәй дәе фарстатае минкүйидәр нәе фәүүодзәнцә, уомән аәма се ‘хәен уорс халони хузән уодзәнәе. Изәригәнтти гъәунги әедасәй раңаун дәр зин аей, уомән аәма ами ңәргутән сәе дзурдиздәх, сәе уәледарәси конд, сәе гъуди кәнунадәе дәр әндәр аей, ду кенә ләдәрис, уәхән.

Лондони ес дзиуиттаг, туркаг, пакистайнаг, англисаг, индийаг аәмәе әндәр хеңән квартәлтә. Ёма си алкәемидәр ес аәхе медәхгәд дүйне, сәехе ңәгъдәуттә аәма уагәвәрдтитә. Лондонмә мәе еу әәрбацууди мәхеңән агурдтон аслан дәр ңәрәнуат. Аци хатт сферндәк кодтон английски газетти ләтгәйтәй спайда кәнун. Кәмәе бадзурдтон, уонәй ми әәрмәстдәр еунәг ләг нәе байагурдта мәе раздәри бунәттәй рекомендаци. Ёппунфәстаг, изәрәрдәмә иссердтон еу район. Автобуси әәрләүүәни мәе хизта еу раңаргә ләг, әе рехә аәстәүү уәнгәе, әе сәрбәл ба, Афганистани ңәхән тохгәе ходтә фәеддарунцә, уәхән. Duar әнхәстдәр нәма байгон аей, уотә мәе финдзи хъәлтәбәл раудае сәе национ хүәруйнаги тәф. Нидән рохс ка кодта, уәхән лампочкә дудзи рохс бакодта унгәг баңауән аәма дүргаг уәлладзугмә схезән асийнәе. Къәпхәенти хъис-хъисмә фәйнердигити дуәрттәй ракәесионцә фатерибадгутә сәе

сувæллæнтти хæццæ æма мæмæ неци дзоргæй, æдзинæг кæстит. Кодтонцæ. Хæдзари хецау мин баамудта унгæг хуæруйнаггæнæ, æнæфснайд иуазæгдонæ, уæдта мæ бакодта ревæд уатгондм. Пъол еу рauæн еу метри æрдæги бæрцæ зихъир адтæй, фарси исæрститæ рauæнæй-раuæнти æркæлдтитæ кодтонца, къæрæзитæбæл æмбæрзæнтæ дæр н' адтæй, нæдæр ба скъаппæ, неци, æрмæстдæр пъолбæл адтæй мæ рагон зонгæ «лондойнаг гобан». Уомæн дæр æ хæндзæлтæ гæллеу кодтонцæ.

Уой фæсте дзæвгарæ рæстæг мæ хæппæлтæй нæбал цудæй еци уомæл, гъуна æма хуæруйнаги смаг. Урussагay ка дзоруй, ета кæми фæццæрунцæ, уæхæн рauæнти ба æндæр хабæртæ фæуий сæумицъæхи уæнгæ кæнунцæ ниуазгæ, æнæфснайд, цъумур, давунцæ. Уазалгæнæнæй давунцæ продуктæ, уатæй ба, игон ку райзайа, уæд, уæледарæс, æхца. Хуссæн бунати аргъ еу æй, фал европæгти хæццæ рабаргæй, ами цæруни уавæртæ дзæвгарæ фуддæр æнцæ. Уати нæйиес уазалгæнæн, телевизор, нæдæр тъаргæнæн.

Еубунатон уати цæрунцæ дугæйттæй, аргъ ба ибæл федунцæ дувæрæй.

Æвæй-еу æдзæсгон æригон фæсевæд цæрæнуатбæл нæ фæффедунцæ, уомæн æма зонунцæ, англисаг закъонадæмæ гæсгæ адæймаги æнæ тæрхондони тæрхонмæ гæсгæ нæйиес ратæруни барæ. Тæрхони процесс ба радаргъуй æртæ мæйемæй анзи уæнгæ. Æма еци рæстæгутæ фатерихуæрсæг цæруй лæвар. Уой фæсте хаст æрцæуий фиццаг унаффæ æма ин уæзданæй балæдæрун кæнунцæ, цæмæй æхеçæн æндæр цæрæн бунат баагора. Уой фæсте ба дуггæт тæрхон фæуий минкъий карзæр. Уотемæй ма раçæуий ниггидæр æртæ мæйи. Æртиkkаг хатт ба `й фендæдуар кæндзæнæнæнцæ. Еци тæрхон ба карз æй, баgъæудзæй дæ пъæлици хæццæ дзорун.

Фæстаг рæстæг исарæхдæр æнцæ, æнæпаспортæй ка цæруй, уони пъæлиçæмæ нимодзуни фæззиндтитæ. Уомæ гæсгæ ба уæрæсейæгтæ æма украинæгтæ фулдæр хатт цæрунцæ еумитæй. Прибалтикæгти хæццæ синхагæй цæрун тæссагæй. Етæ æнæуинон цæстæй кæсунцæ, кæнгæ паспортти хæццæ си ка цæруй, уонæмæ. Кæд син еци паспорттæ сæхуæдтæ уæйæ кæнунцæ, уæддæр. Пъæлиçæмæ æбарæ цæргугти туххæн хабар ку фегъусуй, уæд хæдзарæбæл æртеголæунцæ. Æбарæ цæрæгæн рæстæг нæбал фæуий æ цийиес рамбуrd кæнунмæ,

յыскъæфунцæ ма æрмæстдæр сæ гæгъæдитæ, æма аэропортмæ ледзгæ, дæхе бæстæмæ фæттæхунмæ. Бустæги кæуинаг упвæри ба бахаунцæ, мæнгæ паспорти хæццæ ма банки хигъд дæр кæмæн фæууй, етæ. Уони гъуддæгтæ ба цалинмæ бæстонæй нæ равзаронцæ, уæдмæ сæ сæхемæ не `рветунцæ, банкæй ма фæтстай ку дарай, уæдта - ахæстони дæ бунат. Хатгай нæбæл гадзирахаттæй рацæунцæ нæ- хеуонтæ дæр. Ёз цардтæн фæрсæй-фарсмæ Алтайæй рацæугæ кизгæ Диани хæццæ. Еуяхæни мæмæ æрбацуудæй, æ цæститæ донæйдзаг, уотемæй. Куд рабæрæг æй, уотемæй газети игъосун- кæнүй наг ниффинста æфснайуни туххæй. Еу уруссаг силгоймаг имæ æрбадзурдта æма ин загъта, æфснайæггаг 40 фунти ке бафеддæй, уой туххæн. «Ёз мæ куст цæсгонгинæй исæнхæст кодтон, - дзурдта алтайаг кизгæ, - етæ ба мæбæл се `хцатæ æрдауæ кодтонцæ æма мæ ратардтонцæ æнæ неци бафедгæй.

Еци «фæтстайæрçитæ» Аланæн хуарз зундгонд æнцæ æма загъта Дианæн, цæмæй ин фенхус кæна, фал Дианæ нæ бакумдта: «Хуцау сæ бафхуæрæд», зæгъгæ. Уотемæй æй аст мæйемæ цалдæр хатти фæттæдтонцæ æма æппунфæстаг, æнæ барæ цардæй сфæлмæцгæй, сæхемæ рандæй.

Зæгъæн, уруссаг, кенæ украинаг кизгæ ескæци араббаг, кенæ пакистайнаг ресторанмæ кустмæ ку бацæүй æма хецауи хуæзгол ун ку нæ бакомуй, уæд æй уайтагъдæр фендæбилæ кæнунцæ. Бафеппайун æмбæлуй, Лондони базарадон-промышленнон, уæдта хæлцади къабази разамонгути æма косгути фулдæр хай æнцæ азиæгтæ. Уой хигъд испайнаг, кенæ англисаг кизгуттæмæ еци гъуддаги сдзорун дæр неке бандеудзæнæй, уайтæккæдæр ахæстони исмæдæг уодзæнæ.

Устур англисаг компаниtæмæ ба уруссæгти есгæ дæр нæ кæнунцæ кустмæ, уомæн æма си айдагъ гъæугæ дæсниадæмæ нæ кæсунцæ, гъæуама хуарз зонай английсаг æвзаг, гъæүий си берæ аллихузон гæгъæдитæ, справкитæ налогтæ федуни туххæн, ахæстони ке некæд бадтæ, уой туххæн, раздæри кустæй рекомендаци æма бирæ æндæр листæг гъуддæгтæ.

Нуртæккæ ци арæздадон кустуати кустон, уоми дæр мæбæл цалдæр хатти сайдæй рацæуиуонцæ. Еу уæхæни цидæр уæззау куст кодтон еу сауцъарæ бинонти хæдзари тургъи. Къæвда уардта, æз ба син сæ дзæхæрадонæ къахтон. Уотемæй мин 40 фунтей бæсти равардтонцæ 20 фунти, дæ куст сахатт раздæр фæдтæ,

зæгъгæ, исрæуонæгæнгæй. Уой фæсте мæхеçæн ард баҳуардтон сауцъарæ адæми хæццæ мин еумæйагæй нецибал уодзой, зæгъгæ, фал еу мæйи фæсте ба мæ фæндæ райийивтон.

Еу сæумæ æхсæз сахатебæл лæудтæн автобусмæнгъæлмæ кæсгæй æрлæууæни. Гъудæй мæ кустмæ цæун. Мæ сахатмæ æркæсæ-æркæсæ кодтон, уомæн æмæ æрæгæмæгæнæн н' адтæй, уæд дин еци бон ны банимайдзæнæнцæ. Аєппунфæстаг, автобус æрбацудæй, баҳизтæн медæмæ æмæ шофермæ æмхуæцгæ 20 фунти балæвардтон, листæг мæмæ н' адтæй, мæ мæйи билети æнгъул ба уой размæ фæцæй. Шофер æ сæр æнаразий тилд бакодта, загъта, листæг мæмæ нæйиес, зæгъгæ. Аєз ин, мæ бон куд адтæй, уотемæй лæдæрун кодтон, кустмæ æрæгæмæ кæнун, зæгъга. Мæхе кæмæдæрти бағъардтон ме 'хца ислистæг кæнуни туҳхæн, фал неци. Шофермæ мæ туҳст уавæр гъаргæ дæр нæ кодта, æрмæстдæр æ финдзи буни мур-мур кодта:

- Автобусæй рахезæ.

- Мæ хæрæги сæфтæгутæ дин фæлдист, - зæгъгæ, мæ кью ракъуæрдтон æмæ дуармæ параст дæн, кустæй мæ ко тæрдзæнцæ, уобæл мæтæгæнгæй. Тæккæ рахезæни ба мæ фæууорæдта еу сауцъарæ лæг æмæ мин мæ усхъæбæл æрхуæцгæй загъта:

- Мæ хæццæ рацæуай.

Шоferи цormæ бацудан æмæ мин е мæ бæсти бафиста.

- Хуңау ди сарази уæд, зæгъгæ, ма æ фæсте радзурдтон. Е мæмæ æ кью ратилдта фæстæмæ, ома, фæддæигъустон зæгъгæ.

Еума хатт дæр ма баftудтæн уæхæн уавæри æмæ бабæй мæ уæддæр сауцъарæ лæхъуæн фæйиервæзун кодта. Нæ, лæгъуз адæми хæттитæ нæ фæуүй, фæуүй саузæрдæ адæймæгтæ, еске уæззay уавæр æппундæр кæмæ нæ гъаруй, уæхæннæ.

ФАРÆСТАЕЙМАГ СÆР

Алини хæццæ нæ рахастдзийнæдтæ ку фехалдæнцæ, уæд бабæй æгустæй æмæ æнæ кьюмæй байзадтæн. Алан мин зæрдæ байвардта, аслан çæræнуат мин ке иссердзæй, уомæй, фал имæ кусти бунат ба еци рæстæг неци адтæй. Фæстæдæр ци цаутæ æрцудæй, уонæбæл ба баууæндуимæ дæр зин æй.

Англиси ци анз фæддæн, уоми базудтон еуминкъий мæ гүудитæ уони æвзагбæл æргом кæнун, сæйрагдæр ба базудтон, мæхемæ мин ци дзорунцæ, уой лæдæрун. Балхæдтон «Англо-уруссагдзурдуат» æма микрофонмæ дзоргæй, фæстæмæ байгъосинæ, англисагай куд игъусунцæ, уомæ.

О, æма цаути туххæн... Алан æ зонгæ туркаги хæццæ бидзубанди кодта, çæмæй бал æз цардайнæ, Кройдони ин ци кæддæрттæ адтæй, уонæй еуеми. Е адтæй Лондони кæронкагдæр районтæй еуеми. Мæ дзаумæуттæ куд æмбурд кодтон, уотæ ба мæмæ Алан телефонæй æрбадзурдта:

- Еци уати çæрдзæнæ кизги хæццæ? – бафарста мæ е. - Гæттæр дзорæ «о» æви «нæ», Эрик мæмæ дзуаппмæ æнгъæлмæ кæсүй.

- Циуавæр кизги хæццæ? Нæ дæ лæдæрун, - бадес ибæл кодтон æз.

- Æ еу зонгæ имæ æрбадзурдта, æрæги æ уат исуæгъдæ кодта, дæу кæми æрçæрун кодтайдæ, уой. Фал æнæнгъæлти и кизгæ фæстæмæ раздахтæй, æгудзæг уавæри бахаугæй æма заптæя, кæд арази дæ, уæд бал дæ хæццæ еу уати çæрдзæй.

- Æма уруссагай ба ести лæдæруй?

- Мæнмæ гæсгæ Францийæй æй. Метрой станци цори фембæлдинайтæ, фæндаг е зонуй. Гæйдæ бал, федар лæууæ, ме 'нсувæр. Æз дзæнгæрæг кæнун Эрикмæ.

«Федар лæууæ, ме 'нсувæр», - еци дзурд Аланæн адтæй æ æнæйиевгæ дзурд. «Фембæлдмæ бал»-и бæсти.

Нæ фембæлæн бунатмæ бахъæрттæн æнæкъулумпийæй, уомæн æма уæдмæ Лондон зудтон мæ фондз æнгулдзей хузæн. Кизгæ мæмæ æрбацуудæй фæстети сау пъæлитой, гурведауцæ, æ кьюхи чумæдан.

- Бахатир кæнæ! Геуæрги дæ?

- О.

- Махæн уордæмæ цæугæй, - æ кьюхæй райамудта автобуси лæууæнмæ.

Автобуси цудан æнæдзоргæй, кæрæдземæ сосæггай бакæсæ-бакæсæгæнгæй. Клер, уотæ хундтæй и кизгæ, архайдта, çæмæй нæ цæстингас ма фæйиен адтайдæ, уобæл, цæбæлдæр тингун кодта. Æз дæр хуæздæр уавæри н' адтæн.

Эрик æнгъæлмæ кастæй нæ бацудмæ. Еу кьюмгондæй райста хуссæни цæрттæ, дууæ бæзгин гобани æма нин сæ алкæмæн дæр

æ къохтәмә равардта. Мәэ хәссүйнәгтә мәэ гъәбеси әрбангон кодтон әма Клери мәэ разәй раудзгәй къәпхәентәбәл исхард кодтон. Дугкаг уәладзуги бәрәгастәу адтәй хуәруйнаггәнән, æ фәйнәфәрсемә ба дууә дуари. Клер баргин къаҳдзәфтәй бараст æй рахес дуармә. Унгәг уатонди адтәй зәронд айдәнә, уәледарәси скъаппә, дууә къелай әма хүссән дууә адәймагемән. Уати дзаумәуттә адтәнцә уорс. Уат мәэ зәрдәмә фәццуудәй, райдзаст, кәдзос. Фал мәэ гобан зәнхи ку райтудтон, уәдта дзәвгарә фәуунгәгдәр æй.

Нәе чумәдантә байгон кодтан әма нәе дзаумәуттә есун райдәйттан. Уой фәсте хуәруйнаггәнәнмә мәхе райстон, цәмәй Клер æ уәледарәс райиивтайдәй, уой туххән. Еу дәс минутей фәсте мәмә Клер рагъәр кодта, - цәүн әмбәлүй, зәгъәг. Клер æ уәле скодта урух сау хәлаф әма сурх свитер, æ дзигготә бунмә әрүағытта. Æ бакастмә гәсгә ибәл цудайдә еу 25 анзи, æ фий минкүй хъелгомау.

«Рәсүгъд æй», - бафеплайдтон æз мәхенимәр.

Уотемәй еу къуәре раевгъудәй. Кәрәдзей еу минкүй ләдәрун райдәйттан. Клер мин æхе туххән дзубанди кәнидә, фал ин æ еугур дзурдтә нәе ләдәрдтән, айдагъдәр син сәх хъаппәе райахәссинә. Куд рабәрәг æй, уотемәй æ уарzon мотоциклбәл фәэммардәй. Цалдәр машини кәрәдзей скъуәрдтонцә әма ма си никкидәр цуппаремәй уәззая цәфтә фәцәнцә. Клери нәе фәндадтәй æ райгүрән бәстәмә фәстәмә здәхун, уомән әма си æнәе æ уарzonæй хуарзәй нецибал уидта. Хъәбәр тәрегъәд ин кодтон, фал мән ба уойхигъд хъәбәр фәндадтәй мәэ райгүрән бәстәмә фәстәмә раздәхун. Æз ин берә хабәртә фәккодтон Кавкази туххән, не `гъдәутти туххән. Клер мин мәе берә дзубандитәбәл æууәндәгә дәр нәе кодта әма мәбәл ходәгәй мардәй, æвәдзи, æнгъәлгадтәй, әма сәх имисгә кәнун.

Фал еу хатт ба хүссәнбәл хъан уогәй уотә бакодта: «Еске мәе бәхбәл ку раскъафидә әма мәе горәттәй куд идардәр ку фәлласидә...»

- Уәхән сагсор ләппотә нәмә бәгудәр разиннидә, дәү раскъафунмә æ тәләнтә ка хәесса, - бахудтән æз.

- Æрмәстдәр мәе уарзгә куд кәна, бәзгә куд разинна, уәдтә ин цалинмә мәхүәдәг барә радтон, уәдмә мәбәл къохәй дәр куд не `рбандзәва, уотә.

- Æгъдаумә гәсгә æцәгәйдәр уотә фәуүй.

Æз ин ранимадтон Цæгат Кавкази республиkitи нæмттæ æма
й гиризгæнгæ бафарстон:

- Кæци си дæз зæрдæмæ хъæбæрдæр цæуй, зæгъгæ.
- Иристон, - гъуди дæр ибæл нæ ракодта, уотемæй сдзурдта

Клер.

- Комкоммæ Иристон цæмæ? - бадес æма бацийнæ кодton æз.
- Рæсугъд ном æй.
- Мадта æз уордигæй дæн æма дин ард хуæрун, хуæздæр
бæстихай некæми ес.

Нæ ниффунæйни размæ маx берæ фæдзdzубанди кæнианæ
æма уотемæй нæ кæрæдзей фулдæр зонгæ цудан. Клерæн
хуæрзæхсæвæ разæгъгæй ма мæхе берæ фæррахатæ-бахатæ
кодton мæ дæрдгун гобанбæл. Мæ цæститæбæл гъазта, Клер уорс
бæхбæл хонхи фахсбæл куд фæццæйцæуй, е. Уой фæсте мæ
цæститæбæл рагъазта Иристон æма бафунæй дæн.

Нæ фарсмæ уати цардæйпольшаг лæг æма уосæ. Тæккæ
райдайæнæй нæ рахастdzийнæдтæ кæрæдзебæл не сбæтдæнцæ.
Еуемæй сæхе кæдзос нæ дардtonцæ, иннемæй ба нæмæ знаги
цæстæй кастæнцæ. И уосæ, Кристинæ, нæбал æримисидæ,
уазалгæнæнæй фæткью, кенæ адгин дон фесавдæй, зæгъгæ.
Цæмæй стъолбæл хуæрунбæл æрбадтайianæ, уой агъонмæ бал
æй никкæдзос кæнун æма нихсун гъудæй сæ хуæруйнаги
уæлдæйтæй. Сæ фæсте иуазæгdonæ некæд æхснадtonцæ. Клер
æхе нæбал баупæдта æма уазалгæнæнбæл гæгъæди банихаста,
цæмæй сæ фæсте æфснайонцæ, уæхæн финсти хæццæ. Кристинæ
уой фæсте маx фудæнæн сæ пъолæхснæн тряпкæ дæр, къостæ
кæми æхснианæ, уоми æхснун райдæдтан. Æндæр гæнæн нин
нæбал адтæй æма Клер æхуæдæг euñæгæй æфснайун райдæдта,
цæмæй euyp фонси хузæн ма иссайianæ, уой туххæн.

Сæумæраги фестинæ æма ранæхстæр уинæ кустагор. Хатгай-
ey Клер дæр мæ хæццæ рацæуидæ, æнхус мин кодта иуазæгдæтти,
пабти æма ресторант хеçæутти хæццæ дзубанди кæнунмæ.
Кустдæтгutæ мæ телефони номертæ сæхемæ ниффинсионцæ æма
мин зæрдæ байвæрионцæ æрбадзорунæй. Куд æй ниггæмæрзæ
кодton, уотемæй дин уотæ зæрдæ ку байвæронцæ, ома,
бадзордзинан дæмæ, зæгъгæ, уæд æй лæдæрæ, сæ agtag нæ дæ.
Æцæг æнхус бабæй мæбæл сæмбалдæй ме 'мзæнхонти æрдигæй.
Мæ тухсти хабæртæ мин фегъоста Хосиротæй ey, Альберт æ ном,
æрбадзурдта телефонæй æма мин загъта, æ хеçауи хæццæ ке

радзордзәнәй, уой түххәй. Е хуарз әвдесән адтай нә кәрәдзор фарс фәлләүуни әма әмбастдзийнади нисанән. Уотемәй ба Альберти зонгә дәр дзәбәх нә кодтон, әрмәстдәр еунәг хатт фембалдан. Ёз ай зудтон, фәндәгәтә цалцәггәнән компаний косуй, уәдта дзәвгарә мизд ке есүй. Кусти рәестәги әхе базудта компаний разамонгуты җәсти сәвәрун (е әстәнти къохи әфтуй), әма имә куд хуарз ракаст дардтонцә, федгә дәр ин уота кодтонцә. Альберти къохи бафтудәй, исаразән кәмән н' адтәй, уәхән гүддаг. Ци арәстадон компаний куста, уоми сегас дәр зудтонцә, Альберт туристон визи фәрци ке ай Англиси, уой, фал ин разамунд уой нецәмә дардта, уомән әма бәрzonд, бәзәрхү ирон ләхъуән куста дууей бәрцә, дзәбәх арәхстәй англисагау дзорунмә, зудта әхе дарун әма әхебәл хуәңүн.

Ёбарәмә кәddәриддәр әнгъәлмә кәсунцә Ҷәлхортә. Уони сәйргәдәртәй әнцә социалон страховкә сәмә ке нәййес, пъәлици регистрационд ке нә фәүүнцә, етә, уәдта әндәр гүддәгәтә. Гъәүй, ци нәүәг бунати дә, уой бәлвурд базонун, дә нәүәг номбәл исахурун, дә къох раст байвәрун, ци бәсти дә, уой истори еу минкъый зонун, ке паспортәй пайда кәнис, е дәр иронхәнгә нәй. Ку багъәуя, уәд сә гъәуама баууәндүн кәнай, әңгәгәй дәр еци бәстәй ке арбацудтә, уобәл.

Мәнән мәхе берә хәттити багъәуидә, ку мә фәрсионцә. Риги Ҷәйбәрцә федунцә, зәгъәгә, уәд кустдәтгүти рафәлевун. Нигки ба ма зонә, фатер си җәй арғъ ай ихуәрсәггаг, кенә ба, циуавәр авиакампаний хүәйтәхәги әрбатағытә. Ци 'й римәхсон, еу әма дууә хатти нә бахаудтән әдулий уавәри, еци фарстатәбәл дзуапп радтун мәе бон ку нә бауидә, уәд.

Арәстадон компаний разамонгутә бәгүдәр ләдәрунцә, сә косгуты әхсән әбарә адәм ке ес, уой, фал сә җәститә нихгәнунцә, уомән әма син е дзәвгарә пайдадәр ай сә фәрәзниятә сферастауәрцә кәнүнән.

Зәгъән, англисаг арәстади бонмәе есүй 80 фунти, әбарә косағ ба - 40 фунти. Уогә Уәрәсейәй рацәуәгән етә дәр дзәвгарә әхца әнцә. Еци косгутә арғъ кәнүн зонунцә сә алли къапеккән дәр, уомән әма нәхемә етә уой бәрцә некәддәр бакосдзәнәнцә. Ами анзә бакосун әмбәлүй машини арғъ, фал е дәр уәд, әма дә куст еци-еу әнәсцюхәй еу руяен ку җәуя Еугәндзон куст дин ку нә уа, уәдта әхцатә дзиппи уайтагъиддәр ратайунцә. Ёбарә косағән әе бон багъаст кәнүн некумә ай.

Ліквіддәр боз ай, ци ин бафедунцә, уомәй, страховкә байагорун
лір ә бол нәй, уомән әма хигъди некәми ләуүй. Уомә гәсгә
шың абарә косгуты фулдәр хай әппунәздөхдәр агорунцә куст,
шығстәйтәй уәлдай еугәндзон кустмә контрактбәл бацәун неке
күнхі әфтүйүй. Уоми дәр дәр гъәүй әнәмәнгә гъәүгә
шығъәдитә иссерун, документтә, справкитә, фал уәддәр
шырдзәнә тәрсгә-резгәй, оххай, ку мә базононцә, зәғыгә.

Клерән хъәбәр әхцәуән адтәй, ме `мзәнхон мин ке фенхус
кәндзәнәй, еци хабар.

- Раст ку зәгъон, уәд дәмәе еу минкүй хицә дәр кәнун,
уәхән әмзәнхонтә дин ке ес, уомә гәсгә. Дзорунцә дәмәе,
фәрсунцә дәбәл. Махмә әндәрхузи ай, - алке дәр әхе мәтә
кәнүй.

- ІЕвәццәгән, мах әегәр минкүй адәмихатт ан, сумах ба
берәе айтә, әма гүуддаг уой медәги ай? - гиризгәнгә ай
бафарстон аэз. - Адәмихат куд минкүйдәр уа, уотә гъәуама
кәрәедзебәл хуәзәдәр хуәционцә.

Нә дзубанди нин фескъудта телефони дзәнгәрәг, дзурдта
мәмә мәе иннә әмзәнхон Хъочити Роберт, е дәр мин зәрдә
әвардта фенхус кәнунәй. Із ин баләдәрун кодтон, Альберт
нерәнги мән туҳхән ке бадзубанди кодта әма ин зәрдиагәй арфә
ракодтон.

- Уинис, телефони хәтәл әрәвәргәй, - загътон аэз, - мәнә
мәмә Роберт дәр әрбадзурдта, - мәе иннә әмзәнхон. Хуцауән
табу, фал мин ме `мзәнхонтә ку нә адтайонцә, уәд ци фәцайнә
циума?

ІЕхсәвә ба әрцүдәй, әңгъәл кәмәе нә кастән, уәхән
цау. Іеригъал дән, әндәдуар ци хъәләба цудәй, уомә. Мәе
сахатмә әркастән - амудта әхсәви дууә сахати. Дуар фегонәй
әма рауидтон, Клер е `тас уәзә дәр дуари хуәцәнбәл әруагъта,
уотемәй дзой-дзой кодта. Мәе gobanәй фәссәрәт кодтон, әма
цәсти фәнникүлдимә ә цори баләудтән, мәе гъәбеси ай
фелвастон әма 'й ә хүссәнмә бахастон, сабургай ай
әрәвәрдтон. Кизгә кодта аестән уоләфтитә, къәлидори рохсмә
дудзи зинд кодта ә фуныкхуз цәсгон.

- Ци кәни, ци дәбәл әрцүдәй? - нигъяэр кодтон аэз. - Дон
дәр гъәүй?

Мәе сәри гъунтә хъел рабадтәнцә. Кәд ә ахсәнмә ести
маргъәстә хуәруйнаг бахаудтәй? Із ай зудтон, әхсәвигәнти

Клер арæх сосæггай ке кæуидæ, уой. Мæхеçæн уотæ гъуди кодто, æ рæсугъд, çæстисуггæй идзаг çæститæ ин ке уинун, уой ин лæдæруй, зæгъгæ. Уæдта мæ нæ фæндадтæй, æ зæрди арфи ин римахста, уонæбæл æй ракъахон, е дæр.

Æ кеми ку арцудæй Клер, уæдта мæмæ ракастæй æма мин сабургай уотæ бакодта:

- Джордж, æз сæйгæ дæн, тоги незæй. Мæ хуастæй ма мæхем ин гæсгæ еу таблеткæ байзадæй, æма нæбал балхæдтон, фии фæррæдудтæн.

- Циувæр хуасæ дæ гъæуй, зæгъгæ мин æй кæнæ, ин нуртæкки ами уодзæн. Дæ рецепт мæмæ рахæссæ.

Англиси æнæ рецептæй ефстаг аптекитæ дæттунцæ хуасин. «Тагъд æнхуси» машинæ дæр дин нæ фенхус кæндзæнæй, цалинмæ сбæлвурд кæна, дæ гæгъæдитæ рæвдзи бунати æнцæ, уæдма. Дохтурмæ çæмæй бахауай, уой туххæн ба дæ гъæуй еу-дууа мæйемæй раздæр дæхе ради ниффинсун.

Сæуми уæнгæ фæффунæй кодта Клер, сæумæй ба, цума неци арцудæй, уотæ нæуæгæй райдæдта æ нези кой кæнун. Загъта, зонун æй, мæлæт мæмæ бонæй-бонмæ хæстæгдæр ке кæнүй, уой, абори уя, исон уя, уæддæр мæ тæрхон конд æй. Еци бонæй фæстæмæ æз æлпунæдзохдæр мæ гъос дардтон, çæмæй æ цормæ хуастæя уя, е дæр сæ римæхсгæ нæбал кодта, фал сæ дардта æ хуссæни цори скъаппæбæл. Дууæ къуæрей фæсте æ уавæр бустæги фæллæгъуздæрæй. Æз æ сæргьи бадтæн æма ин æ дзигготæ мæ армитъæпæнтæй даудтон. Æ цæсгон æхе не 'йивта, фал æ зунд ба æхемæ нæбал цудæй. Синхæтæ бадзурдтонцæ «тагъд æнхуси» машинæ æма пъæлиçæмæ, фал етæ цалинмæ хъæрдтæнцæ, уæдмæ Клер рацохæй.

- Дæуæн нæ хæццæ çæугæ æй, - мæ къохбæл мин ранձæвгæй, загъта пъæлицаг.

Мæ байуантæ никкалдæнцæ, ку рагъуди кодтон, æбарæ çæрæг ke дæн. Е ку рабæрæг уя, уæд мæ еугур фудæбæннтæ дæр дон æ бунмæ фæллæсдæй.

Пъæлици участокки мæмæ тæлмацгæнæги æнхусæй берæ фарстатæ фæллæвардтонцæ. Хъæбæр рæхги фæдзæзурдтонцæ кизги мадæмæ æма 'й æрбатæхун кодтонцæ. Е син загъта, æ кизгæ имæ телефонæй куд дзурдта, хуарз лæхъуæни хæццæ ке базонгæ æй, ке ин æнхус кæнүй æ тухсти сахати. Еци гъæддугъ силгоймаг ма мин арфитæ дæр кодта, æ кизги цори фæстаг минутти уæнгæ

Дээр ке адтæн, уой туххæн. ЁБарæ цæрæг ке дæн, е, ке зæгъун æй гъæуий, рагъæр æй, æма 'й кизги мадæн дæр фегъосун кодтонцæ. Е пъæлиçæтæй ракурдта, цæмæй мæ раудзонцæ. Ёвæццæгæн, Англисаг пъæлиçæгти кусти фицаг хатт адтæй уæхæн цау. Фал кизги мади зиндзийнадæ уингæй фæффæлмæнæнцæ æма исарази шнцæ мæн раудзунмæ. Ёрмæстдæр еунæг домæни хæццæ. Гъæуама мæйи æмгъудмæ Великобританий мæ къах дæр мабал штайдæ. Мæ цори мин гæгъæди æрæвардтонцæ æма си мæ къох бафинстон.

Куд æнгъалдтон, уотемæй фæуд кодтонцæ мæ идард балцитæ Англисмæ.

Ци мæ хизта разæй? Владикавказмæ æриздæгъд?

Неци ин лæдæрдтæн.

Уруссаг æвзагæй Колити Виталий тæлмац

ХОХОЙТИ Федар

ÆССОН КИЗГИ ІЕЛГЬИСТАЕ

(Уацау)

Кæурæггин æрæнцадæй Айгомугæн æ галеу билæбæл. Сay хонхи цæгатфарс ци æносон цъæх нæзи гъæдæ ес, уой дæлвии, цæстæ еу бакости ке райахæссуй, гъе уæхæн къолтæ-молтæ зæнхи гæппæлбæл.

Сay хонхи бæрзонд уорс цъететæй æставд саудортæй идли фæтæн адагæбæл урдугмæ Кæурæггинмæ хæбалхубулгæнгæ уайуй, цæсти сугау рæсог ка æй, еци æмбесонди адгин æмн ниуазунмæ хæлар Наргыи-дон. Аци минкъий цæугæдон æности медæгæ адтæй Сay гъæди сирдтæн, Кæурæггини адæм æмн фонсæн сæ царддæттæг. Сæрддон æнтæф мæйти си адæм си дзæхæратæ 'ма рæзбунтæ донхуаруг кодтонцæ. Некæд син бауагты сæ хъæбæрхуари хумтæ 'ма бæлæстæ баhusкъæ ун.

Фиддæлти дзамæннтæй ардæмæ дæр хъæбæр зин цæрæн адтæй адæймагæн медхонх, уæлдайдæр ба – зумæги. Гъе, уоман гæсгæ ба, адæм, ке равгæ 'ма хъаурæ куд амудтонцæ, уотæ хуæздæр цардæнгъæлдзау сæ цæрæнбунæттæ будури гъæутæмæ æйийвтонцæ.

Кæддæри гъæйтт гъæу Кæурæггини цардæй сæдæ бийнonteй бæрцæ, фал дони синхи хæццæ ба никкидæр фулдæр. Адтæй Дигоргоми рагондæр æмæ рæсугъddæр гъæутæй сæ еуебæл нимад. Нур ма си байзадæй æдеугурæй фондз æмæ инсæй хæдзари. Цалдæр руаенеми гъæуи хурфи уарунтæ 'ма думгитæмæ сабургай ихæлунцæ, дзаманти рæстæги сæ сæрти маргъ æдасæй ратæхун кæмæн не 'ндиудта, цифуддæр æзнагæн сæттун ка нæ кумдта, еци фиддæлтиккон мæсгутæ. Адтæй гъæуи астæүккаг скъола, кæзими ахур кодтонцæ фæрсаг минкъийдæр гъæути сувæллæннтæ дæр. Адтæй си амбулатори, библиотекæ æмæ тукан. Почтæ, колхози къанторæ, гъæусовет æмæ клуб ба ахастонцæ еу устурдæр дууæуæладзугон азгъунст, кæций сæрмæ æхсæвæй-бонæй фелудта Советон Цæдеси сурх туруса, æхсирф æмæ дзæбоки хæццæ.

Финдәс анзи раевгъудәй, кәдәй Фидибәсти устур түгъд
фирцәй, уәдәй ардәмә. Берә цардъяуагә фәсевәд байзадәй
түгъди будурти Кәурәггинәй. Адтәй, артә-циппар кәмәй
фирсавдәй, уәхән бийнонтә дәр. Ёна фәрресгәе еунәг хәдзарә
лапар нә байзадәй. Уәддәр цардән еу бунати арләүүән нәйиес.
Күл фәzzәгъунцә, уотә – хәрд кәми фәүүй, уоми урдугән дәр
шың үн нәйиес – фәлмән хор, берә зинтә ка бавзурста, еци
түгъдон рәстәги сувәлләннти ә гъар тунтәй барәвдүдта 'ма
бабәй нәүәгәй сәхебәл фәххүәстәнцә, раздәри цардхузә
бабәй райстанцә. Амондгүн карәмә бакъаҳдзәғәнгәй,
жакхуәйтә маддәлтә 'ма фиддәлтә исуюгәй, царди фәрнуг
хабәртә әндидүдәй федәнмә сәе уәлнихи хастонцә идардәр.

Кәурәггини түгъдон рәстәги сувәлләннтай адтәнцә Астемур
шыма ә хуәрә Аминәт дәр. Сәе фидә Харитъон түгъдмә кү
нәхстәр кодта, уәд биццеубәл артә анзи үздәй. Ә фиди гъуди
дәр нә кәнүй, кизгә ба уәд игурд дәр нәма адтәй. Мадә ма әй
шың губуни хаста. Амийнәт кү райгурдәй, уәд уомәй күүәре
фәстәдәр сәе хәдзарәбәл Харитъони мәләти сай гәгъәди
исәмбалдәй: «Бәгъятәрәй фәммадәй Мәскубәл түгъди 10
ноябрь 1941 анзи. Мадә 'ма фидә еци хабари размә артә әдзард
биццеуи байвардтонцә. Кәд зәронд нәма адтәнцә, уәддәр сәе
Харитъони фәммади хабар ба уәлгъәдәй рамардта. Маст син
сәе зәрдитә ниттайун кодта. Түгъд нәма фәцәй, уотемәй 1943
анзи әмбеси кәрәдзәмә хәсдзәф рамардәнцә.

Сәе киндәз Заретә ә ләгбәл ә саутә нәма исиста, дууә
седзәр сабийи ә къохти, уотемәй син, әгъдау куд амудта, уотә
хисти әгъдәуттә фәккодта. Маргъәй, фонсәй хәдзари
цидәриддәр адтәй, етә әвгәрст әрцүдәнцә. Хәдзарә ә
фәстәгутәбәл әрбадтәй. Ә күмтә уазал әсмаг кәнүн
райдәдтонцә. Седзәргәс силгоймаг ә цәхгүн цәстисугтәй әхе
әхснадта. Куд фулдәр сәе никъуардта, уотә ә зәрди рист
арфдәрәй-арфдәр кодта. Бәргә арах бауандә ә цәгатмә.
Бәргә берә цәмәйдәрти сәмәе адтәй әнгъәлдзау, фал...
Кизгә кизгә 'й. Кизгә ә фидән фурт нәй. Еске хәдзайрон әй.
Фуртән куд әнәдузәрдүгәй бахай киндә уй, кизгән къох уотә
нә тасуй, уой туххән, әма әндәр мүггаг рапсүй. Кизгән
әффәрмәбәл ихәлд әрцәүй къәссай бәттән. Къох ин си зир-
зир гәнгәй исесүй и мамәлай къәбәрән къосидзаг инсад.

Бәргә имә фәккәсиуонцә мадә 'ма фидә инсадәй дәр,

уорсагэй дэр. Косарт ракаэнгэй дэр ай əннæ дзæбæх хайни
некæд ниууагтонцæ. Сувæллæнттæн дэр кæми хæлаф, коми
хæдонæ, къахидарæс фæммадзal кæнионцæ. Фал уæлдæн
Заретæ фулдæрмæ əнгъæлдзау уидæ а цæгатмæ. Цæмæ, уой
аехуæдæг дэр нæ лæдæртæй, цалинмæ е 'нсуvæр Гeyæрги
тугъдæй исæздахтæй, уæдмæ. Əнсуvæр гъуддæгтæмæ лæмбуу
æркастæй 'ма а хуæри хæдзарæмæ доцгæ гъог 'ма дууæ зад сагы
аæд дæркыитæ ærbatarдta сæхеçæй.

- Гъенур мæмæ уотæ кæсун райдæдта, цума əннæгъæнæ зæнхи
къоребæл мæнæй гъæздугдæр адæймаг нæбал ес, - дзурдта Зарот
е 'нсуvæрæн, - мæ зæрди рист дэр фесавдæй, фæммин əнцондæр
аæй.

Гeyæрги имæ байдзулдæй 'ма загъта:

- Лæдæрун дæ, Заретæ.

- Раst мæ нæ балæдæртæ, - а къохтæ истилдta Заретæ,
дæхуæдæг мин сæрæгасæй ke исæздахтæ тугъдæй, ахгиагда
хуарздзийнадæй мæбæл e æрцудæй а-фæстаг рæстæги. Гъог æмп
мæ еци сæгтæ дэр уотæ əхсицгонæн нæ гъудæнцæ. Нана 'ми
мæ баба мæн дæр æма сувæллæнтти дæр некæд неци гъæуаг
ниууагтонцæ. Дæумæ ба, Гeyæрги, кæсунæй дæр не 'фæдун.

- Уотæ фæуүй. Хуæри зæрдæ - æнсуvæрмæ, - худтæй Гeyæрги.
- Əнсуvæри зæрдæ ба - гъæдæмæ, - а дзурд ин аæ цъухæй
раскъяфта аæ хуæрæ.

- Тухсгæ æppundæр мацæбæл кæнæ, Заретæ. Цалдæнгæ ма
дин мæ уод аæгас уа, уæдмæ аæз мæ седзæр хуæрифуртти некæд
неци гъæуагæ баудзæннæн. Мæхе бæдæлттæн ци уа, дæу
уæннтæн дæр уомæй æмбес хай уодзæнæй.

Тагъд рæстæги Кæурæггини çæргутæ Гeyæргий гъæусоветæн
сæрдарæй исæвзурстонцæ. Ахургонд лæг адтæй Гeyæрги. Тугъди
размæ скъолай дæр ey анз бакуста историй ахургæнæгæй.
Æфсадæй исæздахтæй кæпитанæй берæ тугъдон хуæрзеууги
хæццæ. Кæд ibæл æнзтæ берæ нæма цудæй, уæддæр ай коми
çæргутæ нимадтонцæ, аæ кæстæрæн дæр æма аæ хестæрæн дæр
æгъдау ка радта, хуæздæр зунд ка байамона багъæуаги сахатти,
уæхæн лæгбæл.

Æ нæуæг кустi сæргьи ци бон æрлæудтæй, еци бонæй
фæстæмæ æновудæй, аæ хъаурæ аæма аæ зонундзийнæдтæбæл нæ
ауæрдгæй, архайдта Кæурæггин æма аæ фæрстæмæ ци минкъийдæр
гъæутæ адтæй, уони çæргутi царди уагæ 'ма равгитæ фæххуæздæр

Он я фенцондәр кәнунбәл. Фидибәсти Устур түгъди цирени æ
надзардар кәмән фесавдәй, уонән, кәд уойласә устур аңхус
нин пайвардта, уәddәр син сәе пенсити гүуддаг Җарди руагъта 'ма
шын паддзахадәй сәе капекк есун райдәйттонцә. Седзәргәс
шынитә, аңафәккәсәг зәрәндтә налоги ихәстәй уәгъдәгонд
шынцудаңцә. Нәуәр хъаури тәе 'ма хуәздәр фәрәэнити хәеццә
шынлын райдәйтта бунәттон «Уәлахездзийнади» номбәл колхоз
шын. Араххәй-арәхдәр гәнгә бабәй цудәнцә киндзхундитә
шын кизгәрвиститә. Фулдәр кодта сувәлләнтти игурди бәрцә
шын. Җард сабургай æ раздәри сойнәйдзаг бундорбәл гъәддухәй
шынләудтәй. Адәм сәе берә зинтә кәд еугур иронх нәма
шынцәнцә, уәddәр сәе уотә арах нәбал имистонцә. Аңккәтей
шынстангас дәр дәевгарә фәррохсдәр æй.

||

Астемур скъола каст фәецәй. Шофербәл исахур кодта 'ма
колхози косун райдәйтта. Ає рәестәг ку архъәрттәй, уәд имә Сурх
шыфсади рәенъитәмә фәдэздурдтонцә. Аєтә анзей фәстәе е
службә ку ражеңән æй, уәд фәстәмә сәе хәдзарәмә
исәездахтәй. Е 'ссудмә æ хуәрә Амийнәт ахур кодта педагогон
институтти ирон филология факультети дуккаг курси. Мади
шыннәнездзийнадә хуарз нәбал адтәй. Ає зәрдә æй бустондәр
тухсун кәнун райдәйтта. Никки ма имә астмә дәр разиндтәй.
Үәззая зема аңаҳатир зин җарди бәннтә сосәггити сәе кәнон
бакодтонцә. Хәдзарә æхебәл фәххуәстәй, зәгъигә, уәд ибәл
штәе дәр сабургай тәффсун райдәйттонцә.

Арах баләгъуз уидә 'ма къуәрегәйттәæ хуссәнәй нәбал
раистидә. Силгоймаг тайун райдәйтта.

- Мәе гүуддаг хуәртәй нәбал æй, - гъаст кодта е 'нсуваәрән, -
чалдәнгәмә ма æгас дән, уәдмәе и биццеуән бийнойнаги гүуддаг
кәнгәæ æй.

- Раст зәгъис. Афонә ин æй, - æ хәеццә арази адтәй Геуәрги
дәр. - Кизгә зонгә ба ин еске ес?

- Ци зонун, уомәй ин, мәнмәе гәсгәе, фалдони пецдасәг Иласи
кизгә бәлдатгонд æй. Зондзәнәæ æй ду дәр. Мәнәе нәе фарсмә
скъолай сәрфәгәй ку косуй. Биццеу дәр дәумәе хуәздәр
байғыосдзәнәй 'ма 'й дәехуәдәг фәрразәнгард кәнәе.

- Еци гүуддаг мәхемәе есун, - зәрдә ин байвардта е 'нсуваәр, -
кизги дәр зонун. Хуарз адәймаг æй.

Геуәрги берә нәбал фәдзәдзебәл кодта. Бафарын хүәрифурти. Базудта, ци зәрдиуаги әңцә Иласи кизги хүчүү Иннәе бон ба изәрәй, дууә ләги ма райста 'ма уотемәй, Илхан хәдзарәмә Астемури номәй мийнәвар бацуудаңцә. Кизгәп иштәлдүү дзуапп равардта. Ё фидә дәр нихмә уәлдай нецибал энгизүү Гүйддаг Хуцау аёма Уасгергий фәндонәй фәррәстмәй Сүрөттөн аэрбацууди дууә мугкаги бафедудтонцә. Геуәрги аёма Иннәе кәрәдземә къохтә равардтонцә. Федауәгкаг мин соми күнүү хәдзари уагъд аэрцуудаңцә. Мәйи фәсте, дзубандигондук адтәнцә, уотә киндзәхсәвәр исаразтонцә. Берә адәм аэрцуудаңцә Дигоргомәй сәе хуарздзийнадәмә 'ма сәбәл зәрдәй фәэцийнүү кодтонцә.

Киндзә раздәрау куста скъолай сәрфәгәй. Астемур лаңын колхози сәрдари, Заретә ба, ае бон күд адтәй, уотә листәгдүү куститәбәл сабургай сир-сир кодта. Киндзә аёй уадзгә дәр баштап нәе кодта естәмә әвналунмә, фал Заретә ае нихмә фәелләүүидә:

- Ести ку архайон хәдзари, уәд мәхеңән әңциондәр фәүүү

Аәфсийнәе киндзәбәл ахе кизгә Амиинәтәй дәр аеновудаңцә адтәй. Ци нәе зудта, уой ин амудта, әнә тухдзурдәй үүрүү рәстәрдәмә лигъзласә кодта. Биндзә исбадун дәр ибәл иштәлдүү уагъта.

- Хуцау фәрци нәмәе изәд аэрбунәттон аёй 'ма мин мәе берепин бәннәттә феронх кәнүн кодта. Мәхе кизгәй уәлдайдәр мин нәе аёй, - дзоридә Заретә ае синхон уоститән, ку аёй бафәрсиуондук етәе, нәүәг киндзә күд аёй, зәгъзгә, уәд.

Киндзә ибәл ахуәдәг дәр хъәбәр ахцул адтәй. 'Нәэзийнадә 'ма ин ае фәлмән дзурдәй ае зәрдә әлхәедта, ае бон күд адтәй, уотә.

Ё февнәлд 'ма е 'фснайдзийнадәмә уәлдай миуәй неци бафеппаййнаг адтәй.

Амиинәти хәңцә дәр, раст цума еу мадәй райгурдәнцә, уоййау дууә хуәрей цард кодтонцә. Ёнәе еу сусу-бусуйәй кәрәдзей ләдәрдәнцә.

Бәннәттә күд евгъуйгә цудаңцә, уотә аәфсийнәе феппайун райдәдтә, ае киндзән ае пъолцитә унгәг кәнүнцә, әлхъевун ин райдәдтонцә ае гурә. Губун устурәй-устурдәр кәнгә цудәй.

- Кизгә, дәхе фуркустәй ма марә. Фулдәр рәстәг уоләфга кәнәе. Уәззазу хуәст дәр мацәбәл искәнәе, - фәдзахста ин

Заретә. – Уой зонә, әма нур еунәг нәбап дә. Дәз зәрди буни ке хәссис, уой тъәүай кәнүн тъәүй. Биццеу ку әрбаңа, уәд уомән дәр зәгъәгә кәндзәнән, е ба дәмәе е дәр естәмәйти кәса. Цид, дин дәк къох фәррәүәгдәр кәнәд.

- Фәеккәсүй мәмә Нана е дәр, - нифсәрмитә 'й киндзә, - скъәттә сәрфун, нә фонси тъуд кәнүн уой рагын аңцә нур.

- Ма ин тәрегъәд кәнәе, - әфсийнә фәлмән худт кодта, - неци ин уодзәнәй. Ци нин косүй бон-изәрмә, машийни бадунәй уәлдай. Подумаешь, - а къох ракъуәрдта гиризгәнәгай 'ма киндзи а рази хүссәнбәл әрбадун кодта, 'ма 'й бафарста: - Ци зәгъүй, кизгә, нә дохтур ба, азинә амбулаторий ку адтә 'ма мин куд нецима рахабәрттә кодтай. Кәдмә сувәллон аңгъәлдзау ан?

Киндзи цәсгом фур әфсәрмәй цивзау ниссурх ай.

- Афассә күд зәгъүй, уотемәй хүмгәнән мәйи кәрәенттәмәе, - а къәхти бүнмә кәсгәй дзуапп равардта киндәе 'фсийнән.

- Хуарз дохтур ай Афассә, косгә дәр рагәй кәнүй. Ә дәснидзийнадә дузәрдугаг нәй, 'ма кәд уотә загъта, уәд уотә уодзәнәй тъуддаг. Майи бәрәгбәннәмә нәбәл тъәуама еума бийнойнаг дәр бафтуя. Хеззинан. Әңгъәлдзау нә фәллайый.

Фәлмән саузум зумәг куд раевгүдәй, уой адәм ләдәргә дәр нә бакодтонцә. Неке нецәбәл батухсун кодта, уотемәй а бартә уалдзәгмә равардта.

Рәестәги фәгъәти хүәнхти реубәл әрдзә базмалдәй. Күстәй ка некәд тәрсүй, еци минкүй мулдзуг аңәзийнадәй ә гобати рәбунтә цидәртә архайый. Уорс хонхи бүнмә фәхстәбәл хезнитә фәецъцәх аңцә 'ма бабәй си фийайә ә фусти дзогән бонизәрмә ә уадиндзәй дессаги цәгъедитә кәнүй. Фиццаг уалдзигон гәләбу е 'рттевгә дарий фәелусти еу синхәй иннемә ратәхәе-батахәе кәнгәй, Кәурәггини адәмән әхе фәсмәрун кодта. Гәеүи цәргутә дәр аегустәй нә бадтәнцә. Ка ә картоф уәрмәй уәлбиләмә иста, ка ә рәзбүни архайдта, еуәй-еуетә ба хорискасти хәеццә рәестәгәй-рәестәгимә галтәбәл «аяедзә», зәгъәгә, фәгъәтәргәнгәй, сә дзәхәрай гәпбәлтә хүмә кодтонцә. Уалдзәг ә тәккә тәмәни бацуудәй.

Сәүмөн хор еу сардзини бәрцә уорс хонхи цъопбәй исхизтәй рәесог цъәх арвмә. Астемур ә дзәхәра хүмәгонд фәцәй. Галтән рахуәрун кодта сайән 'ма сә Наргъи-Дон әрдәмә баскъардта. Әхе рахснадта. Тагъд-тагъдәй цъеу-сехуар ракодта 'ма къанторәмә бацуудәй. Ә хүәд фәесте ә кустмә фәззиндтәй

колхози сәрдар дәр. Кәрәедземән салам ку равардтонцә, уның сәрдар загъта:

- Астемур, аци бон некумә цәүән 'ма дәр уәгъдә кәнун /Дәр/ хәдзари еститә баархайә.

- Хуарз, - аә сәр батилдта Астемур, - мә машинә бацалык кәнон. Ёу цалхи тормоз нәбал бәэззүй.

- Дәр барә дәхе. Куд дәр фәндүй, уотә кәнә, - загъта колхози хеңау 'ма аә кабинетмә бацуудәй.

Астемур машинә сә размә истардта. Стойни фәесте ай гәди бәләести буни хораяуони ниввардта. Еу рәестәр рауоләeftәй спикер, уәдта бавналдта аә кустмә. Машинә данкраттәй исиста. Цалх рафтудта 'ма аә бүнмә баләстәй. Саст аәма фехсүд хәйтти бәсти нәүгүтә ниввардта. Ёу куст фәеуунмә 'й берә нәбал гүдәй, уотемәй аә галтәй сә еу машини размә бацуудәй 'мә 'йбәл аәхе хафун райдәдта.

- Ниуадзай дәр гириз, кәңи дәр! – фәегъгъәр кодта машини бунәй Астемур. – Мабал ай телә! Нәй уинис, данкратбәл көләүүй, уой!

Дзуапп ин неке равардта, машини змәлд ба фәеккарзәр ай. Ёу бунәй әндәмә рабурунмә куддәр гъавта, уотә рамә данкраттәй фәеуүәгъдә ай 'ма ин цәлхити сәмән аә реугудури астәегута ниттудта.

- Уай! – аә бон куд адтәй, уотә ма бәргә фәегъгъәр кодта Астемур, фал ай иғьосәг неке фәецәй. Гъәунгти цьеуәзмәләг дәр н' адтәй. Еци рәестәги адәм аәд цъелә, аәд мелә сә хәдзәртти аәдзинәгәй иғустонцә радиотәмә, фиццаг зәнхон адәймаг, не 'мбәстаг Юрий Гагарин космосмә куд фәэттахтәй, уой хабәрттәмә. Ләгән уоләфт нәбал хъәрттәй 'ма әнә еу фәеккәсәгәй, берә нә рагъезәмарә кодта, уотемәй аә уод исиста. Уотә раудәй 'ма, аә уарzon гал, аә фәестаг комидзаг аәхе къохәй кәмән фәеддардта, е әнәбари аә марәг разиндтәй. Астемури уазал къох машини бунәй әндәмә кастәй 'ма ин ай аә тъолон гал әнәмәтәй аә бүгзур әвзагәй адгин астәерд кодта.

Фидилиз еунәг нә фәеуүй. Зиан хәдзарәмә ку бахастонцә, уәд дууә силгоймагемән дәр сә зәрдитә багъар әнцә. Дохтури аәрбацуудмә Заретә аә цәститә дони разилдта. Нәбал уоләфтәй. Ёу цәститәбәл ин бахуәстәй Афассә.

- Roxcar аәрбауай, хъиамәтгүн Заретә. Берә зинтән берә әнзти ка фәебүхстәй, аә фурти зин ба ин аә зәрдә ку ратудта, аә-на ци

Интуон, - нигъярәнгәе кодта силгоймәгтәй сәе ey.

Үәдмәе Афассәе киндзән әе зәрди ңаф исбәрәг кодта. Ённадзийнәмәе ин укол исходта, зәрди хуасәе ин дони хәццәе һидарта, үәддәр киндзәе не 'рәескүиттәй.

- Хәебәр үәззәу уавәри әй 'ма 'й райони сәйгәдонәмә тагъд пасун гъәүй, - загъта Афассәе Геуәргийән, - дәе машинәе ами әй?

- Машинәе гъәусовети рази әй. Мәе шофермәе фәздззорон әз. Җи хуәдәгәр дәр әе хәццәе фәүүо. Афассәе, ма базийнадәе кәнәе. Корун ди.

- Җәун, мадта ци кәнөн! Me 'хәс әй е мәнән.

Машинәе хәдзари размәе әрбаңудәй. Киндзи әндәмәе рахастонцәе машинәмәе. Сувәллони райгурунмәе ма дууә-әртәе къуәрәй адтайдәе, фал имәе раздәр нийеруни бәрәггәннәнтәе фәэззиндтәй. Цалдәнгәмәе сәйгәдонәмә хъәрттәнцәе, үәдмәе ши тог фемәхстәй. Ёрәскүетун кәнүн ин сәе бон не 'ссәй нийерәндөни. Уомаे гәсгәе ба сувәллон фарсәй есгәе раудадәй. Сувәллони раервәзүн кәнүн ма бәргәе бафтудәй дохтуртән сәе къохи, фал силгоймагән ба сәе бон нецибал баңәй. Тогъәуяггинәй фәсопераци нәбал райгъал әй наркозәй.

Гъәубәстәе әртәе мардей дәр ey бонбәл еумәйаг цирти банигәдтонцә...

Дууә къуәрәй сувәллон фәәцәй нийерәндөни. Уоми ин ey Сурх-Дигойраг Биркъисатәй, әе сувәллон кәмән рамардәй, үәхән уосәе әе реуи әхсир дардта.

Әхеңән әй коргәе дәр бәргәе кодта: мәхе бәдолау әй исгъомбәл кәндзәнән, зәгъгәе, фал ин әй хеуәннәе нәе равардтонцә.

- Растан мәе баләдәрәе, хуарз уосәе, мәхе бийнойнаг Хъамболонән дәр дзедзедай сувәллон ес 'ма ин ести кәндзәнәй. Мәе хуәри фурти бәдоләе әй, мәе тог, ме 'стәгмәе мәбәл дәе зәрдәе ма фәхходәд, - загъта ин Геуәрги.

Астемурән әе бийнойнаги хәццәе загс конд не 'рцудәй афойнадәбәл, уомае гәсгәе ба закъон куд амудта, уотә сувәллон финст әрцудәй әе мади әрваддәлтәбәл. Ном ибәл исәевардтонцә Домбай.

Амийнәт әе ахур ниууадзун фәндәе исходта. Гъома, и сувәллон ци фәүүодзәнәй, зәгъгәе, уәдта хәдзарәе дәр дзәгъәләй байзайдзәнәй.

Геуәрги ин әе уәхән фәнди хәццәе не 'сарази әй.

- Берæ дæ нæбал гъæуй институт фæуунмæ. Дууæ анзи /уу/ боней евгъуд ракæндзæнæнцæ. Домбай мæн сувæллæнтти ханы/ ирæздзæнæй. Ес ин ами æригон нана æма баба. Дæ зæрдæ имæ мацæмæй æхсайæд. Дæхе дæр дин æнæ ме 'нхуси хайяй /у/ нийуадзæнæн. Ёрмæстдæр мин, цæбæл тухсай, уой балæдирүү кæнисæ. Дæ мади æнсуваэр хуннун 'ма ми æппундæр мацæмæй æфсæрми кæнæ. Хæдзарæмæ дæр мæ цæстæ дардзæн. Дæхуæдæг дæр, цид, кæникулти рæстæги гъæумæ æруаисæ, о бил дæбæл Домбай дæр ахур кæна.

Амийнает æ хæццæ исарази æй. Еуæрдиги ин æхцæуæн адтæй, æ мади 'нсуваэр æй æхеçæй кæ нæ 'цих кæнуй, е, седзæрæй берот /у/ тæрсгæ кæнунцæ, сæхемæ 'й хæстæг нæ уадзунцæ. Нæ. Геуæрги уæхæнттæй нæй. Иннердигæй бабæй ин уæхæн устур зинтæ е 'взонг уоди хурфи æ нифс ницъцъист кодтонцæ 'ма æ зæрдæ исхуурмæй. Искудтæй 'ма Геуæргий æ хъури æнгом æрбатухта. /у/ цæстисугтæ æставд æртæхтæй æ ростæй зæнхæмæ æгъзандæнцæ.

- Ёз ци фæууодзæнæн, Геуæрги? Кæци мæрдтæбаил бафтуйдзæнæн. Сай гæбæр сай халонæй дæр мæбæл мæгурда /у/ бон ку скодта. Нæ мугкагмæ Домбайæй уæлдай нæлæстæг ку нæбал байзадæй 'ма ма нин е дæр æ мадирваддæлтæбæл финст ку æрцудæй. Кæдмæ феддзинан мах æссон силæ берæгъи тæрегъæдтæ? Кæд исуæгъдæ уодзинан, ке дзамани, уой къумæлхий хинттæ 'ма æлгъиститæй?

III

Ралæудтæй æстдæсæймаг æноси фæстаг анзи фæззæг. Астемури рагфиддæлтæ æртæ æнсуваэрмæй, Тугос сæ хестæр, уотемæй, Ассий еу гъæздуг лæгмæ анзи æмгъудæй ихуæрсти бакустонцæ. Сæ рæстæг ку æрхъæрттæй, уæд син сæ хецу, куд дзурдгонд адтæнцæ, уотæ, сæ хъниамæтбæл ци æхцай фæрæзниятæ цудæй, уой æнæ еу капек гъæуаггинæй бафиста. Ёнæ къулумпи, æнæ зийнадæй хуарз ке бакустонцæ, уой туххæй си лæг бозæй байзадæй. Ёнсуваэртæ дæр, лæг æ дзурд ке нæ фæссайдта, уобæл ин устур арфитæ фæккодтонцæ, уотемæй ражеçæн æнцæ. Зæрдæвæрæни мæйи Уацеллай боли фæссехуар сæ бæхтæбæл сæ райгурæн гъæумæ - Кæурæггинмæ ранæхстæр æнцæ. Къуар сахаттæй цуди фæсте къæдзал-мудзул къахнад æфцæг æрдæмæ фæххæрд кодта. Ёфцæги бунмæ надæн æ фæйнæфарс

Илтэрдтæбæл низзилдæнцæ бæдæйнаги цъæх сойнæйдзаг хуæнхаг тэрдæги хæнитæ æма игуæрдæнта. Ракæсгæй сæ адæймаги фистæ ахæсгæ дæр нæ кодта. Устур фæззелæни фæсте надмæ фистæг фахси тækкæ астæу лæнцауи хизтæй фусти дзогæ. Сæ фиййай, еу 14-15 анзæуд лæппо, бадтæй æ фонсæй минкъий тунарсдæр çæнди сæрмæ 'ма сæмæ уордигæй æ çæстæ дардта. И нсувæрти хестæр Гуосбæл цудæй фондз æма инсæй анзи. Адтæй ии уосæ æма æртæ фурти. Нур еу цалдæр анзи дæр фæндитæ подта æ фидæ, е 'нсувæртæй байуарун. Раги уа, æрæги уа, уæддæр ии хæцæнгæнгæ уодзæнæй, уой хуарз лæдæртæй. Фиййайумæ кæсгæй уайсахат æ сæри ци фæммæдæг æй 'ма æхæцæн загтæ: «Иуаргæ кæндзæнæн ес – нæййесæй дæр. А фиййай ба мин косæгæн исбæзdzæнæй. Губуни дзагæй уæлдай ма æй ести гъæудзæнæй. Кæд еунæгæй æй, уæд æй мæ хæццæ ласон».

- Цотæ бал сумах. Мæхе гъудий еу минкъий бадзебæл уодзæнæн, загтæ æ кæстæртæн 'ма æ бæх хæстæгдæр къотæртæмæ фæййараsta.

Æнсувæртæ ку фæййайуон æнцæ, уæд фиййайи размæ бацудæй 'ма ин æссонау салам загтæ уæлбæхæй:

- Дæ фонс берæ уæнтæ, лæппо.

Лæпполæг æ бунатæй фестадæй 'ма ин дзуапп равардта:

- Дæ фæндæгтæ раст, хуарз лæг.

- Ке хæццæ дæ, ке дзогæ хезис?

- Кезүй еунæгæй дæн. Фустæ нæ гъæуи æнцæ, - зæрдæн æхæуæндзийнадæ ка дæттуй, уæхæн зæлланг хъурæй дзурдта фиййай.

«Цæхæн кизги гъæлæси хатт ин ес», - æхе меднимæр загтæ Гуос 'ма бабæй æй рафарста:

- Ци рауæн æй уæ гъæу ба. Идард æй ардæмæ æви нæ?

- Уартæ дуккаг адаги сæрмæ ци рагъонд æрçудæй, гъеууомæн æ фæсбилæ. Еу сахатти цуд имæ уодзæнæй ардигæй фестæг лæгæн.

- Устур гъæу уин æй, цал хæдзари си цæруй?

- Аст æма инсæй хæдзари.

«Хуцауистæн, силгоймаг æй. Биццеуæн уотæ рæсугъд уæн нæййес. Фезмæлди дæр æ хæдони медæгæй дууæ минкъий къубарей хузæн фæббæрæг унцæ æ тумбул реутæ», - æхеуæн дзурдта бæхгин. Цæмæй дузæрдуг нæбал кодтайдæ, уой туххæй е 'хсæ барæй зæнхæмæ æргæлста, цума ин хаугæ æркодта, уотæ.

Фиййау бацудæй æ размæ, æхсæ исиста зæнхæй 'ма имæ ислæвардта. Гугос æхсæ райста 'ма цума æнæбари рауадæй, уонæси фиййауи уæлдзар ходæ бакъуæрдта. Ходæ зæнхæй аæрхаудтæй, æ бунæй ба дууæ сай дзигкой биди сабурган усхытæмæ æрбурдæнцæ.

Гугоси çæститæ ратартæ æнцæ. Æ зæрдæ бадзили-ули кодта. Хæран тог имæ цидæриддæр адтæй, е уайтагъддæр æ спори тæбæгти искусийнæ æй. Сонт берæгъау кизгæмæ фæллæбурдта. Еци-eу æскъæфт æй скодта бæхмæ 'ма е 'нсувæрти сорунмæ фæййагайдта. Кизгæ бæргæ гъæр кодта, фал æй игъосæг н' адтæй. Бæргæ дæндагæй хуæстæй е 'скъæфæгбæл, фал уомæ рист иштæрдта. Бæргæ зæбæтдæгъдæ кодта, бæргæ уæлбæхæй зæнхæмæ гæлста, фал си неци уадæй. Хъæбæр федар ибон хуæстæй лæг æ къохæй.

Е 'нсувæрти нæма байяфта, уотемæй æ размæ еу минкъий гъæди къох фæçæй 'ма Æхсæргинæн æ тæккæ астæу æрдози исmedæг æй. Бæхæй æргæпп кодта, нимæт кæрдæгбæл райтутда 'ма йбæл кизги æрæвардта. Æ размæ æрбадтæй, æдзинæг каст имæ кодта, æ зæрди гупп-гупп уæларвмæ цудæй. Кизгæ æ кæун нийне 'нцадæй. Æ çæстисугтæ нимæтмæ фæрдгутау æгъзандæнцæ и фæлорс ростæй.

- Седзæр сувæллон дæн 'ма мин мæ тæрегъæди ма бацо, Хуцаудин æй нæ никхатир кæндзæнæй. Ци фæууодзæнæнцæ мæ сæйгæ мадæ 'ма мæ дууæ минкъий æнсувæри? Ма мæ фегадæ кæнæ, да мадæ дæ фиди хатирæй, рамæуадзæ.

Адæймаги зæрди ескæмæн хуарздзийнадæ фæуунмæ бунат куд ес, уотæ си ес çæрæнбунат ибилисæн дæр, кæцибæл алкæддæр æ сайтани хай фæххæбæрдæр уй. Зæрдæ сæри зундмæ нæбал байгъуста. Хуæнхаг адæмти астæу сæдæгай æнзти ци æгъдæуттæ 'ма фæткитæ ниффедар æнцæ, Гугос æхуæдæг ке фæрци ислæг æй, уонæбæл æй æ сайтани хай æ къæхтæй фæххæтун кодта. Нæ байгъуста лæг мæгур силгоймагмæ. Æ зæрди ци фудмиуæ рапурдæй, уой ин бакодта. Седзæр æнæбон æй. Сæ хъаурæ ибæл беретæ æвзарунцæ. Цард уотæ æй.

Гугос æнæхъаурæ, æнæбон кизги æ разæй бæхбæл фæббадун кодта 'ма е 'нсувæрти байяфта.

- Ка дин æй а ба? – бафарста æй астæүгкаг æнсувæр Уруслы.
- Е ба фиййау, фустæ ка хизта, е, - дзуапп ин равардта Гугос.
- 'Ма дин силгоймаг ку æй дæ фиййау, - байдзулдæй Уруслы.

- Кизгæ разиндтæй. Уотæ раудаэй 'ма ин ци кæнон!
- Цæбæл кæуý 'ма æ хæдонæ æскъудтæ цæмæн æй? Тухæ ин висти бакодтай, Гугос?
- Неци сдзурдта хестæр æнсувæр, æрмæстдæр æ сæр аразий тилд бакодта.
- Е дин гъуддаг, - Уруслыйи цæсгон тархуз фæцæй, - раст нæ бакодтай, Гугос, мæнмæ гæсгæ.
- Ё фæсте фæдес ку уа 'ма нæ ку расоронцæ, уæд ци фæууодзинан нæ еунæг топпи хæцæ? – батухстæй æнсувæрти кæстæр Тулабег, - куйи мард нæ ракæндзæнцæ.
- Ма тæрсетæ, неке ин ес. Седзæр æй.
- Дæ зæрди ин цийес идарддæр, Гугос? – бафарста Уруслый.
- Магъа. Ласæн æй нæхемæ, - загъта Гугос, - косæг къохтæ кæдзари уæлдай нæ уодзæнцæ. Ести архайдзæй. Рæстæгæй-рæстæгмæ йбæл нæхе дæр ерхæффсдзинан...

Æнсувæртæ æ хæцæ исарази æнцæ. Ёфцæгбæл куддæр бахизтæнцæ, уотæ син урдугмæ цæун ба фенцондæр æй. Ёваст комæрдигæй хæрæмегъæ искандæй. Изæрмeltæ кæнун райдæдта. Цубур æй фæззигон бон хуæнхбæсти. Еу лæгæти размæ æрбахæрттæнцæ æма уоми æрæхсæвеят кодтонцæ. Иннæе бон изæрæй мæйрохи скасти хæцæ Кæурæггини балæудтæнцæ æнæкъулумпийæй сæ хæдзари къæсæрбæл. Кизги къæхтæбæл хъадаматæ бакодтонцæ 'ма æй, сæ тургыи буни ци устур æскъæт вадтæй, уоми фонси хæцæ еу къуми листæнбæл ниуугътонцæ. Гъеууотемæй, мæгур кизгæ райдæдта аманати цард кæнун Гугоси æскъæти.

IV

Адæймагæн, æ зæрдæмæ ка нæ цæя, уæхæн гъуддæгутæ ку æвзара æнæбари, уæд ин æрдзæй лæввæрд æй уони нихмæ тох кæнун. Фæндæяа æй, ма 'й фæндæяа, уæддæр. Фийяу кизгæн æ ном хундтæй Хæсибад. Ё царди уаги уавæртæ, золкъæ рæсугъд сурх фазæ фæткъу куд бахуæрүй, уотæ ин æ зæрди уедæгтæ æхсингæ цудæнцæ. Зæрди рист бонæй-бонмæ арфдæр кодта.

Ци къæбæртæ ин æрбахæссиуонцæ æхсири къоси хæцæ хуæрунмæ, уонæмæ æвналгæ дæр не 'ркæнидæ. Ё цæхгун цæстисугтæ уони бæсти ниуазта.

Фиццаг бæнтти гъæр кæнун дæр æвзурста, кæд æй еске фегъосидæ 'ма ин ести баххус кæнидæ, зæгъгæ, фал ин æскъæти

фæсдзæгатæй Наргъи-Дони минкъий æхсæрдзæн æ сор хъури уахъæр æ удзæлæй æмбарзта... - Мабал гъэр кæнæ, - зæгтын 'И æнсувæртæ нæмгæ дæр ракæнионцæ.

Кæдмæ сæ бон адтæй, уæдмæ æй римахстонцæ адайми цæстæнгасæй. Кизги туххæй гъæубæсти сусу-бусутæ æма дли дунтæ исберæ æнцæ. Æ хабар ин базудтонцæ æнсувæрти мад 'ма фидæ дæр. Бæргæ фæххилæ кодта фидæ æ фурттæн, бæрг тæрегъæд кодта и кизгæн сæ фæлмæнзæрдæ мадæ, фал Хæсибади хъисмæт уомæй хуæздæр æрдæмæ æхе берæ нæ раздахта. Рын зæгъун гъæуй, мадæ æма Гугоси уосæ берæ фæттох кодтонци. цæмæй æй æ хъадаматæй исуæгъдæ кодтайуонцæ, уæдта ин хæдзарæмæ хуæрунмæ цæуни барæ адтайдæ. Æ рæхистæ ин ку исистонцæ, уæд еу къуæрей фæсте кизгæ ледзун фæндæ исходи. Хуари кæрдзин 'ма цæхгун цихти мортæ сосæггити бафæсвæд кæнидæ хуæрунбæл 'ма сæ скъæти римахста. Еу бон Хæсибад хæдзари силгоймæгти хæццæ рæфтад куд кодта, уотæ Тулабег си куй Тузари хæццæ æскъæтмæ бацудæй, хайуанбæл кумæдæр цæунмæ гъавта 'ма 'й къæзбийтæ бағъудæнцæ. Куй æсмустита кæнгæ кизги листæн хуссæнмæ бацудæй 'ма 'й æ дзæмбутæй æзгелунмæ фæййагайдта. Уайтагъddæр къæбæртæ 'ма цихти фæгууæлбилæ кодта. Тулабег сæ райста æ къохмæ. Хæдзарæма си исхаста 'ма сæ силгоймæгти размæ фингæмæ æргæлста.

- Мисти хузæн уогæннæтæ кæнунрайдæдтай, - фæгъгъæр кодта тарст кизгæбæл 'ма 'й е 'хæй æрцæва, зæгъгæ, уотæ ин æ мадæ æ къох рапайхæста. Зæнхæмæ нитту кодта 'ма загъта:

- Дæ цæсгон еугар уагъд куд исходтай, куд! Дæу ниййеруни бæсти мин еу кийи къæбула ку исæнтæстайдæ, - æ къох ракъуæрдта, - уогæ уи уе 'ртемæй дæр ци игъаугидæр ес. Берæгътæ.

- Ниууадзай, нана, дæ дзубанди, - æ къох си ратудта Тулабег, - ду ин æ сæрбæл дзорис, мæнмæ гæсгæ ба æхе ледзунмæ цæттæ кæнүй, æндæра аци фæрзеуи мортæ уоми цæмæн æмбуруд кæнүй.

-Ледзунмæ, ледзунмæ, - искудтæй мадæ, - æз ба уотæ зæгъун, æма æй кæцæй æрбаластайтæ, уордæмæ 'й фæстæмæ фæлласетæ!

Бæргæ ин тæрегъæд кодта зæронд уосæ. Кæд Тулабегæн æ мадæ адтæй, уæддæр еци рæстæги ка игъуста æнæ неци барæ силгоймагмæ, лæг уогæй. Æ ходæ ка уагъта æрниллæг ун?!

- Дæу хæццæ фæнди дзорæ фæнди ма дзорæ, - æ къох ракъуæрдта фурт æ мадæбæл 'ма хæдзарæй æндæмæ

Гондæбилæ 'й.

Фæззæг фæцæй. Зумæг раевгъудæй.

Гугоси райурстонцæ 'ма хеçæн хæдзарæй цæрунрайдæдта. Гусбиййæн сæрди бийнontи гъуддаг бакодтонцæ. Анзи фæсте уосæ тауурдта Тулабег дæр. Еци цаутæ æрцуди рæстæги Хæсибад тæндæр хатти ралигъдæй хæдзарæй, фал æ райурæн гъæумæ нæ бахъæртидæ. Ёнсуваæтæ æй уайтæкки дæр байнафиуонцæ 'ма 'й, фæхуститæкæнгæ, кæми ба – нæмгæй, фæстæмæ раздахиуонцæ Кæурæггинмæ, еци æнæхаири æскъæтмæ. Ци æ бон адтæй мæгур кизгæн? Бæхгин алкæддæр цурддæр адтæй фестæг лæгæй.

V

Бон бони æйиевгæ цудæй, къуæре-къуæрей, анз ба – анзи. Газæронд æй Хæсибад кедæр æскъæти. Кæд ибæл фондз æма дуунисæй анзæмæй фулдæр нæма цæуй, уæддæр æ кæддæри дууæ сай дзигкoy биди метæй дæр уорсдæр иссæнцæ. Дæс æма инсæй анзей æндæргъци æ цæститæ еунæг бон дæр сор бунати нæ фæцæнцæ. Дууæ денгизей астæу хуæнхбæсти дуккаг уæхæн силгоймаг зин иссерæн адтæй, Хæсибади хузæн æфхуæрд ка æрцудæй 'ма уой бæрцæ зинтæ ка бавзурста.

Æ мæгурбæннтæ 'ма æ зæрди рист Хуцаумæ багъардтонцæ, исибæл æмбалдæнцæ æ тæрегъæддаг курдиæдтæ. Ёвæдзи цидæртæ ес дуйнебæл, адæм ке нæма зонунцæ, уæхæнæй. Естæбæлти æууæндун гъæуй. Æ Хуцауи хайбæл æууæндтæй Хæсибад 'ма æй Ислæлдесæг иронхи бунати нæ ниуагъта. Уал анзей фæсте Кæурæггини Гугоси æскъæти фонсау дард ке цæуй сæ еунæг хуæрæ, е Ассимæ кизги æнсуваæтæмæ фæххабар æй. Дууæ æнсуваæри, сæ хуæрæ æгас æй, зæгыгæ, уой ку фегъустонцæ, уæд син хæбæр æхçæуæн адтæй. Кизги радавгuti бафхуæрун гъæуй, зæгыгæ, исфæндæ кодтонцæ 'ма ма сæ хæцæгæ гъæуæй дæс гæрзефтонг бæхгини райстонцæ. Кæурæггинмæ сæ берæ цæун нæбæл гъудæй, уотемæй сæбæл Гугоси мади 'рвадæ рамбалдæй. Гъуддаг ци 'рдæмæ зелуй, уой ку балæдæрдтæй, уæд æ хуæрифурттæн хуæрзгæнæг фæцæй. Хæстæгдæр къахнадбæл цæхгæрмæ багæпп ласта æ бæхбæл 'ма син радзурдта хабар:

- Марунмæ уæ агорунцæ. Гъæубæсти адæмæй уæ сæрбæл неке рахуæцдæнæй уæхæн гъуддаги, уой зонетæ уæхуæдтæ. Уæхеçæн мæссуг дæр нæйиес 'ма тагъд уæхе ескумæ райеуварс кæнетæ рæстæгмæ, - загъта син сæ мади 'рвадæ æ фæндон.

Гугос е 'нсувәртә 'ма æ дууæ фуртей хæццæ сæ бæхтæ
сæхе багæлстонцæ 'ма цæсти фæнникүлдмæ Сау хонхи
фæммедæг æнцæ.

Уæдмæ аæссæнттæ бацуудæнцæ Гугости фиди хæдзарæм
си байяфтонцæ зæронд мадæ 'ма фиди се 'ртæ киндзей хæццæ
кьюмти ратæхæ-батæхæ кодтонцæ еу къуар æнагъон сабийий

- Кæми 'й нæ хуæрæ? - бафарста аæссæнттæй еу.

Æфсийнæ цæстæй райамудта æ хестæр киндзæмæ, рапо
Хæсибади, зæгъгæ.

Киндзæ фендæбилæ 'й хæдзарæй 'ма цæстифæнникүлдмæ
куд фæззæгъунцæ, уотæ син сæ хуæри сæ размæ æрбалæуун кодтæ

Дууæ æнсувæри æй сæ хуури ниттухтонцæ. Æ цæстисугта ин
сæ басулухъти къабæтæй сæрфтонцæ.

- Мабал марæ дæхе кæунæй. Дæ зинтæ ацибонæй фæстæм
фæцæнцæ, - сабур æй кодтонцæ дууæ æрвади.

- Зудтон æй, ами мæ ке нæ ниуудзæдзинайтæ, уой, агоргæ ма
кæндзинайтæ 'ма мæ ке иссердзинайтæ. - Уæд сæ еуемæ æдзинан
бакæсидæ, уæд се 'ннемæ еу цалдæр хатти, уæдта сæ бафарста

- Адулбий уи кæци æй?

- Е æз дæн, - дзуапп ин равардта æнсувæртæй сæ еу.

- Мадта ду ба Омарбий дæ, не 'гасей кæстæр?

- Е ба æз дæн, - загъта иннæ æнсувæр, - нæ нæмттæ дæр нин
нæмæ феронх дæ уал анзэмæ!

- Сумах нифсæй ку цардтæн, уæд уин сæ куд феронх адтайна
тъæуама?!

- Кæми æнцæ дæ бафхуæргутæ, - бафарста хестæр æ хуæри.

- Нæ зонун, - æ сæр батилдта Хæсибад.

- Кæми æнцæ дæ фурттæ, нæ фиди хай, кæмæй нин есгæ 'й но
'фхуæрдзийнадæ, - бафарста кæстæр æнсувæр уорсзакъæ зæронд
лæги.

- Кæми æнцæ? Нæбæзгæ æнцæ 'ма сæхе баримахстонцæ
хуæнхти цæсти. Лæгъуз мадæ 'ма лæгъуз фидæ ан мах. Нецæййаг,
ходуйнаггæнæг фурттæ исломбæл кодтан, мæнæ атæ ба, - хæдзари
ци сувæллæнттæ ратæхæ-батæхæ кодта, уонæмæ бамудта, - уони
бæдæлттæ æнцæ, мæнæ атæ ба сæ уоститæ. Ами нæ
ниууагътонцæ, сæхе махæй раевварс кодтонцæ. Мæнæ уæ рази ан
'ма махæй рапсетæ уæ mast. Рамаретæ мах не 'гасей дæр.

- Мах зæрæндтæ, уоститæ 'ма сувæллæнтти хæццæ нæ тох
кæнæн. Дæ фурттæ ба, нæ къох си кæбæл куд хуæст кæна, уотæ

Мирд уодзæнæнцæ æнæхатирæй. Уæхæннæн зæнхæбæл бунат
шайес, - загъта Адулбий 'ма ци хурдзин æрбахаста æ хæццæ, уой
и хуæрæмæ равардта, - хуæцæ, мæнæ дин ами нæуæг фæлуст
ми уæртæ иннæ уати дæ бузуртæ рапасæ, ани ба дæхебæл искæнæ.
Цыугæ кæнæн нæхемæ. Нана нæмæ æнгъæлмæ кæсүй.

Æссæннæн сæ хуæрæн æрбаластонцæ сæ хæццæ зæриндагæ
шайе худ дарий фæлуст. Кæурæггини цæргутæ уæхæн дарæс сæ
фуни дæр некæдма фæууидтонцæ нури уæнгæ. Кæстæр дууæ
киндзей æнхусæй сæ Хæсибад æхебæл искодта. Æнсувæртæ сæ
куæри бæхбæл рабадун кодтонцæ 'ма ранæхстæр æнцæ. Нихæси
размæ Хæсибад æ бæх бауорæдта, 'ма рафестæг æй. Адæм имæ
үстур дессагмæ кæсæгай кастанцæ. Е 'ртевгæ фæлусти æцæгæй
дæр адтæй уæларвон изæди хузæн. Æ уорс цилле хизæ æ сæрæй
исиста, æ уæрагисæртæбæл æхе æруагъта 'ма æ реутæ райгон
кодта.

- Тобæ стъафирилла, - исдзурдта нихæси зæрæндæй сæ ey, -
цитæ ма фæууиндæуодзæнæй идарддæри царди. Ци баудзæй,
цæбæл æрлæудзæнæй нæ фæстаг?

- Еунæг Хуцау æ зонæг, - загъта ин, æ фарсмæ ци лæг бадтæй
е, 'ма æ цæститæ æ армитъæпæнæй бамбарзта.

- Хуарз адæм! – исдзурдта силгоймаг нихæси бадæг адæммæ, -
ма 'хгæнетæ уæ гъостæ, ма 'мбæрзетæ уæ цæститæ! Далæ мин
еци хæдзари æнсувæртæ, - æ кьюхæй бамудта дæс æма инсæй
анзи фонси цард кæми бакодта, уордæмæ, - ци фудмиутæ
бакодтонцæ, уой адæймаги зæрдæ е 'знагæн дæр нæ зæгъдзæнæй.
Мæнæ аци реутæ не Сфæлдесæг силгоймагæн исхæссунмæ
равардта. Уæхæн амонддзийнадæ æз нæ базудтон. Сувæллони
фæлмæн гъар билти фæди бæсти анæбæл байзадæй Гугос, Уруслый
æма Тулабеги æмбуд æма сæнарæсмаг ци илгъаг хед кьюхтæ
кæнунцæ, уони ц'умур фæд. Некæцидæр бал Ирæфи дон мин сæ
искæдзос кæндинæнæй.

Силгоймаг æ кьюхтæ æ размæ исхъел кодта, арвмæ æдзинæг
кастæй 'ма æвеппайди цæф берæгъни ниуд никкодта:

- Күвтон дæммæ æма мæ фегъустай. Курдтон ди 'ма исарази дæ
мæ курдиадæбæл. Мæ содзагæ æлгъистæ син абони исагкаг кæнæ
аци аулæн. Сæ нæлæстæг зæнæгæй финддæс анзæмæй фулдæр
еунæгæй уæлдай ма цæрæд, еци еунæг ба мæн карæмæ куд нæ
хъæрта, мæ тæрегъæдæй, мæ тæрегъæд ба мин авд фæлтæремæй
куд фæффедонцæ 'ма ма сæ хъаунæй еунæг дзедзедай биццеу куд

байзайа, гъе уæхæн бон сæбæл æркæнæд. Сумах ба, хуарз адим
ме 'лгъистæн æвдесæн уотæ.

Силгоймаг ма еу хатт дæр берæгъи ниуд никкодта. Æ рæу
бахгæдта 'ма æ бæхбæл рабадтæй. Е 'нсуваæртæ 'ма уони æмбæлли
хæццæ æфçæги надмæ сæхе баистонцæ. Куддæр фæййауун æнци
коми, уотæ сай меѓтæ арви астæумæ сæхе ивазун райдæдтонцæ.
Думгæ æхеçæн бунат нæбал ирдта 'ма æ фур мæстæй и меѓти
разæй æнæвгъау расор-басор кодта. Арв дзæбæх ку баталин
æй, уæд ибæл æрттеваги æвзæгутæ сайтæнтти кафт кæнунмæ
фæййагайдтонцæ.

Рæстæгæй-рæстæгмæ сæбæл арв бадугъ-дугъ кæнидæ. Гъыр
сæбæл кодта, фал имæ игъосæг ба н' адтæй. Æставд æртæхан
уарунмæ фæййагайдта.

VI

Куд нæййес царди медæгæ дессæгтæ! Хæсибади е 'нсуваæртæ
сæхемæ ку фæлластонцæ, уæд уомæй къуæре фæстæдæр Гугоси
фурттæ цауæни фæммard æнцæ. Зæйæ сæ фæлласта. Æ фурти
фурттæй сæ еу бæхæй рахаудтæй, иннæ ба Ирæфи дони
ранихъулдæй. Фур мæстæй Гугос, куд æ зæронд мадæ 'ма фидæ,
карз незæй æрбасæйгæ æй 'ма хуссæнмæ бахаудтæй. Кæрæдзэмæ
хæсdзæф æртемæй дæр сæ уодтæ исистонцæ.

Уруслый æма Тулабеги зæнæгæй дæр цалдæр биццеуи
æдзардæй бабун æнцæ.

- Тæргъæд дори губун дæр тонгæ кæнуй, - дзурдтонцæ
Кæурæггини цæргутæй сæ еуеутæ.

- Устур кувд сæ искаенун гъæуй, - таус кодтонцæ иннетæ.

- Кедæр цау сæбæл æрçудæй. Кенæ сæ Киристонгъæуи
дæснимæ, кенæ ба Кæсæги молломæ цæун гъæуй, - дузæрдуг нæбал
кодтонцæ æртиkkæгтæ.

Сæ фæстаг марди афæйгæндæ ку фæййевгъудæй, уæд
исфæндæ кодтонцæ гъæугувд искаенун, Хуцауæй хатир ракорун,
изæдтæмæ исковун, фал сæ Хæсибади сай æлгъистæ уæгъдæ на
уагъта. Сæ фæсте сай халони зилд кодта. Хуцау си æхе разилдта.
Изæдтæ æма син идаугутæ сæ кувд нæбал истонцæ. Гъæуи адæми
фулдæр си тæрсун райдæдтонцæ. Гæнæн æма син амал кæми уидæ,
уоми сæбæл сæхе расерф кæниуонцæ.

Аци бон дæр бабæй кувд мæнæ райдайа, зæгъгæ, уæд Уруслыйи
фурт Тулабеги кæстæр биццеуи хæццæ рабуцæу æнцæ, æгтæмæ

ніздзаргæй. Кæстæри и хестæр æнæхатирæй фесхуста 'ма дæ будгол – уотæ. Сувæллон, фидтæ кæми фунхтæнцæ, уоци ирайгæ сæмæ бахаудтæй. Æ фесхуйæг фæттарстæй 'ма æ гъæлæси дзаг нигъæр ласта. Еу къуар хестæри æ гъæрмæ æрбаудæнцæ. Нæргæ ма фелвастонцæ сувæллони агæй, фал е æрдæгфунхæй в къохи æ уод систа. Гъеуутемæй и кувд æнæбари хистмæ нæздахтæй.

Бæннтæ еугай евгүдæнцæ, гъуддæгтæ ба рæвдзæдæр нæ кодтонцæ. Нигки ма Уруслый æма Тулабег, сувæллони басугъди фæсте, кæрæдземæ дзоргæ дæр, цæугæ дæр, нæбал кодтонцæ.

Еу бон кæми адтæй, уоми сæ мади 'рвадæ Киристонгъæуи дæсний Ӧабæрæг кодта. Дæсни, хабар цæй медæгæ æй, уой ку Ӧолæдæрдтæй, уæд мæйдзуд уæси иуонæмæ хорæрдæмæ берæ фæрракæсæ-бакæсæ кодта. Уой фæсте æ хубедзæстидзаг фуси гъолтæ æ размæ еу минкъий тъæрвингæмæ æркалдта. Уонæмæ дæр дзæвгарæ рæстæг æдзинæг фæккастæй. Æппун фæстаг нæхебæл дзиуарæ бафтудта 'ма, æ сæр бателгæй, загъта:

- Бахатир кæнæ, хуарз лæг, мæнмæ син хуасæ нæйиес. Устур нæлгъистæ ес сæ рагы 'ма æ рæстæг тæгд нæма фæууодзæнæй. Гъолтæ куд амонунцæ, уотемæй рахæсдзæнæй сæдæ анземæй фулдæр. Иуонæ ба ма, тæгд рæстæги ка æрцæуынаг æй, уæхæн æртæ фидбилизи дæр амонуй.

Хъауни ма байзадæй æдеуугурæй цуппар нæлгоймаги – Уруслый, Тулабег æма сæ фæйнæ фæстаг фурти.

Уруслый æхе кеми нæбал адтæй. Æ сæризунд куд цæугæ цудæй, уотæ и лæг фæлхæтун райдæдта. Бийнонтæмæ æ кард араæ исесидæ, ке уи æрбавгæрдон, зæгъгæ. Игъосгæ некæмæбал кодта гъæуи медæгæ, нæдæр хеонтæмæ, нæдæр хестæртæмæ. Æнай-æнойти æ сæри ци фæммæдæг уидæ, уомæн некæбал неци лæдæрунгъон адтæй. Æмбесæхсæви, мæйрохс уа, тар-талингæ уа, уæддæр ибæл Кæурæггини ревæд гъæунгти æрсæумæ уидæ, рацо-бацо кæнгæй. Æхеçæн æ фийи буни цидæртæ дув-дув кæнун райдаидæ, фал ин си лæдæргæ ба неке неци кæнидæ. Æ сæр сосæни бæхи тилд кодта.

Хуæздæр уавæри нæбал адтæй Тулабег дæр. Е 'намондæн æй Хуцау ниуæзтæбæл фæццæфсун кодта 'ма си æ бæрцæ нæбал зудта.

Бонсауæй-изæрмæ гъæубæл, ниуæзтæ агоргæй, хæдзаргай зилдæй, уой фæсте ба сæхемæ кенæ – хонгæ, кенæ ба – хæсгæ

рауаидә. Адәми зәрдә си, куд фәэzzәгъунцә, уотә исцъан

Ләгъуз дзорун райдәдта гъәүи силгоймәгтәмә, ниуәзтүн
әхе ку нәбал ләдәридә, уәд. Ахеңәй сәлгъиста. Алкөд
имә си и силгоймәгтәй еци сахат Хәсисбад кәсун райдаид.

- Фесәфә, фесәфә, ассон сайтан! Нә марәг, нә бабунгын
- гъәр кәнун сәбәл фәййагаидә Тулабег, аә сәтәе калгәй.

- Фәццәуон 'ма син Аргудани кәсәги моллой бафәрсон,
баләдәрун кодта гъәүи хестәртән аә минеуәг Тулабеги кпүү
Бекмәрза, - кәд ма син е ести хуасә исказна, аәндәр син заң
цъарәбәл, уәхуәйтә аәй уинете, неке бон нецибал аәй. Куд уәм
кәсүй сумахмә еци гъуддаг?

- Раст аәй дәе гъуди, - исарази аәнцә хестәртә Бекмәрз
фәэндонбәл, - еске ма дәе хәеццә райсә аәмбалән гъәуәй 'ма
фәеццотә. Бабәрәг кәнетәе кәсәги моллой. Кәмән ци фәххүн
уодзәнәй, уомән ка ци зонуй. Куд дәсни, уотә аә ном еци
моллойән идәрдәбәл иғъустондә аәй. Бавзарән ма еци гъудд
дәр, - дзурдтонцә, хуәздәрдзийнадәмә аәнгъәлдзауәй, сө
ниҳәси Кәурәггини номдзуд хестәртә.

Сәумәераги дууә бәхгини хуарз ләвәртти хәецц
Кәурәггинәй рааст аәнцә Кәсәгмә. Дуккаг бол се 'зат
Аргуданмә бахастонцә: Иссирдтонцә моллой хәдзарә 'ма ин
'рбацууди нисан баләдәрун кодтонцә. Молло сәе иуазгүти
хәдзарәмә аәнцә бахудта:

- Идардәй аәрцәугә бәлцәннитә айтә 'ма фәллад дәр куд
нә уодзинайтә! Мә хәдзарә - уә хәдзарә, аәфсәрми мацәмәи
бакәнетә. Изәрхуар исказетә. Бауләффетә сәумәмә, исон ба,
Хуцауи фәэндонәй, нә хабәрттә цәмәй царди рацәуонца
әнәкүлумпийәй, уобәл еумәйагәй баархайдзинан, - загъта син
молло 'ма аә косәгмә фәдзлзурдта, - Мустафа, дзәбәх сәма
базелә, тухсун сәе мацәбәл бауадзә. Баләдәртә?!

- Дә зәрдә мацәмә аәхсайәд Керим-Хаджи. Алци дәр хуарз
уодзәнәй, - косәг аә сәрәй нилләг ракувта моллойән. - Ма
бәрагә сәе уадзә.

Бәлцәннитә хурдзинәй сәе ләвәрттә исистонцә 'ма сә
моллой размә аәрәвардтонцә: минкүй - асәй, фал рәсүгъүд
әвзестә, къохтәбәл дон кәнән хъувгъан уәдта дууә рәстәмбес
әвзестә къоппай. Етә дәр Бекмәрзамә фагә нә фәккастәнца
'ма ма сәбәл уәләнхас цалдәр листәг аәхцай капеккита
бафтудта.

Машалла, - æ зæрдибунæй арф исуолæфтæй молло, е унзугутæмæ кæсгæй. – Уотæ хъæбæр уæхе цæмæн байхæстун ишттайтæ. Устур арфæ уин кæнун, дини косæг, Хуцауи ихуæрстæн, ишхæн кадæ ке искодтайтæ, уой туххæй. Уæ салам берæ уæд. Хуцауи амондæй алкæддæр хайгун уотæ.

Молло лæвæрттæ райста. Е 'уазгутæн «хуæрзизæр» зæгъгæй, æ ке косæги бæгъдеуагæ ниууагтæ.

Иуазгуты хæдзари бакомкоммæ, тургы ци устурдæр азгъунст адгæй, уоми, фæрсгæ ци уати фækкæнүй, уордæмæ бацудæй. Къеуин цирæгътæй еу къуар исасуgтæ. Дууæ къæразей астæу ци тæрхæгутæ адтæй фарсбæл, уордигæй æртæ устур бæзгин киунуги раиста. Киунугутæ финст адтæнцæ араббаг æвзагбæл. Тækкæ минкъийдæр сæбæл еу фондз-æхсæз сæдæгай анзи цудайдæ. Æ рæзмæ сæ стъолбæл æрæвардта. Æ къохтæ 'ма æ цæстæнгас Исфæлдесæгмæ исаразгæй, ракута:

- Бисми Лляхи р-рæхмани р-рæхим, - е 'нцъулдтæ бугъзур прimitъæпæнтæ æ даргъ уорс боцъобæл æрдаудта. Цирагъ æхемæ прбагурун кодта 'ма и киунугутæн сæ бæзгиндæри цидæртæ аргъаун райдæдта. Рæстæгæй-рæстæгмæ, æнæ ести исдзоргæй, раст цума остæбæл дес кодта, уоййау æнæбари тилд бакæнидæ æ сæр. Кастæй æма кастæй, рæстæгути медæт ка бабор æй, еци киунуги сифтæмæ æдзинæгæй. Хуссæг ибæл нæбал цæфстæй, æма пртиккаг киунуги хæццæ архайун куд райдæдта, уотемæй гъæуи еу цалдæр рауæнеми фицаг кæрkitæ уасун райдæдтонцæ. Еу цалдæр сифи ма си бакастæй, уой фæсте ба 'й бахгæдта.

Сæумон намази рæстæг æрхъæрттæй. Молло киунугутæ фæстæмæ тæрхæгбæл сæ бунати байвардта, уæдта æ косæгмæ фæддæзурдта:

- Кæми дæ, Мустъафа, райгъал уо 'ма тургъæмæ дæ хæццæ хъувгъани дон æма хесæрфæн рахæссæ. Намаз кæнунмæ афонæ æй. Хори скастмæ берæ рæстæг нæбал ес.

Мустъафа рагæй куста молломæ 'ма ин уомæ гæсгæ ба æ дзурд æ медфунмæ дæр райгъосидæ, уотæ ибæл исахур æй.

- Цæун, цæун, Керим-Хаджи! – фæрсаг уатæй фæгъгъæр кодта Мустъафа 'ма, æ цæститæ æууæрдгæй, сæрдигон фæлмæн бонивайæнти æ ниллæг урундухъæй фæггæпп ласта. Æ дарæстагъд æ уæле ракодта 'ма æнæзийнадæй моллойæн тургы бæрзонд фæтæн æнгозæ бæласи буни намазгæнæн буйнаг байтудта. Ниссæрфта е æ цæсгом, æ къохтæ. Æ дзабуртæ раласта. Буйнагбæл

æ уәрагисәртәбәл әрбадтәй 'ма сәумон намаз исходта. Ислам
кодта Мустъафа дәр.

- Не 'уазгутә, куд сәе баләдәрдтән, уотемәй киристон
намаз нә кәнунцә. Растир зәгъгәй ба, пусулмон дин күл
кәнүй, Дигорән ә еци хайяйәй әңцә.

- Інәмәнгәе уотә 'й, Керим-Хаджи, - дзуапп ин равардта косаң

- Мадта уотә бакәнәе, әо 'ма сәе райгъал кәнәе 'ма мәемә
рахонә, фәргәс кәми фәеккәнүн, еци уатмәе. Табу Хуцауән
Æ минәвар Мәхәмәт Пахампарән. Хуцауи хуарз салам уәли
мәһмәе гәсгәе, уәдта адәми хысмәти устур киунугута
зәгъунцә, уотемәй атә фәрсунмәе туххәй әрбаудәнцә, уони
гъуддаг хъәбәр ләгъуз әй. Сүгдәг динти раст ахури әғъда
фәенадмәе рахезгәй, адәми тәрегъәддзийнадәй хәран
райстонцә Хуцауи фудәнән.

- Иншалла, е дин бәллахи гъуддаг, - батухсәгәу кодта Мустъафа
'ма ә сәр рател-бател кәнгәй, фәрраст әй иуазгути уатмә.
Уайтагъидәр, куд ин загъд адтәй, уотә, дууә ләгей фегъал кодта
'ма сәе Керим-Хаджий косаң уати баләуун кодта.

VII

Фусун аёма иуазгутә кәрәдземән салам кү равардтонцә, уәли
сәе молло стъоли сәргъи ә фәйнәе фәрсеми исбадун кодта
фәйнәе къелайебәл.

- Зәрдәе уин хуарзәй уойласә нецәмәй ивәрун, фал мәе бон
ци әй, уәдта ци зонун, уони ба уин нә бавгъау кәндзәнән
Гъуддаг, уәхүәйтә 'й куд зонетә, уотемәй бастауынаг нәй, бонәй
бонмәе ба арфәрәй-арфәр кәнгәе цәүй карз әлгъисти хъаур
Æдосә-бонмә, мәнә сәе уәхүәйтә уинетә, - ә къохәй
тәрхәгити ци киунугутә адтәй, уонәмәе амонгәй, - фәййагурдтон
әгас Пусулмон дүйне кәмәй пайды кәнүй, еци Устур киунугути, кара
әлгъистә исесунән ци фәрәзниятә ес, уони. Кәд ни ести рауай
уәд әмбурдәй еумә әркәсән исони бонмә. Іермәстдәр уи
уой корун 'ма, аргъаугә кү кәнон, уәд уи маке маци дзорәд
Цалинмәе уин мәхүәдәг зәгъон, уәдмә мәе ма багъигә дарета.

Кәрәдземә бакәсгәй, иуазгутә сәе сәртә әнәдзоргәй
аразий тилд бакодтонцә.

- Хуарз мадта, - загъта молло 'ма е 'нгулдзәй Мустъафам
райамудта. - Рахәссай мин ду ба улинкъи асә дууә листа
тәкъузгә къуәцәли, уәдта уонәй цубурдәр ка уа, уәхән

къуәцәлтәе дәр дууә. Устур уәлбүн әвзестәе тәбәгъ, куйи сойна 'ма жертә хъази сеси.

Косәгән ци загъд адтәй, уони алли рауәнтәй рамбурд кодта 'ма сәе стъоләбәл моллой размәе әрәвардта.

- Бисми Лляхи р-рәхмани р-рәхим, ля Иляхә илля Ллаху Мухәммәдун рәсулуллах, - искувта молло. Тумбул къохи асәе тъосини ци куйи сойни минкъий къәрт адтәй, уой цирагъмә баъбар кодта 'ма си хъази сесәй къуәцәлтәе байсарста. Әевзестәе тәбәгъи сәе дзиуарә ивәрд никкодта, еу инней нихмә, уотемәй. Тәбәгъ ә къохтәмә исиста 'ма имә әәдзинәг кәсун райдәедта. Цубур рәстәги фәесте къуәцәлтәй жертә, дууә – даргъдәртә еу ба – цубурдәр, уорс хъуәцәе кәнунмә фәййагайдонцә. Моллой җәсгон цивзау ниссурх әй. Хъуәцә ци къуәцәлтәй калдәй, етә еци әваст нәзи цирагъау исцәфстәнцә 'ма ма си Ҷәсти фәнникъулдмә айдағы сау фунук райзадәй.

- Аллах акбар! – фәгъыәр кодта Керим-Хаджи.

- Аллах акбар! – фәгъыәр кодта ә косәг дәр.

Тәбәгъи ма ци къуәцәл байзадәй, уой исиста молло 'ма 'й ә рапхесфарс Бекмәрзамә баләвардта. Устур дессаг. Къуәцәл, нәфал ехи къәртт – әхе меднимәр загъта Бекмәрза, 'ма кәд дзоргә неци искодта, уәddәр ә бауәр ба рабизиртәе әй уазаләй. Молло рапхессүн кодта арси сойнәе 'ма әрхи уәлбүн тәбәгъ. Ци къуәцәл ма байзадәй, уой байсарста арси сойнәе 'ма 'й әрхи тәбәгъи астәумә ниггәлста. Кәсун бабәй имә райдәедта. Къуәцәл базмалдәй 'ма тәбәгъи рапхъел әй. Молло имә фәлләбурдта, 'ма бабәй әй Бекмәрзай къохи фәссагъта.

Раст цума къуәцәл, нәфал Ҷәфсәгәе әхседарф адтәй, уой әхсъиуд фәккодта ә бунатәй Бекмәрза 'ма 'й әстъолмәе әргәлста. Ә арми тъәпәни астәу дәрғеңцөн донәйдзаг сүъди тъәпхали ку раудита, уәд ә фур десәй ә дууә Ҷәстебәл ниххуәстәй: «Цәй бәрәггәнән уа аци гүддаг, - әхе фарста Бекмәрза, - ести фәххуасә уодзәнәй мәе сиахс әма е 'нсуവәрән? Кәди-майди ба рәстәрдәмә әрзелиуонцә нәуәгәй сәе хабәртәе, - әхең әзәрдитә әвардта, - Хуцаумә берәхуәрзәе ес».

Керим-Хаджи, стъолбәл цидәриддәр адтәй, уони бафсайын кодта 'ма фәрсрәбүн ци минкъий къәссә ләудтәй, уомә байамудта ә къохәй:

- Дәләе уой хүрфи ци хуар ес, уомәй мин къоппай цүппәрәннән рахәссай ардәмә.

Мустъафа къәссай ком фехалдта. Къоси си еу минкъий фелвасы 'ма 'й молломә баләвардта. Керим-Хаджи хуар стъолбәл ә размәркәлдта 'ма си минкъий кәрәе раудәй. Ёкъохтәй әй байауон кодта 'ма ибәл исаргъудта. Уой фәсте йәйә, къуәцәлтәмә күкәесидә, уотә еу рәстәгутә фәеккастәй. Еу афони ә цәстисуга фемәхстәнцә 'ма ә ростәй ә боцъобәл цирагъи рохсманәрттевгә фәрдгутау урдугмә аєстъолмә аєгъазләнцә. А бунатәй исистадәй. Мустъафа ин ә къела ә бунәй раеуварс кодта. Керим-Хаджи фәстәмә еу къаҳдзәф ракодта. Хуари кәри сәршы уәлдәфи пъәсту ә къохтәй истудта 'ма 'й ә реугудурмә сабургай әлхъевгә цудәй.

Кәрәе базмалдәй 'ма си едугидзаг нәемгутә рахеңән әй. Ка ми си райзадәй, уой бунәй ба хәлаур әма хъәбүза раләстәнцә 'ма стъолбәл кәрәдзей фәсте Бекмәрзай әрдәмә фәррастәнцә. Молло, арф исуолағәй, фәгъльәр кодта:

- Аллах акбар!

- Аллах акбар! – ә фәсте бабәй фәгъльәр кодта ә косәг дәр.

Керим-Хаджи, кәрәй ци нәемгутә рахеңән әй, уони нимад күфәңәй, уәд, ә сәрәнәбари тилд кәнгәй, загъта:

- Дәс әма әхсәз инсәй нәемуги. Гүуддәгтә, куд сәмәәнгъял кастән, уотә хуарз нәе 'нцә, фал сәбәл әнәе әрдзорән ба нәйиес, уәз зәрдәмә цәуонцә, 'ма цәуонцә, уәддәр, нәе хуарз иуазгутә.

- Нәе гүуддаг нин баләдәрун кәнәе, ци әй, уомәй ләгъуздәр уән ин нәбал ес, нәе боц фусун, Табу Хуцауән, - загъта Бекмәрзза.

- Ёртә къуәңәли? ка басуғъдәй, етә, уой амонунцә, 'ма уәхемә күхъәрттайтә, уәд гүәеи исәййафдзинайтә әртәзиани. Дууә хестәри 'ма еу кәстәр.

- У-у-у-әәдта, - ниуунәргътәй Бекмәрзза. – Еугур бун кү кәнәен.

- Фицлаг, ех ка адтәй, уой фәсте ба – сурх зинг, еци къуәңәл ба уой амонуй, әма мүггаги фәд не 'сәскъундзәнәй бунтон. Ёвәедәй нәе байзайдзәнәй, кәд берәе нәе кәндзәй, уәддәр. Дәс әма әхсәзинсәй нәемуги әнцә әнзтә. Нур әй киристон нимадәй 1830 анз. Дәс әма син әхсәзинсәй анзи федгә 'й еске тәрегъәд. Ци әртәзиани туххәй дзорун, уоци устур фидбилизән маx бон бауорамун нәй. Хуцауи ба е 'нәрцәун нәе фәндуй. Хәлаур әма хъәбүза, киунугути куд финст әй, уомәе гәсгәе, дәс әма

■ хсæзинсæй анзей фæсте, 1961 анзи уалдзæги хумидайæни мæйи дуудаæсæймаг бони, муггагитауæнти бæрæгбони, зæнхи кьюреbæл фæтæудзæнæй уæхæн устур хуарз гъуддаг, кæци некæд ма адтæй вдæми рантæстæй æрдæмæ `ма ин неки неци зонуй бæлвурдæй. Уой æрцæуни рæстæги муггаги райгурдзæнæй нæлгоймаг, кæций фæсте берæ кæнун райдайдзæнæнцæ. Еци биццеу уодзæнæй фæстаг тæрегъæдфедæг. Мæн гъæүй, ци берæ фидбилизтæ `й хæзүй, уонæй ка багъаяй кæна уой, уæхæн зæрдæдарæн дуа искаенун. Цалинмæ сумах сехуар кæнайтæ, уæдмæ цæттæ уодзæнæй. Мустъяфа, мабал лæууæ, фезмæлæ `ма сæ дзæбæх байуазæг кæнæ. Идардмæ сæ цæун гъæүй `ма син сæ хурдзин дæр барапвæдзæ кæнæ. Ма байаярдæ фуси фид æма къæбæрбæл. Мæнæн дæр ардæмæ еу месини цунд дæ хæццæ рапхæссæнæ мæ кæрзæ кьюси.

Цалинмæ Бекмæрзаетæ сехуар кодтонцæ, уæдмæ дуа цæттæ адтæй. Е `уазгутæ нæхстæрбæл ку адтæнцæ, уæд сæмæ `й молло равардта `ма син ниффæдзахста:

- Йегасæй ма ке сæййафайтæ, дуа уой хæдзари уадзгæ уодзæнæй. Арф æй бафснайæнтæ. Фæлтæрæй-фæлтæрмæ, фидæй-фуртмæ `й багъæуай кæнæнтæ. Сæ байззайæггæгтæй ка уа сæ фæсте, нæлгоймагæй уæд, силгоймагæй уæд, е æй, 1961 анзи ци биццеу райгуря, уой хъурбæл бакæнæд. Еци биццеуæй ци фæлтæр рацæуя, уомæ æлгыистæ нецибал барæ дардзæнæй. Табу уæд Хуцауæн æма Йе минæвар Мæхæмæт Пахампари, Хуцауи хуарз салам уæд. Сумах ба фæндараст кæнетæ.

Бекмæрзаетæ дæр, сæ фусунтæн райарфæ кæнгæй, сæхемæ ранæхстæр æнцæ.

Дуккаг бон изæр æрдæмæ Кæурæггинмæ ку исхъæрттæнцæ, уæд, молло куд загъыта, уотæ гъæуи æртæ зиани исæййафтонцæ.

Хор арви æмбесмæ дæр нæма исхизтæй, уотемæй арахъ агоргæй Тулабег, ниуæэтгунæй цодтæ-модтæ кæнгæй, е `нсувæри тургъæмæ дуар байгом кодта. Хæдзари æфсийнæ къахдзæф раздæр куройнæмæ фæййаууон æй. Уруслый бадтæй согфадæн къудурбæл аууони `ма æхеçæн æ тухсти цидæртæ дугъ-дугъ кодта. Йе цуппæрдæс анзdzуд фурт тургъи иннæ кæронæй æрдæг сор сæнæрттæ хордæр фарси кæрæдзебæл рæсугъд æвæргæ цудæй рæнгыитæй.

Тулабег Уруслыйи не `рæстæфæтæй, уотемæй биццеуи размæ бацуудæй. Йе къах бакъуæрдта `ма сæнæрттæбæл размæ бахаудтæй.

Биццеу имæ фæццурд æй, `ма `й тухæй-фудти æ къæхтаман нæуæгæй ислæуун кодта. Тулабег е `нсувæри бæдолæмæ, тогуу биндзæмæ куд кæса, уотæ ниссæцçæ æй.

- Іербакæсай, ду Хæсибад нæ дæ? – е `нгулдзæй имæ бавзиист

Биццеумæ е ци ходæг фæккастæй. Байдзулдæй `ма ин дзуунн равардта ходгæй:

- Тула, æз нæхе Ибрагим дæн. Нæ мæ уинис æви бабæй мæ нæбал фæсмæрис?

- Нæ, Ибрагим нæ дæ ду! Ду мæ сайтани хай – Хæсибад! – фæззуст кодта Тулабег, æ хъæма фелваста `ма си биццеуи зæрди сæр баргъавта. Нигки ба ма ибæл размæ даш бахаудтæй. Фестунмæ гъавта, фал си неци раудæй. Уруслый сæмн берæ фæккастæй, уæдта сæ размæ бацудæй. Іе фурти реуæй «`нсувæри хъæма исласта. Ибрагими гъæлæсæй тог раудæй. А цæститæ дони разилдта æма æнæе ey уæлдай хъипп-сумæй æ фиди къохи æ уод исиста. Іе къæбæлдзуг сау бæзгин сæри гъунбæл ин æ дирзæг будзухæйдзаг къох фæлмæн дауд æркæнидæ рæстæгæй рæстæгмæ. Іе размæ ба сæнæрттæбæл е `ммаддæлон æнсувæри хур-хур цудæй. Хуцау е `вдесæн `ма æ тæрхонгæгæг, лæдæрдтæй ци æрцудæй, уой æви нæ?! Ка ма `й базондзæй уой нур, фал æ цæстисугтæ ба сауæданау ивулдæнцæ æ дууæ цæstemæй `ма сæ æ цъохъай дуси кæронæй æрбасæрфидæ фæрсмæ. Іенгъæлдзуу ма ци еунæг фуртмæ кастæй, уой мард нур сæнæрттæй еуварс тургыи астæу зæнхæбæл æрæвардта. Соггадæн къудурæй фæрæт райста. Тулабеги размæ бацудæй `ма ин еунæг цæфæн æ сæр æ гурæй фæххæцæн кодта. Тогæйдзаг сæр, æ цæститæ нидзdzангьип æнцæ, уотемæй Ибрагими къæхтæмæ батулдæй.

Уруслый фæрæт ниггæлста зæнхæмæ. Іе бæхи идонæ райста ма гъæунгæмæ рахизтæй тургъæй, дуар дæр æ фæсте нæ рахгæдта, уотемæй.

Дигори адæм рагæй дæр кæрæдземæ арæх цæуагæ адтæнцæ. Уайтæгки дæр устур фидбилизи хабар Кæурæггинбæл фæххæлеу æй. Хестæрти фæндонмæ гæсгæ, Уруслый æн æхе дæр агорун райдæдтонцæ. Фæсарæфти æй куройнæмæ хæстæг кæстæртæ ey нæзи бæлласæбæл идонæй ауйгъæй иссирдтонцæ. Тæрегъæддори губунæй дæр тонгæ кæнүй. Іессон æфхуæрд кизги сау кæрзæлгьистæ æ кæнон кодта æнæ тæрегъæдæй.

VIII

Хуцауән табу уәд. Цәмәй зудта кәсәги молло уой, әма 130 анзей фәсте хумидайәни мәйи 1961 анзи, зәнхи къоребәл, адәм ше рантәсунәй ардәмә уингә нә, фал иғосгә дәр ке некәдма фәккиндәй, уәхән устур цауән сәхүәйтә әвдесән ке исуодзәнәнцә. Цәмәй әй зудта, әма тәрегъәддаг муггагмә үци бон бицье райгурдзәнәй, уой. Е устур дессаг күд нәй!

Әрмәстдәр, күд 130 анзей размә, уотә бабәй нур дәр Кәурәггини гъәуи әлгъист муггагбәл еу бонмә әртәе зиани әрцәудәнәй, уой туххәй ба неци загъта Бекмәрзайән Керим-Хаджи.

Әңгәгәйдәр, атъели мәйи 12-аг боли 1961 анзи Гагарин, космоси зәнхи алфанбулай әрзелдогъ кәңгәй, фәстәмә әнәкъулумпийәй әрәэздахтәй. Еци бол райгурдәй Домбай, ә ниййергутә әмә ин ә фиди мади ба дууә боней фәсте Кәурәггини рагон уәлмәрди, муггаги зәронд мәрдтә кәми ивәрд адтәнцә, уоми банигәедтонцә.

Сувәллони ниййерәндөнәй Геуәрги әхе хәдзарәмә әрбаласун кодта. Кәд хеуәнттән сәе җәстисугтә сәе ростәбәл нәма нискор әнцә, уәddәр Сәризәди номбәл Домбайи туххәй устур нәл фус кәстәртән равгәрдун кодта. Синхи хестәртәй әртемә фәдзәздурдта. Етәе, фиддәлтәй ардәмә күд әрәйиафтонцә әгъдау, уотә әртәе къерей - Хуцаумә фуси сәр ба – Сәризәдмә искувтонцә.

Хәдзари медәгкаг уатәй сувәллони кәүн цудәй.

- Хатир мин бакәнетә, - загъта Геуәрги әмә ә кәстюми медәгкаг дзиппәй сурх цилле къимбуси түгъд исиста әмә 'й хестәртәмә бавдиста. – Хабәрттә, гъуддәгутә күд Җаугә рацуудәнцә, уой уи алкедәр мәнәй ләгъуздәр нә зонуй. Аци хәцъели хурфи әй, 130 анзей размә Кәсәги молло Керим-Хаджи үци дуа исходта, е. Әлгъист муггагәй ка күд ервәзгә цудәй, уотә әй берә әнзти дәрғыци сәе хуәздәр әма хъазардәр хәзниайу бағъәуай кодтонцә. Не Скәнәг, нә дарәг Хуцауән табу уәд. Уой әнгъәл әз дәр н" адтән әмә мә хуәри фути бәдолә Домбай ә хеңа исуодзәнәй. Моллойәй фәдзәхст күд адтәй, уотә нур, Ләгти Изәди изәр әй, әмә 'й сувәллони хъурбәл әраундзән, - хәцъелә райхалдта әмә дуа Аминәтмә бадаргь кодта, - райсә әй әмә ин әй ә хъурбәл әраундзә. Сурх къимбусәй дәр-ey, күд әмбәлүй, уотә раскъунә әмә ин әй ә

рахес къохи фәettасәнбәл бабәттәе.

Аминәт, куд загъд ин адтәй, уотә `й Домбайи бәрзәйбап аераугъта `ма еци фәебәл сувәллон ә кәунәй бандадан Ёрдәгигон дуарәй Гeyәргимә радзурда медбилходгәй:

- Ёрсабур әй, нәбал кәүй.

- Киристе, Мадә Майраенистән ағъаз кәнун ин райдәдта, загъта финги хестәр `ма фестадәй ә ниуазәнбәл хуәцгәй. Амондун, әнәфидбилиз цардмән ин әнәецәлхдор лигъз нәедтәрохсгәнәг цирагъ куд разинна еци дуа, уәхән нивә әркәсүд седзәр сувәллонмә. Ёнәнезәй ирәзәд. Адәймаг, кәд кәугәй, уәddәр цәрунмә райгурый а дүйнемә `ма нин Домбай ләти карәмә фәеццәрәд. Ләги карә ба е әй әма ма ләг ә зәруи берә фурти фурти ирәзгә цәүәти иғъәлдзәг, райдзаст, рохс цәсгәмтәе ку фәүүинүй әхе цәститәй, гъосәй ма син са рәсүгъд зәлланг зартәе ку фегъосуй. Ё гъәбеси ма сә дарунгъон `ма уонән арғауттә дзорунгъон ку фәүүй, ейә.

Рәстәг... Рәстәг... Ци дессаг әй! Ёносон әма әнәхъәртагә снәтәргъәд әма әнәевдәлгә. Кәми фәлмән әма зәрдәмәцәүгә, кәми ба – фидиосау дирзәг әма фудзәрда. Ёнәнвәрсагә, әхсилкъәгәнагә. Цәмән? Магъя?! Еу бунати сабур ка нә кәнүй! Догъон бәхая размә ледзуй әма ледзуй, ә фәллад нә зонгәй. Цәмән? Ка ин ци зонүй?! Кумә? Цо әма `й дәхүәдәг бафәрсә. Ёвәдзи, ибәл гъеуутемәй цард әхүәдәг әхе бәтгә цәүй. Рәстәг әма цард. Дууә әнсуваэри, әнә кәрәдзейәй федаугә дәр нә кәнунцә. Хуарз рәстәг әма амондун цард. Ка ни сәмә нә фәббәллүй ә райгурци бонәй ә мәләти уәнгә?

Аминәт хъәбәр хуарз бәрәггәнәнти хәеццә ә институт каст фәецәй `ма `й кафедри асистенттәй коңгә ниууагътонцә. Цәрән бунатән ин бийнонты әмдзәрәни дзәбәх райдзаст уат равардтонцә.

Домбай е `ртигкаг анзи бацуудәй. Гeyәрги ин әй бәргә нә ләвардта, фал фәэззәги нәүәг ахури анз күддәр райдәдта институти, уотә `й ес-нәйиесәй дәр горәтмә әхемә раписта.

Аминәт ләгмә әрцудәй. Кәд ин әхең кизгә `ма биццеу исәнтәстәй, уәddәр, цалдингәмә Домбай медицион институт каст фәецәй `ма `й әфсади рәнгъәмә ракодтонцә, уәдмә ин фиди хуәрә нә, фал мадеуәг фәеккодта. Ё фиди хуәри хонгә дәр мамә кодта биццеу.

Цалдær анзей размæ Афганистани ци æнæгъæугæ тугъд райдæдта, уомæн фæууæн нæбал адтæй. Еу æрдиги си æгæр арф ниххастæнцæ Советтон Цæдеси æфсæдтон хæйттæ. Иннердигæй - Наджибулла Бабрак Кармали ку райивта Афганистани уæлдæр хецауади, уæд тугъди идзæгънæн Америкæ `ма Англиси коми тулфæй е скъæрнæг карздæрæй-карздæр кодта. Бонæй-бонмæ сабур царди къæсæрмæ раздæхун зиндæрæй-зиндæр иссæй.

Душанбей еу мæйæ æфсæддон сæрмагонд æмбурдти фæууогæй, Домбай дæр искусийнæ `й еци тугъди. Æригон лейтенант-хирург æрвист æрçудæй Кандагармæ 40-ag Армий госпитальтæй еуемæ. Гъеууотемæй, çæфтæ `ма сæйгити хæццæ архайгæй, райдæдтонцæ е `фсæддон æма тугъдон бæннтæй идард Афганистани.

Хуцауæй загъд ка уа адæймагæн, уомæн æнæ æрçæуæн ци хуасæ ес? Домбай хæларзæрдæ `ма адæмуарzon адтæй. Æ кустi фæллад æма зийнадæ нæ зудта. Нæ зудта «нæгъ» зæгъун дæр æ минкъиййæй ардæмæ адæймагæн æ тухсти. Æ уод дæр ин равардтайдæ багъæуаги дзамани. Тагъд рæстæги ин, æ фалдзостæ к' адтæй, уони æхсæн иссæй берæ æмбæлттæ `ма зонгитæ. Исæмбæлидæ Иристонæй е `мбæстæгти хæццæ дæр. Еци фембæлтæ Домбай æнæримæхстæй нимадта æ царди рохсдæр бæннтæбæл. Æ хецауадæ дæр ин аргъ кодтонцæ. Цалдær мæйæ фæсте ин хестæр лейтенанти чин лæвæрд æрçудæй.

Арæх цудæй «сæрмагонд къуар» кенæ ба æсгаргутi хæццæ Кандагары рæбунтæ хуæнхбæсти кишлактæмæ душманти банди нихмæ фæллæуунмæ кенæ ба «æвзаг» райсунмæ. Тохи адтæй бæгъатæр. Домбай æма æ санинструктор уæхæн къуари хæццæ, майор Зенцов сæ саргъи, уотемæй еу хатт вертолеттæй гæлст æрçудæнцæ идард, æнæзонгæ хуæнхти хурфи, еу 100 хæдзари кæми цардайдæ, уæхæн гъæуи рæбунтæ. Æвæдзи летчиктæ сæ маршрутбæл рапæдуðæнцæ, кенæ ба отряд, гъæумæ бацæуæни, фæтæн арф коми къахнадтæбæл фæххæлхъой æнцæ `ма, æзнаги арæсæнти астæумæ бафтуйгæй, хъапхани бахаудтæй. Автоматтæ `ма пулеметти къæр-къæрæй, минитæ `ма гранæтти исрæмугъдтитæй ком еудадзуг дудзигъæр иссæй. Лæги гъостæ араугæ цудæй æ гъæрæй. Дууердигæй дæр мæрдти нимæдзæ фулдæрæй-фулдæр кæнгæ цудæй. Уæззау карз истугъд изæрмелти уæнгæ не `рсабур æй. Мæйрохс ку скастæй хуæнхти фæстегътæй, уæддæр ма коми ефстаг гæрахтæ райгъусидæ.

Домбай æ сæри ресунæй ку райгъал æй хуæнхаг хордзаст гъæмпæй æмбæрзт фусти æстойни, уæд æй нæма балæдæрдтай, уоми цæмæ адтæй `ма ци æрçудæй, уой. Æ зæрдæ хастæй. Коми къолтæ нискор æнцæ æнæ донæй. Æ цæститæбæл рагъазидæ, фарсмæ мина куд фехалдæй `ма æй исрæмугъди хъаурæ фæрсмæ куд фехста, е. Æ фарсмæ гъæмпæбæл дæргъæмæ хъанæй лæудтæй е `мбæлттæй ey, æ зæнгæ кæмæн фæццæф æй, уæхæн салдат. Æ къах ци бинттæй баст адтæй, уобæл æ тоги лæсæнти нискор æнцæ. Биндзитæ ибæл устур балæй æркъупхæ æнцæ. Са дуд-дувæй лæги зæрдæ дзæгъæлтæ кодта. Æндегæй, гъæунгæрдигæй æ гъостæбæл раудæй кедæр дзуранди æнæзонгæ æвзагбæл. Домбай æ къохтæй æ сæрбæл хуæстæй, уотемæй лæдæрун райдæдта, уацари ке бахаудтæй, уой. Æ гъæлæсидзаг нигъæр кодта:

- Цæмæн! Цæмæн уотæ раудæй!

Æ фарсмæ цæф салдат æ цæститæ раигон кодта `ма имæ æхæ разилдта.

- Æрæскъиттæ, старлей? – кавказаг акценти хæццæ `й рафарста салдат, æ цæфи тогтæй биндзитæ расоргæй.

- Мæ ном хуннуй Домбай. Кавказæй, Иристонæй дæн. Ду ба ка дæ, кæцæй дæ?

- Æз дæр Кавказæй дæн, æссон. Мæ ном хуннуй Заурби, - дзуапп ин равардта салдат. «М-м-м». Æссон, æссон, - æхемеднимæр загъта Домбай `ма æ сæр батилдта, - нæ фæд нин уадзумæ нæ гъавуй Хæсибад. Е дессаг куд нæй?»

Сарай дуар хъис-хъисгæнгæ байгон æй `ма лæг, автомат æ къохти, уотемæй æрбацæуæни æрлæудтæй. Иннæ лæг имæ æндегæй дзоруй:

- Цæбæл гъæр кæнуңцæ?

- Афицер æрæскъиттæй. Ци син кæнгæ `й?

- Бахезæ еу минкъий, Шухратти бафæрсон, - дзуапп ин равардта, æндегæй ци лæг лæудтæй, е. Иннæ лæг уацайрæгтæмæ автомат ниддардта `ма æ гъæлæсидзаг ниххудтæй:

- Шурави, кяфуртæ, нуртæкки уæ «бæбах-бæбах» кæндинан, ха-ха-ха.

Ци лæг рандæй, е тагъд фæстæмæ фездахтæй `ма иннемæ дзоруй:

- Шухрат уотæ зæгъуй, куйгæлдзæнмæ сæ ракæнетæ `ма сæ уоми фехсетæ.

- Хуарз, нуртәкки, тухсгәе дәр ма кәнай, Абдумано ага, - загъта, дуарбәл ци әригон ләппо ләудтәй, е рацәргәгомау ләгән. Домбаймәе ә къохәй амонгәй, әрдәгңзәеррәмухст уруссаг өвзагбәл дзурдта: «Æвстават афицер, рана нет, къантужия, памогайт салдат әвстават». Домбай үәф ке нәе адтәй, е си байруагәс әй. Мини исрәемугъдәй кәнтузи ке райста, уой дәр баләдәрдтәй. Зин базонән н' адтәй, әхсунмәе сәе ке кәнунцәе, е дәр.

- Цал бони нәбәл цәүй ами, - бафарста Заурбийи.
- Æртигкаг, старлей, - загъта ин Заурбий.
- Күйтәе, - рамәстгүн әй Домбай, - әнәхуәргәй, әнәедонахустәй нәе әхсунмәе кәнунцәе. Күйтәе!

- Кәед? Аци бон?
- Æвәдзи мәнәе гъенур. Тәрсис?
- Цәрун ке нәе фәндүй, - мәтъәл дзуапп ин равардта, гъәмпәбәл рабадгәй, Заурбий.
- Басәе әзгули кәнай, Хайрулля, - исдэурдта Абдумано ә кәестәр әмбалмәе.

- Æвстават! Æвстават! – автоматти цъухәй басхуститә кодта уацайрәгти, - әвстават падар налат. Афицер памагат салдат! Биштра!

Домбайән ә дәндәгүти къәс-къәс цудәй. Куд не `мбәелүй, уотә зинтәй раистадәй ә бунатәй. Тухәй-фудти ә къәхтәбәл әрләүүн кодта Заурбийи дәр. Хайрулля сәе, әсхуститә кәнгәй, әстойнәй әндәммә ратардта. Домбайи әнхуси фәрци Заурбий ә үәф къах зәнхәммә нәе уагъта, уотемәй е `ннәе къахәй размәе байампъез кәнидәе. Цәун сәе берәе нәе бағыудәй. Күйгәлдзән къәхән әстойнәй инсәй къаҳдзәфемәй идарддәр н" адтәй. Уайтәггидаәр сәе ә биләбәл әрләүүн кодтонцә душмантәе.

- Къурткә-мурткә, майкә-байкә шнимат – биштра. Сапог шнимат биштра, - басин ләдәрун кодта Абдумано.

Уацайрәгтәе сәе дарәс раластонцә `ма сәе зәнхәммәе еуварс ниггәлстонцәе. Хайрулля сәмәе әхе әргубур кодта `ма сәе ә гъәбеси рацурхта еугай-дугаййәй. Домбайи сәрәй ма береткәе райсунмәе куд гъавта, уотә ин дуа ә бәрзәйбәл ауигъдәй раудта. Еци әваст фәкъкъех әй. Ци дарәс рамбурд кодта, етәе ә гъәбесәй зәнхәммә әркалдәнцәе. Ай-ой нәбал фәккодта, ә хестәрән дәр нецибал загъта, уотемәй үстүр уорс хәедзарәе `рдәммә ницавта тъәбәрттәй. Æрандәй ә фәстәммәе фәэззинд

фæттагъддæр æй.

- Тагъддæр Абдумано, - лæф-лæфгæнгæй дзурдта Хайрулли, тагъддæр, салдати фæстæмæ æстойнæмæ бакæнæ! Афицербаша дуа ес 'ма 'й Шухрат æхемæ хезүй.

- Къурткæ-мурткæ, майкæ-байкæ, сапог-мапог адеват биштра! Биштра!

Домбай æма Заурбий, гъуддаг цæй медæгæ 'й, уомæн ноци лæдæргæй, кæрæдземæ фæрсæгай бакастæнцæ 'ма сæ дарми фæстæмæ сæхебæл искодтонцæ.

- Ієвстават афицер биштра! Там дом Курбashi ждат. Биштра.

IX

Хайрулля æрбахудта Домбайи хæдзари хецауи размæ. Лæт тæнæг дарий курæт æ усхьитæбæл уагъдæ галст, уорс чалма сæрбæл, уотемæй бадтæй къæлæтгуни стъоли фарсмæ. Рæстæгæй-рæстæгмæ æ кальян исдумидæ. Бакастæй адтæй къæсхур, дæргæлвæс, еу финдæс æма дуунсæй анзи кæбæл цудайдæ, уæхæн сауцæстæ, зæрдæмæцæугæ лæг.

Æ циргъ цубур закъæе уорс кæнун райдæдта 'ма, лæмбунаæгдæр бакæсгæй, æнæмæнгæ федудта æ цæсгомбæл.

Лæг æ къохи райамундæй исуæгъдæ кодта Хайрулляй 'ма в æндæмæ ку фендæбилæ 'й, уæд, Домбаймæ бакæсгæй, уруссагай загъта:

- Биццеу къелабæл дæ уæзæ æруадзæ.

Домбай си дуккаг загъд нæбал баҳизта. Хæдзари хецауи комкоммæ уæгъдæ къæлæтгингæл исбадтæй.

- Мæ аспектæ уæ нæмгæ нæ фæккодтонцæ?

- Нæгъ, - æ сæр æруагъта Домбай, ци уавæри адтæй, уой лæдæргæй.

- Хуарз e, æндæра еугæндзон нæ фæуунцæ алли хатт етæ дæр. Берæ адæми тугъд куйтæ фестун кодта, - хæдзари хецау стъолæй сурх-фазæ фæткъу исиста. Еу хунц си ку баҳуардта, уæд рамудта æстъолмæ æ къохæй 'ма загъта:

- Ма бафсæрми уо. Мæ цæнхæ, мæ къæбæр - дæ рази фингæбæл. Зонун æй, цалдæр бони дони 'ртæх дæр дæ гъæлæси ке нæма адтæй, уой. Ієстонг ахсæнмæ дзæбæх дзурд не 'гъусий. Урус куд фæззæгъунцæ: «Ієстонг мадæ - фиди хуарæ нæй!»

- Ієксунмæ ке гъавунцæ, уой ма цæй хуæруйнаг гъæуй, - æ коми дæннтæ ранихъуæргæй, загъта Домбай, - дæ есбон ма

Цээгъяли цэмэн дони гэлдзис?

- Лэгигьядгун нихмэлэуүэги дзуап мин равардтай, - баходтэй лэг, Домбай ай ке рахсилкье кодта, уой ралэдэргэй, - дээ цэрээнбон мин берэв ўэд, фал мэе сбон мэнээн берэв ай 'ма дин си аци бол еу морэв энэх раттун нэй мэе бол. Е зэлгэистэй, хэрэн ший. Ээз дэуэн дээ фиди караэн дэн, дууэх хатти хестэр дэуэй 'ма дээ кэд мэе хэдзарэмээ зэрбаходтон ме 'стойнэй, ўэд мэе уацайраг нэбэл дээ, фал ме 'уазэг. Уэх гэгъядитэмэе уин зэркастэн 'ма уонэмээ гэсгээ ду дэр аёма де 'мбал салдат дэр иуазэгуарzon Кавкази адэми хаттэй ку айтэ, ўэд дэмэе уотэ цэмэн кэсүй аёма аэз сумахэй энэниуазэгуарzonдэр дэн, уой мин зэргом зэгъай!

- Раст дзорис, раст, фал, - бафсээрмитэй 'й Домбай.

- Фал ци? - аэ дэурд ин аэ цүхэй райста хэдзари хецау. - Дзорэй 'й.

- Тугъд. Кэрэдзей нихмэ тохэн...

- Раст нээ дээ, - аэ дэурд бабэй ин райста лэг, - аэз аёма ду нээ райдэйтэн аци тугъд. Эвэдзи, куд ахургонд, куд дохтур, уотэ мэе дээ сэргээ нээ хэссис? Фэстейзад, энэдаст, энэхур дарээс? Эгомуг фонси хузэн? Уотэ уин нээ дзорунцээ уэх хецауадэ? Мэе аэфсээрми кэнэе, зэргом ай зэгъя... Нигъюс дээ?.. Нэци дзорис?.. А-а! Кэд дээ базонун фэндуй, ўэд дин ай зэгъядзэнэн. Ээз дэн Шухрат Кундузэй. Афганистаны цэгат зэрдэмэе Ахмед-шах Масуди зэнхити уянгэе, хорискаасэни ба, инээлар Дустум кэми дээттүй разамунд, уони уянгэе цидэриддээр адээм цэеруй, уонэн аэз дэн сэе имам дэр аёма сэе сэйраг шейх дэр. Дуккаг Дуйнеуон тугъди фэсте каст фэддэн Гарварди университет. Кэд юристбэл исахур кодтон, ўэддээр мэе ерисхъяа адтэй дин 'ма мэе дуйнебэл нури уянгэе дэр дини гүуддэгтээ энхэст кодтон. Кэд мэе адэми хэццээ мэгурэй цардан, ўэддээр нэхе хьиамээтэй нэхе дарунгъон адтан. Max уэмэе нэе бацуудан. Сумах, - е 'нгулдээ хэрдмэе исхъел кодта, - сумах нэмэе зэрбацудайтээ гэрзэфтонгэй. Хуцау мэе 'вдесэн. Куд имам, куд шейх, уотэ уэх нихмэе фегъосун кодтон газават. Мэе адээмэй Аллахи цъях кэрдэгхүз турусай бунмэе зэрбалэудтэй дээс мин аскеремэй фулдээр. Max тохэн нэхе зэнхи. Сумах ба ардэмэе цэмэн зэрбарвистонцэ, уой уяахуяедтээ зонгэе дэр нэе кэнетээ. Уяхе дэр аёма max дэр нур цалдээр анзи гъезэмарэй мартэ. Цэмэн?

Циуавэр хуарздзийнади фэдбэл исэфунцээ дэу кари биццеутэ, уой мин дээ бол балэдээрүн кэнун ай? Ци отряди хэццээ

әрбацуудтæ ардæмæ, е æ адзал цæмæн иссирдта, нури уæнгæ дæп
ма мæ сувæллони бонти бæгъæмбад къахи фæдтæ мæ фур цийн
кæми фæййагорун, еци Хуцауæй исфæлдесгæ рæсугъд коми
Цæмæн?!

Домбай арæх фегъосидæ, госпитæли косгæй, имам Шухратти кой
Берæ цæф афицертæ æй æстайиуонцæ, куд дæсни «стратег»
æфсæддон æгъдауæй. Ілгъистонцæ æй, куд æнæхатир адæймаг,
уацари ке райсидæ, уонæмæ.

Уой æнгъæл æ фуд фунти дæр некæд адтæй Домбай, æма ин
имам Шухратти хæццæ уæхæн фембæлд уодзæнæй ескæд. Нури
æ бакомкоммæ бадгæй, хуарп лæдæртæй, имам раст ке æй, уой
æма е 'нгас евварп кумæдæр рапатта. Шейх цæбæлдæриддæр
дзурдта, уони берæ хæттити фегъосидæ нæхеуон æфсæддонтæй
дæр.

- Куд дæмæ кæсун, уотемæй мæ дзубандибæл арази дæ, фал
дæ цума цидæр зæгъун фæндуй?

- Гъо, - загъта Домбай 'ма бафарста, - ци бацæй отряд?

- Дони къос зменсæбæл ку нивгæнай 'ма е куд фесæфа, уой
исæфт фæккодта. Цал адæймаги адтайтæ æдеугурæй отряди?

- Дууæ взводи. Дууадæс æма дуунсæй.

Шейх æ цæститæ æ армитьæпæнтæй бамбарзта, рагъуди кодта
'ма загъта:

- Дууемæй ами айтæ мæ хæдзари. Еуæндæс, æнæзæрдæдаргæ
к' адтæй, уæхæн цæф лæхъуæни тугъди будури фехсун кодтон
Финдæс æма инсæй мард фæцæнцæ. Куд банимадтон, уотемæй
ма си æртемæн бантæстæй раервæзун. Сæ фæдбæл син адæм
рарвистон 'ма æнæ нецæмæй æзинæ æрбаздахтæнцæ фæстæмæ.
Нæ сæ иссирдтонцæ, - æ фæткьюй хуæрæццаг тæбæгьи ниввардта
'ма баҳудтæй, - тугъд фæуунтæбæл æй 'ма цийнæ кæнæ, æгасæй
ке байзадтæ, уобæл.

- Уони хæццæ æз дæр мард ку фæцайнæ, - е 'нгулдзæбæл æ
дæндæгутæй нæххуæстæй Домбай æ фур мæстæй, фал æ бон ци
адтæй бақæнун.

- Уæлæбæл ни неке байзайдзæнæй. Алци дæр Уæллагмæ финст
æй. Рæстæг нин е уадзуй, - загъта имам 'ма е 'нгулдзæбæл бавзиста
Домбаймæ. - Цалдæнгæмæ дæ æхуæдæг байагора, уæдмæ
мæлунмæ ма тагъд кæнæ, - æ бунатæй фестадæй 'ма къæрази
бунмæ фæрсрæбун скъаппи дуæрттæ байгон кодта, уæдта сæ
фæстæмæ баҳгæдта, - мæнæ дин ами хуастæ, бинттитæ 'ма дæ

мбали цæф багъуд кæнæ. Фат нæдæр стæг, нæдæр ставд тогдадзинттæй неци бастъалдта. Ардæмæ 'й æрбакæнæ, баинхуæрун кæнæ. Кæд имæ тæвдæ ес, уæд ин укол дæр искæнæ. Амонун дин нæ гъæуй мæнмæ гæсгæ. Æз дууæ бони ами нæ уодзæнæн. Ами уæ хæцçæ ка байзайа, уони тохæндзаумая баесун уæ зæрди ма æрæфтуйæд. Ледзун фæндæ дæр ма 'скæнетæ. Бунæттон цæргутæй уæ ка нийахæсса, е уæ ардæмæ фæстæмæ æрбакæндзæнæй 'ма нæ кæрæдзебæл æууæнкæдзийнадæ уоййадæбæл фесæфдæнæй. Нур ба, - Домбаймæ хæстæг бацудæй 'ма ймæ æ кьох бадаргъ кодта. - Дæ хъурбæл ци дуа ауигъд ес, уой ардæмæ рахæссай. Исон-иннæбон æй фæстæмæ райссæнæ.

Домбай, æнæ ести сдзоргæй, æ дуа æ хъурæй исиста 'ма 'й имаммæ равардта. Е имæ лæмбунаæт фæккæститæ кодта. Стьолæй уорс кьохсæрфæн æхсæггаг хæцъелæ райста 'ма 'й уоми батухта, уæдта 'й æ медæггаг дзиппитæй евеми бафсайдта. Уой фæсте имам, æхе бæрзæйбæл ци листæг сай алдæмбид адтæй, уобæл хæрдмæ исхуæстæй 'ма æ дуа ку разиндтæй æндæмæ, уæд Домбаймæ баҳудтæй 'ма загъта:

- Куд æй уинис, уотæ æз дæр уæхæн дарун.

Домбай десгæнгæй æ сæр батилдта. Хæдзари хецау æй еунæгæй стъоли фарсмæ бадгæй ниууагъта 'ма æндæмæ тургъæмæ рацуудæй. Дууæ бони нæбал разиндтæй. Домбай, куд æмбæлуй, уотæ базилдæй Заурбийи цæф зæнгæмæ. Тугъдæй евварс рауæни, имам-Шухратти устур тургъи, бæрзонд гæди бæлæсти хорauуони, цъæх кæрдæгбæл бæзгин буйнæгутæ сæ буни байтаугæй, сæумæй-изæрмæ уолæфтæнцæ хуæнхаг уæлдæф идзаг рæугутæй.

Хайрулля, куд ин ниффæдзахста æ хецау, уотæ сæ хуæрдæ 'ма сатæггæнæн ниуæзтæй цох нæ уагъта. Лæмбунаæт кастæй Домбай æма Заурбий шахмæтти куд гъазтонцæ, уомæ. Еске си ку ракæдвидæ, раст ку нæ рацæуидæ, уæд ин е зин уидæ 'ма цидæртæ бадугъ-дугъ кæнидæ сæхе 'рдигонау. Заурбий имæ фæрсмæ баузгалидæ. Æппун фæстаг имæ нæбал ниллæудтæй 'ма ин загъта:

- Кæд уотæ дæсни дæ, уæд исбадæ 'ма рагъазæн.

Хайрулля исарази æй. Еу гъазт ракодтонцæ 'ма рабулдта Заурбийи. Æ кьох ибæл æнæнвæрсон уигъд ракодта. Æ кæстæр æнгуулдзæ имæ мæстмарæни æвзист бакодта 'ма ниххудтæй:

- Салдат играт... М...М...М...

Заурбий ин æ автоматмæ байамудта:

- Гъæйдæ, райбæл гъазæн.

Хайрулля, нәегъәе, зәгъгәе, ә къохтәе истилдта. Ә үәстити гагутәе әнхур әрттивд фәккодтонцә 'ма ә хестәр әнгүлдза! кардау ә хорхбәл әрбадардта:

- Дур-рак-а! Автомат нет! Имам совсем секир башка будет! Совсем каюк будет!

Домбай әма ибәл Заурбий сәхе ходәгәй мардтонцә.

- Кәд си әхсун нәе зонис, уәеддәр дин үәмәй бәрәг әй, гириз ибәл кодта Заурбий.

- Мен! – ә реу ә тумбул къохәй багупп-гүпп кодта, уотемәй арвмәе искастәй, - арел летат пападат! Мен, шурави, кяфуры убит гарах. А-гъа!..

Еу афони фәэззиндәй хәдзари хеңау. Ку сәмәе бахәстәг әй, уәед Домбаймәе бадзурдта:

- Раңауай, гъәугәе мәе кәнис дзубандимә.

Домбай фестадәй 'ма ә размәе баңудәй.

- Үәуән, сабургай бәләсти буни сатәги еу зилд әркәнән дзәгъәл бадти бәсти.

- Үәуән, - исарази әй ә хәңцәе Домбай, - иғъосун дәмәе ләмбунәг.

- Мадта мәмәе иғъосәе, - үәугә-үәун райдәдта ә дзубанди имам Шухрат, - мәхе не 'стаун, фал әз әңгәгәй дәр дән Халиф Алий әргом байзайәгкәйтәй сәе еу. Кәддәр пусулмон дин ә фиццаг къаңдзәфтә ку ракодта, уәед Меккәе әма Медини астәу Бадрий будури Мәхәмәет Пахампар әма муртадтаг Абу Суфий әффәдтәе кәрәдзей нимәе истугъдәнцәе. Муртадтәйтәе кәд нимәдзәй үалдәр хатти фулдәр адтәнцәе, уәеддәр сәбәл Хуңауи фәрци пусулмәннәе фәүүәлахез әнцәе. Еци тугъиди әдеуугәй пусулмәннәе фәммард әй цүппәрдәе адәймаги 'ма сәе адәм исхудтонцәе шахидтә. Гъома, дини сәрбәл ә цард қа равардта. Мәе րагфиддәл Алибәл уәед дууәе 'ма инсәй анзи үүдәй Әзәнәйтәй әхүәддәг авд ләги рамардта. Шахидти күрәттәй Али алкәмәндәр ә думәгкагәй еу пъәсту раскъунидәе 'ма 'й, қәстәртәй, еци тохи устур ләгдзийнадәе ка бавдиста, уони хъуртәбәл бабәттидә. Хестәртәй иғъосгәе куд әрцүдтән, уотемәй, әввәдзи, уәеддәй ардәмәе райдәдтонцәе дуатәе қәнүн. Али ба ә карәмәе ку бахизтәй, уәед Абу-Бекир, Омар әма Османи фәсте иссәй цүппәрәймаг халиф.

Сувәллон уогәй әз хуәнхти мети зәйи буни фәеддән 'ма ма къуәрәй фәсте иссирдтонцәе. Уәеддәй ардәмәе Хуңауи кәдзос

Цъухи дзурд игъосун райдәедтон. Нé 'сонбони царди әрцæуйнаг ىшутæ рагацау мæ цæститæбæл рагъазиуонцæ. Гъеууотемæй фицаг моллойæн æнхусгæнæг адтæн, уæд 13-14-анздуðдæй ба, скъоладзау ма адтæн, уотемæй мæхуæдæг дæсниадæ кæнун райдæдтон. Адæмæн исказенинæ дуатæ. Беретæн агъаз кодтонцæ. Кæнунцæ нур дæр. Нур дууæ бони Кундузи сахари устурдæр мæзги迪 фæййаргъудтон хъæбæр рагон киунугутæ, - æ дзиппæй исласта Домбайи дуа 'ма имæ 'й равардта. Баймæ әвдиста æхе дуа дæр, - кæсай сæмæ куд фæйнæхузи æнцæ сæ конд, сæ цъарæ, сæ худ æма сæ халæ дæр. Ду ке дарис, уæхæн дуатæ кæнун райдæдтонцæ фарæстæймаг æноси Персий Гандзабасари мæзгидтæй еуеми. Мæн уони хузæннæ ба берæ фæстагдæр фæззиндтæнцæ. Самарканди Амир Тимур Бахадур Чагадайи рæстæги. Къулух Тимур, ахургонд Улуг-Бекки фидæ. Кæд æй фегъустайсæ? Хъæбæр тохæг лæг адтæй æ дзамани.

- Фегъустон, фегъустон, - загъта Домбай, - Хуцау си ма исарази уæд еци сунтоййæй.

- Цæмæн æй уотæ хъæбæр æфхуæрис? Мæрдтæй уотæ нæ дзурдæүү.

- Мæ рагфиддæлтæ – алантæ æности медæгæ цардæнцæ урух æма лигъз æнæкæрон зæнхити, Иртышæй Cay денгизи билæмæ. Бату-хан æма ма си Мамайи ордай нихмæ тохгæй ка раервазтæй, уони аци Астæу Азиаг тухгæнæг мугкагæскъудгæнгæй Кавкази хуæнхти арф цæстæмæ батардта æ рæстæги. Нури уæнгæ дæр нæ уасæ нæма иссиридтан.

- Түгъд хуарз кæд адтæй?.. Некæд. Уæ отряди нихмæ хуæцгæй фæммard æй мæ кæнгæ æнсувæри фурт. Еунæг е ин адтæй. Æз мæ фур мæстæй, еци сабийи берæ æнзти ци къохтæй фæррæвдудтон, уонæй дæу дæр æма де 'мбал салдати дæр çæмæннæ ракъæрах кодтайнæ?!

- Нæма байрæги 'й нур дæр, - комкоммæ имæ бакастæй Домбай ма æрлæудтæй æ бунати, - рæстæг ма дин ес.

- Байрæги 'й! Хуцау дин байагъаз кодта. Мæлæти дзæмбутæмæ дæ ка нæ дæттуй, уæхæн дуа дæбæл разиндтæй. Æз айдагь түгъдон лæг нæ дæн, - баҳудтæй имам. Шухрат, - дини косæг дæр ма дæн. Мæ уод æй çæмæдæргæсgæ æнкъаруй, дæ дуай хъаураæ сабургай тайгæ ке çæүй, уой. Мæ Хуцауи кæдзос гъæлæси дзурд куд игъосун, уотемæй де 'сонбони æмбæлдзæнæ дæ ибилиси хайи хæццæ. Уомæ гæсgæ ме 'хæсбæл нимайун дæуæй еци фидбилиз раевварс

кæнун. Ес мæмæ еу фæндон.

- Игъосун дæмæ. Зæгъай мин æй.

- Райсæе ислам 'ма байзайæ ами. Бийнонти гъуддаг бакæн. Беретæ кæнунцæ уотæ. Иннетæ бабæй, ка – Америкæмæ ка ба Англисмæ рандæуý. Уацари ка бахауý, уонæмæ Советон Цæдоси КГБ ци цæстæ даруй, е ди иронх ма уæд.

Цæмæй тарстæй Домбай, уой нур æхе гъостæй игъуст. Мæтъæлæй æ сæр æруагъта 'ма æ къæхти бунмæ кастæй. Арф гъудити ранигъулдæй. Ци баудзæй идардæр. «Райсæе ислам æмæ байзайæ ами», - æ гъостæбæл азæлдæй имами дзубанди. Цума ин æ хорхбæл еске бахуæстæй, уотæ ин уолæфт нæбал хъæрттай. Фегуппæг унæй фæттæргæй, æ реуи цæппæртæ фæууæгъда кодта 'ма загъта:

- Мæ бон не 'суодзæнæй ами байзайун. Рамæуадзæ.

- Лæдæрун дæ, фал дæ ку рауадзон, уæддæр дæ уæхем. Сибири амæтtag фækкæндзæнæнцæ.

- Ци уа, уой уæд. Фиццаг æмæ фæстаг нæ уодзæнæн, - загъти. Домбай 'ма хæдзари хецаумæ бакастæй, - æной ба мæ цуми рауадзæнæ ардигæй, уой дзубандитæ мин кæнис.

Имам Шухратти цæсгом фæттар æй 'ма, багъенцъун кæнгæй, загъта:

- Гæнæн æмæ амал ку нæбал уа, уæд дæ исуæгъдæ кæндзæнæн. Бама гъуди кæнæ 'ма, ци хатдзæгмæ æрцæуай, уой мин исон фæсарæфтæ балæдæрун кæндзæнæ.

Устур хæдзари силгоймæтæ н' адтæй. Еунæгæй си цардæй имам Шухрат. Гъæуай æй кодтонцæ æ дууæ гæрзефтонг хъалагъури Абдумано æмæ Хайрулля. Адтæй ма си еу – хуæруйнаг син ка кодта, уæхæн, имам-Шухраттæн æхе кари гæбæтгин лæг.

Дуккаг уæладзугæй имаммæ æ косæн уати игон къæразæй Абдумано æ къох фæттилдта, рацæуай, зæгъгæ, 'ма æ гъос бахуаста.

- Телефонæй мæ агорунцæ, - загъта Шухрат 'ма хæдзарæмæ бацудæй.

Иннæ бон ин фæсарæфти Домбай æ фæндон балæдæрун кодта

- Хуарз, - æ сæр батилдта имам, - мæхуæдæг дæр æй на лæдæрун, аци кари исуогæй, мæ зæрдæ мин цæмæй балхæдтай, уой, фал дæ уадзун сæребарæмæ.

Тугъд фарæстæймаг анз цæуý 'ма фиццаг хатт уæгъдæ кæнун уацайраги. Йевæдзи, Хуцауи кæдзос гъæлæси дзурд, тугъд хъæбат

тагъд ке фæуудзæй, уой ке игъосун, уой бæрæггæнæн æй. Дæ царди ма дæ ци устур фидбилиз хезуй, уой нихмæ дин изæрмæ мæхуæдæг дуа искæндæнæн. Уой фæсте ба кæрæдзæнæн «хуæрзæбон» зæгъдзинан. Ци ма дин балæвар кæнон дуайæй уæлдай?

- Хуцауи хатир бакæнæ. Исуæгъдæ кæнæ салдати дæр.

- Хуарз. Е дæр уотæ уæд. Уæ гæгъæдитæ дæр уин ратдæнæн.

Изæрæрдæмæ уæ мæ шофертæй еу Хайрулляй хæцçæ фæллассæнçæ, Махтум-къентти федари рæсти ци дон çæүй, уой уæнгæ 'ма уæ хедæй баefхассæнæнçæ. Уоми ба уæхеуонтæ хæстæг æнçæ 'ма сæ иссердзинайтæ. Ёрмæстдæр, мæнмæ уацари ке адтайтæ, уой ба син ма иской кæнетæ. Дæ зæрдæбæл хуарзæн бадарæ афгайнаг таджик имам-Шухрат Кундзаги. Дæ Хуцаумæ ковгæй ин хаттæй-хатт æ ном æримисæ.

X

Берæ рæстæг нæбал рацудæй, уотемæй имам Шухрат, Хуцауи кæдзос дзурд фегъосгæй куд загъта, æ уацайрагæн гьеуутæ тугъд æнæнгæлæги фæцæй, 14 мин советтон салдатей цард ка раскъудта, еци дæргъвæтийнæ æнæгъæуагæ тугъд. 40-аг армий адæм, хорискæсæнæй хорнигулæнмæ ци æфсæддон гæрнизионтæ адтæй, уонæбæл иурст æрцудæнçæ Советтон Цæдеси алли кьюмти.

Домбаййæн çæүгæ рауадæй Узбекистани сæйраг горæт Ташкентмæ Туркестани æфсæддон округи госпитæлмæ хиургæй.

Ралæудтæнçæ, агъазиау устур паддзахади берæ национ адæми хæттитæн сæ зæрдитæмæ еуæрдигæй тас уадзун ка райдæдта, иннердигæй бабæй хуарз исонбон æнгъæлдзау кæмæ адтæнçæ, еци зиниронхæнæн инсæйæймаг æноси 90-аг æнзтæ.

Еу бон троллейбусмæ бахезгæй, Домбайи зæрдæ фиццаг æ медæги бадзили-ули кодта, уæдта реугудури фæрстæбæл æхе хуайунмæ фæййагайдта. Салони ци дæлболкъони рази лæуд фæцæй, уой уайтагъдæр рафæсмардта. Е адтæй Кандагармæ хæстæг, хуæнхти астæу ци отряди хæцçæ æрвист адтæй дохтурæй 'ма имам-Шухратти аскертæ ке ниппурх кодтонçæ, уой командир майор Зенцов.

- Алексей Фомич! – æ усхъæбæл ин æ кьюх æрæвардта Домбай, - кæсун дæмæ æма мæхебæл не 'ууæндун, ду дæ æви нæ?

Дæлболкъон дæр æй базудта. Ци газзет кастæй, е æ кьюхтæй æрхаудтæй 'ма еци-еу гæпп фæккодта æ бадæнæй.

- О...-о...-о, мæнæ дессаг! – æ хьюри ниттухта Домбайи. – Мæнæ

мин ци ӕхцәуән ӕй дәе фәеуунда! Ӕгайти ма мин ӕғас дәе!..

- Мәнән дәр хъәбәр ӕхцәуән ӕй, сәрәгас ке дәе, Алексой Фомич. Нигки ба ма – дәәлболкъон!

Зенцов баҳудтәй 'ма загъта:

- Қәсүн әмә ду дәр старлей нәбал дәе, әмбал капитан. Тугъдон Сурх түрүсай ордени хәңцә.

Автобуси ци адәм бадтәй, уони цәмәй ма хъор кодтайуонцә, уой түххәй Аразгүти номбәл парки нихмә әрләууәни рахизтәңца. Парки хүрфәмә баңзаягәй, устур бәләсти бүнмә бадән къелатәй еуебәл сәхе ӕруағытонцә фәрсәй-фәрстәмә. Сәе мәгүрбәннәә кәрәдземән фәдзәдзурттонцә дзәвгарә рәстәй.

- Еци устур тугъди мәхүәдәгә дәр дууә цәфи фәйтән мәе рахес усхъәмә. Изәрәй тугъд ку басабур ӕй, уәд мин сәе нәе радиист Али-Ага Мухаддин-оғлы Джәфаров биннәй бабаста.

- Зудтон ӕй. Пропорщик Джәфаров, азербайджайнаг ләппо, - загъта Домбай. – Раервазтәй?

- Гъо-о. Е дәр уәдта ма капитан Самад Тулекбергенов дәр. Узбек.

- Самади хәңцә ӕрдүхүәрдтә адтан. Ӕ рәүәгәй ин фати нәемүг исистон госпитәли.

- Дэурдта мин ӕй. Куд иннетә, уотә ду дәр мәрдтәбәл нимад ӕрцүтдә 'ма дәбәл хъәбәр берә фәэммәст кодта. Армий штаби сәрмагонд хайи фәдәсмотгутә нәе еуәрдәмә-иннердәмә рафәрс-бафәрс, ракъах-бакъах фәеккодтонцә, Ҷалдәнгәмә си, отряд летчики рәедуди фәдбәл ке баҳаудтәй хъапхани, е байруагәс ӕй, уәди уәнгә. Нурутаккә мәхүәдәгә ами Ташкентти медгъуддәгти дивизий штаби дән. Еу загъдәй, мәнә «штабной уру» ке фәэхонунцә, уәхән. Нәе еу батальон ләууий Ашхабади. Али-Ага Джәфаров ӕй еци батальони фәэскомцәдесон организаций секретарь. Комдив нин ӕй де 'мзәнхон инәлар, Хъантемурати Геуәрги. Фегъустайсә ин ӕ кой?!

- Зонун ӕй. Еу хатт фембәлдан госпитәли.

- Самад ба ци баңзәй? – бадес кодта Домбай.

- Устур бунати ӕй ами Ташкентти. Медгъуддәгти управлений фәдәсмотән хайяди сәргъләүүәги фицлаг хуәдәйиевәг.

- Хумәтәги ӕсгаргүти роти командир н' адтәй. Зенцов ӕ дзиппәй финансән киунугә исиста. Расифинститә кодта. Тъафә истудта 'ма 'й Домбаймә бадаргъ кодта.

- Мәнәе дин Самади адрес, уәдта ӕ телефони номертә – кусти дәр әмә ӕ хәәдзари дәр, - киунугә фәстәмә ӕ дзиппи ниввардта 'ма бафарста:

- Дæхуæдæг ба цæргæ кæми кæнис?
- Іфсаæдон æмдзæрæни.
- Уæхæн дессаг! – е 'усхъитæ базмæлун кодта Алексей Фомич, - уой бæрцæ рæстæг еу горæти ан, кæрæдзебæл ба фиццаг хатт исæмбалдан. Цæуæн нæхемæ. Нæ дæ ниуудзæнæн, цийфæндий рауонæ мин ку кæнай, уæддæр. Нæ фембæлд, куд æмбæлуй, уотæ исбæрæг кæнæн.

- Мæ кьюхтæ хæрдмæ дарун дæлболкъон, - ниххудтæй Домбай.
– Цæун, æндæр мин ци гæнæн ес?

Цуппæрæймаг уæладзуги лифти æрлæууæни бакомкоммæ Зенцов фарсбæл дзæнгæрæги кънопкæ балхъивта. Duар уайтæгкидæр байгон æй 'ма медæмæ баçудæнцæ.

- Ди, базонгæ уо мæ тугъдон æмбали хæццæ, - загъта Алексей Фомич, duар син ци æригон кизгæ байгон кодта, уомæн.

Бакасти борхелæ, цъæхцæстæ, фал зæрдесгæ кизгæбæл цудайдæ инсæй анзæмæ хæстæг. Уæгъдæ халат æма къахкъуæрæн дзабурти æ даргъ дзигкотæ æ усхъитæбæл пурхитæй, уотемæй æ кьюх бадаргъ кодта Домбаймæ.

- Дианæ, - раст цума заргæ никкодта, уæхæн гъæлæси уагæй загъта кизгæ.

Домбайи зæрдæ цидæр æнахур фæкъкъæпп кодта. Дианæ... Дианæ... Дианæ... - æ гъостæбæл уадæй кизги фæлмæн дзурд. Ікъох ин райста 'ма ин æ уæларми тъæпæнбæл æ билтæй бандзавдæй, уæдта æ медбилходгæй загъта:

- Хъæбæр æхцæуæн мин æй, дæу хузæн изæди хайи хæццæ ке базонгæ дæн, е. Мæ ном ба хуннүй Домбай. Уруссагай – Лев.

- Ди, уа, Ди! Цалинмæ маx Левикки хæццæ таурæхътæ кæнæн, уæдмæ нин не стъол хуæздæр хуæрдæ 'ма нæмæ ниуæзтæй цийес, уомæй е 'мидолæ ракæнæ.

- Хуарз, Алешæ. Еци гъуддаг уин мæнбæл, - загъта кизгæ 'ма зелæн кæнууммæ фæйягайдта.

Берæ рæстæг нæма рацудæй, уотемæй фингæ балык, кæсалги сау æдзæзæг, дзалгъаиндзи царвæл фезонæггонд шампиньонтæ, конъяк æма шампайнаг ниуæзтæ, бæгæни, уæдта ма берæ æндæр хуарз фæрзеуæй, куд фæззагъунцæ, уотæ зæнхæмæ æртастæй. Бунæй ма син гъæунгæй устур тургъи тандыр пеци, цалдæр берæуæлладзигон хæдзаремæн ци фæлмæн гъар лаваштæ кæнуунцæ, уонæй дæр исхъæртун кодта.

Изæрмелтæ кæнуун райдæдта устур горæти.

Дианæ къухни 'ма иннæ уæтти цирæгтæ исцæфсун кодта 'ми син загъта:

- Фестетæ. Цæттæ 'й уæ фингæ. Ёз ба мæ киномæ телевизормæ кæсдзæнæн.

- Нæ хæццæ бадунмæ нæ...

- Нæ бадуй Дианæ мах хæццæ, - Домбайи дзурд райста Зенцов, - «Вечный зов»-мæ фækкæсүй.

Дууæ лæги цæлгæнæни сæхебæл дуар баҳгæдтонцæ 'ми фингæбæл исбадтæнцæ.

Алексей Фомич рюмкити конъяк раугъта. Хуцаумæ бақутонцæ Сæ ниуазæнтæ ку раревæд æнцæ, уæд дзæнгæрæги гъæр исцудæй.

Дианæ дуар байгон кодта. Ёрбацæуæнæй къухнимæ аærbайгъустæй лæги дзурд:

- Де 'зæр хуарз, Дианæ.

- Ёгас цо. Медæмæ рахезæ.

- Кæми æнцæ? – бафарста аærbæцæуæг.

- Къухний бадунцæ, - дзуапп ин равардта кизгæ, - цо басæмæ кæсæ.

Домбай, æ сæр бателгæй, загъта:

- Цидæр зонгæ гъæлæси хатт ин ес. Цума ма 'й раздæр кæддæр фæгъустон, уотæ мæмæ кæсүй.

- Кунæг минкъий æнхузон уахъæртæ нæййес а дуйнебæл, - мæнгард идзулд кодта Зенцов.

Къухний дуар аærbайгон æй. Домбай, а дессаг куд нæй, зæгъгæ, æ цæститæбæл ниххуæстæй. Дуари аærbæхезæни лæудтæй Самад милици майори дарæси. Ё цæсгонæй хортæ 'ма мæйтæ æрттивтонцæ.

- Кæми дæ, мæ кавказаг аærdхуард, мæ ервæзунгæнæг, - загъта Самад, - ци изæд, ци идауæг дæ аærbæхаста ардæмæ?

- Зæнхæ, куд нæмæ кæсүй, уотæ устур нæй, - загъта Домбай æ бунатæй истгæй.

Дууæ тугъдон аærdхуарди кæрæдзебæл æнсуваæртау ниттухстæнцæ сæ фурцийнæй.

- Цæмæй æй базудтай, ами дæн, уой ба? – дес кодта Домбай.

Самад æ къохæй Зенцови бæрзæй базмæлунтæ кодта 'ма дзуапп равардта Домбайиæн:

- Мæнæ мæмæ телефонæй аærbæдзурдта минкъий раздæр Алексей Фомич.

Дæлболкъони цæсгонбæл бæрæг адтæй, æ зæрди цийнæ

римәхсгәе ке нәе кәнүй, е, әхцәуәһ ин ке 'й се 'ртей фембәлд 'ма
затъта:

- Е дин, Левик, мә минкъий «сюрприз» адтәй.

- Әнтәсгәе дәр дин хуарз ракодта телефонәй бадзоруммә. Фал
кәд? – рафарста Домбай Зенцови.

- Әрбаңауәни цалдәнгәмә Диани хәецә зонгәе кодтайтәе, гъе
уәдмәе әз ба Самадмә тел ниццавтон иннәе уатәй.

«Диани хәецә... Диани хәецә... Диани хәецә». – азәлдәй
Домбайни гъостәбәл дәлболкъони дзурд.

- Аци зәронд робасән, - Зенцови бәрзәййәй ә къох раевварс
кәнгәй, затъта Самад Домбаййән, - ә фәд уадзун не 'мбәлүй.
Цәстәнгасәй күддәр фәйьеуварс уй, уотә ин ци нәе бантәсүй
зәнхи цъарәбәл, уәхән неци ес.

Әгасәй дәр гъәрәй никхудтәнцә.

Тугъдон әмбәлтәе әмбесәхсәви уәнгәе фәббадтәнцә,
фәммийнасәе кодтонцә. Берә аллихузон таурәхътә
фәдзурттонцә кәрәдземән.

Самад әхе машинәбәл адтәй 'ма рандәй.

Домбайни әнафони хәдзари хецау нәбал рауагъта 'ма уоми
байзадәй.

Иннә күяәрәй уоләфән бәентти бабәй фембалдәнцә. Самад
сәе ә фидәмә фәлпласта. Ташкенттәй еу науәдзәе километри
идарддәр ә фидән адтәй устур хәдзарә, рәзбун, дзәбәх бахчай
зәнхи гәппәл. Адтәй имәе фустәе дәр. Самади зәрәндтәе, куд
не 'мбәлүй, уотә дессаг цийнитә фәккодтонцә сәе бәдоли
әмбәлтәбәл. Исмаилнияз, Самадән ә фидә, әхуәдәг дәр
тугъдон ләг адтәй. Зәронд уорсrehxә ләг ә курәтәй ә
хуәрзенутә әфтаугәе дәр некәд кодта. Цалдәр майдани 'ма
ордени ә реуәй хори рохсмә цәхәртә калдтонцә. Кәд уруссагау
уотә хуарз нәе дзурдта, уәддәр ин хъәбәр әхцәуән адтәй,
әригондәр әфсәддон фәлтәр ә хәецә царди берә
түддәнгүтәбәл дзоргәй арази ке әнцә, е. Е 'уазгутән устур нард
далис равгәрдун кодта. Әртә әмбали цәүгәедони биләбәл
бәләсти сатәги бон-изәрмә фезонгутәй сәхемә хуарз
фәккастәнцә. Исмаилниязи бийнойнаг, Самади мадә Гульнара ба
ма син ниуазунмә хуәздәрән сәе рази уазал айранәй идзаг устур
төсин ниввардта. Әхсәвеуати уоми байзадәнцә. Иннәе бон рәefti
хуцаубони ба фәстәмә Ташкентмә әрбаздахтәнцә.

Уәдәй фәстәмә сәе фембәлдитә фәййарәхдәр әнцә.

Арæхæй-арæхдæр Домбайи æ къах æрбахæссидæ Зенцопп хæдзарæмæ. Диани дууæ-æртæ бони ку нæ фæуунидæ, уæд ибапп æрхун кæнун райдаидæ. Аæхеçæн бæлвурд бунат нæбал ерида. Берæ рæстæг кæд æхе, кæми еу рæуонæй, кæми ба иннæ рæуонаи, расайæ-басайæ фæккодта, уæddæр си фæстагæрдæмæ бæ аæруагæс кæнун райдæдта, Диани уарзæ кæнуй, е. Аæнае дзæбапп къанфетти къопп 'ма дидингту устур бастæй имæ некæд цæуидæ.

Сабур цæугæдони фæлмæн уолæнтæ айнæг дор дæр бафексүйнун кæнунцæ. Бон бони æйиевгæ цудæй 'ма ин кизгæ дæр æ зæрди хуарз, кæдзос æнкъарæнтæ лæдæрун райдæдта.

Алексей Фомич е - командировки, е-штаби суткæгай дежурный ку уидæ, уæд Домбай æхсæвæ Диани хæццæ байзаидæ. Цубур рæстæгмæ дууæ адæймагей зæрдити уарзатонди сугъзæрийн талатæ арф уедæгæтæ рауагътонцæ.

Амондæн царди медæгæ берæ цæлхортæ разиннуй. Туасапп дæр голлаги, æмбесонди куд загъдæуй, уотæ берæ рæстæгимæхæн нæйиес. Алексей Фомич æзиниккон нæбал адтæй. 'нэти æноси дуккаг æмбесмæ раги бахистæй. Арæхæй-арæхдæр сæбæл гурусхæ кæнун райдæдта. Еу кæми адтæй, уоми ба Домбайи æргомæй бафарста:

- Дæ зæрдæмæ цæүй Дианæ? Уарзис æй?

Лæппо æ фур æфсæрмæй ниссурх æй, уотемæй ин дзуапп равардта:

- Алексей Фомич! Дæ кизгæ уотæ рæсуgъд æй, уотæ арф ниххистæй мæ реуи, æма ин еу загъдæй уордигæй истонун мæ бон нæбал æй. Уарзун æй. Ци мин кæнис, е ба дæ барæ. Кæд мæ маргæн кæнис, уæддæр...

Зенцов байдзулдæй 'ма загъта:

- Уарзондзийнадæй æнæуинондзийнадæмæ æдеугурæй еунапп ампъез ес, е ди иронх ма уæд. Цæттæ дæ бийнойнаг ракорунма?

- Кæд мин дæттис дæ кизги, уæд æй тækкæ аци бон дæр корун, - æ цæстæ дæр не 'рникъулдта, уотемæй дзуапп равардта Домбай.

- Аци гъуддагмæ ду куд æнцион цæстæй кæсис, уотæ нæй. Куд дин æй хуæздæр балæдæрун кæнон?! – батухстæй Зенцов. – Цубур загъдæй, Дианæ мæн кизгæ нæй. Неци дин загъта æхуæдæг?

Домбай неци сдзурдта. Аæрмæстдæр «нæгъ», зæгъгæ, æ сорп батилдта. Аæ цæстæнгас æрæнкъард æй. Хуцау æ зонæг, цæбапп айтæнцæ æ гъудитæ еци сахат. Мæтъæл цæсгон мæрдхуз райдæр Зенцови цæститæмæ комкоммæ кастæй, уотемæй æй бафарста

- Ёмбал дæлболкъон, Алексей Фомич, æргом мин æй зæгъай, дæхеçæн æй «уарzon уосæн» дарис Диани?

Зенцов ибæл æ гъæлæсидзаг ниххудтæй.

- Дæ зæрди е æфтуйгæ ба куд æркодта! Уоци кари ма дæмæ кæсун? – е стур гæбæтæл æ къохтæ бадзиуарæ кодта, - мæнæ аци уаргъи хæццæ. Ха...ха...ха...

Домбайи цæститæ фæййирд æнцæ.

- Мадта дин ка æй?

- Ме 'мбали кизгæ. Ё фиди хæццæ Владикавкази æфсæддон училище еумæ каст фæцан. Афгани тугъди фиццаг мæйти фæммард æй. Ё бийнойнаг, куд фæууй, уотæ æндæрмæ æрцудæй. Кизгæмæ е 'рух нæбæл дардта, Дианæ университетмæ ку бацудæй, уæд. Лæг хъæбæр лæгъуз разиндтæй. Ахæстьони æ царди 'мбес ка рапвиста, уæхæн. Мадæ 'ма кизги цубур рæстæгмæ ниуæзтæбæл фæццæфсун кодта. Къохæй æвналун райдæдта Дианæмæ. Еу уæхæн бабадти мадæ, æ кизги сæрбæл дзоргæй, æ ниуæзти зæрдтæй лæги кардæй цалдæр цæфи никкодта. Лæг рамардæй. Уоси нийахæстонцæ. Кизгæ, мæнæ ци хæдзари ан, е æ фиди хæдзарæ æй. Мæнæн мæ бийнонтæ Новосибирски æнцæ, Дианæ вунæгæй байзадæй. Кизги бон æ ниуæзтæ нæбæл иссæй ниуадзун. Е 'мхузæнти хæццæ анаша думун райдæдта. Ёхсæвæ-бонмæ игъæлдзæггæнæн бунæттæ 'ма дискæтекити байзаидæ. Университеттæй цохгонд æрцудæй.

Еу хатт Самади хæццæ æ кабинетти бадтан, уотемæй æй уордæмæ милици наряд æрбаласта. Ёз æй кæд рагæй нæбæл фæууидтон, уæддæр æй рафæсмардтон. Ку имæ бадеголæ кодтонцæ, уæд имæ наркотиктæ разиндтæй. Еугур исæвд фækкæндзæнæй, зæгъгæ, 'ма 'й Самади фæрци испластон еци гъуддагæй, цæмæй æй ма нийахæстайуонцæ.

Уой размæ фатери цардтæн, фал ардæмæ ærbайивтон 'ма имæ нур анз хуæздæр мæ цæстæ дарун. Лæдæрис мæ, нæхуæдтæ фингæбæл ку фæббадæн, уæд æй ниуæзтæмæ хæстæг цæй туххæй нæ фæууадзун, уой? «Кодироват» конд æй. Ниуæзтæй æхе евварс даруй æхуæдæг дæр, фал ци нæ фæууй. Цæмæй нæ рагириз кæнүй сайтан. Ескæмæ гæсгæ ку рахицæ кæнæ æнамонд хуаллагмæ. Гъе, уæхæн хабæртæ, - æ дзуанди фæцæй Зенцов.

Домбай, раст цума арф гъудити æнæбун уæрмæмæ ниххудтæй, уойайа нигъгъос æй. Е 'нкъард цæститæ, дæлболкъони радзурд фæгъосгæй, уайтагъдæр уомæл кæнуимæ фæййагайдтонцæ.

Ләдәртәй ай, еуәрдигәй ае бон уотә әңционәй ке не суодзәнәй Диани ә зәрдәй ратонун. Иннердигәй бабәй, куд дохтур, уота хуарз зудта, ниуәстә әма наркотиктә сәе тоги арф кәмән ниппурх унцә, уонәй хъәбәр ефстагәй уәлдай ә раздәри әнәнен цардмә ке некебал раздәхүй.

Ләги цаләмбүд җәстисугтә ә фәлорс җәсгони ростәбәл сау җәхгүн фәд уадзгәй, әнәэзийнадәй сәхеңән ләсәнвәедта урдугмә ләгарстонцә. Кәмән н' адтәй ә дзамани әвзурст, кара сәнау ай қа барасуг қәнүй, еци зәрдән әх҆зәүәндзийнадә дәттәг уарzonдzийнади содзагә адә?!

Цал әма цал адәймаги, куд царди хуәздәр хәезна зәнхәмә ма 'рхая, ма бацараПтуд уа, зәғъгә, 'й, имонаудәрән сәе уәлнихти фәддариуонцә еци дессаги рохс әнкъарән сәе рамәләти уәнгә?! Ка сәе банимайдзәнәй уони?! Кәмә разиндзәнәй уәхән хъаурә?!

XI

Мәйәмә хәстәг Домбай нәбал адтәй Зенцов әма Дианәмә. Фәскүст әрбаңауидә әемдзәрәнмә 'ма ә хүссәнбәл дәлгоммә бахаудә. Хъурдохән қәнгәй ибәл әнәхүссәгәй фулдәр хәттити әрсәумә уидә. Ләг фудхуз қәнүн райдәедта Тухамәлтәй бартаста әхе е 'мбәлтәй дәр. Нәбал син күмдәтә әрдзәмә раздәрау бабадунмә. Ә зәрдә ә реүи фәрстәбәл әхе әнәтәрегъәдәй сонт хуаст кодта. Әрхун кодта Дианәбәл, әе бон ин феронх қәнүн н' адтәй. Ләгәй ма цар әма әстгутә байзадәй.

Хуәздәр уавәри н' адтәй Дианә әхүәдәг дәр.

- Цифәңәй? Зәнхи скъуди ниххаудтәй әви кәми 'й? Куд нәбал зинний? – бонә цалдәр хатти бафәрсидә Алексей Фомиччи.

Ләг уидта, кизгәе ә җәстити размәе бонәй-бонмә куд тайғә үздәй, уой. Ә зәрдә исхъурмә уидә 'ма әлгъиста әхе ә фур мәстәй. «Ци бәллах мәбәл адтәй, мәе цъухбәл җәмәннәх хуәстән. Җәмән баудтән аци дууей тәрегъәди». Ә бон ку нәбал адтәй, уәд, гъуддаг җәй медәгәе ай, уой Дианән радзурдта.

Кизгә диванмә әхе багәлста 'ма ә бөгъ-бөгъ исцудәй:

- Җәмән, җәмән ин запътай?!

Дәлболкъон ә рази сбадтәй 'ма 'й сабур қәнунбәл архайдта.

- Хатир мин бакәнәе, Ди. Әз ку нәе, уәддәр ин ай ескәд Самад дзоргәе кодтайдә. Берәе дәмә фенгъәлмә кастән, кәд ин

дæхуæдæг рапром уисæ. Берæ гъуддæгтæн берæ рæстæг римæхсæн нæйиес. Домбаймæ уотæ фæккастæй, цума ду мæнæн, лæгтæ «уарзон силгоймаг» ке искæнунцæ, уæхæн дæ, уотæ. Уомæ гæсгæ ба ин æз дæр...

- Цæмæн ин радзурдтай, цæмæн? – æ цæстисугæй æхснадта æхе Дианæ 'ма æ сæри царæй, æ дзигкотæ тонунæрвонг æ къохтæй фæйнердæмæ ивазта.

- Кæунæй неци пайда ес, Ди... Аæцæгæй дæ кæд уарзуй, уæд æрбацæудзæнæй, - зæрдитæ ин æвардта Алексей Фомич, - æхе кизгай ин æ къох æ фæлмæн сугъзæрийнæхуз дзигкотæбæл сабургай æрдаудæ.

Ку басабур æй æ кæунæй, уæд зæрдитæ ивардта æхеçæн Дианæ дæр, ести уодзæнæй, зæгъгæ. «Бон цæуй æма фарнæ хæссу! Аæрбацæудзæнæй!»

Нæ зиндтæй уæддæр Домбай. Кизгæ 'й æхуæдæг исфæндæ кодта бабæрæг кæнун. Сосæггити Зенцови финсæн киунугæй райста Домбайии адрес. Бахизта рæстæг. Еу бон дæлболкъон æ кустi фæдбæл Ашкабадмæ командировки рандæй цалдæр боней æмгъудæй. Дианæ берæ фенгъæлмæ кастæй Домбаймæ 'ма ку нæ разиндтæй, уæд æхе рапæвдзæ кодта тагъд-тагъдæй 'ма æфсæддон æмдзæрæни исмæдæг æй.

Е 'рбацуд, кæд æй хезгæ нæ кодта, уæддæр, æхцæуæн адтæй Домбайæн. Аæ хъури æй никкодта 'ма загъта:

- Цума дæ еу анз нæма фæууидтон, уотæ мæмæ кæсүй.
- Мæнмæ дæр, - æ цæститæ зæнхæмæ æруагъта Дианæ, - Алексей Фомичи дзубандий фæсте мæ, æввæдзи, нæбал уарзис раздæрау?

- Цæмæн æй уотæ лух кæнис усхъæй?
- Уотæ фæууй. Ка хатир кæнуй кизгæн æ рæдууд?
- Е уотæ нæй! Аæнхæст уотæ. Уарзун дæ, æрмæстдæр мæ еу минкъий рæстæг гъæуий. Берæ цидæртæ сæ бунæттæмæ кæнгæ æнцæ. Мæ сæри хъанз ба аллихузон бугъæй идзаг æй. Бабухсæ еу минкъий.

- Мадта мæ уарзис раздæрау?
- Аæндæр некуд, - загъта Домбай. Кизги æ бунатæй æ къохти исиста 'ма ин раба кодта, - Дианæ, цæмæй дæ фæххинцон, уæхæнæй мæмæ неци ес. Дæхуæдæг æй зонис, æнæуосгин лæг куд фæууй, уой. Ардæмæ хæстæг еу минкъий дзæбæх ресторон ес, 'ма 'й, гъæйдæ, бабæрæг кæнæн. Тагъд талингæ кæнун райдайдзæнæй.

Изәрхуар ести искәнән уәдта музыкәмә дәр байгъосан Фәндүй дә?

- Фәндүй мә. Цәуән! – ниррохс ай Диани цәсгон. – Алексей Фомич Ашхабадмә рандәй 'ма бабәй нәе бон ай аци ахсәвәе еумар парветун.

- Е ба нигки хуәздәр, - ай цәстәе ймә фәнникулдта Домбай.

Æмдзәрәнәй син фәстургытә, бәләсти астәути аәрраесты бахезгәй, адтәй фондз минуттей къахи цуд. Ресторанмә медәм бацәугәй, Домбай ай зонгә барменән салам равардта. Диани хәецәе евварсдаәр стъолтәй евебәл хебәраги аәрбунаеттон аенч. Уайтагъдәр официант сәе сәрги аәрбаләудтәй аед меню. Ци хәссун кодтонцә сәхең хуәруйнәйтәй, уони сәмәе цубур рәстәгмә фәэзиннүн кодта аллихузон рәсүгъд тәбәегъти.

- Карзәр ниуәзтәй уәе неци гъәүй? – еу хатт дәр ма спафарста официант.

- Неци. Айдагъдәр минералон дон аәма фәйнәе уазал «эскимой» - дзуапп ин равардта Домбай.

Музыканттәе зали бадәг адәми әңкъард кәнүн еу сикъунд дар нәе уагътонцә. Уоләффәг фәсевәд кафунәй сәхебәл на аурстонцә. «Нанай цәестисугәй» си ка байгъәлдзәг ай, еци кәстәртәе ба музыки уагмәе гәсгәе сәе къохтәе 'ма къәхтәе еци-уәемтилд кодтонцә.

Кафгутәй еу инсәйәнзәуд даргъ сәригъунгин ләппо сәе разм бацуәзтәй. Æ сәрәй син нилләг ракувта 'ма ходәзмоләгәнгән загъта:

- Мәе ном хуннүй Талгат. Æмбәлуй аци рәсүгъди хәецәура кафуң?

Диани цәсгонбәл бәрәг адтәй, нихмәе ке нәй, е. Домбай, неци исдзоргәй, кәд ай фәндәгәе нәе кодта, уәддәр аәр аразий тилд бакодта.

Биццеу аәма Дианәе дууәе кафти ракодтонцә. Æртиkkаг кафти фәсте, Талгат Диани къох нәе уәгъдәгәнгәй ай, ци дуул аәмбалей хәецәе адтәй, уони размәе баҳудта. Кизги сәе хәецәу бадун кодта, фал ин Дианәе нәе арази кодта. Уәдмәе биццеу стъолай ниуәзтәй идзаг фужер исиста ае еу къохәй, иннемәй ба кизги бәрзәйбәл фәххүәстәй, уотемәй ин ай туххәйти ае хъури руаягъта.

Домбай сәмәе кастәй, фал ци 'рцудәй, уой нәе баләдәрдта и, цалинмә ае гъостәбәл Зенцови дзубанди - «Кодироват конд аи

кодироват конд æй», - ниййазæлдæй, уæдмæ. Æ бунатæй фæггæпп ласта. Бацудæй Дианæмæ 'ма 'й фæстæмæ сæхе фингæмæ æрбакодта.

- Зонгæ 'й ку кодтон, ниуæтæ дин ке нæ бæззуй, уой, уæд дæ ардæмæ ци фудæн æрбахудтон! - æхемæ мæстгун кодта Домбай.

Диани цæсгон басурх æй. Фегъæлдæгдæр æй.

- Ци мин уодзæнæй еци коњьяккæ сæдæ граммемæй, уæд мæ Алеши хæццæ кæдмæ гъæуай кæнуунмæ гъаветæ? - æ кьох уæлдæфи рауигъта кизгæ, - раздæр авгидзагæй фулдæр баниуазинæ 'ма си ку некæд рамардтæн.

Талгат бабæй нæуæгæй сæ размæ ку бацудæй, уæд Диани Домбайни аразий дзурд нæбал баѓудæй. Æ бунатæй фестадæй. Цума рагæй зонгæ адтæнцæ, уотæ биццеуи цонгбæл æрхуæстæй, уотемæй кафгути астæу исмæдæг æнцæ. Музыкæ ку æрсабур æй, уæд æхе къахæй биццеути стъолмæ бацудæй 'ма сæ хæццæ исбадтæй фингæбæл. Биццеутæй ин сæ еу ниуазæн равардта 'ма 'й Дианæ еу хупп искодта. Уой фæсте дуккаг дæр, æртиккаг дæр баниуазта. Кизгæ фæкъкæртт æй. Домбай официантæн е 'хца равардта. Бацудæй биццеути размæ 'ма Диани къохбæл рахуæстæй.

- Цæуæн нæхемæ, ами нин нецибал кустаг ес.

- Ескумæ цæун æз ардигæй! - æ кьох ин ратъæпп кодта Дианæ.

- Æз сувæллон нæбал дæн.

- Не 'гъосис? - лæппотæй сæ еу фестадæй æ бунатæй 'ма æ цæститæ Домбаймæ ниссагъта. - Кизгæ некумæ цæуий ардигæй. Рандæ уо!

- Дæу бафæрсун ма феронх кодтон, - загъта Домбай 'ма бабæй Диани цонгбæл раҳуæстæй. - Цæуæн!

- Некумæ цæун! Уадзæ мæ ани хæццæ!

- Дзурд нæ лæдæрис? Уадзæ 'й ами, - загъта Талгат.

- Райуадзæтæ, ци си кæнæн?! - æ кьохтæ истилдта биццеутæн се ставддæр. - Æнæ уомæй дæр нин хъæбæр хуарз æй! Циуавæр узбеккæтæ айтæ сумах?

Домбай Диани æ фæсте хæр-хæрæй фендæ билæ кодта ресторонæй.

Талгат е 'мбали хæццæ сæ фæсте рацудæнцæ. Бæлæсти буни адæми цæстæй фæсвæд рауæни сæ бауорæдтонцæ:

- Кизги уадзæ, дæхуæдæг ба ардигæй æндадзгæ кæнæ! - Талгат æ тумбул къохæй бавзиста Домбаймæ. - Кенæ ба дин дæ фæрскъитæ еугай-дугайæй банимайдзæнæн.

Домбай кәд Талгатән ә усхъи уәнгәе дәр нә кодта асәй, уәddәр Диани фәүуагъта 'ма биццеубәл әхе ниццаута. І 'фәкъуатәй әй райахәста 'ма 'й ә сәрәй е 'сәеппи ницәвумнаң күддәр гъавта, уотә ин дуккаг биццеу ә къахәй е 'тәри бун фәрсәрдигәй әнәнгъәлти барәуигъта. Ёвеппайди исристи әхсилкъәй Домбай е 'тәрмә ә къохтәй фәлләбурдта. Уоләфі ин нәбал рафагә 'й 'ма дзоддзәги әрбадтәй ә медбунати. Биццеутә ибәл сәе къехтә 'ма къохтәй никкалдәнцә. Кәрдәгбәл ку рахъан әй, ә тоги пурхәнтә калгәй, уәд Талгат е 'мбалән загъта:

- Фагә ин әй. Исони уәнгәе дәр нәбал әрәскөтдзәнәй, - Диани къохбәл әрхуәстәй, - цәуән фәстәмә ресторанмә. Фәйнәе кафти бабәй ракәнән. Кизгәә әнәе фәстәмә фәккәсгәй сәе хәцә фәннәхстәр әй.

Домбай цубур рәстәгмәе әхемәе әрцудәй. Туххәй-фудти раистадәй. Ё тогәрхәнтә 'ма саудзәфти рист нецәмәе даргәй, әрмәстдәр тухстәй, Алексей Фомич әй ку бафәрса, «кизгә ци фәәзәй», уәд ин ци әфсонә исказдәнәй, уобәл. Ай-уой нәбал фәккодта. Бацуәдәй әмдзәрәнмәе 'ма ә чемоданәй, тугъди рәстәги ци дамбаца бафәсвәд кодта, уой исиста 'ма си идзаг абоймәе байвардта, уотемәй фәстәмәе ресторани исмәдәг әй.

«Ами сәе нә марун, - әхециән загъта Домбай, - фал ма мәе мадә, мәе фидистән мәе фәсте ку рацәуонцә, уәд исон бони рохс нәбал фәүүиндзәнәнцә!»

Биццеути аеставддәр, ә сәр фингәбәл әруадзгәй, әнәмәтәй хур-хур кодта фәсниуәзтә. Иннәе дууә, кизги къохтәе стъоли сәрти фәйнердәмәе райвазә-байвазәгәнгәй, ходәгәй мардәнцә.

Домбайи сәе сәргыи ку раудтонцә, уәд къехәй райзадәнцә. Ёнәдзоргәй кәрәдзәмәе бакастәнцә. Домбай Диани ә къехтәбәл әрләүүн кодта. Ёрдағрасуу кизгәә ибәл размәе әрбакиудтәй 'ма ниббогъ-богъ кодта:

- Нәе цәун, зәгъыгәе, дин цал хатти загътон. Ёнәгъәнәе мәйәе мәмәе ку нәе разинтәе, уәд мин нур ба ци кәнунмәе гъавис?

Домбай неци сдзурдта. Кизги ә дәллагиси фәккодта 'ма фендәбила 'й ресторанәй.

Биццеутә дәр бабәй сәе фәсте раудәнцә.

- Рамәе уадзәе, рамәе уадзәе! - цъәхахст кодта Дианәе.

Талгат сәе басурдта фәстити. Ку сәе байяфта, уәд әе бон

куддәриддәр адтәй, уотә Домбайи фәсхъос ниммухъ кодта ә түмбул къохәй. Ләг әма кизгә фәрсмә рапаудтәнцә. Талгат Диани ә гъәбеси систа зәнхәй, е 'мбал ба ә циргъ туфлий биринкъәй әнәхатирәй Домбайи җәсгом әма фәрстә, агъуйгә цума исходта, уой хуаст кодта.

Домбай ә дәндәгутәй Җалдәр ә къохмә әрту кодта ә гъәләсәй. Ә җәститә ибәл тартә кодтонцә, уотемәй е 'нгасәй агурдта кизги.

- Дианә! Кәми дә?!

- Бәлласәбәл әй ә галәстуккәй бабәттәтә, - ә гъостәбәл уадәй Диани гъәләс, - кәд уи ескәмә Җәүй, уәд ибәл донихулуй дәр никкәнетә, е ба мә ниууадза.

- Дианә, кәми дә?!

- Мабал гъәр кәнәе, - Талгат ә армитъәпәнәй фехгәдта Домбайи гъәләс 'ма 'й е 'мбали хәңцә дууемәй, ә къохтә фәстәмә, уотемәй гәләстуккәй бәлласәмә бабастонцә.

- Ә фудәнән уи ке фәндүй, е ами мә хәңцә нийхүссәд. Уадзә, е ба нә уина, - загъта Дианә 'ма фәстәмә ракеугәй, Талгати буни әхе раугъта кәрдәгбәл.

Домбай ә җәстәнгас фәрсәрдәмә разилдта.

Сәрдиғон мәйрохс берәүүәлладзугон хәдзәртти цирәгъти мингай рохсей хәңцә исхәләмүлә уогәй, бәләсти астәүти әхсәви сауәндарг, уалдзигон гъар хор мет куд ратайун кәнүй, уоййай ниттайун кодта. Әхсәвәе bonaу ниррохс әй.

Талгат бацуудәй Домбаймә. Ә къохти баст ин исуәгъдә кодта. Ә галәстукк ин ә усхъәбәл әрәвардта 'ма ин загъта:

- Нәбал нә гъәүй, дәхе уотә кәбәл марис, еци кизгә. Далә ма ме 'мбал ә гъуддаг ку бакаена, уәд дәхе уодзәнәй 'ма тухсгә маңаңбәл кәнәе әллүндәр. Ха...ха...ха... - әхе разилдта 'ма ресторон әрдәмә фәннәхстәр әй. Еу әртә ампъези куддәр раңудәй, уотә райгъуста ә фәстейәй Домбайи дзурд:

- Әгәр тагъд нә кәнис, күйи фурт!

Талгат әхе әваст фәэззилдта. Фәстагдәр ци фәууидта ә ҹарди, е адтәй – дамбаца Домбайи къохти. Әмир гәрахи хәңцә ләппо дәлгоммә рапаудтәй.

Дүккаг биццеу фестъәлфтәй дамбацай гәрахәй. Кизги фәууагъта 'ма фәргәпп кодта. Домбай ин дамбаца ә тәнүуадоләбәл байвардта.

- Де 'мбали размә Җәүгәе!

- Ма кæнæ! Ма кæнæ! – ницъцъес-цъес кодта Дианæ.

Домбайбæл ма ци дæндæгутæ байзадæй, уони къæс-къæс иссудæй. Кизги æ къахæй евварсмæ расхуста, 'ма биццеуи размæ фенсунста. Биццеу е 'мбали мардæй ку раудта, уæд æ ниуæзтæв æрбайсавдæй 'ма æ уæрагисæртæбæл æрхаудтæй.

- Фæррæдудтæн! Бамин хатир кæнæ!

- Мæ бон нæй, - æ сæр «нæгъ», зæгъгæ, бателгæй, туххæй-фудти загъта Домбай 'ма дамбацай мæнгвæдæг æрбалхъивта. Биццеу, раст цума ин цæвæгæй æ къæхтæ еске фæххauн кодта, уоййay æ медбунати куресау æрхаудтæй.

- Цæмæн сæ рамардтæй уæхæн дзæбæх биццеути, цæмæн? – ниддæлалай кодта Дианæ.

- «Кодироват конд æй. Кодироват конд æй», - уадæнцæ Домбайи п'остæбæл Зенцови дзурдтæ.

- Цæмæн сæ рамардтай, цæмæн? – нæ сабур кодта Дианæ. – Ме 'нæуинон фæууотæ ду дæр, Аleshæ дæр, Самад дæр. Сумах сирдтæ айтæ, сирдтæ, æгасæй дæр мæ зæрбатукки хузæн кълетки дарунмæ гъаветæ сумах. Нæ уин рауайдзæнæй!

Дианæ æ къохæй бавзиста Домбаймæ 'ма цодтæ-модтæ кæнгæй, ресторан æрдæмæ евкъах-дукъахæй фæннæхстæр æй.

«Е уæууæй, æз ба амæ мæхеçæн бийнойнаг исунмæ æнгъæл кастæн», - æ сæр дамбацай хæтæлæй баууста Домбай 'ма ин æ фæсте фæгъгъæр кодта:

- Дианæ, фæстæмæ раздæхæ!

- Нæбал æздæхун, - æ къох ибæл ракъуæрдта кизгæ.

- Раздæхæ фæстæмæ 'ма цæуæн нæхемæ!

- Нæ цæун! Мæ авги æмбес ма æнæниуæзт æй.

Домбайи маст рафунх æй. Æхуæдæг дæр æй нæ балæдæрдтæй, æ къох куд исхъел æй, уой. Цæстæ дамбацай кæсæнæй Диани гурæ райахæста, æнгулдзæ ба – мæнгвæдæг, цал фати ма си байзадæй, уал æлхъивди ракодта. Кизгæ æ цудбæл фæккиудтæй. Хæстæгдæр имæ ци бæласæ адтæй, уой æ къохтæй райахæста. Æхе ибæл ниттухта, уæдта æ бунмæ сабургай æхе æруагъта 'ма кæрдæгбæл исбадтæй. Æнæ уæлдай хъипп-сунæй æ уод исиста.

Домбайи бабæй ами дæр байяфта æссон кизги æлгъистæ. Дамбаца æ дзиппи ниввардта. Ресторанмæ бацудæй. Биццеути æставд æмбал ма финги уæлгъос фуригъолау рæхстæй. Бари ци телефон лæудтæй, уомæй Самадмæ бадзурдта, фæззиннæ

хъæбæр тагъд, зæгъгæ.

Самадбæл берæ нæ рацудæй. Домбай ин цубуртæй радзурдта, ци æрцудæй, уой.

- Уайтæгки дæр æй зудтон, еци кизгæн раст надбæл æрлæууæн ке нæбал адтæй, уой, - загъта Самад, - фал Алексей Фомич ниллæудтæй. Ахæстъонæй æй фæййервæзун кодта.

- Ци çæсгонæй ма бакæсдзæнæн Алексей Фомичмæ? – æхе хуардта Домбай.

- Ци 'рçудæй, уомæн фæстæмæ æздахæн нæбал ес. Игъосæ мæмæ лæмбунæг. Дамбаца дæу н' адтæй. Диани хæццæ ардæмæ ке æрбацудтæ, уой еске фæууидта?

- Бармен æма официант.

- Ниуазгæ неци бакодтай?

- Неци.

- Хуарз. Игъосæ 'ма нигъгууди кæнæ. Диани хæццæ уæхемæ цудайтæ 'ма уæ биццеутæ бауорæдтонцæ ниуæзтгунæй. Дамбаца уæмæ ниддардтонцæ. Івзистонцæ уæмæ марунæй. Кизгæн батухæ кодтонцæ дууемæй дæр. Уой экспертизæ исбæрæг кæндзæнæй. Кизгæ күддæр фæууæгъдæ æй, уотæ ралигъдæй милицæ ардаунмæ. Ахæссунæй фæттæрсгæй æй биццеутæй сæ еу фехста. Ду ибæл еци рæстæги дæхе ниццавтай. Дамбаца күддæр-муддæрти дæ кьюти бафтудæй 'ма сæ, дæ фур азарæй, дæхебæл нæбал уогæй, рамардтай. Дæхеçæн фæттарстæ рамарунæй, уой туххæй æма раздæр бавзистонцæ дæумæ фехсунæй. Бамæ лæдæрдтæ?

- Балæдæрдтæн, - дзуапп равардта Домбай.

Самад опергруппæ 'ма «тагъд медицинон æнхуси» машинæмæ бадзурдта. Протоколтæ финст ку æрцудæнцæ, уæд зиæнтти - мæрддонæмæ, Домбайий ба – сæйгæдонæмæ фæлластонцæ.

Официант æма бармен æвдесæнæй ист æрцудæнцæ. Биццеутæн се 'ртиккаг æмбал милицæмæ ласт æрцудæй. Уоми, æхеçæн нийихæссунæй фæттæрсгæй, е 'мбæлтти нихмæ æвдесæн æрлæудтæй. Бавдиста, Талгат дамбаца ке дардта, уой мæхе çæститæй фæууидтон, зæгъгæ.

Сæумæ раги Самад сæйгæдонæмæ бацудæй. Дохтур ин фегъосун кодта, зæгъгæ, Домбаййæй æртæ дæндаги рахаудтæй, дууæ фæрскуу басастæй, уæдта æ фарсбæл æвзаги тогдадзинттæй цалдæр ратудта. Бауæрбæл берæ саудзæф цъæррæмухститæ 'ма тогæрхæнтæ. Уонæбæл æвдесæндар гæгъæди райста дохтурæй 'ма реанимаций пъалатæмæ бацудæй Домбайий размæ 'ма ин

«сæумæ хуарз» загъта.

Е дæр имæ æнæбари каст исходта бинтитæ 'ма капельници бунæй.

- Дæ гъуддаг бустон хуæрзтæй нæй, - æ сæр батилдта Самад, æ гæгъæditæмæ гæсгæ, мæрдтæй сæ еу разиндтæй обком партии устур бунати ка æй, уæхæн хецауи хуæрифурт. Куддæр базононци ци 'рçудæй, уой, уæд алкедæр æма алцидæр баархайдзæнæнци, балхæнунбæл. Судяй дæр, авдокатти дæр 'ма дæ æгас нæбии ниууадзæнæнæнцæ. Уомæ гæсгæ бал дин абонæй фæстæмæ до пъалатæ дууæ милиционери гъæуай кæндзæнæнцæ æнæсцохай, цалдæнгæмæ дæ госпитæлмæ райевун кæнон, гæгъæditæ ба æфсæддон прокуратурæмæ радтон, уæди уæнгæ. Уота зæрдæдаргæдæр æй адæймаг.

Къуæрей бонмæ Домбай госпитæлмæ æйийивд æрçудай сæйгæдонæй. Уоми дæр ма еу дууæ мæйей бæрçæ хъан фæцаи, фæззæгæн æ дуккаг æмбеси уæнгæ.

Ку æрдзæбæх æй, уæд æй Туркестани æфсæддон трибуналы суд, цидæриддæр статьятæбæл зулунгонд цудæй, уонæй исраст кодта. Е 'нæнездзийнадæ ке фæссахъат æй, уой туххæй ба ин æфсади рæнгъитæй рацох кæнуну тæрхон хаст æрçудæй.

Самад æ размæ бацудæй 'ма ин, æ къох райсгæй, æ гъоси сабургай бадзурдта:

- Мæ бон дин ци адтæй æнхуси хайяæй, уоми мæхе некæми раластон еуварсмæ.

- Зонун æй, ме 'рдхуард. Дæ салам берæ уæд! Дæ хуарздзийнадæ дин некæд уодзæнæн иронх, - загъта Домбай 'ма æй рафарста, Алексей Фомич ба куд нæ разиндтæй. Æвæдзи æй службæй нæраевдалдæй аци бон?

- Алексей Фомич пенсимæ рацудæй 'ма Новосибирскмæ бийнontи размæ рандæй, - загъта ин Самад, фал мин мæ сосам косгутæ куд фегъосун кодтонцæ, уотемæй дин, цума, дæ фæдбаи маргутæ зелæн кæнун райдæдтонцæ. Куд тагъддæр, уотæ дин Ташкенттæй естирдæмæ дæхе еуварсгæнгæ 'й.

- Цæун тæккæ аци бон дæр, - исарази æй Домбай, - æрмæстдæ ма мæ еци фидбилизи ресторани размæ фæлласæ.

- Цæуæн, - загъта ин Самад 'ма 'й æ машини тæккæ ресторани размæ æрбаласта.

Домбай, фæстаг хатт ма Диани кæми фæууидта, æ къох имæ кæми исиста, 'ма 'й кæми рамардта, уоми бæласи рæбун æнкъард.

дзæвгарæ рæстæг æдзинæг зæнхæмæ фæккастæй.
Æнæфезмæлгæй ин уодæгас циртдзæвæни лæуд кодта.
Æрмæстдæр ма æ гъостæбæл рауайдæ Зенцови дзурд:

- Кодироват конд æй. Кодироват конд æй!»

Ранæхстæр унмæ æхе разелгæй, æ размæ æнæсифæ фæззигон
бæгънæг къотæри къалеутæй еубæл, цума сæ барæй еске
æрауигъта, уотæ фæлмæн уадæмæ сабургай елхъина кодтонцæ,
биццеутæ ин æ хъурæй ци дууæ дуай ратудтонцæ, етæ. Домбай сæ
арæхсгай æ къохæй æрбаиста 'ма сæ æ къуртки медæгкаг дзиппи
нившардта. «Хатир мин бакæнæ, Дианæ. Бæргæ дæ нæ гъавтон
марунмæ, фал уотæ раудæй», - загъта æхецæн Домбай æма
фæстæмæ е 'мбали размæ æрбаздахтæй.

- Дзорæ, Самад, аэропортмæ! Куд не 'мбæлуй, гъеууотæ
бафæлладтæн. Цæугæ кæнун нæхемæ, Кавказмæ. Мæ райгурæн
хуæнхтæ, мæ райгурæн зæнхæ мæмæ æнгъæлмæ кæсунцæ
Иристони, Диоргоми, Кæурæггини. Ке кой дин кодтон Афганистани,
еци æссон кизги æлгъистæн дæр æ кæрон æрцудæй. Лæдæрун æй
мæ зæрдæй...

Цæппорсей мæйæ, 2008 анз,
Сурх-Дигори гъæу

БОЛЛОТИ Лазэр

ЦÆМÆДЕСТАË

Цибæл æнцæ нæ мугкæгтæ,
Фæффæрсунцæ цæмæдес, -
Дзорæн зæрдæй нæ гъуддæгтæ,
Римæхстаг си неци ес.

Нæ хабар уотæ 'й дуйнемæ,
Тухсæн хе тог, æстæгбæл, -
Уæд кæнæн мах кæрæдземæ
Бонæй-бонмæ хæстæгдæр.

Цæй, уотемæй «хуæрзæбонæ»,
Берæ ибæл нæ дзорæн.
Еумæйаг нин ке 'й хæдонæ, -
Æхцæуæн æй е хорæн.

КАТАЙ

Ци фæууодзæй мæ хæдзарæ, -
Мæ зæрдæ йбæл ресуй.
Ци ракæндзæнæй мæ мадæ? -
Æ бон дæр ку неци 'й!

Мæ бийнонтæ, нур, мæ кизгæ,
Мæ бон уин ку неци 'й.
Зæрдæ уобæл, хъурмæ кæнгæ,
Æнкъардæй ку' ресуй.

Ма тухсетæ, о мæ хортæ,
Æрцæудзæй цийни бон, -
Раеварс кæндзийан цæлхдортæ,
Цæрдзинан нæ фæндон...

***

Фæуүй еу налат нæлгоймаг
Арæст æма æгуст.
Уой ку фæуүинүй силгоймаг,
Уæд цурд раеруй куст.

Уайтагъд саразүй æ фæндаг, -
Кæсæймæ, - рапæвдзæ 'й!
Уомæ фенгаст уй силгоймаг, -
Бамонуй æ цæстæй.

Еу дон инней хæццæ сеу уй,
Дзорунцæ зир-зирæй.
Уосгор фур цийнæй æрсемуй,
Байдзаг уй «хатиртæй».

Бонæн е 'ндаærгъци фæдздоруий,
«Мæсгутæ» фæддасуй,
Уæдта æ ругтæ æрсæрфуй,
И кизги фæууадзуй.

Фæуүй еу налат нæлгоймаг
Арæст, гьефал æгуст.
Уомæ ма 'йъосæ, силгоймаг,
Исдзорæ имæ зуст.

НИУАЗАГÆ

Нæ ниуудзæй æ ниуæстæ,
Нæ ниуудзæй æ хæтун,
Уæд ме 'вдесæн нæ гъæубæстæ,
Æ зæрдихатт уин зæгъун.

Нæ имæ ес косунфæндæ,
Е нæ уарзуй итинг цард.
Баниуазгæй, сун-сун кæнгæ,
Ку фækкæнүй гъæла зард.

Æ бийнонтæ ку исцæгъдуй
Хилæгæнгæй изæрæй.
Сæумæй фестгæй ку фæззæгъуй, -
Мæ сæр тонуй уæ гъæрæй.

Е нæ зонуй дзæбæх цæрун
Лимæнæй 'ма сабурæй.
Ниммæуагтæ, нæ, дан, хуæрун,
Карз нивзедуй дзабурæй.

Нæй æ равгæ еци лæгæн
Карз ниуæзтæ ниууадзун.
Цæй, зæгъæн ин, æвæцæгæн, -
Берæ 'й, æлгъист – ниуазун.

Еци гъуддаг некæд кæнуй
Лæги царди хуæрзфæндаг.
Æ цардиуаг нийийхæлуй,
Æ гъуддаг дæр – фæсмойнаг!

МАË СИНХÆН

Рагæй уæ нæ уинун, -
Мæ зæрдæбæл лæууетæ.
Æрхун уæбæл кæнуун, -
Дзæбæхæй мин цæретæ.

Зин уавæри уогæй,
Имисун уæ, куд хуæрти.
Хæлар царди догæ
Æрæфтуйуй мæ зæрди.

Нивæ-амонд – уæ хай,
Сабур цардбæл косетæ.
Мæнæй дæр, цид, хатгай,
Хуарз хабар игъосетæ.

ЕУНÆГИ МÆЛÆТ

Æркæсетæ ин æ цардмæ,
Æркæсетæ лæмбунæг.
Æрцæуетæ ин æ мардмæ, -
Ку рамардæй уæ еунæг.

Никкæнетæ йбæл гъарæнгæ
Зæрдибунæй, мæгурæг!
Искæнетæ йбæл кадæнгæ,
Нæ фæсевæд, лæмбунæг.

Зæгъетæ ин æ цæунбæл
Уæ зæгъуйнаг æргомæй,
Нæ ауæрдгæй уæ кæунбæл, -
Уæ еунугæн фудбон æй.

Дзордзæнæй уин æ гъуддæгтæ
Хъазар мадæ æнкъардæй.
Фæлледзæнцæ йæ æзнæгтæ,
Куйти хузæн, æ мардæй.

***

Дæ конд, дæ уиндæ
Нæ 'нцæ «мæллæг»,
Æрмæст дæ миутæ
Мæнæн – гъулæг.

Царди фæлтæртæ
Цæуис размæ,
Æрмæст гъуддæгтæ
Кæнис фæрсмæ.

Æрцо дæ кеми,
Дæ миутæ – гæлст!
Дзæбæх нæ семи,
Кæнæ пæррæст!

Ка дæ, кæми дæ?
Дæ ном ба – лæг!
Æма дæ миутæ
Мæнæн – гъулæг!..

УАЙДЗÆФ

Ма 'рцо ду мæ мардмæ,
Ме 'мбал ду нæ дæ.
Зудтон дин идардмæ
Дæ мæнгард зæрдæ.

Разиндтæ цъаммартæй,
Разиндтæ «лæгмар»,
Сугътай нæ цъæх арти,
Кодтай нæ «бундар».

Бадисæ фингæбæл,
Бадисæ хийнæй,
Ковисæ «нивтæбæл»
«Гъуддæгти» цийнæй.

Ма 'рцо нур мæ мардмæ,
Ду ме 'мбал нæ дæ.
Бæлгæй мин мæ цардмæ,
Æлгъистаг фæддæ...

ЦАРДИ ФÆЗЗЕЛÆНТИ

Дуйне ци дессаг æй
Адæми фæрци, -
Лæборæ «дæндагæй»
Дæ царди дæргьци.

Уæд, дан, фур æнционæй
Цæудзæй дæ гъуддаг.
Æма фур æндонæй
Лæудзæй дæ дæндаг.

Науæд фæззин уодзæй
Дæуæн æгæрон,
Уайтагъд æрбалæудзæй
Цардæн æ кæрон.

Лæгъуз некæд кæнгæй,
Мæ уод кæдзос æй,
Уой мин, æнæмæнгæй,
Кæстæр игъосдзæй.

Уæддæр царди нивæй
Хайгин нæ адтæн
Цума, фæури сифæ, -
Дорбæл рабадтæн.

Нур дæр нæма зонун,
Ци æй, ци, мæ фуд.
Хуцау, дæуæй корун, -
Æркæсæ бæлвурд.

***

Ци кæнон, æна, ци кæнон?
Мæ царди бонтæн ци зæгъон!
Ци кæнон, æна, ци кæнон?
Æгадæ цардæй куд цæрон?!

Мæ цард ку 'рветун æдзæнхæй,
Фур æнкъард ку фæууй мæ каst!..
Мæ Хуцау æма мæ Зæнхæй
Корун, - равзарæнтæ мæ раст.

НИММÆУАГЪТАË

Багъæрати Созурæн

Ниммæуагътæ мæхе барæ,
Уæ кой дæр уин нæ кæнун.
Фækкæнгæй æз гъезæмарæ, -
«Лæгъуз» дæр уи нæ зæгъун.

Баун зудтон уæ зæрдихатт, -
Дессаг мæмæ нæ кæсуй.
Алке дæр уи æ зæрдæй – бадт
Мæнмæ гæсгæ нæ гæлдзуй.

Æз, баҳаугæй зин уавæри,
Саудари бон æрвистон,
Сумахæн ба уæ къæсæри
Уæ цийни зар игъустон.

Цæй, цæретæ уæхе фæндон,
Мæ бон уин ци 'й тухстхузæй.
Мæгури зар куд нæ кæнон?! –
Мæ цардиуаг лæгъуз æй...

***

Нæ гъавтон мæ цардбæл финсун,
Не 'гъустæй мæ зæрди кæун,
Фал нур ба мæ незæй дунсун,
Æносмæ мæ цардæй цæун.

Нæ зудтон мæ царди цæрун,
Не 'гъустæй зæлланг мæ гъæлæс,
Нур уин æй æргомæй зæгъун,
Нæ кодтон мæ надбæл дзæгъæс.

Æрветгæй мæ бонтæ дзæгъæл,
Мæ фесбæл кустон æнæвгъау,
Не 'ссирдтон цардæн æ дæгъæл,
Нæ фæддæн амондгун лæгау.

Загътон уин карнæбæл æргом,
Еу минкъий - мæ бонти зæйтæй.
Цæй, уотæ сумах ба æнгом,
Косетæ уæ цардбæл зæрдæй...

О, ТÆХОДУЙ...

Тæходуй 'ма ку фестинæ
Сay халонау базургин.
Уæд уæ рази балæуүинæ,
О, ме 'мгæрттæ, æз æд зин.

Æркæнинæ мæ хабæрттæ
Зæрдибунæй, æнкъардæй,
Уомæн, æма мæ фадуæттæ
Хеçæн æнцæ мæ цардæй.

Тæходуй, 'ма ку фестинæ
Сæрддон çьеуау игъæлдзæг,
Уæд уæ сæрмæ æрзелинæ,
Низзаринæ а-уалдзæг.

Уæ цардбæл уæ бафæрсинæ,
Куд ме 'мбæлттæ, нæуæгæй.
Мæ цардмæ ба æркæсинæ,
Зæрдæй ибæл никкæугæй.

***

Ци кæнис, «нæл тикис»,
Æнкъардæй ци бадис?
Дæ гъуддаг имисис,
Æнцад нæ нæ уадзис.

Дæ куст дин – бæрæгбон,
Дæ хуссæн æй фæлмæн,
Дæ цард ба – æвæсмон,
Дæ зæрдæн – æхçæуæн.

Дæ цæргæ-цæрæн бон
Нæ зонис уæззау куст,
Бахуæрис дæ фæндон, -
Цæбæл ма кæнис зуст?

Ку фæууис ду фудгин, -
Нæ сæттис дæ фудбæл,
Ку фæууис ду хуæрдгин,
Нæ фæдзæзорис рæстбæл.

Ци кæнис, нæл тикис,
Мæстгунæй ци бадис?
Кæд «мистæ» имисис,
Дæ цауæн нæ уадзис?!

***

Некæд уодзæнцæ иронхи
Мæ зин бонтæ сумахæй.
Куд цудæй мæ цард фудонхи,
Куд кудтæн, цид, йах-ахæй.

Ескæд, кæсгæй мæ финститæ, -
Дес дæр сæбæл нæ гъæуий.
Æрмæст, зæрдæ æ гъæститæ
Æнæ бунат нæ уадзуй.

Кæмæй уодзæнцæ иронхи
Æ гъуддæгтæ æзнагæн?
Фал ку нæ 'нцæ царди тонхи
Æнцон зæгъæн нæ мадæн.

Ахæст лæгæн æ цардибон
Некæд фæууй игъæлдзæг,
Æрмæст ибæл æ марди бон
Зæрдæ кæнуй æгудзæг.

Некæд ин ес фæлмæн хуссæн,
Некæд ин ес гъар бунат.
Фæйнæгбæл ин – гъæмпин листæн,
Æ рацæуæн – æ бунат.

Некæд уодзæнцæ иронхи
Мæ зин бонтæ сумахæй.

Куд цудæй мæ цард фудонхи,
Куд кудтæн, цид, йах-ахæй.

* * *

Ци дин кæнон, мæ бийнойнаг,
Бæргæ берæ дæ уарзун,
Мæ гъуддæгтæ – мæ кæуйнаг,
Мæ бон дин нæй агъаз ун.

Лæдæрун дин дæ зин уавæр,
Мæ бон дæр æй нæй зæгъун.
Нæ хъисмæтбæл и медавар
Зæрдибунаэй никкæун.

Бийнонти цард дæумæ кæсуй,
Ду син кæнис разуайæн,
Хуссæг дæр дæ нæ ахæссуй,
Цохи бæннæтæ нимайæн.

Рафæлгæсис и риндзæмæ, -
Лæдæрæг ба дæу нæйиес.
Рæхги дæмæ фæззиндзæнæн,
Фæддинсордзæнæн дæ нез.

Ци дин кæнон, мæ бийнойнаг,
Бæргæ берæ дæ уарзун,
Мæ гъуддæгтæ – хуарз исуйнаг,
Дæумæ бæлгæй, фæразун...

* * *

Ма фæттæрсæ, мæ зæрддаг,
Ма бакæнæ рæду!

Куд нæ уонцæ кæуйнаг
Нæ гъуддæгтæ бæлвурд?!

Уæдмæ дæмæ дзæбæхæй
Æз дæр еу зиндзæнæн.
Мæ медбилти уæлбæхæй
Мæ цийнæй кæудзæнæн.

Уотемæй мах игъæлдзæг
Æрветдзинан не 'сон,
Евгъуд бонти æгудзæг
Фæлласдзæй цæугæдон...

ЗИН РÆСТАÆГИ

Дзоруй хестæр зæрдгинæй,
Æ евгъуд цард имисгæй:
- Махæн нæ цард мæрдгин æй,
Нури догæбæл финсгæ 'й.

Куд мæгур æй нæ уавæр,
Зæрдæ ибæл куд ресуй,
Уой зæгъдзæй уин нæ кæстæр, -
Дзурди барæ ку есуй.

- Махæн нæ цард «гæбæр» æй,
Бонтæ еугай нимайæн.
Æнкъардæй, цид, изæрæй
Кæрæдземæ фæууайæн.

Фал нæ къохти ес тухæ,
Æй нæ карæ æригон,
Нæ зундæй 'ма нæ цъухæй
Исхуарз кæндзай нæ исон.

Гъенур загътан нæ зæгъуйнаг,
Уæ зæрдæмæ кæд цæуий?!
Нæма фæцан фур кæуйнаг,
Федар фæллауун гъæуий...

АДÆМОН СФÆЛДИСТАДÆЙ

АРГЪÆУТТАË

Гъазт – аргъау

Нур ба мæмæ лæмбунæг æрбайгъосайтæ, мæ сугъзæдрийнæ сабийтæ. Кæндзинан гъазт-аргъау. Аци дессаги гъазт-аргъауи фæрци хуæздæр базондзинан нимайун дæр, сагъæс кæнуун дæр. Сумах мин нимæдзитæ дзоретæ, æз ба уин дзуапп кæндзæнæн. Райдæдтан.

- Уæ, еууæ, еууæ!
- Еубæл дууæ æфсад æй.
- Уæ, дууæ, дууæ!
- Мæ дууæ цæстемæй æмбес уинун, мæ фæсмæкъур нæ уинун.
- Уæ, æртæ, æртæ!
- Ёртикъахуг фингæ хуæрзицаг ку уа, уæд уобæл хуæрун уарзун.
- Уæ, цуппар, цуппар!
- Цуппар фæдæги ци гъогбæл нæ уа, е æнхæст æхсир нæ кæнуй.
- Уæ, фондз, фондз!
- Фондз æнгулдзи ци лæгбæл нæ уа, е хæдзардарæн æнхæст нæ бæззүй.
- Уæ, æхсæз, æхсæз!
- Ёхсæзандзуд байрагбæл бадун уарзун.
- Уæ, авд, авд!
- Авд æстъалуй ку скæсунцæ, бон дæр уæд æрбауй.
- Уæ, аст, аст?
- Аст гали ци готонбæл нæ уа, е æнхæст хумæ нæ кæнуй.
- Уæ, фараст, фараст!
- Фарæстæймаги къулух дзинга мæ бæх адтæй, пухци халæ ме 'донæ адтæй, уотемæй денгизи сæрти балæуирдтон.
- 'Ма кæд минкъий денгиз адтæй, уæдта?
- Минкъий денгиз ба куд адтæй! Цæргæс æ ey фарсæй иннæ фарс-

мæ тæхун ку нæ фæраста!

- 'Ма кæд бæдолæ-цæргæс адтæй, уæдта?
- Бæдолæ-цæргæс ба куд адтæй, Нарти гъæу æ еунæг базурى буни ку никкæнидæ, уæд сæбæл арвæй хор кæсун ку нæ уагътæ!
- 'Ма кæд минкъий гъæу адтæй, уæдта?
- Минкъий гъæу ба куцæй адтæй, хæрæг æ еу кæронæй ку ниууасидæ, уæд е 'ннæ кæронмæ ку не 'гъустæй!
- 'Ма кæд бæдолæ-къæлæу адтæй, уæдта?
- Къæлæу ба куцæй адтæй, тæрхъос уæргъти хæццæ ку æйяфта.
- 'Ма кæд бæдолæ-тæрхъос адтæй, уæдта?
- Бæдолæ-тæрхъос ба куцæй адтæй, Нарти Алæгæн си кæрци реутæ æма ходи билтæ ку цудæй.
- 'Ма кæд минкъий лæг адтæй, уæдта?
- Минкъий лæг ба куд адтæй, уасæнгæ æ къæхти буни ку ниууасидæ, уæд æй ку не 'гъуста.
- 'Ма кæд къуру лæг адтæй, уæдта?
- Къуру лæг ба куцæй адтæй, фæсхонх дууæ калми синæр ку цагътонцæ, уæд уой ку игъуста.

Дзеккулахан

Еу мæгур лæгбæл фæххуæцæг н' адтæй гъæуи медæгæ 'мæ гъæдæмæ рафтудæй. Уоми æстæмæй-астмæ царди бонтæ ефхаста. Адтæй имæ еунæг карк. Аллибон дæр ин дууæ айки низзаидæ æма и мæгур алли бон дæр кодта дууæ хуæрди. Еци еухузи хуæруйнагæй зæрдцъæх дæр куд не 'ссайдæ, фал ин ци гæнæн адтæй. Уотемæй фæццардæй цæйдæрбæрцæ рæстæг. Кайзинтæ дæр æвзурста, уæддæр æй хъоргæнæг н' адтæй æма цардбæл цийнæ кодта.

Уæд дин имæ еу боли сæри Робас æрцудæй æма ймæ дзоруй:

- Дæуæн дæ ном хуннүй Дзеккулахан, 'ма мæ дæ хæццæ бамбал кæнæ.

Мæгур ин загъта:

- Нæ дæ æфтаун мæхебæл.
- Цæмæннæ? – фæрсуý æй хийнæ Робас.
- Мæ карк мин бахуæрдзæнæ æма ма уæдта ци фæууодзæнæн?
- Лихстæ кæнун ин байдæдта хийнæйдзаг Робас æма 'й æрсастандæ и лæг ку фæттæнзæрдæ 'й, уæд æй бамбал кодта. Уотемæй

Гъәдбуни бәласи мурай цәрунтае ниййагайдонцә. Сәе карк бәрzonдmæ истәхидә, сәхуәйтәе ба нилләги хустәнцә.

Карк, әвәдзи, фәттәргъәд кодта Робас аәма Дзеккулаханән ма бонә әәртәе айки зайун байдәедта. Карк әәртәе айки зайун ку байдәедта, уәд фәйнәе айки бахуәриуонцә бонә, иннае айкәе ба иннае бонмәе ниууадзиуонцә. Иннае бон ба син цуппар айки исуиуонцә, 'ма фәйнәе дууәе хуәрди бакәниуонцә.

Цәйбәрцәе рәестәг сәебәл раңудәй еци хуарзәй, Хуцау зонуй, уәдта еу хатти ба Робас Дзеккулаханән зәгъүй, наә карк базәронд ай аәма 'й нивгәрдән, зәгъгәе.

Ләгг ниггәлауәла кодта:

- Цәемәй ма цәрдзәнән, мәе карк ку нивгәрдон, уәд?
- Нәе амонд конд ай. Естәмәй цәрдзинан, - загъта Робас.

Дзеккулахан исарази ай аәма сәе карк нивгарstonцә. Нур сәмәкестәг гъәуи ба цардәй хан. Робас фәецүдәй ханмәе 'ма горенәй бадзурда:

- Хан, де 'нсәер хан – Дзеккулахан дин дәе кизгәе коруй!

Ракастәнцәе галауантәй, ци ай, циуавәр ай, зәгъгәе, 'ма медәмәе бадзурдтонцә, дәләе, дан, Робас гъәр кәнүй. Гъей, гъей, ма 'й руагътәе, зәгъгәе, имә егәрттәе раскъардтонцә. И күйтәе 'й расурдтонцә 'ма туххәй гъәдәмәе баервазтәй.

Дүккаг цуд бабәй фәккодта еци гъәдонәй. Бадзурда бабәй:

- Хан, де 'нсәер хан – Дзеккулахан дин дәе кизгәе коруй!

Егәрттәе бабәй ай фәссурдтонцә. Раервазтәй еци хатт дәр Робас фидбилизәй. Йөртүккаг цуд фәккодта. Горени сәрмәе исхизтәй 'ма бадзурда:

- Хан, де 'нсәер хан – Дзеккулахан дин дәе кизгәе коруй!

Басиуәгәе 'нцәе 'ма хан загъта:

- Ракәнтәе 'й медәмәе! Робаси мийнәвар ка 'рветуй, е кунәг ләгъуз хан ай!

Баңдәй Робас. Фәәдзубандитәе кодтонцә. Фәббадтәнцә. Бадзурд кодтонцә. Хан ин загъта:

- Алли сирди мүггагәй ме 'фсәйнаг горен байдзаг кәнәе, аәма не 'руәд гъе уодзәнәй, мәе кизги уин ратдәнән.

Уобәел бафедудтонцә. Дууә фазон хурдзини ин хуәруйнагәй, ниуазуйнагәй байдзаг кодтонцә аәма 'й гъәдрәбунмәе аәрбаефхастонцә. Уоми ба син и Робас загъта:

- Күддәр Дзеккулахан сумахәй еске фәууина, уотә ахеңән ести бакәндзәнәй. Ами сәе ниввәретә аәма цотә, уәдта сәмәе

æхуæдæг зиндзæнæй.

Етæ рандæнцæ сæ хæдзарæмæ. Робас ба Дзеккулахани æрбахудта 'ма хурдзинтæ сæ бунатмæ бахастонцæ. Еу къуæре уоми фæммиинасæ кодтонцæ. Нур и федуди дæс бони дæр фæцæнци, æма Робас Дзеккулахани гъæумæ æрбахудта. Гъæуи рази ба дон адтæй.

Робас æма Дзеккулахан нарæг хедбæл фæцæнцæ 'ма и лæгæн æ кæрци зæронди скъудтæ аллихузи деденæгæй æрттивтонца. Æхуæдæгка хедбæл бацæун не 'ндиудта æма Робаси къæдзелæбæл ниххуæстæй. Робас – разæй, Дзеккулахан – æ фæсте, уотемæй и лæги хедбæл æ фæсте фæлласуй.

Æмбесмæ ку баҳъæрттæнцæ, уæд æд лæг Робас донмæ ралæуирдта. Дзеккулахани дон ласгæ кодта 'ма 'й цума Робас ергъæв кодта, уоци рæуаги ин æ кæрцæ сай бунти бун палауонтæ никкодта.

Дзеккулахан мадиард бæгънæгæй райзадæй æма уæд робас донæй исплæуирдта. Уой байвæд гъæумæ фæффæдес кодта, мæнæ дони баҳаудтан. зæгъгæ.

Рафæдес æнцæ гъæу 'ма син Робас загъта:

- Маке уи бацæуæд хæстæг. Æхе дæр рамардзæнæй, сумахæй дæр ескети, уотæ тухуаст æфсæрми кæнуй.

Дзеккулахан уæлбундæр рауæнмæ бацудæй, дон астæуи уæнгæ кæми кодта, уордæмæ æма билгæрон еу донæхсинци къалеубæл ницæггæй, æ цæсгон ба адæмæй римæхсуй.

Робас ханмæ исхъæрттæй, раин хабæрттæ кодта, атæ 'ма атæ, зæгъгæ, æма дзауматæ гъæуий. Хумæтæги дзауматæ ин рапастонцæ, æма син сæ Робас нæ бакумдта, атæ ба ци 'нцæ, зæгъгæ.

Хуæздæр дарæстæ нæ ниуугътонцæ, уæхæннтæ ин æрхастонцæ. Робас син сæ райста, анæн неци 'й, зæгъгæ, æма Дзеккулаханмæ иссудæнцæ 'ма имæ сæ гъарунцæ, гъа, дæхе, дан, бамбæрзæ.

Нæ сæ кумдта Дзеккулахан, фал ибæл сæ Робас туххæй исходта. Мæгур кæд адтæй, уæддæр кондæй ба уотæ кондгин адтæй æма еци зæгъунæн дарæси æ хузæ цæхæртæ искалдта.

Бацудæнцæ хани галауанмæ. Робас дуарбæл хъалагъуртæ æррæсагъта, зæгъгæ, дзæгъæл цæуæг маке бацæуæд, е 'мсæр ку нæ уа, уæд мæстгун кæнуй. Дзæвгарæ рæстæг фæббадтæнцæ Фæммиинасæ кодтонцæ.

Робас балæдæрун кодта Дзеккулаханæн, сиахс дæ, зæгъгæ Ханæн ба загъта, киндзхонтæ уæмæ не 'рхондзæнæй, е 'мсæр неке

ес æ фалдзос, фал ци кæнæн, уой ами, 'ма хонгæ дæр аци фæдбæл кæнæн нæ киндзи.

Хани къохи, гъома, æ дæлбарæ, цардæй æртæ гъæуи. Хан, лæг хуæздæр æма бæхгин хуæздæр некебал ниуугъта, уотемæй æртæ гъæуи æрæмбурд кодта. Æртæ бони 'ма æртæ 'хсæви фæммийнасæ кодтонцæ.

Хан дæс уæрдуни байдзаг кодта цæрæнмиуæ алли хуарз, алли дзæбæхæй æ кизгæн. Къалацикъа син равардта бадунмæ.

Сæ цæун рæстæг æрхъæрттæй. Ранæхстæр æнцæ. Сæдæ бæхгини сæ хæццæ рацудæй ефхæссæг. Фæццæунцæ над-над пъзгæ, ходгæ, заргæ, цийнæгæнгæ.

Уæд еу рauæн ба цардæй уæйгутæ æртæ æнсувæри. Адтæй син æртæ уæладзуги хæдзарæ. Уордæмæ ку бахæстæг æнцæ, уæд Робас загъта:

- Æз фæццæун разæй хæдзарæ рапæвдæ кæнунмæ. Сумах ба топпадзагъд кæнгæ, гъæй-гъуй кæнгæ рацотæ мæ фæсте.

Робас лæф-лæфгæнгæ бахъæрттæй уæйгутæмæ. Гъæр сæмæ кæнүй:

- Гъæйтт, æфсæдтæ æрбацудæй 'ма мæ ескæми раримæхсетæ!

Уæйгутæ ймæ фæццурд æнцæ:

- 'Ма ду дæхеçæн бууат кæд нæ ери, уæд мах ба ци кæндзинан?!

Уæйгутæн сæ размæ адтæй гъæмпи устур цъина. Робас сæмæ дзорой:

- Нур, бонигон, ледзæн нæййес, фал гъæмпи цъинай балæсетæ!

Уæйгутæ кæд устур æнцæ, уæддæр сæ зунд ба не 'ийафуй. Алке си æхеçæн цъина исæргъувта 'ма гъæмпи буни балæстæнцæ се 'ртæ дæр. Робас фæстæмæ нæбал фæккастæй æма цъинабæл зилдæй ниндзарста.

Уæйгутæй ма, мæгур, еунæг сугъд-арудтитæй раервазтæй æма рохсгæнгæ ниппихсæ 'й. Нури уалдæнгæ дæр ма ледзуй. Неке уи 'й некæд æрæстæфтæй, мæ дзæбæх сувæллæнттæ? Уотемæй æй еске ку фæууина, уæд си тæрсгæ ма фæккæнæд, - е æхуæдæг хъæбæрдæр тæрсуй.

Уалинмæ киндзхонтæ дæр æрбахъæрттæнцæ дæрæгъдзæгайгæнгæй. Робас сæ размæ рauадæй æ къæдзелæ телгæ 'ма сæ медæмæ раздæри уæйгути галауанмæ бахудта. Æртæ дуѓосуги хæдзари сирди фидæй идзагæй пæр-пæрæй фунхтæй.

Иуазгутæ æрфусун кодтонцæ. Киндзæ æртиkkаг уæладзугмæ исхудтонцæ. Сæдæ бæхгини æртæ уæладзугеми цæттæ

фингитæбæл æрбадтæнцæ. Ёстæмæй-астмæ фæммиинадын кодтонцæ. Хуарз арфæ ракодтонцæ Дзеккулахани хæдзарæн, уæдтын рандæнцæ арфæй.

Уæйгуты есбонæй син æнæгъæнæ бæхæрпьau æма галæргыны балæвар кодтонцæ.

Дзеккулахан æ оси хæццæ æма Робас цæрунтæ байдæдтоницин. Ци рацардæнцæ, Хуцау зонуй, уæдта Робас фудмиутæ кæнун байдæдта, æ хуарздзийнæдтæ бози цæунцæ æви нæ, уори базонунмæ.

И киндæн ин берæ фæггæдзæ кодта, фал æй еухатт ба æ кынхи фиййæй искууердта, цума дин бунæттæ нæ хъæртуңцæ, уотын хуссæнбæл æнæ цьюмургæнгæ дин нæйиес, зæпьгæ.

Робас фæммæстгун æй 'ма бостæй ралигъдæй. Сугъд уæйуги кæмидæр лæгæти иссродта. Хонхи цъасæй æй æндæмæ рапхудтын Робас. Уæйуг æ фæсте рацудæй. Ёхе бон цæун н' адтæй, уоманы, æма уингæ нæ кодта.

Дзеккулахан тарстæй Робасæй 'ма ракæсæ-бакæсæ кодтын æртиккаг уæладзугæй. Ё еу ракости ба уинуй: сугъд уæйуг Робаси думæгбæл хуæцуй, уотемæй дин далæ иссæунцæ.

Дзеккулахани зæрди æрæфтудæй хийнæ мадзал. Уæллапын дæлæмæ дзоруй:

- Гъе, мæнгард Робас, фур дин ку загътон, ду ба мин цæу ку исласис!

Уæйуг дæр дин уой ку нæ райгъосидæ!

Робаси кæдзелæбæл хуæстæй æма ма 'й кумæ раягътайдын. Ё сæрмæ æй низзилдтитæ кодта æ кæдзелæй, рапхес хъаурæгин цонгæй, æма 'й ниддувут ласта комæрдæмæ. Уой адæбæл, æввæдзи, Робас ниххæрнæль æй, æндæра Дзеккулаханети æнгæрон куд некæдбал нифсадæй?! Уæйуг ба фæлледзуй. Ледзуй æмни ледзуй æ фур тæссæй.

Гъеууотемæй Дзеккулахан абони дæр цæргæ-хуæргæ байзадæй Робаси фærци цæттæ мулkitбæл.

Карк æма уасæнгæ

Раги 'мараги еу согдзуу лæгмæ адтæй уасæнгæ æма карк. И лæг гъæдæй æрçудæй еу боли сæри æма æ хæрæгуæрдун согæйдзагæй тургъæмæ бакодта. Кæсуй, æма дин уоми ба карки кæуугæ байяфта.

- Ци кәенис карк, ци бәлах нәбәәл әрцудәй? – бафарста әй согдау.

- Мәнәе уасәнгә бәласи сәрмә исхизтәй әема мәбәәл әңгозә әергәлста. И әңгозә мәе сәрәй устурдәр адтәй, уотемәй мәе сәрбәәл фәңәй әема уой ристәй кәун.

- Цәмәен әй бафхуардтай, еу минкүй хәәзарәй ку фәңцох дән, уәд? Нури уалдәнгити лимәнәй ку цардайтә, - фәрсүй согдау ләг уасәнги.

- Бәласи мин мәе хъәппәлтә тонуй, әема уой мәстәй, - дзуапп равардта уасәнгә.

И ләг уәд, сәе турғыи ци әңгозә бәласә ирәэтәй, уомәе ниүурдуг әй:

- Цәмәен мин тонис мәе маргүи хъәппәлтә, ә рәесугъд пакытә?

- Сәгътә мин мәе къалеутә хуәрунцә әема уони еуварсгәнгәй, мәе цәф уасәнгәбәәл исуайый.

Мадта, бәласә ку неци фудгин әй, зәгъыгә, әема и согдау сәгътәмәе фәңәй:

- Цәмәен мин хуәретә ме 'нгозә бәласи къалеутә?

- Нәе хезәт нәе хуарз нәе хезүй әема аәстонг фәүүән. Мә-э-э-ә! – загътонцә сәгътә.

- Ёма уин сәгъыгәс ба ка әй? – бафарста бабәй сәе и ләг.

- Даләе еци баццеу. Мә-э-э-ә, - сәе сиутәй амонунцә биццеуи 'рдәмәе и сәгътә.

- Хузәнөн сәе цәмәен нәе хезис, мәнәе ләхъуән?

- Не 'фсийнә мин дисмәгутә нәе кәнүй әема бостәе дән, - загъта биццеу.

- Атәе рацәүәнай мәе хәәццә, - әема согдау биццеуи къохбәл рахуәстәй. Ниццудәнцә ин ә хәәзарәмәе.

И ләг әфсийнәмәе мәестгүн адтәй 'ма ин «бонхуарз» нәе загъта, уотемәй әй рафарста зустәй:

- Аци биццеуән ци кәнүнмәе гъавис? Уойбәрцәбәәл дин ци ракодта әема ин дисмәгутә ма баҳуайай?

- Мәе маст уобәәл фәеккодтон, уомән әема мин дәләе еци гъолон дзәргъәе ме 'нгъезән ракалдта. Дзәргъә фәннәәмунмәе ба мәе къох тасгәе дәр нәе кәнүй.

- А-а, мәнәе цъумур, - зәгъыгә, бакодта согдау ләг, - мадта и гәнәг ду ку дә! Цәмәен ракалдтай әфсийни әңгъезән?

- Берәгъ мин мәе бәдоләе фәххаста, - загъта дзәргъә.

Согдзау ләг, гъәугәрон ци бәрzonд тупpur адтәй, уордаим
рацудәй. Уәләмә исрәдәхстәй әма гъәдәрдәмә
тъәләсидзаг нигъгъәр кодта:

- Уа, цъәх берәгъ, кәмиdәр дәе, әндәмә ракәсә әма мәим
байғосә. Нечи дин рахилә кәндәнән.

Берәгъ уайтәккә дәр гъәди кәронмә синг-синггәй payадан
нинниудтәй, уәдта дзоруй:

- Мәе сәр дәе цәмән бағыудәй, хуарз ләг?

- Хъибил цәмән баҳуардтай? – фәрсүй ай согдзау.

- Ёстонг адтән әма мадта ци кодтайнә! Гъәди бәләстү
цәгъдис. Искунағ әңцә әма си гъәддаг хутә нәбал хәтүй
Нечәбәл бал хуәст кодтон 'ма уәд гъәумә нилләбурдтон.

Согдзау ма ци сдзурдтайдә, е нәбал адтәй. Сәргубур әеми
уонтәбәрzonдәй раздахтәй ә хәдзарәмә. Уоми ба и карки
нәтгәй, ахтә-охтә гәнгәй нийафта. Ёе сәр ин фәлман
әрдаудә ә къохәй, уәдта дивили пъәсту рахаста 'ма ин бабаста.
Еунәг дзәгъяр гъог имә адтәй кәвдәсмә бастәй.

Скъәтмәе бацудәй, еци гъог әрдугъта 'ма каркән гъар әхсир
равардта, уәдта ймә дзоруй:

- Мәе дзәбәх, дәе сәр ке бәллахәй әрциудәй цәф, уой
фәдбәл фәzzилдтән әма фудгин мәхүәдәг разиндтән
Нимминхатир кәнәе.

Карк загъта, хатир ай кәнүн дәүүен ба, зәгъгә, мацәбәл,
дан, тухсә.

Уоци бонәй фәстәмә ләг ниссағъәс кодта 'ма гъәдәм
әстәндәр цәун байдәдта. Ку фәццәуидә, уәдта бәләстү
нәбал калдта, фал айдагъдәр, думгәе ке рахъан кәнидә, уәхән
кәлдитә раласидә.

Карк дәр радзәбәх әй 'ма нура ә хецауи хәеццә лимәнәй
цәрунцә. Согдзау ин арах уотә фәzzәгъүй:

- Ду мәе зундамонәг дәе. Дәу фәрци рәедүйгә нәбал кәнүн.
Берә цәмәйдәрти цәрәгойтә махәй растдәр фәуунцә, - а
гъуди балхий кәнүй согдзау.

Гъеууобәл бабәй аци аргъяу дәр цәцәй әма фәцәй. Сумах
дәр мин, бабай кәркитә, мәрғұтә әма цәрәгойти уарзетә әма
хәларзәрдәй ирәзетә.

Берæгъ аёма гъæдкъуæр

Еу тæвдæ бони рæфти рæстæги фустæ донгон bonaсадæн кодтонцæ, фийайу ба гъæди кæрон фæурæ бæласи буни зæлдæбæл æхе бауагъта 'ма рафунæй æй.

Берæгъ æ дуйней дæр мæнгард адтæй, аёма фийайу бæрæг ку базудта, уæд фусти дзогæмæ гъузун байдæдта. Раst тæккæ еци афони ба саугъæддон гъæдкъуæр бæласæбæл бабадтæй аёма 'й къурц-къурц кæнун байдæдта. Зæнги цъарæ исигон кодта аёма мулдзугутæ, листæг хъæбузатæ уигъта.

Гъæдкъуæри къурц-къурцмæ фийайу фегъал æй. Ку ралæуирдта, уæд кæсүй, аёма дин мæнæ бæрæгъ фустæмæ фæххæстæг кæнуй. Фийайу æ хъаяйлаг æрбаскъяфта аёма 'й ефтингзæ куд кодта, уотæ ба и бæрæгъ ледзунбæл фæцæй. Фæстæмæ ма еу каст фæккодта аёма æ фур мæстæй гъæдкъуæрмæ рагъæр кодта:

- Йа, дæ хуæздæри фæууинай, дæ цæрунæй дæ хуæрунмæ гъæдæ еци еудадзугæй хуаис, аёма си дæхеçæн ба еу хæдзарæ дæр некæдма исходитай.

Уæд имæ гъæдкъуæр бæласæй æрдзурдта:

- Дæуæн дæр дæ губуни цъарæ фонсмæ лæсунæй бафехсудæй, уотемæй ба дæбæл фурдзартæй кæрцæ некæдма фæккидтон.

Цалинмæ фийайу æ хъаяйлаг ефтигъта, уæдмæ бæрæгъ гъæди фæммæдæг æй. Гъæдкъуæр ба æ куст идардæр кодта. Фийайу еу фус радугъта аёма гъæдкъуæрæн æхсир къоси никкодта. Е дæр бæласæй æртахтæй аёма æхе дзæбæх исæфсаста. Еци бонæй фæстæмæ фийайуæн гъæдкъуæр æ хуарз хæлар иссæй аёма ин агъаз кодта æ фонс гъæуай кæнунмæ бæрæгъæй.

Аци аргъай ба и фийайу, цъæх зæлдæбæл ку рафунæй æй, уæд фæйийдта æ фуни.

Седзæр кизгæ аёма фидиуоси аргъай

Цардæй лæг аёма уосæ. Цардæнцæ хъæбæр хуарз. Зæнæгæн син исæнтæстæй еунæг кизгæ. Е ма минкъий адтæй, уотемæй лæгæн æ уосæ, и кизги мадæ, рамардæй.

И фидæ æ сувæллонбæл сагъæсгæнгæй, ци кодтайдæ, уой нæбал зудта. Еу силæстæг байагурдта аёма 'й æхеçæн уосæн æрхудта. Уой хæццæ цæрун байдæдтонцæ. Рæстæг рацудæй аёма

бабæй и лæгæн уомæй дæр кизгæ райгурдæй.

Дууæ кизги к' адтæй, уони уосæ хæссун байдæдта. Кү байрæстæнцæ, уæд и седзæр кизгæ əнæгъдау рæсугъд разинди, иннæ ба фудкond æма фудзæрдæ. Асæй ба адтæнцæ əмиасти. Ка сæмæ æрбацæуидæ, е и кæстæр кизги гъуди дæр не 'ркæнидæ, фал хестæрмæ æ каст исаразидæ, ци дессаги рæсугъд, хуарз кил 'й а, зæгъгæ.

Уомæ ку 'ркæстæй и мадæ, уæд ин гъулæг куд н' адтайдæ. Уот 'й æрфæндадтæй, и седзæр кизгæ хæдзари куд нæбал уа, кенæ би, зæгъгæ, мæхе кизгæ изайгæ кæнүй əнæргъудийæй. Сагъæс кæнүүн ибæл райдæдта, ци амалæй æй рацох кæнон нæхеçæй, зæгъги. Нур и лæгæн ба æ зæрдихатт нæма зонун кæнүй, æ зæрдихудтæй ин тæрсгæй.

И силæстæг уотæ сагъæс кодта æма æхеçæн загъта: «Цæй, мæлæгæн зæгъюн, 'ма 'й кæд исафуй, уæд хуарз, кенæ ба æ хæццæ нæбал çæрун!»

Уоййадæбæл загъта æ сæри хеçауæн:

- Кенæ дæ кизги рандæ кæнæ нæ хæдзарæй, кенæ ба – мæн, еумæ çæрæн нин нæбал ес.

Уæд ин и лæг загъта:

- Эма дин ци хилæ кæнүй и кизгæ, седзæр ку æй, уæд да! ци тыгæ даруй?

- Нæй уарзун, - зæгъгæ, загъта и уосæ. – Ка нæмæ æрбацæуй, æ каст уомæ исаразуй, лæвæрттæ дæр уомæн æрбахæссуй, мæн кизги ба гъуди дæр не 'ркæнүй, æма 'й рандæ кæнæ, кенæ ба дæр хæццæ нæбал çæрун.

Гæнæн ин ку нæбал адтæй и лæгæн, ку нæбал æй уагъта æнци и уосæ, уæд æ сæдзер кизгæн загъта:

- Дæ дзаумаутæ бамбурд кæнæ, исон рæсугъд бæхуæрдунни çæудзинан ескумæти.

И лæг хæбæр æнкъардæй исрæвдзæ кодта бæхуæрдун, æмæ 'й рабадтæнцæ кизги хæццæ. Хаттæнцæ сахартæбæл, гъæутæбæл æма и кизгæн алцитæ фæуунун кодта. Гъеуæдта еу æдзæрдæ будурмæ рафтудæнцæ. Еу устур бæласæ исуидтонцæ æма фидæ кизгæн загъта:

- Мæнæ еци бæласи буни еу минкъий рабадæн, нæ фæллидæ исуадзæн.

Бæласи бунмæ бакодта бæхтæ. Уоми ба рахистæнцæ баяолæфæн, зæгъгæ 'й, фидæ уотæ басайдта.

Кизгæ тарф фунæй ницçæй, зæгъгæ, фидæ уой ку базудта, уæдта ин æ дзаумæтти кирæ уæрдунаæй æриста æма ин æй æ фарсмæ æривардта. Бæхтæ ку фезгули кодта, ку ранæхстæр æй фидæ, уæдта кизгæ фегъал æй æма ницъцъæхахст кодта. Балæбурдта æма уæрдуни бадæни фæйнæгутæбæл фæстегæй хуæст фæцæй, æ дзаумæтти кирæ ба æ бунати райзадæй.

Лæг бæхти ниххуаста, æма уæд кизгæ рахаудтæй. Еу рæстæгути кæугæй æ фæдбæл фæккастæй, уæдта басабур æй æма сагъæси фæцæй. Исафунмæ 'й ке раласта æ фидæ, уой базудта æма æхе фæффедар кодта. Загъта æхеçæн: «Цæуон, мæ кирæ кæми байзадæй, уордæмæ, уæдта ести уодзæнæй.»

Бæласи бунмæ бацудæй æма æ дзаумадонæ иссирдта, фал, дуйнебæл, ци 'рдæмæ цудайдæ, уомæн ба неци зудта. Кæүй зæрдибунаæй æма гъуди кæнүй, нур ахсæви ами ку байзайон, уæд ци кæндзæнæн, куд уодзæнæн, зæгъгæ.

Еу сахат æхе çæстисугтæй фехснадта, уæдта идардмæ ниуидта еу фийяуи. Е æ дзогæ гъæдрæбун хизта, æма кизгæ запъта: «Цæуон уомæ, æма кæд адæми муггаг уа, уæд мæ еу надбæл ниссадзæнæй, хуæздæр мин куд уа, уотæ!»

Уомæ цæун байдæдта æма ймæ бахъæрттæй. Фийяу дæр æй идардмæ фæууидта, а ци уа, ци дессаг æй, зæгъгæ. Кизгæ ймæ ку бахъæрттæй, уæд ин загъта:

- Дæ фонс берæ, хуарз фийяу!

Фийяу дæр имæ дзоруи:

- Ци дæ, циуавæр дæ? Кизгæ ку дæ æма аци æвецуг бæсти кумæ çæуис?

- Кумæ цæун, уой мæхуæдæг дæр нæ зонун, фал дæ идардмæ 'рбауидтон æма дæмæ æрбацудтæн. Нур ба мин хуæздæр гæнæн нæбал ес, æма нæ хъæппæлтæ байьевæн: мæнæ мæ уæле ка е, етæ дæр, хæлаф æма хæдонæй фæстæмæ – дæу, уæдта мæ цумæдани ци хъазар дзауматæ ес, етæ дæр. Бадæмæ сæ æвдесдзæнæн, æма мин дæ хъæппæлтæ, фийяуи дарæс радтæ, - загъта ин кизгæ.

Фийяу исарази æй, кæд дæ уотæ фæндуй, уæд сæ æйьевун, зæгъгæ.

Кизгæ ин загъта:

- Дæлæ еу къотæри бунмæ бацо, куд дæ нæ уинон, уотæ, æма дæ хъæппæлтæ раласæ. Уæдта æндæр къотæри бунмæ бацо æма æза дæу хъæппæлтæ искæндзæнæн. Уæдта æрбацæудзæнæн. Мæ

хъæппæлтæ къотæри рæбун ниввæрдзæнæн, æма сæмш
бауæудзæнæ, æма сæ дæ уæле искæндзæнæ, нæ кæрæдзæй
игонæй куд нæ фæйинæн, уотæ.

Фийай аууонмæ бацудæй, æхе рабæгънæг кодта æма инкæ
къотæри бунмæ æ сæр байста æма æхе уоми зæлдæбæл æруагытæ
И кизгæ фийайи хъæппæлтæ фелваста æма сæ ракодта. Цумя
биццеу адтæй, уотæ фестадæй.

Уæдта ин и кизгæ запътæ:

- Гъенур ба æз çæун æма ма мин ести хуарз фæууо. Бама мин
амонæ, ка мæ байхуæрсдзæнæй, уæхæн гъæздуг лæг.

Фийай æхуæдæг ци 'рдигæй цардæй, уордæмæ нæ, фал æй
æндæр æрдæмæ исараzтa:

- Мæхуæдæг уоцирдæмæ çæугæ дæн, фал ду ба мæнн
ацирдæмæ цо, - амонуй ин æндæр æрдæмæ, - æма бахъæртдзæнæ
гъæздуг лæги фийæуттæмæ. Еци гъæздуг дæ байхуæрсдзæнæй
фийайæй.

Биццеу (гъома, седзæр кизгæ) ин райарфæ кодта, æма ин фийайу
ци 'рдæмæ амудта, уоци 'рдæмæ æ фæндаг равардта. Çæуý, çæуý,
æма уæдта бахъæрттæй еу гъæздуг лæги фийайutæмæ, æмп 'И
сæ еу фæрсүй:

- Ка дæ, ци дæ гъæуý? – зæгъгæ.

Запътæ:

- Ихуæрстi çæун, æма уæ кæд фийай гъæуý, уæд мин уи
хецауи фæууинун кæнтæ, æз ба æ хæццæ бадзубандi кæнон.

Ихуæрст фийай бацудæй æ хецаумæ 'ма ин запътæ:

- АЕ уæртæ, фийайи куст ка агоруй, уæхæн биццеу æрбацудæй,
æма ин ци дзуапп радтæн?

Гъæздуг лæг запътæ:

- Мараудзæ, ærbайкæнетæ мæннæ!

Байхудтонцæ хецаумæ. Е имæ æркастæй, æма – æригон
Фæрсүй æй:

- Ци дæ, ци дæ гъæуý?

Е дæр запътæ:

- Фийайи кустагор дæн, æма дæ кæд фийай гъæуý, уæд мæ
райсæ! Нæ мi рагъаст кæндзæнæ, еци куст хуарз зонун.

Райста æй, æма и «биццеу» райдæдта косун. Байн амудта, ■
архайд ци уодзæнæй, уой, æма 'й ниссагътæ æ кустi сæргъи.

Райдæдта биццеу хъниамæт кæнун, хецау ба ймæ е 'нгас дардæн
еу сахат æма 'й баруагæс æй, хуарз фийай ке адтæй, е.

Гъема ин уәдта и хецау загъта:

- Із дәу һәбәл рахеңән кәндзәнән мәхеңәй. Цума мәхе ләхъуән дә, уотә дә бауарзтон, әма җәрә мә хәңцә. Алли анз дәр дин сәдә фуси феддзәнән.

Биццеу уобәл исарази әй, әма җәрун байдәдта гъәздуг ләги хәндзари. Иннә фиййаутә дәр ә фудәй мардәнцә, берәй ү бауарзтонцә. Кәстәреуәг син кодта, сә бунати ку үионцә, уәд син губорә ракәнидә, дон син әрбадавидә. Гъе, уотемәй дәс анзи бакуста әма 'й һә базудтонцә, кизгә 'й, ләхъуән әй, уой. Іхе һә базонун кодта еунәг хатт дәр, уотә исарәхстәй.

Æ дәс анзи ку 'рхъәрттәнцә, уәдта хецауән загъта:

- Гъе нур дәмә нәбал косун, хъәбәр арази дән, әма мин мә фонс радтә. Ку мин бантәса, уәд әз мәхуәг дәр хеңән уотар кәнүнмә пъавун.

Хецау ин загъта:

- Җәргә кәнә! Ігайтима дәмә уәхән зунд әрциудәй әма дәмә уәхән хъаурае ес. Ци дәмә җәуй, уони һә, фал ма дин фулдәр ратдзәнән.

Е изәрәй адтәй, сәумәй ба гъәздуг ләг фиййаути хестәрән загъта:

- Гъе амән, - нәбал нәмә косуй, - е 'хуәрстәггаг дәдтун гъәүй. Мин фуси имә җәуй әма сәе рартасун гъәүй!

Бавналトンцә фиййаутә, әма ин ә фустә рахеңән кодтонцә.

Гъема уәдта и биццеу загъта хецауән:

- Арфә дин кәнүн, исмә арази кодтай, фал ма ди еу гъуддаг корун: уотар хуәздәр исаразән кәми ес, уомән неци зонун, әма ма мин әнхәст уәхән бунат байамонә!

Хецау ин загъта:

- Мәнә аци над уинис, - сәе рази еу над адтәй, әма ин уой амонуй, - гъе, еци нади билтәбәл җо, әма, авд нади кәми фәййеу уонцә, уордәмә бахъәртдзәнә. Гъе, уоми әрбунат кәндзәнә, әма дин хаир уодзәнәй, хъәбәр хуарз бунат әй.

И биццеу райарфә кодта гъәздуг ләгән еума хатт әма әд фустә пааст әй. Уотемәй еци надбәл рахъәрттәй, авд нади еумә кәми кәнүнцә, уордәмә. Æ фусти уоми әрбадун кодта аәхсәвә, әма йбәл уотемәй әрбон әй.

Фустә хизтәнцә зәгъунән сонгун кәрдәгбәл, әхүәдәг ба уоми үнәфтә кәнүй әхе меднимәр ә идардәри гъуддәгтән. Уәдмә ба надбәл еу җәугугтә фәэззиндәй. Іерләєудтәнцә, әма и

биццеу дэубанди кэнүй сэе хэццээ:

- Аз ами уотаэртгээ кэнун, ама мэе косгутаэ гъээй.

Еу къуаремэн сэе хэццээ бафедудта. Февналдтонцээ, ама еу дурс мин фуси кэми бацуудайдээ, уэхэн көгъог аэрбидтонцээ каяэй. Аксээв о фустээ кэми бакаенидээ, уэхэн скъяэттээ искэнун кодта, ахецаэн билеу уосонгээ, дээс адэймаги кэми бацуудайдээ, уэхэн исарааста. Кэ байхуэрста, уонаэн сэе мизд бафиста, уэдта син загьта:

- Фийтай мэе гъээй, ама ихуэрсти ка бацэудзэнэй, уэхэн мэмийн аэрбарвететээ!

Иссирдта уэхэнтгээ, бафедудта сэе хэццээ амарайдэйтгээ косун. Фийтай хэтуун ахе нэబал гъудээй. Фийтай куд фэццээй, уотаэ йишил алцидээр адтэй, анзэй-анзмэе гъээздугдэргэнгэ цудэй ама устур аваэртгээ дээр искодта. Ка 'й фэууинидээ, е дес кодта:

- А циуавэр тухгин фийтай ай, ауаэхэн араэститээ ка скодта!

Аз косгутаэ еуей хестээр фийтай скодта, ахецаэн зэнциондээр кудадтайдээ, уотаэ.

Гъе уотемэй цардэй и биццеу, уотаэ биццеу нэебаладтэй, фал (гъомын седзэр кизгээ фийтай – лэххъяэни хузи).

Ци рацудэй, ка 'й зонуй, цал анзи, уэдта ае фиди зэрди аэрэфтууда и «Цэй, мэе бийнонтгэн еститээ фэууинун кэнон, сэе хэццээ фэххэтон дуйнебаэл, еститээ фэууинэн!»

Рабадтэнцээ, ахе хестээр кизги кэми ралааста, еци бэххуэрдуни ама сэхецаэй рацудэнцээ. Зилдэнцээ алли бэститэбээл. Еу бони сэри ба сэе Хуцаа аэрхаста, еци авд нади кэми еу күнүнцээ, уордэмээ. Дзэгтэй будури уэхэн устур араэститээ ку фэууидта и фидээ, уэдта загьта «Цэй, басэмэдзорон», - зэгъягээ.

Бадзурдта ама 'ймээ фийтаутээ рацудэнцээ. Фэрсунцээ 'й, ци гъээй, зэгъягээ.

Загьта син:

- Даргь надбэл цэүүэг ан, ама нэебэл аерталингээ 'й, ама нин фусун фэууотээ!

- Нэе хецаумэе бацэудзинан ама 'й бафэрсдзинан, ама дин дзуулж ильсун кэндзинан, - загьтонцээ фийтаутээ.

Фийтаутгээ сэе еу бацуудэй лэххъяэнмэе ама ин загьта:

- Уэртээ еу иуазгутаэ ес ама фусун агорунцээ.

- Циуавэр иуазгутаэ?

- Лэгтээ ама уосаэ, уэдта сэе кизгээ ама сэе бэхтээрэг, цүппар зэнцээ.

Уотаэ ку загьта фийтай, уэд и лэххъяэнэн аэ зэрдээ фэдзэдзурдта ама загьта:

- Ёрбасæкæнтæ!

Еу уатмæ сæ бакодтонцæ, æхуæдæгка сæмæ сосæггай бакастæй аëма сæ рафæсмардта, гъа, зæгъгæ, аëма загъта, атæ ба нæхеуонтæ ку 'нцæ!

Уæдта сæ размæ бацуðæй аëма син «æгасцæуайтæ» загъта. Уой фæсте ба ма дзурдбæл бафтудта:

- Иуазæг куд цæттæ фæуүй, фусун уотæ нæ фæуүй. Не 'хæвæр цæттæ нæма 'й, - нур син æхуæдæгка косарт ракæнун кодта, - сумах цæуæг, хæтæг адæм айтæ, аëза неци уинун, неци игъосун аëма мин ести таурæхъ ракæнетæ.

И фидæ загъта:

- Неци зонун а дуйнебæл, ке ракæнон, уæхæн таурæхъæй.

Уосæ дæр уотæ, аëз дæр неци зонун уæхæн цæмæдессагæй, зæгъгæ.

Уæдта и лæхъуæн æхуæдæг загъта:

- Мадта уин мæхуæдæг еу таурæхъ æрхæсдзæнæн, ке фегъустон, уой.

Иуазгутæ ймæ дзорунцæ:

- Корæн ди, ракæнæ нин æй.

Ёма лæхъуæн дзорун райдæдта:

- Цардæй, мадта, лæг аëма уосæ. Хъæбæр хуарз цардæнцæ. Кизгæ син райгурдæй. Кизгæ ма минкъий адтæй, уотемæй лæгæн æ уосæ рамардæй, - аëма æрдзурдта кæрæй-кæронмæ аëхе таурæхъ, куд адтæй аëма ци адтæй, уой сæрæй бунмæ.

Таурæхъ ку кодта лæхъуæн, уæд аëй уайтагъдæр фидæ ралæдæрдæтæй, фал имæ неци исдзурдта, æ таурæхъ цалинмæ фæцæй, уæдмæ.

И лæхъуæн дзурд ку фæцæй, уæд æ сæрæй æ ходæ фелваста, æ дзигготæ æркалдæнцæ аëма сæмæ уотемæй æхе рапгон кодта:

- Гъе, е аëз мæхуæдæг дæн, ду - мæ фидæ, ду ба - мæ мадæ, а ба - мæ хуæрæ!

Фидæ никъкъех æй, дзурдгъон нæбал адтæй, уæдта ймæ сæхе багæлстонцæ, нихъхъури тæ 'й кодтонцæ. Сæхе кеми ку 'рцæнцæ, уæдмæти ба æхсæвæр дæр исцæттæ 'й. Бахуардтонцæ, уæдта баунафæ кодтонцæ: «Нæхемæ бал цæуæн, уæдта фæстæмæ æриздæхдзинан!»

Хестæр фиййауæн не ской кодтонцæ гъуддаг, фал и кизгæ загъта:

- Мæнæ ани хæццæ бал цæун, ду ба дæ гъуддаг ме 'рцудмæ кæнæ!

Гъема рацудаңңа сәхемә. Ци рацардаңңа сәхемә, уәедти фәстәмә әрәздахтаңңа әма еумә қәрун байдәйтонц. Уәдта и седзәр кизгә, ә хъәппәлтә ке хәңңә байивта, еци фийяуи иссердта әма ймә ләгмә әрүудәй. Амондгун адтаңңа. Цалдәр сувәллони син исәнтәстәй әма ма аборни дәр амондгунәй ңәрунцә. И седзәри фидә ба уәдәй ардәмә аллибон дәр фәсмон кәнүй, устур тәрегъәд, дан, әрхастан, нәхеңән әй некәд никхатир кәндзинан, зәғъгә.

Гъеуубәл аци аргъяуи миутә фәңңәнцә. Уони ци на фәууидтан, әндәр рун, әндәр нез нәмә ма 'р҆ңауәд!

Узун

Узунбаел берә дзубандитә ес. Берә адәмтә хумә кодтонц. әма узуни уалдзәги галдарән естәмә парвистонцә гъәдәмә. Дзәвгарә рәстәг басабур әй узун ә еци балци, фәззәв, мәнәүә кәрдунбаел ба әрхъәрттәй.

Бунатмә хәстәг дастбаел әхе ракъуәрдта әма фәгъъаир кодта:

- Ләг күд тагъдәр кәна, уотә дзәндәлдәр кәнүй!

Адәм имә дзорунцә:

- Е хуәздәр рамәләд, кәд ма ду тагъд кодтай! Хумәгәнәни рандә дә, хумгәрдәни ба әрхъәрттә!

Узун ә сәр батилдта десхузәй, атә ба мә әгириддәр ку на ләдәрунцә, зәғъгә.

Нур узуни дзурд не 'ронх кәнүй. Ләг биццеуи ескумә ку ферветүй әма әрәгәмә ку фәуүй, уәд ин уотә фәззәгъүй.

- Узунәй дәр тагъдәр адтә!

Робас әма әхсәрсәттәг

Робас гъәдбуни әхсәрсәттәгбаел искъобалә 'й әма 'й райахәста. Цийнәй ибәл мардәй, гъазун си райдәдта, - ку әй размә бантъохүй, ку әй хәрдмә исгәлдзүй, уотә дзоргәй:

- Нур дәүәй ци бахуәрон?! Е – нард ку нә дә, е дәбәл бурца конд ку нәййес, ңәнхә гъәуагә дәр ку дә, билидәнттә дәр дәмәк ку нә уайунцә!..

Фур цийнәй әй еу хатт уотә хъәбәр исгәлста, әма әхсәрсәттәг

бæлласæбæл райаундзæг æй. Робас æнгъæлмæ кастæй, æма ку нæ хаудтæй, уæд имæ хæрдмæ дзоруй:

- Рахаяæ, мæ хор, рахаяæ! Бурцæ дæр дæбæл ес, гъæдиндзи тæф дæр кæнис, наrd дæр дæ, цæнхæ гъæуагæ дæр не 'йяафиc!

Æксæрсæттæг бæлласæбæл ауигъдæй байзадæй. Робас мæстæй мæлгæй фæллигъдæй, мадта ма, мæгураæ, ци кодтайдæ?! Надбæл ледзgæй ба гъуди кодта æхеçæн: «Къохи ци уа, е цæсти нæ ахедуй!»

Æнæхæдзарæ куй

Куй ку исехæн æй зумæгон, уазал æй ку батухсун кодта, уæд уотæ загъта:

- Хъæбæр минкъий бунат мæ гъæуй, æма мæ сæрдæ ку 'рцæуа, уæд ибæл кауæ ибийдзæнæн.

Уæд сæрдæ дæр куд нæ ралæудтайдæ, æма куй и тæвдæн нæбал бухстæй. Æхе галуæрдуни буни радаргъ кодта æма æ гурæмæ ракастæй: къæхтæ – еуæрдæмæ, къæдзелæ – иннердæмæ. Уотемæй устур бунат ку æрахæста, уæдта загъта æхеçæн:

- Ох, ох, ох! Уотæ идæрдтæбæл мæ кауæ бийун ку багъæуа, уæд ма æй кæд фæууодзæнæн!

Æма абоний уæнгæ дæр куй æнæхæдзарæ байзадæй.

Уг æма халон

Халонæн æ бæдолæ ниммардæй æма йбæл зæрдибунаæй кудтæй. Угмæ ў фæххаста хъонцgæнгæ æма ин æй æ рази æривардта уотæ дзоргæ:

- Мæнæ мæ бæдолæ ниммардæй æма йбæл нур ба ду ко. Мæн бон нæбал æй.

Уг æй бафарста:

- Æма йбæл æз цæмæн кæуон, дæуæн дæ бæдолæ ку æй 'ма йбæл ду ку нæ кæуис?

Уæд ин халон загъта:

- Дæуæн дæ сæр устур æй, æма йбæл гъæуама ду кæуай, - зæгъгæ (гъома, ду æдули дæ, зæгъгæ).

Уомæз гæсгæ уадзæндзурдæн байзадæй: халонæн æ бæдолæ рамардæй, уги ба йбæл кæун кодта, дæуæн, дан, дæ сæр устур æй, зæгъгæ.

Хәрәги фәдзәхст

Хәрәгәт ә къәләүән уотә фәдзахста:

- Еу ләги хумәмәе макәд бацо! Ёе хеңау дәе ку фәййина, уад дәмәе әнәзийнадәй әәруайдзәнәй, әрахәсдзәнәй дәе әма дин дәе рагъబәл һәмунәй дәр, косунәй дәр һә байауәрддзәнәй.

- Мадта, ку исәстанг уон, уәд мин куд қәңгәе 'й, - бафарста әй қъәләү.

- Әхсәни хумәмәе бацәуисәе, әма адәм җалинмәе уоти дзоронцә: «Цо, ду әй раздахә. Нәргъ, ду 'й раздахә!» - уалинмә, цид, ду дәхе бафсаддзәнәе әма рафардәг үодзәнәе.

Узуни гъуди

Изәйтәе еумәе хәдзарә искудтонцәе, дуйнебәл хуәздәр хәдзарәе некәми адтәй, уәхән, әма кувд искудтонцәе. Дуйней адәнтәе әәрәмбүрд әнцәе. Хәдзари фәххаттәнцәе әма йбәл дөңкотонцәе, амән ба си әмбал ку нәййес, зәгъгәе.

Уәд әәрәгиау узун әәрбаңудәй әма берәе фәэзилдәй е даң алли къуми. Хатт ку фәңәй, уәдта 'й адәм фарстанцә:

- Гъи, куд дәмәе кәсүй, узун, а-хәдзарә?

Узун әнай-әной уотә фәеккодта:

- Цәй хәдзарә? Сафа кәми нәййес, Майрән кәми нәййес, җали хәдзарә 'й?

Адәм ниддес әнцәе, уой ци хонуй, зәгъгәе.

Уәд сәе еу загъта:

- Узун һәбәл фәххъәбәрдәр әй. Сафә хонуй агәвәрәни рәхис, Майрән ба хонуй хәдзари уосә-әфсиинәе, әма 'й уәхәннәе нәййес.

Еци дзубандибәл еугурәй дәр исарази 'нцәе әма еума загътонцәе:

- Узун һәбәл фәххъәбәрдәр әй.

Узун ба әхемәе ниццәй.

Цъеусор әма халон

Цъеусор халонбәл исәмбалдәй, әма ин загъта:

- Дәе фәндаг раст!

- Дæ гъуддаг раст! – зæгъгæ, имæ дзоруй халон дæр.

Цъеусор æй фæрсуй:

- Хуцауи туххæй, халон, цæй берæ цæретæ?

Халон ин дзуапп равардта:

- Max берæ уой туххæй цæрæн, æма хуæруйнаг æвзаргæ нæ кæнæн. Цифæнди цъумур дæр уæд, цæйфæнди хуæдмæл дæр уæд, игъауги нин син нæйиес, хуæрæн æй. Ахсæн исфæлтард æй æма нин алцидæр тайуй. Сумах ба уæхе æвгарстæй æндæр нецæбæл æнвæрсетæ, æма берæ уой туххæй нæ цæретæ. Нура max æгъдау бафæнзетæ!

Цъеусор ин загъта:

- Алке дæр æ фиди кæнон кæнуй. Мæн уæхæн берæ цъумур цард нæ гъæуий.

Робас æма фуси думæг

Робасæн фур æстонгæй æ тæнтæ кæрæдзебæл бамбалдæнцæ. Нури ци кæнон, зæгъгæ, куд катай кодта, уотæ ба дин æ рæсти еу устур фур æ нард думæг телгæ æрçæуий.

Робас дæр æ фæдбæл цæун байдæдта, уотæ æнгъалдта, æрхаудзæй еци нард думæг æма 'й бахуæрдзæнæн, зæгъгæ.

Цудæй, цудæй æ фæсте мæгур робас, æма ку бафæллад æй, уæд еу рауæн дорбæл æрбадтæй æма загъта:

- Бахуæрунæй æнгъæлмæ кæсун хуæздæр æй, зæгъгæ, мæнгæй зæгъунцæ адæм. Судæй мæ ку рамардта еци æнгъæлмæ кæсун!

Гал æма хæрæг

Гал къолæбæл хустæй æма ймæ хæрæг дæллæй уæлæмæ дзоруй:

- Уæ, уæлæ гал, хаус!

- Ёма дæуæй ци фæрресдзæнæй, ку рапахаун, уæд? – æрдзурдта имæ гал.

- Дæ хæссун мæнмæ кæсдзæнæй, - загъта хæрæг.

Хæфсæ æма мулдзуг

Хæфсæ æма мулдзуг лимæнтæ адтæнцæ æма аллирдæмæ

еумæ цудæнцæ.

Еу бон ба сæ дони сæрти хезун багъудæй, æма мулдзуг истаси æй:

- Нур мæн ласгæ ку кæндзæнæй, æма ци кæнон?

Хæфсæ ин загтæ:

- Ма тæрсæ. Мæнæ мæн рагъи рабадæ, æма дæ аа бахæсдзæнæн.

Мулдзуг хæфси рагъи рабадтæй, æма хæфсæ дони балæуирдтп Е дони ку ранигъулдæй, уæд мулдзуг ба дони сæрбæл райзадæй æма 'й гулфæн раскъафта.

Хæфсæ дони бунти фæуурдæг æй æма билæй гъæуай кодта, мæ лимæн ци фæцæй, зæгъгæ. Мулдзуг ба дони сæрбæл гъæргæнгæ уадæй:

- Ардиги æндæмæ лæгъузи хæццæ макебал ислимæн кæнæд!

Хæрæг æма берæгъи аръяу

Аци аръяуи медæгæ бараги 'ма раги еу гъæуи еу зæронд уосæ цардæй. Бийнонтæ ин н' адтæй æ дуйней дæр. Фонси муггагæй дæр имæ хæрæгæй уæлдай неци хаттæй.

Зæронд уосæн æ хæрæг адæймаги хузæн зундæй æнхæст адтæй. Кæд н' адтæй, уæддæр æ цъух ба дзæбæх карста, дзорга ба æрмæстдæр нæхе 'рдигонау кодта, уомæн æма æндæр æвзæгтæбæл ка дзоруй, уони бæсти хъæбæр æфсæрми кодта.

И зæронд уосæ æ еунæг уодбæлхуæцæгмæ еу сæумæ дзоруй:

- Гæлæхха, хæрæг, сог нæмæ ку нæбал ес, æма, ю, гъæдæмæ исуайæ, æма дæ уаргъ сог æрдавæ!

- Рараевдзæ мæ кæнæ, æма ка исуайа, е ба дин – æз, - федарæй дзурд равардта хæрæг.

Силæстæг ин æ хъурбæл бæндæн бафтудта, æндæмæ 'й раскъардта, уотемæй хæрæг рандæй гъæдæмæ согдзуу. Хирх æма фæрæт æ галеу фарсбæл уæгъдæ баст адтæнцæ, æма и даргъюс гинц-гинцæй ку фæууадæй, уæд сæ дзæгъял-мугъул изолтæмæ иgyустæй. Уони гъæрмæ ба берæгъ æрцудæй æма æ фæсте гъузун байдæдта, а ци коодзæнæй, ба 'ймæ кæсон, зæгъгæ.

Хæрæг согтæ ракодта, æхебæл сæ æрбаста нанай бæндæнæй æма гъæди хурфæй гъæдгæронмæ рацудæй. Будурмæ ку рахъæртæй, уæдта, берæгъ æ фæсте нæ цудæй, æма уордигæй æ надмæ рагæпп ласта. Дзоруй имæ:

- Ци дин æй е, ци хæссис, хæрæг?

- Мæнæ мæ нана согмæ рапвиста 'ма уой хæссун, - загъта хайуан.
- Мадта дæхе дæ уæргтæй рauæгпдæ кæнæ, кæдзосæй мæ
гъæус, - зæгъгæ, æ дæндæгти къæс-къæс иссудæй берæгъæн.

- Ёма дæ мæ уаргь ба уоййасæбæл ци багъигæ дардта?

- Фатхъæдæ сог берæгъи дæндаг дæр нæ кæрдуй.

Хæрæг имæ дзоруй:

- Гæллæха, мæн ци хуæрис?! Ёз мæллæг дæн, уæдта хæрæги
фид ка хуæруй? Ду фатхъæдæ сог зæгъис, фал мæн цар уомæй
хъæбæрдæр ку æй. Нихsistæй æркьеи уафси хузæн, æма мæбæл
де 'нсуртæ басæтдæнæ. Мæ фид дæр хъæбæр æнадæ 'й, уомæн
æма синдзитæй çæрун.

- Мадта мæнæн ба ци гæнгæ 'й, кууæрей цауæнæй мæ дзæмбути
еу цьеу маргь дæр нæ бафтудæй. Тæрегъæд нæ дæн? Дæхе бæсти
мин еу æндæр ести байамонæ. У-у-у, гæллæха, - зæгъгæ, имæ
баниудтæй берæгь.

Хæрæг загъта:

- Атæ мæмæ ærbайгъосай: гъæдæмæ ку цудтæн, уæд надбæл
фæууидтон - нард тохъулитæ хезунцæ. Нурутæккæ сæмæ
ниххъæртдзинан, бадин сæ амондзæнæн, æма си нардæр ка уа,
уой равзардзæнæ. Дæхе нифсаддзæнæ, уæдта ниххусдзæнæ.

- Мадта мæ де 'рагы хæссæ, хуарз мин дæ зæрди æраæфтудæй,
- зæгъгæ, загъта берæгь.

Хæрæг æй е 'рагы ракодта 'ма согти сæрбæл исбадтæй. Берæгъ
идонæ æ кьюхтæмæ ærbайста æма ин уæллæй дæлæмæ æ губун
гæрзин æхсæй æрçъинггитæ ласта. Хæрæг синг-синггæнгæ уайуй,
берæгь ба цийнæ кæнуй, нуртæккæ, зæгъгæ, ниххъæртдзинан,
æма тохъули хуæрдзæнæн.

Нур, и хæрæг ка 'й, е берæгъи согти æхсæн ниххъжан кæнун
кодта, гъæу куд нæ уидтайдæ, уотæ, и тохъулитæ, дан, фезгули
уодзæнæнцæ æма дæхе æрримæхсæ, зæгъгæ. Ёхуæдæгка
гъæуæрдæмæ цæуй, берæгъи æ рагы хæссүй.

Æрхъæрттæй хæрæг гъæугæронмæ, фæллæудтæй æма
фæдеси уаст никкодта:

- У-ут, мæнæ мæ берæгь хуæруй, сумах фонс дæр зæран кæнуй!

Гъæу æй ку райгъустонцæ, уæд имæ рафæдес æнцæ, хуæцетæ,
дан, и цъумурбæл. Берæгь адæм ледзгæ ку æруидта, уæдта хæрæги
фæрсүй:

- Кумæ уайунцæ атæ?

Хæрæг имæ дзоруй:

- Уонәй ма тәрсәе, сәхе гүуддаги уайунцәе, - зәгъгәе.

Фәдес имә әрбахъәрттәнцә әма 'й хәрәги рагъи
рагәлстонцә, нәгәе гъәртәгәнгәй. Гъелтәй хуайун
байдәйттонцә, әма 'й ниммар顿цә фур надәй, әма уады
хәрәг ә гъәләсиздаг ниххудтәй, гъе, е ба дин нард тохъулити,
зәгъгәе. Хәрәги къәл-къәл гъәдәрдәмәе нийазәлдәй әма ми
уми к' адтәй, еци берәгтьә дәр арфдәртәмәе фәллигъәнци.
Е ба ниххъиллеппитә кодта әма согти уаргыи хәецәе сәхем
исмедәг әй.

Зәронд уосәе ба уой гъәуай кодта, ци әрәгәмәе 'й, зәгъы,
берәгъәй ин тарстәй.

Ку әрхъәрттәй, уәд ин хәрәг уотә:

- Берәгъ мәе хуәргәе кодта, фал әй басайдтон. Гъәуи кәрони
'й әрхастон мәе рагъи, уәдта ниууастон. Нәе гъәу рафәдес әңци
әма 'й гъелтәй нимморәе кодтонцә.

Зәронд уосәе ин уотә зәгъүй:

- Әгайтима мин фәййервазтә, - зәгъгәе, әма Җәрги
байзадәнцә, әма ма абори дәр Җәрунцә. Зумәгон, цид, хәрәг
әедасәй Җәун байдәдта гъәдәмәе, хъоргәнәг әй нәбал
Уотемәй гъари бадунцәе зәронд уоси хәецәе.

Уони ци нәе фәууидтан, әндәр рун, әндәр нез нәмәе
'рцәуәд!

Уони әрцудмәе дзәбәхәй Җәретә, тохъулити хузән ирәзет.

Седзәргәс уосәе әма берәгъи аргъая

Раги 'ма 'раги адтәнцә әма Җардәнцә ләг әма уосәе. Бәнти
'ма сәбәәл әнэтәе рацудәнцә әма и ләг рамардәй. Седзәрга
уосәе Җәргәе байзадәй әртәе сувәллоней хәецәе. И әртәе да
адтәнцә биццеутәе. Сәе еу хундтәй Федар, иннәе – Мәсөй, әртиккы
ба – Хъарман.

Седзәргәс куд фәгъынбал кәнүй ә бәдәлтти, уотә си
гъомбәәл кодта. Аллихузи амәлтәе кодта ә сувәлләннә
хәссүнмәе.

Еу бони сәри и уосәе кәцәйдәр цудәй ә хәәзарәмәе,
уотемәй ибәәл берәгъ исәмбалдәй әма ймә дзоруй адәймаги
цъухәй:

- Кәми адтәе, хуарз уосәе?

- Мәнәе мәе сувәлләннән хуәруйнаг әрхәссүни туҳхәй

кәемидәр адтән, - загъта уосә.

- Нур ба кумәе цәүис? – аәрбабәй аей фарста цъәх берәгъ.

- Нәхемәе цәүн, - дзуапп равардта силгоймаг.

- Ёз дәе нәбал руадздзәнән уәхемә. Ёстонг дән аәма дәе хуәргәе кәнүн, - зәгъгә, ә надбәл аәрләудтәй дәндаггин.

Үәд ин уосә зәгъүй:

- Цәмән мәе хуәрис, аәз зәронд уосә ку дән, сувәлләенттәе ку хәссун? Мән ма хуәрә, мәнбәл фид нәйиес, айдагъ цар аәма вестәг дән, фал изәрәй аәрбацо, 'ма мәмә мәе сувәлләенттәй алке номбәл дәр фус ес, аәма дин уонәй еуей ратдзәнән. Уой ку бахуәрай, уәд дин хай хуәзәдәр уодзәнәй.

Берәгъ имәе дзоруй:

- Фустә дәр хуарз аәнцә, фал, дәе суввәлләенттәе куд хуннунцә, уой ма мин ку зәгъисә.

- Сәе нәмттәе аәнцә: хестәрән – Федар, иннемән – Мосой, аннемән ба – Хъурман.

- Хуарз аәдта, зиндзәнән дәмәе, - загъта берәгъ аәма уоси руагъта ә хәдзарәмәе, һәм йәмә бавналдта.

Уосә рандәй, ә хәдзарәе ниффедар кодта, цъәстәе евгурәй дәр нихгәдта. Дуарәй дәр, къәразәй дәр сәбәл ләгурмитәе әрәвардта, бацәуән имәе куд һәя уа, уотә. Бийнонтә тәрсгә-рэзгәй аәнкъард бадәе кодтонцә.

Изәрәй ба берәгъ фәззиндтәй, аәма дин къәрәзгитә, дуәрттәе – аәхгәд. Ёскъәтбәл аәрзилдиттәе кодта аәма си фусти уасун иғъустәй. Ёвәдзи, берәгъни аәрбацуд ә тәфәй баләдәртәнцә.

Ёскъәтмәе бацәуәнтәе дәр – синдзәрху. Мадта, атә фудевгедәй ба һәе рандә уодзәнән, зәгъгә, әхең ишнет кодта берәгъ аәма бабәй хәдзари дуари размәе әхе байста, әхуәдәгка дзоруй, сувәлләенттәе аәндәмәе расайунәрвонгәй:

- Уәе, Федар!

И седзәргәс имәе рагъәр кодта:

- Мәе дуәрттәе – хуәрзфедар!

Үәд бабәй берәгъ гъәр кәнүй:

- Уәе, Хъарман!

Уосә бабәй ин дзуапп кәнүй:

- Мәнәе мәе гъәццоли бунәй гъари хуссүй!

Үәдта берәгъ иннае биццеуи номәй дзоруй:

- Уәе, Мосой! И уосә һәмә радзурдта:

- Моси дæ дзæбæх ку расайдтон! Гъенур ба дæ къоси буни неуагти фæннеуя!

Берæгъ уæдта балæдæртæй, уосæ 'й ке басайдта, уой æма фур мæстæй фæттæтæпп æй хæдзарæмæ бацæуæн дуари рази.

Сæумæ уосæ æма сувæллæннтæ фестадæнцæ æма æндæгий берæгъи мард райяфтонцæ. Уоми ба йбæл гириз кæнун байдæдтонцæ:

- Махмæ хуæрунмæ ци гиаур æрбацудæй, айæ ба уой мард ку æй, - зæгъгæ.

Уæдæй фæстæмæ еци бийнонти берæгъ нæ, фал мулдзуг дæр некæдбал багъигæ дардта.

Уони куд хуарз нæ фæууидтан, уотæ хуæртæ ба сумах дæр æма мæн дæр ку уайдæ.

Устурдæри аргъай

Аци цаубæл цæйбæрцæ рæстæг рацудæй, Хуцау æхуæд дæсни, фал хонхи еу коми еу æнахур гал исæнтæстæй. Неко 'й зудта дуйнетæбæл, гал æй, уой.

Арв æма Зæнхи астæу цитæ цудæй, магъа, уæдта еу кæми адтæй, уоми ба цæргæс æрбатахтæй æма ймæ бунмæ кастæй, аци дессаг ци уа, зæгъгæ. Зелæн ибæл кодта, уотемæй имæ æхе бунмæ уадзгæ цудæй. Гал æй, уой ку базудта, уæдта йбæл æхе ницавти æма 'й хæссунтæ байдæдта хонхræбун.

Уæйугæн еу бæласæ адтæй, дууæ мин фуси æ буни кæмæн фæззиннидæ, гъеуæхæн егъай бæласæ. Е æ фустæ рæфтæмæ ку фæххезидæ, уæдта сæ аци бæласи бунмæ баскъæридæ сатыги раулофунмæ тæвдæ бони, кенæ къæвдайæй бацæуай кæнуннæ уарун бони.

Гъема, еци цæргæс к' адтæй, е еци бæласæмæ æрхаста и гали. Уомæн æ тæккæ сæри къонцбæл æрбадтæй æма гали мард хуæрун байдæдта. Уæйуг дæр уотæ рæхги ба æ фустæ æрбаскъардтæ бæласи бунмæ. Уоми ин æхеçæн хуссæн адтæй, æма æхе нихъхъан кодта æ уолæфæн бунати, уотемæй ниффунæй æй уæлгоммæ.

Цæргæс ба хуæруй гали мард, æма ин æ еу иуонæ к' адтæй, уой рабæгънæг кодта. Ку нецибал ибæл адтæй, уæдта 'й бунмæ рагæлста æма уæйуги цæсти фæцæй æма 'й фæлкъуæргæ дæр нө 'ркодта, нæ ймæ æригъал æй.

Үәдта рахусты усми фәесте үәйүг райгъал әй, әма үәддәр нә базудта, әң җәсти ести баҳаудтәй, уой, уотемәй раскъардта әң фустә әң хәдзарәмә. Гъема, үәдта, әрәги – дурәги ба әрләдәрдтәй, мәң җәсти цидәр баҳаудтай, зәгъгә. Уотемәй сәе тургъәмә баскъардта фустә.

Үәйүгән киндзә адтәй әма уомә гъәр кәнүй:

- Рауай тагъд, мәң җәсти цидәр хъор кәнүй әма мин әй ракәдзос кәнә!

Киндзә фиййаг әма уесойнә раскъафта, уотемәй үәйүгән әң уәргисәртәмә исләуирдта әма ин еци косәндзаумәутти хәецә әң җәсти фәммәдәг әй. Фиццаг фиййагәй расәрфта җәсти къумтә, үәдта 'й уой фәесте ба уесойнәй никкәдзос кодта.

Киндзә рахистәй үәйуги җәстәй, бәхүәрдунәй рахезәгай, ма е дәр загъта:

- Оф, оф, оф, ку мәң әрцардтай, - зәгъгә.

Бүгътә фагускаләнмә ракалтонцә, иуони нә базудтонцә, уотемәй. Үәйүг әма әң бийнонтә сәе ахур цардәй цардәнцә.

Еу кәми адтәй, уоми ба хонхи еу гъәю фехалдәй, зәнхә низмалдәй, әма си берә фәецәфтә 'й, ка ма байзадәй, етә ба загътонцә:

- Ами нин цәргә нәбал әй, иннә хатт ба еугурәй дәр фесәфдзинан. Цәуән будурмә әма әндәр цәрәнбунат байагорән нәхеңән.

Нур и үәйүг ба уонәй раздәр исистадәй әма нәүәг рауәнмәе райийвта. Гъема, еци хүәнхаг гъәюи байзәйтти, цәрәнбунат агоргүти, Хуцау әрхаста үәйуги фиццаг цәрәнтәмә. Иуонә ба фагусты буни фәецәй, әма уотә устур адтәй, әма йбал әртәсәдә хәдзари әрцардәй. Үәхән лигъз будур адтәй, әма сәе зәрдәмә бацуудәй, айә махән цәрән бунатән хуарз уодзәнәй, зәгъгә. Зәнхә дәр рауадәй еци иуонәбәл әма әң еу хай ба кәдзос саумәри буни фәецәй.

Бацардәнцә уоми, хәдзәртә скодтонцә, үәдта сәбәл еу әххәвәв ба зәнхә низмалдәй. Сәе хәдзәртәй гъәунгәмәе ралигъдәнцә, мәнә нәбәл ами дәр бабәй Хуцау әң бәллах ку ниввардта, зәгъгә.

Бонмә әндеггәй фәецәнцә, бонә ба, нур ци кәнән, зәгъгә, дзубанди кәнунцә:

- Ами дәр бабәй зәнхә ку фенкъустәй, уотемәй нә Хуцау ку фәууидта!

Еу хестәр син уотә:

- Бакәсән бал, уотә ма кү әзмәла зәнхә, уәдта аңдаор руаен байагордзинан.

Медәгмә нәбал бандиудтонцә, фал гъәунги гъәуай кәнунцә ци бәләх ай а, уадә кү не 'р҃цудәй, уәд ци уа, зәгъгә, әма бабаш дүккән әхсәвә дәр зәнхә низмалдәй.

Сәе гъәубәл ба, кү әрцардәнцә, уәд бурәу исходтонцә зәнхә дүккән әхсәвә кү низмалдәй, уәдта иуонә фагуси бунгы ракастәй. Къәхәни ә тумбул зәнхи 'змәлдәй разиндтәй. Өу робас әрцудәй фиццаг әхсәвә, әма еци иуони тумбул иссердтәй әма 'й әхсинун райдәдта. Ә дәндәгутәй ибәл нә нишхүәстәй, әма 'й әхсидта, әма уомәй ба гъәу низмәлидә, цума зәнхә зәмәлүй, уойтай.

Ци кәнән, зәгъгә, сағъәс кодтонцә, әма бабәй син өти хестәр загъта:

- Уә топпитә райсетә, әма багъәуай кәнән!

Гъәуи ләг к' адтәй, етә рацуудәнцә. Гъәуай кәнунцә, әмнә уотә рәхги ба робас әрцудәй, әма әхсинун кү райдәдта иуони тумбул, уәдта 'й әрләдәрдәнцә. Рамардтонцә 'й уой адәбәл! Ә мардбәл әрәмбурдәнцә адәм. Дес кодтонцә:

- Айә кәңәй әрцудәй, циуавәр ай, - зәгъгә. Еци хестәр лә бабәй син загъта:

- Аци әхсәвә 'й ниууадзән, сәумәе ба алке кард рахәссәл, әма 'й нистъегъдинан.

Уотә бакодтонцә. Әрбон ай, әма уәдта робасмә рацуудәнцә, күд баунаффә кодтонцә, уотемәй. Әстыегъун ай райдәдтонцә. Әгас гъәу ин әе фарс туххәй-фудтәй нистъигътонцә, хатун би 'й бавзурstonцә әма 'й нә бафәразтонцә.

Загътонцә:

- Уадзән бал ай, сәумәе ба ин е 'ннә фарс дәр нистъегъдинан, рыйхатдзинан, әма уотемәй. Нийуагътонцә, рандәнцә әмнә нишхустәнцә сәе бунәтти. Сәумәе ба рацуудәнцә, бәндәентә рахастонцә, ә къәхтәбәл ин сәе нибастонцә әма йбаш рахуәстәнцә, әма син фезмәлүн дәр нә бакумдта.

Әма бабәй син зәронд ләг загъта:

- Уагътә 'й атемәй, исон ба йбәл әрәмбурд уодзинан әма ин кәд хуәздәр ести амал иссерианә рахатунмә.

Зәронд ләгән ба уәхән киндзә адтәй, әма уәйгутәмә дәр уой хъаурәгинән н' адтәй. Ә ләг дәр ай нә зудта, уотә тухгин

æй, уой. И лæг имæ ку рамæстгун уидæ, уæд æхсæ дардта, æма 'й уомæй фæннæмидæ. Уосæ имæ уæддæр фæстæмæ некæд исдзурдта. Никки ба ма ин æ хъаурæ дæр некæд зонун кодта. Зæронд лæг ба 'й зудта: устур къамбæц сæмæ адтæй, æма имæ киндзæ сæумæ доцунмæ рацудæй, æма и уæс уæхæн адтæй, æма 'й доцун нæ уагъта. Æхе æрбатæридæ æ мадæмæ, æма ин и киндзæ ба лæдзæгæй æ къæхтæ рацæвидæ, æма бабæй уæддæр æ мадæмæ нæуæгæй бацæуидæ.

Гъема ймæ уæдта и киндзæ февналдта, ракæсæ-бакæсæ фæйнердæмæ ракодта, 'ма 'й ку неке адтæй, уæдта ин æ цуппар къахебæл фæххуæстæй, райдавта æма 'й гъæунгæмæ бæрзонд горени сæрти рагæлста.

Уотемæй ба 'й зæронд лæг фæууидта æма 'й цума нæ фæууидта, уотæ æхе дардта, æхе иннердæмæ фæххатта, е ба мæ ма фæууина, зæгъгæ. Нур и киндзи еске ку фæууидтайдæ æма йбæл ку фæддес кодтайдæ, уæдта ин æнæ фесæфун, æнæ рамæлун н' адтæй.

Зæронд лæг зудта, æ киндзæ 'й ку базона, уæд робаси марди æнæ рахатгæ нæ ниуадзæнæй, уой.

Сæумæраги ба и киндзæ къустели къохи æ цонг рацавта æма донмæ фæцæүй. Нур, донмæ цæуæнмæ ба æ над адтæй робаси марди рæэти. Зæронд лæг æй ку фæууидта, уæд æй фæрсуй:

- Донмæ цæус, киндзæ?

Киндзæ «гъо», зæгъгæ, æ сæрæй бакодта, 'ма ин уæдта зæронд лæг загъта:

- Мадта уоми робасæн æзинæ æ цари еу фарс растьигътонцæ, иннæ фарс растьегъунмæ ба ин баигиттæнцæ æма 'й ниуагътонцæ, рахатун дæр син нæ бакумдта, уотемæй. Базонæ, еске ибæл косуй æви нæ, уой бæрæг мин æрбахæссæ.

Хуарз, зæгъгæ, загъта и киндзæ æма рацудæй. Робаси мардмæ ку ниххæрттæй, уæдта æ къустелæ февардта æма ин æ бунккаг дууæ къахебæл фæххуæстæй, уотемæй æй иннердæмæ фæххатта. Æваст æй фæууагъта æма ралигъдæй, неке 'й фæууидта, уотемæй, æма æ къустели хæцæ фæцæүй. Дон исиста 'ма æ хæдзарæмæ æрбацудæй.

Дзоруй имæ зæронд лæг никкидæр:

- Киндзæ, робаси мардæн неци базудтай?

Е дæр ин дзуапп равардта:

- Гъо, базудтон, ни ймæ цудтæн, æма 'й неке адтæй, уæ робас ба хатт ку æй.

- Ка 'й рахатта, цума, - зæгъгæ, зæгъуй зæронд лæг.

- Уой ба нæ зонун, - загъта и киндзæ дæр.

Уæдта зæронд лæг фестадæй æма адæмбæл гъæргæнги
рацуудæй, цума ин неци загъта, уотæ:

- Цæуæнтæ, маха ин ацибон ести бакæнæн, ци ймæ кæсетæ,
зæгъгæ.

Адæн имæ еугурæй дæр раудæнæ æма ймæ æркастæнцæ, 'ми
дин робаси мард ба – хатт!

- А ба ци дессаг æй? Ка 'й рахатта, æнæгъæнæ пъæуæй ибæл ку
фæккустан, æма нин фезмæлун дæр ку нæ бакумдта, уæд? – дæл
ибæл кæнунцæ адæн.

Нæ син иской кодта зæронд лæг, ка 'й рахатта, уой æма 'й нæ
базудтонцæ. Зæгъæн дæр ин н' адтæй, уомæн æма и киндзи хъаур
пъæубæл рагъæр адтайдæ.

Гъема, уæдта робаси мардбæл косун райдæдтонцæ æма 'й
тухтæ-заманатæй изæрмæ нистъигътонцæ. Уæдта и цар рахæлти
кодтонцæ æма загътонцæ:

- Нæлгоймагæй нæмæ кадæр ес, уонæбæл æй байуарæн.

Басæнимадтонцæ, æма сæмæ нæлгоймагæй кадæр адтæи,
уонæбæл цар байурстонцæ, алкæмæн – хæцæн хай. Аєтæсæд
хæдзарей нæлгоймæгтæбæл фæйнæ кæрçхуари æма ходтаги
æруадæй.

Уой фæсте ба фæххæлеу æнцæ, алке æ хæдзарæмæ ранд
æ хайий хæцæ. Уотемæй ма абони дæр цæрунцæ, зæнхæ
сæбæл некæдбал низмалдæй.

Нур уоми ка домбайдæр æй: гал, цæргæс, - гали ка фæххæсти
уæдта бæласæ, -цæргæс æд гали марди хæцæ кæбæл æрбадтæ
æма уой ка уорæдта; гали сүйнæ æ цæсти кæмæн бахаудтæй æмæ
уой ка нæ базудта, еци уæйуг; киндзæ, робаси мард ка рахатта,
уонæй хъаурæгундæр æма устурдæр к' адтæй, уой ка базондзæн.

Уони ци нæ фæууидтан, æндæр рун, æндæр нез нæмæ
'рçæуæд!

Айкинсæр, Гъæмпинуæраг æма Халинхъури иуарцæ

Рагæй æрæгимæ дæр æнсувæртæ ку байрæзунцæ æма
уститæ корун ку бағъæуий, уæд фæккæнунцæ иуаргæ. Хæцæн
хæдзæртти цæргæй кæрæдзей фулдæр фæууарзунцæ.

Цардæй æртæе æнсувæри. Хестæр адтæй Айкинсæр, астæуккаг адтæй Гъэмпинуæраг, кæстæр ба адтæй Халинхъур. Уотитæ ба уомæ гæсгæ хундтæнцæ, æма хестæрæн æ сæр адтæй айки хузæн лигъз уæдта дæргъдумбул, астæуккагæн æ уæргутæ гъэмпи хузæн фæлмæн, кæстæрæн ба хали хузæн даргъ æма листæг хъур.

И æнсувæртæмæ адтæй еунæг дзæгъяр гъог. Уоститæ корун сæ зæрди æрæфтудæй, уотемæй еу хатт еу рауæн бабадтæнцæ æма сæмæ хестæр дзоруй:

- Цæйтæ, байуарæн!

Астæуккаг æнсувæр имæ дзоруй:

- Фиццаг бал уоститæ æрхонæн, уæдта байуардзинан.

Уæд и кæстæр уотæ зæгъуй:

- Уоститæ ку æрхонæн, уæд етæ дæр сæхе загъд кæндзæнæнцæ æма нæбал исфедаудзинан. Раst нæбал байуардзинан. Уомæ гæсгæ бал нæ гъог нивгæрдæн æма 'й бахуæрæн, уæдта нин æнцон иуарæн уодзæнæй.

Уобæл ин дууæ æнсувæри дæр исарази æнцæ, уотемæй сæ гъог нивгарстонцæ æма 'й багъуд кодтонцæ. Кæстæри – Халинхъури рапристонцæ хæлæрттæ æхснумæ доñмæ. Халинхъур æхснадта æма еу нард хæлорæмæ рахицæ кодта, - мæнæ ци дзæбæх æй, зæгъгæ, æма 'й ранихъуардта. Хæлорæ æ листæг хъури фæххастæй æма лæхъуæн ферхуæстæй. Минкъийтæбæл, уæд инод кодта.

Халинхъур доñи цори æхе рауагъта, цалинмæ æ кеми æрçудайдæ, уæдмæ. И хæлæрттæ æхснун дæр ниууагъта, уотемæй хъуффу-хъуффу кодта. Сосæгхуарæн неци тайй.

Хезунтæ 'й байдæдтонцæ иннетæ. Ку некæми зиндтæй, уæд имæ Гъэмпинуæраг рандæй. Доñи билæбæл е 'нсувæри хъанæй ку раuidта, уæд æй мард рангъæл адтæй, æллæх, зæгъгæ, нигъгъæр кодта æма æ къæхтæ дууæ къохемæй æрçавта. Берæ 'й нæбал багъудæй, уæдта æ уæргутæ фæббугъæ адтайуонцæ, фал ин уæддæр хæбæр фæрристæнцæ 'ма е дæр е 'нсувæри размæ рауæлгоммæ 'й yay-yayu гæнгæй.

Уæд сæ Айкинсæр хезун байдæдта. Ку некæми зиндтæнцæ, уæд сæмæ е дæр рандæй. Е 'нсувæрти хъæнттæй ку раuidта, уæд фæгъгъæр кодта, æллæх, зæгъгæ. Æ тæссонд сæр æ къохтæй ницçавта æма е 'нсувæрти фарсмæ е дæр рауæлгоммæ 'й.

Гъеууотемæй еунæг сосæгхуари фудæй и æнсувæртæ æрtemæй дæр зин уавæри бахаудтæнцæ.

Цæйбæрцæ фæллæудтайуонцæ хъанæй, уæдта еугай-дугаййæй

аэрэскуиттэнцээ. Загътонцээ уотээ:

- Абонэй фэстээмэй алцидээр еумэй хөндзинан, уэдта иуаргийн дээр нэбал хөнгөн.

Айкинсээр, Гъэмпинуяяраг аёма Халинхъур гъоги хэлээрттэе еумийнхснадтонцээ. Кувд исамадтонцээ аёма аёгас гъяа дээр аэрхудтонцээ. Кувд ба исхудтонцээ «Æнсуваэрти лимаэндзийнади кувд».

Үйд фэсте ба син и гъяауккэгтэе уэддээр аёртээ нэүяа хэдийнрийн аэмвэрстэй искодтонцээ аёма син уоститэе уорддэмэй аэрхудтонцээ. И уоститээ ба сэхецээй ахцуулдээр разиндтээнцээ кэрэдзебэл, күйн фээззэгъунцээ, еу хэдонаа дээр син урух адтэй.

Гъеууотемэй ма абоны уянгээ дээр хэларэй цээрүүнцээ Айкинсээр. Гъэмпинуяяраг аёма Халинхъур сэй бийн онти аёма сэй кэрэдийн хэцүүцээ. Сумах дээр ма уе 'нсуваэртэе 'ма хуяаэрти хэцүүцээ уншиж кэрэдзей уотээ ку уарзиайтээ, уэд амонди бэстэй исаразианээ.

Уэйгутээ

Раги, хъяаబээр раги, зэнхъяаబэл тээkkэе рагондээр адэм ку цардэй, уэд Хуцаа уэйгуты исфээлдиста. Етээ ку рантэстэнцээ, уэдта си аёртээ аэнсуваэртэе адтэнцээ. Сэй нээмттэе ба хундтэнцээ. Æфсадэг, Хэрэхсэй аёма Æфсаэнбид.

Æфсадэг син хуяарайнаггэнэг адтэй аёма аёдууаа аэнсуваэртэй дзээбэх бафсадидээ. Хэрэхсэй ба, зэйнэ, кенэ хэрэе ку рацэуидэе хуяаэнхтэе 'рдигэй, уэд уонгэмэе аё фээтэн роу бадаридээ, аёма и хэрэе бауорамидээ. Æфсадэг аёма Æфсаэнбид ниццийнэ кэниуонцээ, Хэрэхсэй бабэй хэрэе фехста еуварсмын зэгтгээ. Уотемэй и аэнсуваэрти гъяауай кодта.

Æртиккаг аэнсуваэр, Æфсаэнбид к' адтэй, е ба æфсаэннагэй кондадтэй, аёма толдзэе бэлласэе дээр зэнхъяаий аёд уедэргийн истудтайдээ, уэхэн хъяаурэгийн адтэй. Кэд устуртэе адтэнцээ уэйгутээ, уэддээр адэмэй ба тэргээ кодтонцээ, уомэн аёмийн сэбэл етээ хийнэй цээниуонцээ.

Уэд и аёртээ аэнсуваэри загътонцээ: «Цэүяэн, мах аци адэмийн хэцүүцээ цээрүүнмэй неци бакаэндзинан, аёма федармэе бацэуяаэн!»

Уотемэй Уазай сээрмэе бацуудаэнцээ. Æр аёй цардэнцээ. Хонхи ба гъаадтэе адтэй, зэнхитэе ба син нэй фагээ кодтонцээ аёма и аёртэй аэнсуваэри исунафаа кодтонцээ: «Цэйтэе, 'ма нэхецээн игуяаэрдээний фагээ гъааддээ рагсээдээн!» Гъаадбэл устур зилд скодтонцээ, горон дээр ибэл хурэй аэрзилдтонцээ.

Æфсæнбид æд къуала бæлæстæ зæнхæй истонидæ. Æфсадæг æма сæ Хæрæхсей ба къæбури билæй бунмæ гæлстонцæ.

Етæ ци рæстæги кустонцæ, уоци рæстæги ба Цыифтитари Хъæрæгъæси дууæ æндæр уæйуги гъæбесæй хуæстæнцæ æма сæ ey инней æррæуигтæ. Уотемæй ейæ æ астæуи уæнгæ цыифи ниххæстæй.

Æртæ æнсувæри кастæнцæ уонæмæ æма син еунæг æртикъахуг хъадир адтæй. Хестæр загъта кæстæрæн: «Рабадæ хъадирбæл 'ма уæртæ уой цыифæй исласæ!»

Ниссæмæхъæртæй Æфсæнбид 'ма æй æ еунæг кæстæр æнгулдæй фелваста уæдта ймæ дзоруй: «Уотæ дæ гъæуï, дæ хъуарæ ку неци 'й, уæд цæмæн хуæцис?» Æфсæнбид Хъогъалухъæбæл æрбацудæй, æ уоси фидæ ба хумæ кодта, мугкаг итудта æма 'й æ дæндаги цъаси баримахста, тухæ ин цæмæй маке кæна, уой туххæй. Мугкаг итуд ку фæцæй, уæдта ин кæрдзин бахуæрун кодта, ниуазун дæр ин бакæнун кодта, уæдта ин загъта: «Max цуппæрдæс уæрдунемæй нæхеçæн горен скодтан, нæ галтæ ба – медæггæй.

Еу фийайæн æ фустæ фескъардтонцæ бонивайæни. Фийай ку 'рбайгъял æй, уæд и уæрдунтæмæ февналдта 'ма сæ фусти кæронмæ фехста æд галтæ, æд лæгтæ. Мæ дæндаг дæр уæд басастæй: сæ сæрбæл фæддæн.»

- Цо, æма хонхи цæрæ, дæ хъуарæ неци 'й, - загъта мин мæ уоси фидæ, - æндæр ба дæубæл дæр мæн цау æрцæуддæй.

Æрбацудæй 'ма е 'нсувæртæн загъта: «Мæ уоси фидæ мæ бафхуардта, æ дæндаги састи дæр мæ ниввардта». Етæ ба смæстгун æнцæ уобæл, æма дортæ æхсун байдæдтонцæ Хъогъалухъæтæмæ, уæйгутæ хумæ куд кодтонцæ, уотæ.

- Гæр, мах ба æгирид неци ан, - зæгъгæ, загътонцæ. Дор, цид, ку фехсиуонцæ, уæд, цид, сæ готов расæттидæ.

Нур дæр ма еци дортæ Хъогъалухъти будурти се 'вдесæн æнцæ. Уæйгутæн ба се 'вæлгъаздæр, сæ лæмæгъдæр еци æртæ æнсувæри адтæнцæ, хонхмæ уомæн æрбацудæнцæ, фал сæмæ уой бæрцæ тухæ ба уæддæр адтæй æма, зæгъгæ, сæхеçæй хъуарæгингидæртæн ести нихкъуæрд радтонцæ.

Нивæ

Еу устур сакъадахбæл денгизти астæураги 'мараги цардæнцæ хан æ уоси хæццæ. Мулkitæ сæмæ бæргæ берæ адтæй, фал сæхе

нигун ба нæ худтонцæ. Бæннтæ цудæнцæ æма сæ цард нoци уæлдай æйиwtа. Дзæвгарæ рæстæг син зæнæг не 'нтæстæй.

Уæд дин eуuæхæни ба рацæй-рагъæр æй æма сæмæ нинн ракастæй. Лæхъuæн син райгурдæй. И хан-фидæ сувæллони æхомæ рахæссун кодта æма ин æ къахи æнгулдзитæ, уæдta æ къохи æнгулдзитæмæ фæккастæй æма загъta:

- Ра 'й æндæ кæнетæ æндæр сакъадахмæ! Аци сувæллон хъæбæр æнæ нивæ 'й.

И уосæ ин не 'сарази æй, цифæнди кæд æй, уæddæр наихæ бæдолæ 'й æма 'й æз некумæ рauадзdzæнæн, зæгъgæ.

Уотемæй, цæрунтæ байдæдтонцæ æма и сувæллон ислæг 'й. Ёма хан æ уосæн загъta:

- Аци æнæ амондæн eу æхе хузæн æнæ амонд ракорæн.

Уобæл æ бийнойнаг дæр дууæ нæбал загъta. Фидæ æ фурти æхе размæ ærbaxута æма 'йmæ дзоруй:

- Цо, æма уæртæ бæхтæбæл сæргytæ исæвæрæ, мах ба уосæн агорунмæ цæуæн.

Фурт, куд ин загъд адтæй, уотæ бæхтæбæл сæргytæ исæвардти æма рандæ 'нцæ. Цудæнцæ, цудæнцæ, æма цæйбæрцæ фæццудайонцæ. Хуцау æ зонæг, уæдta eу устур гъæуми бaфтудæнцæ. Гъæунгти цæхgærmæ дæр, дæргъцæмæ дæр хаттæнцæ, æма дин дæлæ eу кизgæ иссæуy. Лæхъuæни хан-фидæ фæрсуй кизги, кумæ цæуис, зæгъgæ. Кизgæ ба имæ дзоруй:

- Лæг агор.

Уæдta 'й кизgæ фæрсуй:

- Сумах ба кумæ цотæ?

Етæ ин загътонцæ:

- Уосæ агорунмæ.

Ёма сæ кæрæдзэмæн загътонцæ, мадта мах нæ кæрæдзэмæн исбæэдзинан, зæгъgæ, æма ин уоци кизги æрхудта.

Цæрунтæ син раeудагь æй. Уæд фидæ æ уосæн загъta, атæ хъæбæр æнæ амонд æнцæ, æма мах цæуæн æндæр гъæуми цæрунмæ. Ани мæгурбонмæ кæсун мæн бон нæй, æма сæ ами уадзæн, зæгъgæ.

Уотемæй рандæнцæ сæ синхаг гъæумæ. Уæдмæти и лæхъuæн æма æ бийнойнагæн биццеу райгурдæй. Уой туххæн ба син гъæуи алкедæр лæвæрттæ кодта, ка - гъог, ка - байраг, ка ба - æндæр ести. Сæ хæдзари мулк цубур рæстæгмæ исахидтæй. Гъема, æгас гъæуи уоni гъæдугæн нæбал адтæй.

Хан ескәбәл ку фембәлидә гъәүккәгтәй, уәд ай рафәрсида:

- Куд цәрәнцә етә? - 'ма ин зәгъиуонцә, хъәбәр хуарз, зәгъгә.
- Уәд фидә ниссагъәс кодта аәма ә уосән загъта:
- Цәуон, әз ба сә рабәрәг кәнон, цума цәмәй цәрунцә.

Уосән дәр е аәхцәүән куд н' адтайдә. Хан бәәхбәл рабадтәй, ранәхстәр ай аәма ә райгурән гъәумә исхъәрттәй. И биццеуи зәрдә ай цума ләдәргәе кодта, уотә ә размә раңудәй. Рафестәг ай бәәхгин аәма ибәл ниццийнитә әнцә, мәнәе ма кәдәй-уәдәй нәе фиди уинән, зәгъгә.

Алли-алцәмәй идзаг фингитә ин исходтонцә аәма 'й дзәбәх фәххинстанцә. Фидә дести баңудәй, гъуди кәнүй, ани ба, зәгъгә, әнәе нивә ку худтон. Ёхе дзәбәх ку исәфсаста, уәдта раистадәй аәма син сә къумти фәххаттәй. Фәрракәсә-бакәсәе кодта, уәдта аәрәги-дурәги ба цъилобибәл еу данкъай тәрнихи нивә ниуидта аәма бийнонтән загъта:

- Мәнәе мин аци данкъай радтетә, әндәр ба уи неци корун.

Ёма фидән ба «нәгъ» зәгъән куд ес. Етә дәр ин ай равардтонцә.

И фидә данкъай исиста, данкъа ба ә нивә цъилобибәл фәүуагъта аәма ин уой не 'рәестәфтәй.

Хан әндәмәе ку раңудәй, уәд данкъамәе кәсүй, аәма си нивә нәбал ес. Фәстәмәе цалинмәе уадәй, уалинмәе ба цъилоби гал рахуардта. И ләг ку фездахтәй, уәд гали тәрнихи нивә ниуидта 'ма загъта, мәнәе аци гал нивгәрдәтә 'ма 'й аәд къах, аәд сәр аги никкаләтә аәма си мәхеңәй раздәр куд неке баҳуәра, уотә.

Фурт гал равгарста, фәйхәйттәе кодта аәма 'й аги никкалдта. Ё рәегутәе ба ин цәхәрбәл байвардта фезонәгән. Нур, сә сувәллон ба арти фәрсмәе бадтәй.

Гали рәегутәе цәхәри сәрмәе цыис-цыис кодтонцә аәма и нивә сувәллони тәрнихи бакалдәй. И фидә уой ку фәййидта, уәд загъта, нур ба мин сә сувәллони ба нәбал ратдзәнәнцә, аәма цәуон, зәгъгә. Фидә ә хәәдзарәмәе рандәй, ә рәедуд баләдәргәй. Нивә Хуцауәй фәстәмәе неке дәттүй аәма 'й неке зонуй, ка уодзәй амондгүн, уәдта ка уодзәй әнәе амонд.

Хан ма базудта, ескәмәй нивә ракорән ке нәййес, уой дәр. Алкәмәен ахе ай ә нивә. Гъеууобаәл мә арғау цәңәй аәма фәңәй. Сумах ба мин устур нивти хәңцә ирәзетә, мә дзәбәх кәстәртә.

Тухгинэй тухгиндэр

Недзаманти дзамани цардэнцэе еу лэг аёма уосаё. Рæстæмбоо карæмæ бахъæрттæнцæ, фал син зæнæг н'нтæстæй.

И лэг аёма уосаё гузавæ кæнун байдæттонцæ, нæ хъяурæ бонаи бонмæ тайгæ ку цæудзæнæй аёма нæ зæруа ци баудзæй, нæ мæрдтæдæр аенæ нигæдæй уæлæбæл ку байзайонцæ, зæгъгæ.

Уæд, хæдзари хецау к' адтæй, уой зæрди еу гъуди æрæфтудæй.

- Не 'фсийнæ, абонæй фæстæмæ аэз райдайдзæнæн кизгуттæ 'ма биццеутæ хæссун аёма сæ косæг кæндзинан. Нæ зæрдæмæ си хъæбæрдæр ка бацæуа, уой ба нæхецæн зæнæгæн райсдзинан.

Силгоймаг ци исдэурдтайдæ, - лэг хестæр аёй, фал ин еу минктий пъулæг ба адтæнцæ аэ сæри хецауи дзубандитæ.

Уоййадæбæл и лэг кизгуттæ 'ма биццеутæ хæссун байдæтæ аёмл сæ кустбæл бафтаудæ.

Бæннтæ куд цæугæ цудæнцæ, уотæ ба нæбал æфсастий, зудæдæргæнгæ цудæй аёма фулдæрæй-фулдæр кодтонцæ аэ минктий цагъайрæгтæ. Уонæй ба, æхецæн зæнæг ке скодтайдæ, уæхæн нæмæ разиндтæй. И лэг сæбæл не 'нвæрстæй, атæ, зæгъгæ, косæги акын дæр ку нæ 'нцæ:

- Куд фулдæр æрхæссон, уотæ ба нин аенцондæр равзарæн уодзан и уони астæу нæ зæруай, нæ бунтæ аёма нæ мæрдтæ кæбæл бафæдзæхсæн, уæхæн. Уæлдай си нæййес, кизгæ уа æви биццеу. Кизгæ ма хуæздæр дæр аёй. Нæлгоймаг æнæмæтæ 'й, никки ба ма дæхе тогий ку нæ уа, уæд.

Æгæр ку багъомпал аёй, уæдта и уосаё нæбал нигæдзæ кодта аимл загъта аэ лæгæн:

- Ниуудзæ еци æнæхайри куст! Цæмæн тухæ кæнис адæмæн, дæхецæй тухгиндæр дæбæл фембæлдзæнæй.

Е дæр ибæл аэ пъæлæсидзаг ниххудтæй:

- Мæнæй тухгиндæр ба ма кæми ка ес?

- Тухгинэй тухгиндæртæ – берæ! Ес дæуæй тухгиндæртæ.

- Кæми ка ес, уой ма мин ку зæгъисæ.

- Мадта мæмæ атæ игъосгæ кæнæ, - загъта уосаё æндиудæй. – Цо уæлæ Тухи надбæл, уæдта дæбæл æмбæлдзæнæй.

Гæнæн нæбал адтæй, аэ дзурдæбæл ма куд исидæудтайдæ и ло. Ахе алли алцæмæй рапæвдзæ кодта тагъд-тагъдæй. Ад саргъ бæхбæл, гæрзæфтонг аёма фæндаггаг хуæруйнаги хæццæ фæннæхстæр аёй, и уосаё ин ци 'рдæмæ ниййамудта, еци 'рдæмæ.

Цәүй, цәүй 'ма еу рауән уинүй, - еу хъәрәу уәйүг къолаे зәңхитәе донхуаруг кәнүй. Донхуаруг ба сәе уотәе кәнүй, 'ма дон дәлбиләй уәлбиләмәе калуй. Уәйүг, ае хъури уәнгәе ин куд уа, уотәе баләсүй арф җади. Дон и җадәй әе гъәләсәй исцъирий, аема и җадәе әе дәлфәдти уәнгәе ниггәпп ласуй. Цалинмәе хъәрәу уәйүг уой әе комәй фәеппурф кәнүй, уәдмәе бабәй и җадәе, ци устур форд имәе кәлүй, уомәй райдзаг уй.

Цалинмәе тухагор уобаел дестә-тәмәстәе кодта, уәдмәе бабәй уәйүг дон искалдта. И дон фәестәмәе карзәй әруадәй аема тухагор ләги әед бәх гъәмпи халау әе хәецәе раскъяфта. Е дәр әе уодән фәеттарстәй 'ма и хъәрәу уәйүгмәе дзоруй:

- Атт, аәз де 'уазәг, фәэммәе ервәзун кәнәе!

Ервәзун ба дәе фәеккәндзәнән, зәгыгәе, ай фелваста, 'ма 'й надбәел фәессагъта. Уой адәбәел тухагор ләг әе хәдзарәмәе раздахтәй сәргубур аема уонтәбәрzonдәй.

- Силгоймаг арах рәститәе фәедздоруий, - загъта и ләг уәдта баздағыдәй, аема и уацайраг адәми, сәе еугурей дәр, исуәгъдәе кодта аема ма син, ци ин бакустонцәе, уони бәрцәе мулkitәе дәр раләвәрттәе кодта.

Уотемәй етәе дәр цийнитәгәнгәе раздахтәнцәе сәе хәдзәрттәмәе. И ләг аема уосәе дәр сәе уодтәмәе тәрегъәд нецибал әенкъардтонцәе аема уотемәй әнәмамстәй Җардәнцәе. Абони дәр ма аәгас әнцәе. Кәд уи не 'руагәс кәнүй, уәдта уотәе идарди нәе цәрунцәе сумахәй, басәбәрәг кәнтәе аема син сәхе бафәрсетәе, куд адтәй сәе хабар уобаел.

Æрмәст, еци адәнмәе цәугәй, Тухи надмәе ма бафтуйетәе. Уәйүг донхуаруг кәми кәнүй, уомәй уоддәр ба әндәр сохъур әффәйнаг тайун кәнүй, әе гъәләсәй зингитәе кәлүнцәе. Тухагор адәнбәел ку әрхуәст уй, уәд си әхең қурдбадзи косгутәе исаразуи...

*Аргъәүттәе скъоладзау сувәлләннти аккағ искоңтонцәе
Скъодтати Эльбрус аема Къибирти Амурхан.*

ДИГОРИ ИСТОРИ ТАУÆРÆХЪТÆМÆ ГÆСГÆ

Историй тъæффитæбæл Диgorи кой фиццагидæр æрцудæй 1650 анзи. Еци анз Толочанов Никифор æма диакъон Ивлев Алексей Уæрæсей паддзахи гууддæги фæдбæл Дигоргомбæл бахистæнца Имеретимæ.

Уомæй æндæмæ, бустæги ба Уæрæсей хæццæ байеу уни фæсте, фæззиндтæй берæ уацтæ, кæцитæмæ гæсгæ абори базони ес, XVIII æноси корони æма XIX æноси райдайæни ци цаутæ цудаи Диgorи. Fal Толочанов æма Ивлеви размæ, уæдта уони фæсте дæр ey 100 анзей æндæргъци ци уавæри адтæй Дигоргом æма æ адам куд цардæнцæ, уой туххæй ба, финсуйнадæ ке нæ адтæй Дигорæм, уомæ гæсгæ бæлвурдаи неци зæгъæн ес.

Историй еци цохгонд бунæттæн нин абори хъæбæр агъайзаг дигорон адæни дзоргæ исфæлдистадæ. Ци берæ таурæхътæ байзадæй, уонæмæ гæсгæ нæ бон æй, рагдзаманти Дигоргоми ци цаутæ æрцудæй æма ци уавæрти цардæнцæ Диgorи адæм, уоба рафаэлгæсун.

Уогæ Диgorи кой, растдæр зæгъгæй ба и номи кой, фиццагидæр æрцудæй VI æноси сомехаг анзфинстити, «Аш-тикор», зæгъгæ. Уой фæсте дæр ма сомехаг анзфинстити цæуй æ кой, уæдта рагон географион къартæ арæэти «Дигорæ» ном æмбæлуй дууæ хуземи «Аш-тикор» - кæцимæй нисангонд цæуй нури Балхъар кæми æй, еци бунæттæ, æма «Тикор» - кæцимæй бæрæгтонд цæуй, нури Дигоргоми руаæн. Fal абори махæн нæ бон бæлвурдаи зæгъун æй, æма дигорон адæн Дигоргоми æхседун райдæдтонцæ фæсманголти рæстæги. Таурæхътæмæ гæсгæ бæрæг æй, тæтæр-манголи, бустæги ба Темур алсахьи æрбалæбурди размæ дæр еци коми адæн ке цардæнца, кæцити худтонцæ «Дигорæ» («Тикор»). Бунæтton цæргугтæ баст æнца Астани номи хæццæ. Тъæпæн-Дигори нури муггæтæй беретæ сæх нимайунцæ Астани байзæттæгтæбæл.

Астани байзәттәгтәй әңцәе Донифарсаг Гагуатә дәр. Астантәй, кенәе ба бунәттон қәргутәй, схонән ес Седанати дәр.

Темур-алсахъи әрбаләбурди фәсте, Задәлески Нана сувәлләнитә кү 'рбакодта Диғоргоммә, уәд, таурәхътәмә гәсгәе, Диғоргоми ма адтәй қәргутә. Ке зәгъун ай гъәүй, еци будурғар сувәлләнитә исхәләмүлә 'нцәе Диғоргоми қәргуги хәеццәе. Абони зин зәгъән ай, ци 'здәхбәл дзурдтонцәе Диғоргоми, фал бунәттон қәргутә әма будурәй әрбаледзәг адәни 'хәен цидәр хеңәндизийнәйтә ке адтәй, уой бәрәггәнән нин әңцәе Седанатә әма Донифарсәги таурәхътә. Зәгъән, Диғор-Хъабан Диғоргоммә будурәй кү 'рбаңудәй адәни хәеццәе, уәд Седанатә цардәнцәе Хәнәзи. Диғор-Хъабани адәнәй беретә әрцардәнцәе Хәнәзи. Әма уәд, таурәхътә куд дзорунцәе, уомә гәсгәе, Седанатә, дан, сәе бунатәй исистадәнцәе, әма Задәлески сәрмәе, Сурхи 'фцәг әрдигәй әрбунат кодтонцәе. Сәе мәсуги ихәлләдзәгтә нур дәр ма бәрзонд къәдзәхәй фәлгәсунцәе коммәе. Сәе қәрәнбунати райивдәе Седанатә сәхүәтә уотә ләдәрун кодтонцәе, әма, дан, мах дәр Диғорә ан, фал еци Диғорә нә ан, зәгъгәе. Фал сәе Диғор-Хъабани адәни хәеццәе истохун нә фәндаатәй (кай зонүй, әма сәе тухи дәр нә адтәй), сәе хәеццәе исхәләмүлә ун дәр сәе нә фәндаатәй, уомә гәсгәе ба син Хәнәззә ниуагътонцәе.

Будурәй әрбаледзәг адәнәй сәхе хеңән кодтонцәе донифарсәгтәе дәр. Еци гүддаги түххәй фиццаг хатт фегъустон лескейнаг Тайсаути Сәләмәй 1983 анзи. Гъома, дан, Донифарс әма Тъәпән-Диғорә рагәй дәр нихъог кодтонцәе кәрәедзей хәеццәе. Уотә ма фегъустон нарон Хуадонти Буцойәй дәр 1985 анзи. Донифарсәгтәе, дан, уотә фәззәгъионцәе: «Max дәр Диғорә ан, фал еци Диғорә нә ан». Әма кизгәе дәр нә ләвардтонцәе, кизгәе дәр нә худтонцәе әндәедонифарс, Җәмәй иннети хәеццәе ма схәлләмүлә уа сәе тог. Еу уәхәни, дан, уәхән рәстәг дәр әркодта, әма емини фәсте Донифарси хъәбәр аәстән ма байзадәй қәрәг. Фал уәддәр кизгәе дәр нә ләвардтонцәе, хонгәе дәр нә кодтонцәе адәгонтән әма адәгонтәй. Адән си фагәе ке нә адтәй, уомә гәсгәе фиди 'нсувәри, кенәе мади 'рвади кизгәе дәр әрхонионцәе. Адән кү раберә 'нцәе, уәдта еци 'гъдау нийхалдтонцәе әма цуппәрдәсәймаг фәлтәри уәнгәе хәстәгдизийнадә кәнун нәбап әнгизтәй.

Уотемәй, рәстәгәй-рәстәгмә будурәй ци адән әрбаледзидәе Диғоргоммә, бунәттон қәргутә уони хәеццәе

хәләемуләе кодтонцә әма си исәхсистәй нури дигорон. Дигороми ба фәэззиндәй цуппар әхсәнади: Донифарс, Тъәпән-Дигорә, Устур-Дигорә әма Уәллаком. Рәстәги фәсте, кадаң баш гегәдзийнадә фәэззиннидә әхсәнәедти әхсән, уәddәр саны әңкъарун райдәттонцә еу адәнбәл. Донифарс әрәги үенгәр Тъәпән-Дигори хәецә һә федудтонцә. Фал еци һәфедудзинни рахистәй Баделиатә әма әлдайради нихмә буцәутәмә.

Идардәр ци цаутә үздәй, уонәмә ләмбунәг ку әркарасы, уәд бафеппайдзинан, еци хәцәндзийнәедтә үәddәр арф фәд ки ниуугътонцә, әма Дигором устур кәд һәй, уәдта си адән дүр тәккә фулдәр царадәй 24 минемә хәстәг, үәddәр сәе дзурд ба кәрәдзебәл некәд исбадтәй әма еумәйаг әхсәнада һә саразтонцә. Еумәйаг әхсәнадә կе не саразтонцә, е ба лапту әрдәмә фәббәрәг уидә, ескәцәй знаг ку фәэззинни. Дигороммә әма хәцән әхсәнадәбәл, кенә гъәубәл, хатгай ба хәцән муггабәл дәр ку истохидә, уәд имә иннетәй әнхус һә 'рбацауидә. Еци гъуддаг, әнәмәнгә, устур зиан хаста азга Дигоромән дәр.

Ахсәнади араәтади туххәй ку дзорән, уәд нин таурәхътам. Гәсгә байзадәй берә әвдесәнтә.

Дигори адән ку раберә 'нцә, әма си әхсәнәедтә ку фәэззиндәй, уәд раздәуәгәй исәвзариуонцә уоли. Уоли әвзурstonцә әрмәст Тъәпән-Дигорә әма Донифарси. Уәллаком әма Тъәпән-Дигорән еу уоли адтәй. Фал емини фәсте, Дигороми ма цуппар минемә хәстәг ку байзадәй адән, уәд Уәллакоми адтәй аестән цәрәг. Ама 'ймә XIX-аг әноси райдайәни берә адтәй әрбалигъдәй Уәллагири комәй. Уомә гәсгә ба Уәллаком хәцән әхсәнадә иссәй. Фал уәдмә Тъәпән-Дигори дәр уоли һәбал әвзурstonцә. Уәллагири коми дәр не 'взурstonцә уоли әма, уомә гәсгә ба, уоли әвзаруни әғъдау Уәллакоми әхсәнади дәр һәбал фәэззиндәй.

Тъәпән-Дигорә ку фәэззиндәй, уәд си фицаг уоли адтәй Дигор-Хъабан. Уой фәсте ба ә фурт Айдарухъ. Айдарухъи рәстәги ба коммә әрбацуудәй Бадели ә адәни хәецә. Айдарухъ ку базәронд әй, уәд адән Баделий исәвзурstonцә уолийәй. Уой туххәй зар дәр ма байзадәй. Еци зари зәронд Айдарухъ, Баделий ҝе исәвзурstonцә, уой ку базудта, уәд гъенцүн кодта, Дигорә, дан, бабун әй, Баделийәй әндәр ләг кәд һәбал иссириданцә, уәд, зәгъргә. Баделий фәсте ба Тъәпән-Дигорә дәр уоли һәбал

æвзурста. Хецауеуæг кæнун син райдæттонцæ Баделий цæуæт – Туйгъантæ, Абисалтæ æма Хъубадтæ.

Донифарси ба уоли æвзурстонцæ XIX æноси æмбесмæ. Донифарси фæстаг уоли адтæй Хъанухъти Есе.

Не 'взурстонцæ уоли Стур-Дигорæ дæр. Тъæпæн-Дигорæ æма Донифарсæй фæстагдæр фæззиндæй цæргутæ Стур-Дигори. Æма си адæн цалдæн берæ кодтонцæ, уæдмæ Цæргæсатæ исхъаурæгин æнцæ æма етæ сæхемæ райстонцæ бартæ.

Æнккæт Дигоргомæн еу разамонæг некæд адтæй, фал сæ еумæйаг гъуддæтæбæл баунаффæ кæнуни туххæй ба син адтæй еумæйаг нихæс. Нихæс алли гъæуи дæр адтæй. Уæдта алли æхсæнадæн дæр адтæй еумæйаг нихæс. Коми еумæйаг нихæстæ адтæнцæ цалдæр рауæнемi. Зундгондæр нихæстæ адтæнцæ Мæцутæ, Стьона (Мæхчески) æма Мадзаскæ (Къуссүй сæрмæ). Алли гъæу дæр (хатгай ба – æхсæнадæ еумæйагæй) равзаридæ минаëвæрттæ разагъуддæр хестæртæй, æма, раздæр бадзурдмæ гæсгæ, ескæци нихæсуатмæ æрæнбурд уиуонцæ. Нихæсмæ хаст цудæнцæ сæ царди аллихузи фарстатæ. Ести зæронд æгъдау æйийивд, кенæ нæуæг æгъдау араэст ку 'рцæуидæ, уæд исесиуонцæ «Гъолон Гъелæ» æма федог рагъæр кæнидæ: «Уæхæн æма уæхæн гъуддаги туххæй гъолон Гъелæ ист æрçудæй». Æма уæд еци унаффæн раййевæн нæбал адтæй, æ сæрти рахезæн дæр нæбал адтæй.

Æнккæт комæн адтæй еумæйаг тæрхон дæр. Худтонцæ 'й «Митъитъирти тæрхон». Алли æхсæнадæй дæр кадгиндæр æма разагъуддæр тæрхони лæгтæ æрæмбурд уиуонцæ адæни гъæститæ равзарунмæ. Митъитъирти тæрхонмæ алке бон дæр адтæй æ гъаст бадæттун, æрмæст, зæгъæн, æ гъости фæдбæл ин æ гъæуи, кенæ æхсæнади тæрхони лæгти ци унаффæ ракæссиуонцæ раздæр, уобæл ку не сарази уидæ, уæд. Митъитъирти тæрхон фæуунаффæ кæнидæ цалдæр бони, цалдæн ма еу гъастгæнæг уидæ, уæдмæ. Зæгъæн, Уæрæсей паддзахи æфсæдтæ медхонхмæ ку 'рбацуудæнцæ Донифарс басæттунмæ, уæд æрæнцадæнцæ Задæлески бунмæ. Хъанухъти Есе цирæгътæ ниссагъта æ мæсуги тегътæбæл, цæмæй, изæрдалингти ку хезонцæ паддзахи æфсæдтæ Ирæфи донбæл, уæд сæ куд уина. Æма сæ урдугмæ æ мæсугæй æхста æ дессаги топпæй. Æфсæдтæн сæ бон ку нæ адтæй донбæл бахезун, уæдта байхуæрстонцæ Задæлескæй Хъæлистæй еу цæуæйнон. Е адтæй Есейæн æхе хузон рæстдзæвин. Нигъявта æма еу цирағ æргæлста.

Адән фәттарстәнцәе, иннети дәр ку 'ргәлдза, уәд паддзахи фәндәрбайервәздәнәнцәе донардәгмәе, зәгъгәе. Фал сәе Есе аәрсабур кодта, е, дан, хеуони үәф әй. Мәсүгмәе исхизтәй әма нигыпшыр кодта, гъей, Хъәлиси-фурт, базудтон дәе, зәгъгәе. Іма уәд Хъәлиси-фурт наебал бакумдта дуккаг әхст фәеккәнун. Паддзахи әфсад әнәе нецәмәй рандәе 'нцәе. Фал Хъәлиси-фуртбәл ба Есе бағыаст кодта Митъитъирти тәрхонмәе. Митъитъирти тәрхон өци гъуддагбәл унаффәе рахаста, Хъәлисти мүггагән цийни дәр әма зиани дәр хунә күд некебал ратта. Митъитъирти тәрхони сәрти рахезун неке әндиудта әма дууә анзи Хъәлисти мүггагән хунә неке бал әрвиста. Е әегас мүггагән дәр әегадәе адтәй, әма Хъәлистәе сәе курдиадәе баләвардтонцәе Митъитъирти тәрхонмәе. Цәмәй сәе өци әфхуәрдәй исуәгъдәе кодтайуонцәе. Митъитъирти тәрхони син загътонцәе, кәд уин Есе арази әй ниҳхатир кәнүнү, уәд мах дәр арази ан, зәгъгәе. Хъәлистәе бамийнәвар кодтонци Хъанухъти Есемә әма хатир ракурдтонцәе се 'рвади миуәбәш. Федуди фингәе исарастанонцәе әма син Есе дәр ниҳхатир кодты. Митъитъирти тәрхон дәр уойядәбәл унаффәе рахаста өци әфхуәрдәй Хъәлисти мүггаг исуәгъдәе кәнүн.

Аци дәңцитәе әрхастон, Диғоргоми медәхсәнади царди әгъдәуттәе бавдесуни түххәй. Індәр, ке ранимадтон, – Астан, Седанатәе, Диғор-Хъабан, Айдарухъ, Бадели, Цәргәсатәе, Есе әма иннетәе – етәе еуғурәйдәр сәрмагондәй хеңән дзубандий аккаш әнцәе.

Историон цаутәбәл дзоргәй ба зәгъун гъәүй, әма XV-шында әноси райдайәнәй XVI-аг әноси райдайәнмәе Диғоргом адәнүү и минкүйгай идзаг гәнгәе цудәй. Уомәе гәсгәе ба си зингәе цаутаи неци адтәй, будуйраг адәни балигъдә нәе нимайгәй. Цалдән Диғори адән әхсистәнцәе, уәдмәе сәе хыргәннәг дәр уойласәе нәе адтәй. Еци рәестәгути будур байахәстонцәе ногъай. Күд мерәедзор (цәүгүү цард гәнәг) адән, уотәе гъәуттәе әма горәттәе нәе аразтонцәе. Будур син фагәе кодта әма хүәнхтәмәе уотәе нәе цудәнцәе. Уога, таурәхътәмәе гәсгәе, еу рәестәги Стур-Диғори цардәнци ногъайәйтәе, фал рәестәги фәсте ба фәллигъдәнцәе будурмәе.

Таурәхътәе нин күд дзорунцәе, уомәе гәсгәе знаг арах ләборун райдәдта Диғоргоммә XVI-аг әноси кәрон әма XVII-аг әноси райдайәнәй. Таурәхъти зингәдәр бунат ахәссүй персайнаң сах Аббаси әфсәдти әрбаләбүрд. Еци рәестәгути Гурдзи персайнаң паддзахади вилайет (область) адтәй. Еу рәестәги Гурдзи

исæзманстонцæ æма сæмæ сах Аббас æфсæдтæ рарвиста. Гурдзи хъæбæр æфхуæрд æрциудæй. Фал сахи æфсæдтæ фæстæмæ нæ раздахтæнцæ. Сæ над, цæмæдæр гæсгæ, исходтонцæ Цæгат Иристонмæ. Фæсхонхæй сахи æфсад цудæй дууæ къуаремæй. Фицаг къуар æрбахизтæй Арвикомбæл æма æ них исаразта Уæллагири коммæ. Æрбахизтæй Дæргъæвс æма Курттатæбæл. Кæбæлти цудæй æфсад, уобæлти цалхнад аразтонцæ. Нур дæр ма и над бæрæг æй, æма адæни æхсæн нур дæр ма «сахвæндаг» хуннуй. Дуккаг къуар ба æрбахизтæй Мамисони æфцæгбæл Уæллагири коммæ, æма Къирамад, Мегъдауи ковæндонæ æма Федæртти рæэти, уæдта Уорсдони сæрти бахезгæй, Донисæри гъæуи исæмбалдæнцæ фицаг къуари хæццæ. Арви комбæл ци 'фæдтæ цудæнцæ, етæ Цъамадмæ ку 'рбахъæрттæнцæ, уæд Цъамади адæн сæхе баримахстонцæ авдуæладзугони асæ мæсуги. И мæсуг ба араэст адтæй устур дорбæл. Бацæуæн имæ æрмæст еунæгæрдигæй адтæй. Сахи æфсæдтæ берæ фæттох кодтонцæ и мæсуг байсунбæл, фал сæ къохи ку нæ бафтудæй, уæдта сæ фурмæстæй хæстæг гъæутæ ниппурхæ кодтонцæ, уой фæсте ба Луарбæл рандæ 'нцæ Уæллагири коммæ. Сæ них исаразтонцæ Æрхони гъæумæ. Дæйи гъæу æма Æрхони астæу гъæдæ адтæй æма сахи æфсæдтæ уоми æрæнцадæнцæ баулæфунмæ. Æрхойнæгтæ гъæдæбæл æртердигæй бандзарстонцæ æма си и сугъдони берæ фесавдæй. Уæллагири комæй сахи æфсæдтæ рахистæнцæ будурмæ æма сæ над ракодтонцæ Дигоргоммæ. Медхонх ку 'рбацудæнцæ, уæд, таурæхътæ куд дзорунцæ, уомæ гæсгæ æфсæдтæ æртеголæ 'нцæ Седанати мæсугбæл. Уой туххæй берæ таурæхътæ байзадæй. Иннæ гъæутæмæ нæ бавналдтонцæ, фал, цæмæдæр гæсгæ, æрмæст Седанати мæсугбæл истухтæнцæ. Кай зонуй, æма Сурхи 'фцæгбæл æрбахизтæнцæ æма сæ надбæл Седанати мæсуг фæцæй. Еци рæстæгту ба Седанатæ æфцæгтæстæ адтæнцæ æма, æнæмæнгæ, æфсади нихмæ фицаг етæ стухтайуонцæ.

Сахи æфсад Седанати мæсуг байсунбæл фæттухтæй ey æртæ мæйи. Уæдмæ Седанатæн сæ хуæруйнаг фæцæй æма се 'ртæ хуæрей æхсæвигон бæндæнтæбæл сосæггай æруадзиуонцæ. Етæ хæстæг гъæутæбæл разелиуонцæ, хуæруйнаг æрæмбурд кæниуонцæ, æма сæ уæдта сосæггай бабæй мæсугмæ бæндæнтæбæл исесиуонцæ. Еу уæхæни ба сæ персайнæгтæ бафеппайдтонцæ æма сæ æрхæстонцæ. Персайнæгтæ Седанати æртæ хуæрей рамардтонцæ æма сæ, мæсуг ци къæдзæхбæл араэст

әй, уой бунмæ дзиуархуз нийтигътонцæ, цæмæй мæсуг
пъæуайгæнгутæн, дан, сæ нифс басæтта. Седанати авд æнсувæри
еци æбуалгь миуæ ку фæууидтонцæ, уæд рацæүйнаг адтæнц
æфсæдтæмæ зема сæ хæццæ турæй-турмæ исхуæцун, фал сæ си
фидæ нæ рauагъта. Уотемæй, дан, уæ хuæрти маст нæ райсдзинайтæ,
фал, дан, æз кумæ æхсун, уордæмæ æхсетæ. Седанатæ æхсун
райдæдтонцæ, сæ бакомкоммæ ци урдугварс къæдзæх ес, уордæм
еци еу рauæнмæ. Сахи æфсæдтæ исцийнæ 'нцæ, сæ зунд, дан,
æвæдзи фæццудæй, зæгъгæ. Уæдмæ къæдзæх низмалдæй зем
дорин зæйæ рацудæй. Сахи æфсæдтæй берæ зæйи буни фæцæнцæ,
ка райервазтæй, етæ ба ледзæги фæцæнцæ.

Абони зин зæгъæн æй, персайнаг æфсад цæмæ æрбацуд
Ирæмæ дæр зема Дигорæмæ дæр. Е историктæн исбæрæг кæнуин
пъуддаг æй. Фал, сæ миутæмæ гæсгæ ба уæхæн хатдзæг искæнун
æнгъезуй: сах Аббас Гурдзий ку бафхуардта, уæд Цæгат Кавкази
хuæнхтæмæ рапвиста сгарæн экспедици. æма, кай зонуй, Цъамади,
æрхони зема ин Дигоргоми Седанатæ карз никкьюæрд ку нæ
равардтайуонцæ, уæд æй, æнæмæнгæ, бафæндадтайдæ никкидæр
ма еу хатт иссæун. æ иссуд ба ци хаста æдæнтæн, уой хuарз зонунцæ
сæхебæл Гурдзи дæр зема Дагестан дæр.

Седанати мæсуги ихæлддзæгтæ, уæдта се 'ртæ хuæрей æртш
циртдзæвæни дæр ма абони лæуунцæ Задæлески сæрмæ.
Сæхуæдæг нæбал æнцæ, фал сæ бæгъатæрдзийнадæ ба Дигоргом
фæйервæзун кодта устур бæллæхтæй.

Сахи æфсæдти фæсте хъириймаг тæтæйрæгтæ дæр
æрбахизтæнцæ Дигоргомæ, фал етæ дæр персайнæгти хузæн састи
бунати байзадæнцæ Уæллагкоми. Уæллагкоми цæргутæ Узи бæрзонд
zem Нæлизæди бæрzonдbæл сæхе æрцæттæ кодтонцæ тæтæйрæгтæ
æфсæдтæн никкьюæрд раттунмæ. Дзæвгарæ рæстæг тæтæйрæгти
къохи неци 'фтудæй, зема уæд исфæндæ кодтонцæ хийнæй рацæун
исмийнæвар кодтонцæ Узи адæнмæ. Зæрдæ син байвардтонца
уæхемæ, дан, нæ бавналдзинан, фал нин иннети сæттунмæ ку
фæйагъаз кæнайтæ, уæд, нурмæ кæми зема куд цардайтæ, уот
цæрдзинайтæ, уæ хъаурæ ма никки тухгиндæр фæууодзæнæй,
уотемæй. Узи хестæртæ исарази æнцæ зема тæтæйраг æфсæдтæн
Нæлизæди бæрzonдmæ сикъатæй конд хæтæлбæл ци дон уадæй,
уой байамудтонцæ. Нæлизæди адæн æнæ донæй ку байзадæнцæ,
уæд, сæхе тæтæри æфсæдти къохи бакæнуни бæсти баунаффæ
кодтонцæ, Узи бæрzonдbæл ка тухтæй, уонæмæ байуазæг кæнун.

Тегътæ Сонгуты коммæ ниццудæнцæ æма фæстети Узи бæрzonдmæ исхизтæнцæ. Дууæ къуари уоми ку исеу æнцæ, уæд æндүхæй ранцадæнцæ Хъæрæми æфсæдтæбæл æма сæ фæссурдтонцæ.

Хонхæй Хъалмухъи уæнгæ будуртæ Ногъай дæлбарæ адтæнцæ. Фал еминæ ралæудтæй æма Ногъай фæццæгъдуни æй. Ка ма райервазтæй, етæ сæхе хонхæбунтæй Хъуми будурмæ райстонцæ. Ногъайий æхсæн ма, таурахътæмæ гæсгæ, Диgoræй дæр берæ цардæй. Емини тасæй Диgoræй Ногъайий хæццæ берæ фæллигъдæй. Æрмæст ма байзадæй Лескени коми æртæ гъæуи. Уогæ, таурахътæмæ гæсгæ, Лескени коми æхсæз гъæуи адтæй, фал, дан, фесавдæнцæ. Нури Лескени гъæу ба, дан, æвдæймаг фæлтæр æнцæ. Фал Лескени коми ци гъæутæ адтæй, уонæй æртей кой байзадæй уруссаг анзфинстити.

Ногъайий фæсте ци будуртæ байзадæнцæ, уордæмæ иссудæнцæ Кæсæг. Кæсæг нийвулдæнцæ æма XVII-ag æноси хъаурæгин адæн иссæнцæ. 1643 анзи ба Кæсæг сæхе бакодтонцæ Уæрæсей паддзахи бæгъдауонд. XVII-ag æноси æмбеси, Уæрæсей паддзах Иван IV (Грозный) ку адтæй, уæд Кæсæги сæйраг æлдар адтæй Темурухъ (Темрюк). Темурухъæн æ кизгæ адтæй Иван Грозный уосæ. Цæмæй æ тухтæ фæффулдæр адтайуонцæ, уой туххæй Темурухъи фæндадтæй байахæссун хонхæй Æрги унгæги уæнгæ будуртæ. Фал æй еци гъуддаги къулумпи кодтонцæ Лескени коми æртæ гъæуи. Æма уæд Темурухъ æ сиахс Иванæй ракурдта æфсæдтæ. Иван Грозный ин равардта 500 салдати, уæдта цалдæр дзармадзани. Еци рæстæг Цæгат Кавкази дзармадзан ци адтæй, уой зонгæ дæр нæе кодтонцæ. Темурухъæн бантæстæй и æртæ гъæуи дæр ниппурхæ кæнуn. Дууæ си бунисæфт фæцæнцæ, еу ба ма си, Хъабанти гъæу, зæгъгæ, райервазтæй. Диgoræ хонхæй ледзун курайдæдтонцæ, уæд уордæмæ дæр берæ ралигъдæй. Фæстæдæр ба, XX-ag æноси 20-ag æнзти Хъабани цæргутæ фæллигъдæнцæ Озрекмæ. Нур дæр ма, ци рауæн адтæй и гъæу, еци синх нури кæсгон гъæу Ерохъи цæргутæ хонунцæ «Хъабантæ».

Лескени коми æртæ гъæуей фесавди фæсте будури нæбал байзадæй дигорон гъæутæ.

Кæсæг истухгин æй, фал хуæнхаг адæнти хæццæ XVII-ag æноси цардæнцæ лимæнтæй. Арах кæрæдзэмæн анхос кодтонцæ еумæйаг знаги нихмæ. Сæ еумæйаг знаг ба адтæй Хъæрæми хан. Е арах ислæборидæ Кæсæгмæ. Хъалон сæбæл æривæридæ, сæ фонс, сæ циййес син ратæлæт кæнидæ. Тухсун кодтонцæ хуæнхти цæргугти

дәр. Диғорәмә дәр әрбаләбориуонцә. Уотә, еу таурәхъи («Хъәрәм-Кермени әфсад Морги») байзадәй сә кой. Уогын, таурәхъмә гәсгәе, еци хатт Хъәрәми әфсәдтә Морги үори әрфусун кодтонцә къәдзәхрәбүн әма сәбәл фәсуарун хонх ракалдәй. Әфсад зәйи буни фесавдәй.

XVIII-аг әноси райдайәни райеударгы әй тох Уәрәссе әма Турки әхсән Цәгат Кавказбәл. Турк Уәрәсей нихмә архайдта Хъәрәми тәтәйрәгти къохтәй. Әгас Цәгат Кавказ сә дәлбарә бакәнүнчүлүк. Турки күлүмпи кодта Кәсәг. Әма уой туххәй ба Хъәрәми әфсәдтә бампурсиуонцә Кәсәгмә. Бустәги ба, Кәсәг Уәрәссе әрдәмә ке раздахта е 'гром, уой туххәй дәр ма архайдтонцә Кәсәги басәттүнбәл. Диғорон таурәхъти байзадәнцә еци ңаути туххәй хабәрттә. Зәгъән, уәхән таурәхътәй еуеми («Хъәрәми хан») дзубанди ңәүй, - диғорон фиййау ци факт равардта кәсгон әлдар Биасланти Асләмбегән. Е 'мбал фиййауән әлдари рази уота бакодта: «Биасланти Асләмбег ку адтайнә, уәд Бибертма фәецциудайнә әма ин загътайнә: "Цәттәе yo!". Мәхүәдәг би Хъәрими әфсәдтәмә фәдзәзурдтайнә әма сә Әксәвегити коммә басайдтайнә, әрәмбүрд кодтайнә нә адән әмбүл хъәриймәгтәбәл никкалдайянә әма сә әхсәвигон ниццағтайянә». Еци дзубандитә фегъосгәй, кәсгон әлдар уота бакодта. Уәдәй ардәмә, куд загъд ңәүй таурәхъи, уомә гәсгәе тәтәйрәгтә сәхе райстонцә аци руәнтәй, адән ба, дан, хъалон федун райдәдтонцә Биаслантән.

Таурәхъи ци гүуддагбәл дзурд ңәүй, етә историй әңгәгәйдәр әрциудәнцә. Таурәхъгәнәг Биберт ке хонуй, еци адәймаг әңгәгәй адтәй. Е әй абазийнаг әлдар Биберди-Фурт. Аци мүггаг фиццаг хатт документти әмбәлүй 1643 анзы, абазийнаг әма кәсгон әлдәрттә сәхе Уәрәсей бәрни ку бакодтонцә, уәд. Диғорон фиййау Биаслани фурти ба Бибертмә уой туххәй әрвииста, әма еци рәестәги кәсгон әма абазийнаг әлдәрттә кәрәдзей хәңгәз нә федудтонцә. Әмин ин фиййау уой баләдәрүн кодта, әма Хъәрәми 'фсадбәл әрмәсі еумәйаг тухтәй фәеүүәлахез уән ес. Дзурд ба ңәүй 1708 анзы Кәсәги, Баксан әма Малкә ңәүгәдәнти астәу ци Хъандзал хонх ес, уой үори ци түгъд райеударгы әй, еци ңаути туххәй. Аци ңаути туххәй берә әвдесәнтә байзадәй Уәрәсей, Турки әма Европа паддзәхти документти. Әма әгас документти дәр, диғорон таурәхъи куд загъд ңәүй, уотә әвдист әрциудәй Хъәрәми хан әма Кәсәги әфсәдти буңау. Кәсәг сә басайдта коммә, әма унгәг коми ку

аэрэхсэвейат кодтонцээ Тэтэри аёфсад, уаёдта сэбээл кэсгон аёфсаётэй никкалдэнцээ аёма сэе ниццагтонцээ.

Аци түгъди кой уой туххэй ракодтон, аёма эе фэстеугутэй Дигорэбээл дээр бамбалдэнцээ.

Фэйнхэхузи аёвдесэнтэмээ гэсгээ Хъэрэми аёфсаётэй адтэнцээ 30-100 миний бэрцээ. Се 'хсэн адтэй турккаётэй, ногъайяётэй, хъалмухъяётэй, уаёдта кэсгэнттэй дээр. Ахсэвигон сэе кэсгэнттэй ку ниддэрэн кодтонцээ, уаёд сэе раздзэуяг хан Каплан-Гирей эе гъяуайгэнэг гвардионти хээцээ ралигьдэй аёма ин бантэстэй Ногъаймэ фэлледзун. Хъэрэми аёфсад алли 'рдэмээ ледзэг фэцэй. Устур хъаун си аёрбаервазтэй Чере��он аёрдэмээ аёма сэе них исарастонцээ Дигоргоммэ. Сэе раздзэуяг адтэй кэсгон аёлдар Тасолтанти Аслæнбек, еу варианттэмээ гэсгээ, иннээ варианттэмээ гэсгээ ба – Тасолтанти Елбердухь. Тасолтани-фурт адтэй Дигори енцег. Исираэйтэй Дигоргоми, фал бацуудэй Хъэрэми ханмээ косунмээ, аёма разамунд лэвэрдта хани аёфсади къуарэн.

Хъэрэми аёфсаётэй Балхьари кэмттэй некэци равзурстонцээ, кэд аёма аёвзагэй сэмээ етэй хэстэгдээр адтэнцээ, фал исарэстэнцээ Дигоргоммэ. Е, аёвэдзи, уой туххэн, аёма Балхьари хуаэнхтэй син əнээсонгэе адтэнцээ, Дигоргом ба сэе раздзэуягээн хуарз зундгонд адтэй. Уаёдта Дигоргомэй адтэй Гурдзимээ бахезэн. Хъэрэми аёфсаётти ба гъудэй Гурдзимээ баэрвэзун, уомэн, аёма Нигулэн Гурдзи адтэй Турки къохи, аёма уаёд тэтэйрэгтэн сэе бон бацайдэй Туркмээ бафтуйун, уордэги ба сэхемээ Хъэриммээ раздзэхун. Кэсэги зэнхэбээл Хъэрэммээ раздзэхун ба, аёвэдзи, сэе нифс нэбэл бахастонцээ. Фал сэмээ кэд Дигоргоммэ бацэун аёрмэст Гурдзимээ бахезуни туххэй адтэй нет, уаёддээр əнээ зэран аёрхэсгэй кэми ражецаэн адтайуонцээ Дигори хээцээ. Еуемэй, сэе масти Дигоргоми адæнбээл əнээ фэkkæнгэе кэми адтайуонцээ. Дуккагэй, уаёддээр уой бэрцээ аёфсад бафсадунмээ аёма син сэе хээцээ фэндаггаг раттунмээ əгас коми цэргутгэе не схъаурэе кодтайуонцээ. Аёфсаётэй ба түгъди будурэй ледзгээ ракодтонцээ аёма сэе хээцээ фэндаггаг хэлцээ есунбээл кэми адтэнцээ. Аётиккагэй ба, сэе фадбээл Кэсэги аёфсад дээр əнээ цэүгээ нэе фэцайдэй, аёма ма кэсгон аёфсадэй дээр əнээ зэран нэе фэцайуонцээ.

Еци гъуддэгтэй Дигоргоми цэргутгэе дээр əнээ лэддэргэе нэе адтэнцээ. Аёма аёфсади аёрбацуд куддээр райгъустэй Дигоргоми,

уотæ иснет кодтонцæ сæ размæ рацæун, уомæн æма, медхонхмæ сæ ку æрбауагтайонцæ, уæд син нецибал ракодтайонцæ. Нихæни баунаффæ кодтонцæ æфсад æрæмбурд кæнун, æма будурмæ. Хъæрæми хани æфсæдти размæ рацæун.

Тъæпæн-Дигори æфсади сæргълæууæг Туйгъанти Елбердухъ аadtæй. Е расагъæс кодта, цалдæн мах æгас комæй æфсади æрæмбурд ун хезæн, уæдмæ Тæтæри æфсад æрбацæудзæнцæ, æма ратагъд кодта сæ размæ. Сурхи 'фцæгбæл æрхизтæнцæ Дидинати 'рдæмæ, Æргъаударæни къулдумнæ исхизтæнцæ Тæтæри æфсад ниууидтонцæ Даргъоми. Донифарсæтæ дæр нæбип бахизтонцæ Устур-Дигори æфсад, æма етæ ба Уазай æфцæгбæл æрхизтæнцæ Даргъоммæ.

Даргъоми къуру гъæди астæу адтæй устур мæрæ. Хъæрæми æфсад уоми рæсæнуат исходтонцæ баулæфунмæ. Æвеппайди сæбæл Диgorи æфсад, сæ разæй Туйгъанти Елбердухъ, ныццавта. Кæд Хъæрæми æфсад дзæвгарæ фулдæр адтæй, уæддæр æвеппайди цæф æ кæнон бакодта æма Тæтæр бундзагъд фæцæнцæ. Сæ раздзæуæг Тасолтани-фурт дæр фæммард æй.

Еци тохи туххæй æрхæсдзæнæн рагон диgorон зар, уомæн æмæ и зари дзурдæтæ хуæздæр банкъарун кæндзæнæнцæ и тохи уæлахæни нисанеуæг. Зæгъун гъæуй уой, æма аци уæлахæзбæл евгъуд анзи исæнхæст æй 300 анзи.

Хъамболти Гула Диgorоми

Æртæ рayæни æртæ гъæри никкодта:

- Гъæй-гъæй, гъæй-гъæй, Диgoræ!

Хабархæссæг нæмæ фæцæй,

Истур æфсад нæмæ æрбацæй,

Исафун фæндæ нæбæл исходтонцæ!

Уалæнмæ Туйгъанти хуарз Елбердухъ

Диgorомбæл хæдзаргай рахаттæй:

- Фæдес, фæдес, Диgoræ!

Дæлæ нæмæ Хъæрæми хантæ

Истур æфсади хæцææ æрбацæунцæ,

Исафуни фæндæ нæбæл исходтонцæ,

Цалинмæ нæмæ медæфцæгмæ не 'рбацудæнцæ,

Уалинмæ дæлæфцæгмæ сæ размæ

Тохæг лæгæй цæун гъæуй!

Хуæнхти тохæн федæртæ 'рахæссун гъæуй,

Хæтæли хуаллаг цæттæ кæнтæ,

Морги әндзәрмәе уә размәе
Раздзау цәудзәнәнәй,
Æма хәтәли хуаллаг уомәе куд дәттайтә!
Даргъонәй Диgorи думәгмәе
Хәрәмегъәе нибадтәй;
Уорс хонхи бәрzonдәй
Уорс мегъи пъәсту ратахтәй,
Тар хәрәмегъәбәл әхе ницавта:
Пъәстугәйттә 'й никкодта.
Уорс мегъи пъәсту н' адтәй, -
Туйгъанти хуарз Елбердухъ адтәй;
Хъәрәми хантән сәе раздзәууги
Ниппурх кодта.
Æргъаударәни къулунбәл
Æртәе баллон берәгъи рацудәй,
Истур әфсади астәү
Хъесхъесгәнгә исmedәг әнцәе,
Истур дессәгтәе сәе никкодтонцәе.
Æртәе баллон берәгъи н' адтәнцәе, -
Хъубадти Дзанхъәлици әертәе фурти адтәнцәе.
Тасолтани фурт еци тугъди әгәди мардәй
Рамәелунмәе әвгъайуаг адтәй;
Е әвгъайуаг бәргәе н' адтәй,
Дигоргоми сау әхсәрфәнбал
Æма сау бәгәнийәй ә губун идзаг адтәй,
Хъәрәми ханән Дигоргоми пурхә кәнунмәе
Надамонәг әмбал адтәй.
Фәдесәенттәе раздахтәнцәе
Хъәрәми ханән сәе тонаути хәеццәе;
Истур цагъд син никкодтонцәе;
Истур-Дигорәмәе дәр фәдесгъәргәнәг րарвистонцәе.
Истур-Дигори хонхәй сау сунт ратахтәй;
Сау сунт н' адтәй, -
Хъараbugъати минги Хъараbugъа адтәй.
Хъәрәми ханти әфсаәттәе адтәнцәе кәрдәги бәрцәе;
Таймазти хуарз Дзанцег нигъгъәр кодта:
- Хъараbugъати минги Хъараbugъа, ду фәдеси уайәе,
Фал ләгдәр кәд дәе,
Уәдрайяфә Истур-Дигори хорбадәни:

Уостити астәү гебена кәрдун мәе кәрдәнәй!
Сурхи бәрзондәл еуцонгон бәласәе адтәй,
Абисалти хуарз Деулетән еци бони тугъди
Бицентәмә тъәпәнәгидзаг уәрас адтәй,
Уой хәецәе ин мийнасәе адтәй.

(Түйгъанти Тәтәрхъани дзурдтә, 1921 анзы финст.)

Аци тугъди фәстеугутә аәрмәст хуәрзәрдәмәе ның фәббидтәнцәе Дигорәбәл. Еуемәй, сәхе багъяуай кодтонцәе аәмә равдистонцәе, знаги нихмәе аәрләүүн сәе бон ке аәй, аенккәт коми адән дәр еузәрдиуонәй фезмәлгәй тәссонд уавәри. Иннеми ба, Кәсәги фәүүәлахези фәесте Хъәрәми хантәе уотә араңа нәбал ләбүрдтонцәе, фәестәдәр ба бунтондәр аәрәнцадәнцәе. Кәсәг сәхебәл фәххуәстәнцәе, сәе хъаурәе бонәй-бонмә ираэстәй. Хани аәфсәдти нихмәе аеноси тохти кәсгон аәлдәрттәе аәхсистәнцәе куд бәгъатәр аәма дәсни тугъонтәй. Фал сәе размын злагу ның ку нәбал адтәй, уәд сәхуәедтәе агорун райдәедтонцәе, кәебап истохонцәе, уәхәннәтәе, аәма сәе фаләнбулай цәрәг адәнтәмәе ләборун райдәедтонцәе. Кәд рәестәгмәе Хъәрәми ханти аәрбаләбүрдтитәй исүәгъдае 'нцәе цәгаткавказаг адәнтәе, уәд сәе нур ба кәсгон аәлдәрттәе райийвонцәе. Куд тухгиндәр кәнгир цудәнцәе кәсгон аәлдәрттәе, уотә арәхдәр ләборун райдәедтонцәе Дигоргоммәе. Сәе ләборун нәе ниууагътонцәе, цалдан сәе урус нәе фәссурдта, уәдмәе. Еци ләбүрдтити туххәй дәр берен таурәхътәе байзадәй, фал нуртәккәе нәе дзубанди аәй, Уәрәесебапту нәма байеу аәй Дигорәе, уәд ци цаутәе цудәй, уони туххәй.

Ногъай аәма Хъалмухъ дәр арәх исләбониуонцәе хуәнхәле адәнтәмәе. Уәд еу уәхәени, XVIII-аг аеноси фиццаг аәмбеси, Хъалмухъ аәма Ногъай исфәндәе кодтонцәе еумәйаг балци скәнүн, фиццаг Иристонмәе, уордәги ку рацәуонцәе, уәдта сәе над кәнүйнаг адтәнцәе Цәцәнбәл. Иристони нет кодтонцәе сәе мулк аәма син сәе фонс байсун, адәни ба уацайрәгтәе ракәнүн аәма сәе Туркмән руаҗәйәе кәнүн. Дигоргоми дәр аәма Цәцәни дәр базудтонцәе хъалмухъәгтәе аәма ногъайәгти нет. Нуртәккәе бәрәг нәй, Иристони иннәе кәмтти зудтонцәе еци хабар, аәви нәе, уомән аәми еци хабәртти туххәй Дигоргомәй уәлдай аәндәр кәмтти нециуавәр таурәхъ ес.

Цидәр адтәй, Дигоргом аәфсад аәрәмбүрд кодта, бадзубанди кодтонцәе цәцәйнәгтәе аәма кәсгәнти хәецәе еумәйагәй тонаугәнгүти нихмәе аәрләүүн. Ногъайи еугонд аәфсад Минкъий

Кæсæгбæл ке цæудзæй, е кæсгон адæнæн пайдайаг ке н' адтæй, уæдта сæ Ногъай дæр æма Хъалмухъ дæр арах ке гыигæ дардтонцæ, уомæ гæсгæ кæсгæннтæ Цæцæн æма Диgorи фарс рахуæстæнцæ. Се 'фæдтæ фæйиye æнцæ Елхоттæ æма нури Змейки астæу Терки галеу фарс. Уоми бахизтонцæ хъалмухъ æма ногъайæти. Се 'хæн карз тох райеудагъ æй æма дигорон-кæсгон-цæцæйнаг æфсад бундзагъд никкодта хъалмухъаг-ногъайаг тонаудзаути. Уæдæй фæстæмæ, таурæхъгæнгути загъдмæ гæсгæ, Ногъай нæбал лæбурдта нæдæр Иристонмæ, нæдæр Кæсæгмæ.

Цæмæдессаг æй æндæр цау дæр, кæци æрçудæй XVIII-аг æноси æмбеси (бæлвурддæрæй ин нæйиес сбæрæг кæнæн). Еу уæхæни Дигоргоммæ кæсгон æлдари номæй фæдесон æрбацудæй. Кæсгон æлдар Хæтæхцихъоти Хæтæхцихъо Дигорæй æма Ираэй курдта æнхус, æ зæнхитæмæ ин циуавæрдæр знаг ке 'рбацудæй, уой туххæй. Уæллагири комæй дæр æма иннæ кæмттæй дæр неке рацудæй. Дигоргоми ба бæхæфсад æрæмбурд кодтонцæ. Сæ раздзæуæг адтæй Хъубадти Амурхани фурт Бекмурзæ, фæсномугæй æй худтонцæ Бор-Бекмурзæ (æ бор рехæмæ гæсгæ). Диgorи æфсад рахъæрттæй Ёрги унгæгмæ. Уоми сæмæ æнгъæлмæ кастæй кæсгон æлдар е 'фсади хæццæ. Кæрæдзебæл бацийнæ кодтонцæ, зонгæ адтæнцæ. Уæдта 'й Хъубадий-фурт фæрсуй: «Кæми 'й и знаг?». Кæсгон æлдар ин æ къохæй райамудта е знаги 'рдæмæ: «Уæртæ уоми акъоппитæ къахунцæ». Уой фегъосгæй Бекмурзæ е 'фсадмæ фæгъльæр кодта, «размæ!», зæгъгæ, æма, кæсгон æлдар ин ци 'рдæмæ райамудта, еци 'рдæмæ нийгарæцæн æнцæ. Кæсгон æлдар ма æ фæдбæл руадæй, æ фæсте гъæргæнгæ: «Кумæ уайис, уæхе цæгъдуни кæнетæ? Мæнæ бал иннæ æфсæддон къуартæ дæр бахезæн, уæдта сæбæл æмхъяурæй истохдзинан!» Фал имæ Хъубадий-фурт нæ байгъуста, цалдæн уони хезæн, зæгъгæ, уæдмæ етæ дæр федæрттæ исарараздзæнæнцæ, æма, дан, син уæд нæбал исхъяурæ кæндзинан. Кæсгон æлдар е 'фсади размæ фæстæмæ раздахтæй, Диgorи бæхæфсад ба идардæр сæ уад кодтонцæ. Ёвеппайди акъопкъахгути сæргъи февзурдæнцæ æма сæ хæццæ тох исамадтонцæ. Ёнæнгъæлæги бампурсгæй, сонт æфсади бон син нихкъуæрд раттун не 'ссæй. Еци цауи фæсте Дигорæмæ фæззиндтæй уæхæн загъд: «Æ номбæл дæр æй нæ бафарста», кенæ: «Сæ номбæл дæр сæ нæ бафарстонцæ». Загъд фæззиндтæй, и 'фсад фæстæмæ ку 'рбаздахтæнцæ Дигоргоммæ, уæд сæ ку бафарстæ 'й, циуавæр муггагæй адтæнцæ и знаг, зæгъгæ, уæд фæдесонти бон нæ бацæй

дзуапп раттун, уомæн æма, ке хæццæ истухтæнцæ æма и нийцагътонцæ, уой зонгæ дæр нæ бакодтонцæ.

XVIII-аг æма XIX-аг æноси райдайæни, цалдæн Уæрæсө и 'рфедар æй Кавкази, уæди уæнгæ змæнст рæстæгутæ адтай, кæрæдземæн тухæ кодтонцæ адæн. XIX-аг æноси райдайæни, и н Дигорæ байеу æй Уæрæсей хæццæ, уæддæр Уæрæсе, Дæгестан æма Цæцæни хæццæ тохгæ ке кодта, уомæ гæсгæ нæ хъæрттий æгас Цæгат Кавкази закъон æрæвæрунбæл. Уомæй пайда кодтонци кæсгон æлдæрттæ, æма арæх тонау кæнуунмæ иссæуиуонцæ Дигорæ æма Ирæмæ.

Таурæхътæмæ гæсгæ, Ирæфи галеу фарс адтæй еу минкъий дигорон гъæу – Сауæдæннæ, зæгъгæ. Цардæй си хæтæнти çæяги и еу лæг, Бесоли фурт Бæрек, зæгъгæ. Еу хатт имæ кæсгон æлдпр æхсæвигон иссудæй æ бæх давунмæ. Е стуфмæ ин Бæрекки уоси ракастæй æма æ лæгмæ багъæр кодта, дæ бæх дин фæттардæ уй, зæгъгæ. Бæрек топпи хæццæ рагæпп ласта æма кæсгон æлдари фехста. Кæсæг базудтонцæ, Бæрек ке рамардта се 'лдари, æма со 'фсад гъæугæрон æрлæуун кодтонцæ. Устур агæ фидæй байдзæ кодтонцæ, æма 'й дууæ лæгей усхъæбæл исивæргæй, артбæл байвардтонцæ. Лæгтæ æйиевæгай агæ артмæ дардтонцæ, Бæрек, дан, кæми 'й, уой, зæгъгæ, зæгъетæ. Фал Бæрек хæтуни адтæй, æма ку фелвæстæй, уæд ин надбæл радзурдтонцæ Кæсæги хабар. Бæрек сæмæ рапвиста: «Тагъд уæхе райсетæ, кенæдта уæмæ фæццæүн!», Кæсæг фæттарстæнцæ æма сæхе райстонцæ, се 'лдари тог на рапсæй.

Мадта хуарз зундгонд æй Кети гъæуи хабар дæр, уæдта ин æ бундорбæл Малити Гeyæрги ци кадæнгæ ниффинста, е дæр.

Еци хьисмæтæй хайгин фæцæй Моски гъæу дæр. 1802 анзи, гъæуи адæн кувди куд бадтæнцæ, уотæ сæмæ фæззиндæй кæсгон æлдар. Е 'фсад гъæугæрон æрæнцадæнцæ, гъæуи адæнмæ ба барвиста, цæмæй ин æртæ (авд) анзей хъалон бафедонцæ. Гъæуи хестæртæ ин дзуапп равардтонцæ: «Max дæуæн хъалондар некæд адтæн, æма ни ци агорис?! Кæд иуазæгуати æрбацудтæ, уæд иуазæг Хуцауи иуазæг æй, æма дæ байуазæг кæндзинан». Аed æфсад æй æрбаходтонцæ æма сæ фингæбæл исбадун кодтонцæ. Хестæрæн исбадун кодтонцæ, куд кадгин иуазæг, кæсгон æлдари. Куд æмбæлуй, уотæ хестæри рази ба сæр не 'ривардтонцæ. Дуккаг хестæрæн ба гъæукаг зæронд лæг бадтæй. Е æхе бахатта æлдармæ, æма уотæ: «Цæмæ ни агорис хъалон, max хъалондар некæмæн адтан æма ан.

Иуазæгбæл æхçул ан, тухæгæнæгæн ба тухæ иссерæн». Кæсгон æлдар имæ хæцмæрæй уотæ бакодта: «Æма кæд уотæ æгъдаугин айтæ, уæд уе 'Гъдау кæми 'й?! Хестæри рази ци 'мбæлуй, е ку нæйиес, уæд. Фиццаг бал мæ рази, ци 'мбæлуй, уой æривæретæ, уæдта уин ци кæнгæ 'й, уой æз бакæндзæнæн!» Зæронд лæги ци балæдæрун ма гъудæй, æлдар сæ сабурæй ке нæ ниуадзæнæй, æма лæггадæгæнгутæмæ фæдзæзурдта, цæмæй, хестæри размæ ци 'мбæлуй, уой рахæссонцæ. Зелæнгæнгутæ рахастонцæ æма кæсгон æлдари рази хæрæги сæр æривардтонцæ, мæнæ де 'Гъдау, зæгъгæ. Хæрæги сæр æрæвæрун ба еци рæстæги æгас Кавкази дæр тæккæ æгадæдæр миуæбæл нимад адтæй. Кæсгон æлдар дæр куд нæ ралæдæртайдæ, уæхæн æггадæ 'й хумæтæги ке нæ фæккодтайуонцæ æма е 'фæдтæмæ фæгъгæр кодта. Фал уæдмæ сæ фæсте рæнгыистадæй фæсевæд лæудтæнцæ, лæггадæгæнгутi хузi, æма сæбæл сæхе ниццавтонцæ. Ниууагътонцæ ма си æрмæст гъæргæнæг. Гъæргæнæг фæххабар кодта Кæсæгмæ æма кæсгæнтиæ сæ мæрдтæ балхæдтонцæ. Фал Диgoræ зудта, сæ мæрдтæ ку банигæнонцæ, уæд сæмæ мард æлдари фурт æфсади хæццæ ке цæудзæнæй æма рагацу сæхе æрçæттæ кодтонцæ ледзумmæ. Æфсад иссæуий, зæгъгæ, ку фæххабар æй, уæдта сæхе хуæнхтæмæ райstonцæ. Уоми æгас зумæг лæгæтти фæццардæнцæ. Уалдæг ба, кæсгæнтиæ, сæ къохи неци бафтуйгæй, сæ формæстæй хæдзæртæ ниппурхæ кодтонцæ æма сæхемæ рандæ 'нцæ. Ледзæг адæн сæ гъæууатмæ бæргæ æрçudæнцæ, фал æй лæдæртæнцæ, кæсгон æлдар сæ сабур ке нæ ниуадзæнæй, æма Мæздæги рæбунтæмæ фæллигъдæнцæ, сæхе хъазахъи бæрни бакæнгæй. Уотемæй фæззиндæй Мæздæгмæ хæстæг дуккаг диgoron гъæу – Дзæрæсте.

Хе багъæуай кæнуни туххæй Диgori кæд арæх багъæуидæ гæрзтæ райсун, уæд Диgoræ сæхуæдтæ дæр фæстезад нæ адтæнцæ ескæмæ балæборуни 'Гъдауæй.

XVIII-аг æноси 'мбесæй XIX-аг æноси 'мбесмæ Цæгат Кавкази адтæй тонаугæнгутi рæстæг. Фонс ратæлæт кæнун, мулк байсуну туххæй кæрæдзæмæ балæбориуонцæ. Адæн радавиуонцæ амæнати, æма 'йбæл æ хæстæгутæ ку нæ бафедиуонцæ, уæдта 'й кенæ рамариуонцæ, кенæ рauæйæ кæниуонцæ уацайрагæй Туркмæ.

Еци царди 'Гъдау тæфагæ бахъæртæй Диgoræмæ дæр. Хуарз зундгond æй «Стур-Дигори зар» (æндæр варианти ба хуннүй «Къайи фурти зар», «Хъантемурти Мазухъи таурæхъ»), кæцими дзуbanди

цәүй, Дигорә Гезей әфқәгбәл Гурдзимә, Рацъәмә күд бампурстонцә. Рәөуонән фәууидә е, әма, дан, ни хъалон дарунцә. Уогә ба хъалон фистонцә, паддзахадон институти формитаңци әхсәнади фәууидә, уоми. Цәгат Кавкази, бустәги ба Иристони дәр әма Дигори дәр уәхән формитәй неци адтәй әма хъалон неке некәмән фиста. Хъалон хониуонцә, кү бампурсиуонцә, уәд сәе дәбәхәй әмәй ниуудзонцә тухгәнгутә, уой туххай сиуагъә, федон бафедун. Уәхән хъалон Устур-Дигорәбәл дәр исивардта Гезей әлдар Ахалбела. Цәмәй син сәе фонс ма дәни әма сәмә ма ләбора, уой туххәй Стур-Дигорәй хъалони аргымын фонс дәр, ләхъуәнтә әма кизгүттә дәр байсидә. Уәд еци гъуддүй устур әгадә әркастәй Къайи фурт Гегкимә.

Гегкий рантәст таурәхътә фәйнәхузи хонунцә: еуетай Багъайти әрәвәп Гегкити муггагәй худтонцә, иннетә – уордигон Цъеути муггагәй (уогә, Гегкитә әма Цъеутә әрваддәлтә ‘нцә). Фал итургә ба ракодта Уәллакоми, әма си рацуудәй уәллакоми Гегкити муггаг.

Гегки зелун райдәдта Стур-Дигори әма архайдта адәни Ахалбела-әлдари нихмә байеу кәнун. Фиццаг рәстәги ин неко күмдәт, фәстагмә ба си нифс әләүн байдәдта әма исарази әнцә. Гегки әнхусән ракодта Уәллакомәй дәр, Тъәпән-Дигорәй дәр әма Донифарсәй дәр. Уотемәй әфсад әрәмбүрд кодта Мадзаски Фал әй ләдәрдтәй, әмәй еувәндөн адтайуонцә, уой туххай сәе уәхән фәтәг гъудәй, әсцимә әғасәй дәр игъустайуонцә. Әма уәхән адәймаг ба әрмәест ездон муггагәй кү нә адтайдә, уәд хүмәтәг ләгмә ба, цийфәнди кадгин кү адтайдә, уәддәр әнхузәнәй не ‘гъустайуонцә. Гегки берә фәййагурдта сәхециән фәтәг ләг Баделиати әхсән дәр әма Цәргәсати әхсән дәр. Фал си нә ирдә. Алкәмә дәр ести гъәнә иссеридә, әсцимә гәсгә түгъдон финдзәуәгән нә бәэззидә. Уәхән ләг әрмәест Хъантемуртәмә иссердта – Хъантемурти Мазухъ, зәгъгә. Еуәй-оу зарти әма таурәхъти ‘й Туалий фурт худтонцә, иннетәми ба Иналухъи-фурт.

Тъәпән-Дигорәй рацәугә къуари сәргъи ләудтаяй Басулухъи-фурт, Уәллакоми къуари сәргъи – Абисали-фурт, Донифарси къуари сәргъи ба – Гагуатәй раздзәуәг.

Гезей әфқәгбәл кү бахистәнцә, уәд сәе гезейаг еу цауәйнои, Туане, зәгъгә, фәууидта, әма Дигори әфсад кү әрәхсәвейат кодтонцә еу рауән, уәд сәмә багъузтәй әма син сәе фәтәг

Хъантемурти Мазухъи рамардта. Ёма уәд Гегки әхемә райста унаффә. Гезей гъәумә идардгомау әрбадун кодта әфсад. әхуәдәг ба гъәумә бағызтәй Ахалбеда-әлдари хәдзарәмә. Ёгас әхсәвә 'й фәгъгъәуай кодта, сәумә ба әлдар куд рацудәй хәдзарәй, уотә 'й фехста. Топпи гъәр Диgorи әфсадән нисан адтәй әмә бампурстонцә гъәумә. Се 'лдар кәми фәэммардәй, уоми Гезей цәргутә нәбал бандиудтонцә истохун. Дигорә син сәе фонс ратардта, ләхъүәнтә әмә кизгуттә уацайрагәй ракодтонцә.

Уәедәй фәстәмә Гезей цәргутә нәбал гъигәе дардтонцә Стур-Дигори. Уогә, Балхъари цәргутә Стур-Дигори әнтәстдзийнадә ку фегъустонцә, уәд етә дәр исфәндәе кодтонцә Геземә баләборун әмә син сәе фонс ратәләт кәнун. Ёфсад әрәмбурд кодтонцә, Гезебәл әртумугъ әңцә, фал син рацъонтә нихкуәрд равардтонцә әмә балхъайрәйтә фәлледзәги 'нцә. Рацъә сәе уобәл дәр нәе ниууагътонцә: Тифлисәй ракурдтонцә әмә син Гурдзий паддзах әфсад исәрвиста. Гурдзий әфсад әрбахизтәнцә Дигоргоммә, Стулий әфцәгбәл ба бахизтәнцә Балхъармә әмә, коми цидәр пъәу адтәй, уони басуғттонцә. Раst зәгъгәй, Гурдзий әфсад Стур-Дигорәмә бавналун нәе бандиудтонцә әмә фәстәмә раздахтәнцә.

Кәрәдземә тонау кодтонцә Уәллагири әмә Дигори кәмттәе дәр. Таурәхътәй зундгонд әңцә, зәгъән, Дигорә Мамисонмә куд баләбурдтонцә, Баделиатә Уәллагири коммә тонау кәнунмә куд рандә 'нцә, Уәллагири комәй Къаматәмә куд бампурстонцә, кенә Уәллагири ком Гәлиатәй хъалон есун куд гъавтонцә.

Фал еци медкоймаг ләбурдтитә, кәд адәни хъәбәр тухсун кодтонцә, уәддәр уәхән зәран нәе хастонцә, иннәе адәнти әрбаләбурдти хузән.

Еци тонаутә әрсабур әңцә әрмәст XIX-аг әноси 'мбеси, Уәрәсей паддзахадә ку 'рфедар әй Кавкази, уәд. Ёма уой фәсте барайдәдта Дигори нәуяәг истори.

(Уодзәнәй ма)

АДÆМИ ИСТОРИЙ ТÆККÆ УСТУРДÆР 100 ЦАУИ

Редакцийæй. Нæ дзубанди кæнæн идарддæр. Max цалдаৰ анзей дæргъци журналкæсгути зонгæ кодтан дуйней 100 тækкæ номдзуддæр адæймæгти цард æма сфæлдистади, уæдта дуйней дессаг хабæрттæ æма цаути хæццæ. Уой фæдбæл нæмæ ци финстæгутæ æрбацудæй, уонæй, уæдта æнæуой дзухи дзурдæй дæр бæраæт адтæй, журналкæсгутæ ни арази ке адтæнцæ. Аæма, æцæгæйдæр, ке нæ фæндуй зонун, тækкæ устурдæр адæймæгтæбæл нимад ка цæуй, уони биографитæ, сæ царди æнахур хабæрттæ, ци саразтонцæ политики, науки, культуры, тугъдон æма дини гъuddæгти, нæ цивилизаци цæмæй фæгтьæздугдæр кодтонцæ, адæм адæм цæмæй уонцæ, уой туххæн ци æмбесонди зунд æма хъаурæ равдистонцæ.

Адæми айдагь литератуron уадзимистæ кæсун нæ фæндуй. Max зонун фæндуй, дуйне ци æй, æма ибæл цитæ цæуй, адæйmag ку фæззиндæй уæдæй нурмæ, уонити зонун дæр. Адæймаги цæмæдесæн кæрæнттæ нæййес, дун-дуйнейæн кæрæнттæ куд нæййес, уотæ.

2005-ag анзæй фæстæмæ журналæн æ фадуат куд амонуй, уотæ цубурæй дзорæн. адæми историй тækкæ устурдæр 100 цауи туххæн дæр.

Пайды кæнæн киунугæ «Кæд, кæми, куд æма цæмæн æрцудæй е?» («Раагъдади хæдзарæ Ридерз Дайджест». Лондон. Нью-Йорк. Сидней. Кейптаун. Монреаль.), энциклопедитæ, интернет æма æндæр æрмæгутæй.

ГИТЛЕР ИССÆЙ «НÆУÆГ ГЕРМАНИ УСТУР ФÆТÆГ, ФЮРЕР»

Берлини сæйраг гъæунгæ Унтер-ден-Линденбæл, Бранденбурги колдуарбæл хезгæй, рейхсканцелярий рæэти цудæнцæ æнæфæугæ рæнгытæй салдæтти батальонтæ. Аци хабар æрцудæй 1933-аг анзи 30-аг январи изæрæй. Еци бон рæфти бæсти президент, Фицаг дуйнеон тугъди герой, 85-анзðзуд Пауль фон Гинденбург устур æмбурди фегъосун кодта немуцаг нацийæн: Адольф Гитлер иссæй рейхсканцлер.

Цалдæр анзей дæргьци нацистти пропагандистон машинæ æппæлдтæй, кадæ кодта, куд не 'мбæлуй, уотæ бæрзондмæ исиста «фюрери, нæуæг Германі устур фæтæг» Гитлери.

Æма мæнæ ралæудтæй национал-социалистти сахат. «Богемийæй рацæуæг минкъий капрал» (уотæ 'й худта раздæр Германі президент Гинденбург) Гитлер лæудтæй рейхсканцелярий балкъони президенти фарсмæ. Сæ буни цудæнцæ æнæнимæдзæ рæнгытæй салдæттæ, æфсæддон организаци СС-и (немуцагай SS - Schutzstaffel) гвардий æфсæддонтæ æма штурмовиктæ мора хæдæнти, сæ алке цонгбæл дæр - свастика, æма гъæр кодтонцæ: «Хайль Гитлер!». Еци гъæр æма тугъдон музыки зæлтæй æнкъустæнцæ Берлини федар галауантæ.

Гитлер берæ æнзти цардæй Вени кунауæккаг миздæй, куста алли рауæнти, цæмæй æхе дара. Фал кæмифæндидæр, цифæнди уавæрти дæр е стур бæлдæ цардæй æ реуи, æма æнзтæ куд цудæнцæ, уотæ еци бæлдæ тухгиндæрæй-тухгиндæр кодта. Æ бæлдæ ба ци адтæй? Нæуæг Германій устур фæтæг исун.

Фицаг дуйнеон тугъди Германі импери дæрæнгонд ку æрцудæй, уæд уой пурхæнтæбæл исирæзтæй Веймараг республикæ (1919 - 1933 æнзтæ). Гитлер æнæуинон цæстæнгасæй кастæй уой демакратон хецауадæмæ.

Веймараг республики рейхстаги (парламенти) нимæдзæй тækкæ устурдæр адтæй национал-социалистон парти. Консервативон политикон архайгутæ исарази æнцæ национал-социалистти хæццæ

Политикæмæ е 'ргон раздахуни агъонмæ Адольф Гитлер цалдæр хатти равзурста Вени Айевæдти академимæ бацæун, цæмæй карьеरæ хузækæнуни айевади хæцçæ исбæтта.

Историктæй беретæ зæгъунцæ, бæргæ, Адольф академимæ ку бацуудайдæ, кæд уæд æверхъау фидбилизтæ не 'рхастайда дуйнейæн, истори æндæр надбæл æнæдæр хузи рацудайдæ.

Фал æ бæлдæ не сæнхæстæй Гитлерæн. Уæддæр хузтæ кодта, туристтæн сæ уæйæ кодта, æма еци кунауæггаг æхçай мортæй цардæй, кæми стонг, кæми æффсæст, кæми ба ин гъæунги æхсæвеувтгæнæгæ дæр рауайдæ.

республикæн нæуæг хецаудæ равзарунбæл. Етæ уотæ пъуди кодтонцæ, гъома, дан, Гитлер ести бæрнон бунат ку байхæсса, уæд æй кæдфæндидæр рантьохæн уодзæй евварсмæ. Фал кæми!

1933-аг анзи 31-аг январи Гитлер иссæй коалицион хецауди сæрдар æма канцлер. Фал нацистtæ рейхстаги 32 % фулдæр н' адтæнцæ, хецауди дæр си адтæй æрмæст æртæ министри (Гитлер, Фрик æма Геринг). Куд канцлер, уотæ Гитлер барæ ракурдта президент Пауль фон Гинденбургæй, цæмæй рейхстаг хæлеугонд æрцæуа, æма нæуæг æвзурститæ снисан кæна. Гитлер федарæй æууæндтæй, нæуæг æвзурстити нацистtæ ке фæууæлахез уодзæнæнцæ, уобæл. 1933-аг анзи 5 мартъий райдæдтонцæ æвзурститæ.

КА БАСУГЪТА РЕЙХСТАГ?

Маринус ван дер Люbbe
ахæстдони

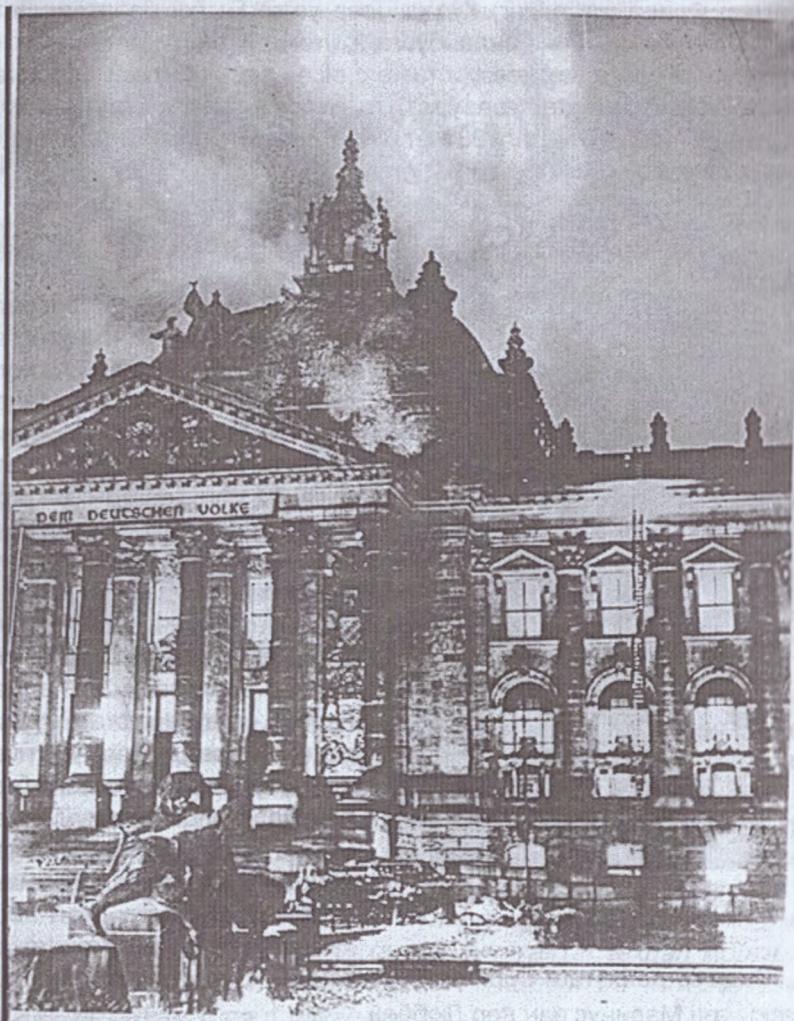
1933-аг анзи 27-аг феврали 21 сахати æма 27 минутебæл рейхстаг иссугъдæй. Артхус-сунгæнгутæ ци нæ кодтонцæ, фал син пеллон арт хуссун нæ кумдта. æрмæст 23 сахати æма 30 минутебæл сæ къохи бафтудæй арт ниххуссун кæнун. Сугъд рейхстагмæ фæдеси æрцудæнцæ Гитлер, Геббелльс, вице-канцлер Франц фон Папен æма принц Генрих Гюнтер. Уоми сæ хизта Герман Геринг - уæд е куста Пруссий полици хецауæй. Гитлер фегъосун кодта: рейхстагбæл бандзарстонцæ коммунистtæ! Е адтæй коммунистти ниццæвунмæ сигнал. Германи адæми фулдæр хай еци хабарбæл баууæндтæнцæ.

Содзgæ рейхстаги цори райахæстонцæ коммунист, голландиаг лæхъуæн Маринус ван дер Люббей.

Амидингæнæг æма сосфæндæ æнхæстгæнæгбæл тæрхондони

нимад аэрцудэй рейхстаги коммунистон фракций лидер Эрнст Торгнер, е 'нхусгэнгутэ ба, дан, адтэнцэ Мэскуйэй аэрвист аертэй болгайраа коммунисти: Георгий Димитров, Васил Танев аёма Благой Попов.

Фал нацистти фэндэй неци рауддэй - Г. Димитров аёма о 'мбэлти нэй басастонцэ тээрхонгэнгутэ, е нэй, фал ма син сэхэ бафудгин кодтонцэ, закъон аэнэфсэргэй ке ихалунцэ, уой туххиши.

Рейхстаг цээфсүй...

Уой уәләэнхасән ба ма Маринус ван дер Люббе федарәй дзурдта, рейхстаг, дан, әз мәхүәдәг еунәгәй басуғытон. Уотемәй еунәг е ахәст әрцудәй, әма й 1934-аг анзи январи әрауигътонцә.

Историктәй беретәе аборни дәр федарәй дзорунцә, рейхстаг, дан, басуғытонцә Геринг әма Геббельси фәндәй. Фал әрәги немуцаг газет «Вельт»-и редактор Свен Феликс Келлерхофф, архивтәе бәлвурд исахургәнгәй, әрцудәй бәлвурд хатдзәгмә: рейхстаг әңгәйдәр басуғыта Маринус ван дер Люббе еунәгәй.

ФӘСТЕУГУТАЕ

1933-аг анзи 28-аг феврали уагъд әрцудәй сәрмагонд декрет, президент Гинденбурги къохәвәрди хәеццә. Уомәе гәсгәе әййивд цудәнцә адәймаги бартә, әмбурдтәе кәнән нәбал адтәй, әййивд цудәй цәдести, дзурди, мухури сәребарәе дәр. Хъодигонд әрцудәй Германи коммунистон партиял. Цалдәр бонемәе ахәст әрцудәнцә мингай коммунисттә әма иннәе оппозиционертә. Оппозицион газеттәе әхгәд ке әрцудәнцә, уомәе гәсгәе, әвзурститәе рацудәнцә, нацистти куд фәндадтәй, уотәе. Гъе, уотемәй, нацистон парти е 'мцәдесонти хәеццә райста әвзаргути пъәләстәй 75%.

Аевзурститәе ку фәецәнцә, уәд дууәе боней фәесте рейхстаг әрәмбурдәй Потсдами оперон театри. Әмбурди федаргонд әрцудәй уәхән Акт, конституци ка фесафта әма Гитлерән әнәкәрон бартә ка ләвардта. Еци бон рейхстаги ка гъәләс кодта, уонәй 441 адтәнцә Акт исфедар кәнуни фарс, 94 ба - нихмәе.

«ДАРГЬ КӘРДТИ ӘХСӘВӘ»

1934-аг анзи уалдзәги нацистти сосәг службәе СС әма гестапой дзурдхәсгутә әүүәндүн кодтонцә Гитлери, СА-й (штурмовиктә), дан, дәе нихмәе аразунцә гадзирахат сосфәндәе, цәмәй дәу дәе бунатәй рагәлдзонцә. Цъуххаст адтәй мәнгәе бундорбәл араэз, фал ибәл, әввәдзи, Гитлер баууәндтәй. СА-й рәенгъити еци рәестәг адтәй 2,5 милиуан адәймаги, етәе адтәнцә, Фиццаг дүйнеон түгъиди дәрәнгонд әрцәуәг әфсадәй ма ка байзадәй, уонәй берә тухгиндәр, әма еци гъуддаг Гитлери дәр тәрсүн кодта.

Штурмовики командæгæнæг, Гитлери тækкæ лимæндæртавай
еу Эрнст Рём аёма СА-й иннæ лидертæй дæр беретæ æргомон
дзурдтонцæ, цæмæй райдайа нæуæг, дуккаг, революци амна
пъæздугутæн сæ мулк ист æрцæуа. Еудзурдæй, Гитлер, æхецан
тæрсгæй, æхе æрцæттæ кодта æ нихмæлæугути ниццæвунмæ.

1934-аг анзи 30-аг
июни сæумæцъæхæй
СС-и афицертæ Мюн-
хени горæтгæрон
иуазæгутати Эрнст Рёми
æ хуссæнæй фестун
кодтонцæ, фæйла -
стонцæ ахæстдонæмæ
æма ин загътонцæ: «Куд
афицер, уотæ дæхуæ-
дæг дæхе фехсæ». Рём
син сæрустурæй загъта:
«Æз мæхуæдæг мæхе
нæ фехсдзæн, кæд
Адольфи фæндуй мæ
рамарун, уæдта æ
фæндæ æхуæдæг
исæнхæст кæнæд». Фал
Адольфи фæндæ
исæнхæст кодтонцæ СС-
и дууæ афицери - етæ
фехстонцæ Рёми.

Эрнст Рём

Еци æхсæвæ, æма уой фæсте дууæ боней дæргъи мард
æрцудæнцæ штурмовики (СА) лидертæ æма Гитлери политикон
оппоненттæ - мин адæймагемæй фулдæр. Фал хъипп-супп скæнун
дæр нæ бандиудтонцæ нæдæр мухури оргæнтæ, нæдæр аргъауæн,
нæдæр æфсæддонтæ, нæдæр ницистти парти. Гитлер кæбæл
фæггурусхæй, уони ци æхсæвæ цæгъдун райдæдтонцæ, е историй
байзадæй куд «Даргъ кæрдти æхсæвæ». Гъе, уотемæй райдæдта
Гитлери диктатурæ, 5 анзей дæргъи æнæхатирæй евварс кодта,
æнæкæрон хецаудзинадæмæ ци надбæл цудæй, уобæл æ нихмæ
сибиртт кæнун дæр ка 'ндиудта, уони сегасейдæр.

1934-АГ АНЗ.

МАОЙ АЕФСАДИ ЕГЬАУ СТАР

1934-аг анзи октябрь мэйи Мао Цзэдун, провинцитээ Цзянси ёма Фуцзяни архынбэл ин ци 100-минон тухгин Сурх аефсад лаудтэй, уой ракодта устур стэри фэндагбэл. А нисан адтэй Чан Кайший националистон тухтэй эхе е 'фсади хэццэ фэййервэзун кэнун. Сээ фэндаг радаргъаэй - фэццудаэнцэ 9600 километри, е 'фсадэй ма адеуургаэй раервазтэй 10 000 адэймаги - еу дзурдэй, дэсемэй еу.

Фиццаг Мао уотэ гъавта, цэгат-хоригуллаэнэрдэмээ цалдэр сэдээ километри мэхе райсон, зэгъгээ. Фал Чан Кайший аефсэдтээ Маой Сурх аефсади фэдбэл зилдэнцээ, уотэ карз ай јэлхъивтонцээ, ёма тог ивулд донау калдэй. Мао ёма Сурх аефсади командиртээ исфэндээ кодтонцээ Шаньсимээ цаун.

Маой аефсад фиццаг агъаззаг фэлтэрээн исходта цэугээдон Сүгъзэринээ Зменситэбэл хэзгэй: се знэгтэй ке байстонцээ, еци ахсээз цолахъебэл аедаехсэвээ-аедаебонэ ленк кодтонцээ цэугээдони иинээ билэмээ, уотемэй донуордэг фэцэнцээ 9 боней ёма ахсэвэй дэргэни. Фал син нур ба сээ раз аерахээста аэрэа цэугээдон Дадухэ, тогдзух сирдау ё арф гъэллэс цэттээ адтэй цийфэнди ранихъуяруунмээ дээр. Уой сэрти цудэй нарэг хед. Гъема, Маой аефсад уобэлти бахистэй донуордэгмээ. Еци хабар нимад цэүй устур сгүхтбэл, уомэн ёма еци хедбэл бахезунмээ е фэрраздэрэй националистти аефсадэй.

Фал ма Мао Цзэдуни аефсади хъэбэр берээ зин нэйтэбэл цаун гүудэй. Сээ размээ лаудтэнцээ Сино-Тибетаг хуэнхтээ, сээ бэрзэндээ - 4800 метри. Еци хуэнхтэбэл хэзгэй Маой аефсадэй фэгтгүудэй хъэбэр берээ аефсэддонтээ - ёносон меттээ ёма цъетети сэrbэл сээ мэрдтээ салдэй байзадэнцээ. Иинээ уээзэу фэлвараэн Сурх аефсадэн бавзаруйнаг адтэй арф, цъумур цъимаратэбэл бахезун - лаэг си ранигъулидээ, ёма ин банхус кэнун неке бол исуидээ.

Цалинмэ сурх аефсэддонтээ провинци Янаньмэ бахаеццээ ёнцээ 368 бонемэ, уаедмэ сээ багтгүудэй хонхи рэгтэй 18-бэл, цэугээдэнтээй 24-бэл, 11 провинцибэл, ёнхөнмэдзээ цъимара цэдтээ ёма аедзэрэг будуртэбэл бахезун.

Маой Сурх әффсади еци егъау стәр әнөсон әнәмәлгәе қайдан скодта китайаг коммунисттән.

Героикон легендә рапхәлеуәй әнәгъәнә бәстәбәл, амма әнхус кодта Мао Цзэдуни идарддәри устур уәлахеэтән.

Мао Цзэдуни Сурх әффсад, аллихузон мадзәлттәе аразгәй, цудәй әверхъяу зин нәедтәбәл.

1934-АГ АНЗ

ГРАЖДАЙНАГ ТУГЪД ӔМА КОММУНИСТТИ УÆЛАХЕЗ

К' АДТÆЙ МАО?

Мао Цзетун (уой фæсте æй хонун райдæдтонцæ Мао Цзэдун) райгурдæй Китайи провинци Хуанань гъæздуг зæнхкосæги хæдзари.

Сауәнгә минкүйін сабийәй дәр хъәбәр зәрдарғыәвд әмә зундгин адтәй, тулаваст - ахур кәнүнмә, зонундзинәйтәмә. 1918-аг анзи, 25 анзи ибәл кү исәнхәстәй, уәд рандәй Пекинмә әмә косун райдәдта библиотекәрәй Националон университети. Уоми кастәй берә киунугутә, ахур кодта радикалон идеитә Руссойәй Маркси уәнгә, баудәй националистон партимә - парти худтонцә Гоминьдан («го» амонуй паддзахадә, «минь» - адәм, «дан» - парти).

1920-аг анзи Мао Цзэдун фәстәмә раздахтәй ә рапигурән провинци Хунаньмә, уоми редакци кодта радикалон газеттә, аразун райдәдта профцәдестә, җәмәй етә гоминьдан партий фарс әрләүедтайонцә. 1921-аг анзи адтәй компартий фицат съезді Шанхай.

Комунисттә әмә националистти ңәдес кү фехалдәй, уәд Мао Цзэдун ә карнә әносмә сбаста коммунисты хәецә, уомән әмә ин ә зәрди устур маст бауагъта, Чан Кайши профцәдести пурх кәнүн әмә косгути ахәссун ке райдәдта, е.

1931-аг анзи Мао Цзэдун иссәй совети сәрдар провинци Цзянсий әмә исараңта, коммунисттә сәхең әдасәй кәми архайдтайонцә, уәхән базә. Фал еци районбәл әртумугъ әңцә Чан Кайши әффсәдтә. Гъе, гъеуәд райдәдта Егъау стәр. Еци стәри бахсистәнцә Мао Цзэдунни берә әмрәнгъонтә, уонәй уәлдай бәрәгдәр дардтонцә Чжоу Энълай әмә Дэн Сяопин (е Мао Цзэдунни мәләти фәсте иссәй Китайи лидер).

КӘЕД ФӘҮҮАЛАХЕЗӘНЦӘ КОММУНИСТТАЕ?

1931-аг анзи Япон, Маньчжурий кү байста, уәд идардәр әмпурсун райдәдта Китайи зәнхәмә, е 'фсад хъәбәр арф баудәй хонсарәрдәмә. 1935-аг анзи китайаг коммунисттә әмә националисттә тох кодтонцә япойнаг империалистон әффади нихмә.

1936-аг анзи Чан Кайши әрахәстонцә әхе афицертә - ә зундирахаст коммунистон кәмән адтәй, уәхәннә. Марунмә 'й гъавтонцә, фал сәе Мао Цзэдунни хуәдәйивәг Чжоу Энълай нә бауагъта, баууәндүн сәе кодта, еумәйаг зынг Япони нихмә тох кү ңәүй, уәд Чан Кайши рамарун ке неци пайда әрхәсдзәнәй. Фал Чан Кайши кү уәгъдәе кодтонцә, уәд си федар дзурд райстонцә, ардигәй фәстәмә коммунистти нихмә ке нәбал тох кәндзәнәй, уой фәдбәл.

Япони хæццæ тутгъд федар кодта Китайи коммунистон партий позицитæ. Занзэмæ партий иуæнгти нимæдзæ 30 минемæй исхизтæй 800 минемæ. 1949-аг анзи æрфедарæй коммунистон хецауадæ Китайи, æ сæргьи лæудтæй Мао Цзэдун.

Маой Сурх Аёфсад фæццæүй Пекинмæ.

Мао Цзэдун æ бæстæн, дæсгай æнзти дæргьи тутгъд кæми не 'нцадæй, уомæн, æрхаста сабурдзинадæ, помещикти зæнхæ ист аёма иурст æрцудæй зæнхкосгутæбæл. Бæстæ цардæй, коммунистон хецауадæ ке æривардта, еци карз æгъдау æма фæткæмæ гæсгæ.

Мао Цзэдун æ уодæй уод кодта, цæмæй Китай зæнхкосæг бæстæй рахеза · егъяу индустрionalон æма аграрон паддзахадæмæ. Мао æ еци политикæ рахудта «Стур гæпп». Оппозицийæн æ кой кæнун дæр нæ уагътонцæ, минкъий гурусхæ дæр кæбæлдæриддæр кодтонцæ, уони ахæстонцæ æма мардтонцæ.

Фал евгъуд æнэсүү 50-аг æнэти исбэрæгæй: «Үстүр гæппæй» нээцүү руаадæй. Кустуэттæе продукци фулдæр уадзун ке райдæдтонцæ, н хъæбæр зинаргь исистадæй бæсти экономикæн. Зæнхкосгут низмалдæнцæ, лигдæнцæ горæттæмæ, æма уой фудæй Китайи скодта стонг æнэтæ. Судæй ка рамардæй, уони нимæдзæ 30 милиуанемæй фæффулдæрæй.

1958-аг анзи Мао Цзэдун æхе фæндонæй ниуугын Китайи коммунистон партий сæрдари пост, фал 1962-аг анзи фæстæмæ раздахтæй æ бунатмæ, цæмæй Дэн Сяопин æма Лю Шаоций хецауеуæг кæнуун ма бауадза, уомæн, æма сæ худта «рахам реакционертæ».

Террор æ тæккæ цъонгмæ исхъæрттæй, культурон революци ко худтонцæ, е ку райдæдта, уæд еци æнэти. Милиуантæ ахæст æрцудæнцæ. Культурон революци гъæуама рапастайдæ 8 анзи. Фал 1976-аг анзи Мао Цзэдун рамардæй. Æ бæсти Китайи хецауеуан кодта Дэн Сяопин сауæнгæ æ мæлæти бонмæ.

К' АДТÆЙ ДЭН СЯОПИН?

Дэн Сяопин официалон æгъдауæй Китайи хецау некæд адтæй, фал æцæгæй ба Китайæн разамунд лæвардта 1970-аг анзæй 1990-аг анзи райдайæнмæ.

«Культурон революций» фæсте социалон æма политикон конфликтæй фæллад æма лæмæгь адтæй Китай. Фал Дэнæн бантæстæй бæстæн нæуæг разамонгутæ иссерун, уони фæтæг исун. Е иссæй нæуæг социалистон зундraphasti инструмент, æргъуди кодта нæуæг принцип «социализм китайаг специфики хæццæ». адтæй экономикон реформити инициатор, Китайи ракодта инна бæстити æхсæн дуйнеон базаради зелдохмæ.

1919-аг анзи Дэн 15-анздуудæй 80 студентти хæццæ ахуркæнунмæ рандæй Францимæ (иннæ революционертæ Хо Ши Мин, Чжоу Эньлай, Пол Пот æма æндæртæ дæр ахур кодтонца Франций). Дэнæн хæдзарæрдигæй æнхус н' адтæй, æма цæмæй æхе дара, уой туххæн куста шахтерæй, автозвод «Рено»-й, артхуссунгæнæгæй, официантæй.

Чжоу Эньлай æма иннæ революционерти фæрци æ зæрдæмæ арф райста марксизми ахурадæ. 1923-аг анзи Дэн бацуудæй Китайи Коммунистистон партимæ. 1926-аг анзи Дэн ахур кодта Мæскуй Скæсæни фæллойнæгæнгути Университети. Еци анз сентябри

фæстæмæ раздахтæй æ райгурæн бæстæмæ.

«Культурон революций» рæстæги Дэн æма æ бинонтæ бавзурстонцæ хунвейбинти æнахъæл геруз. Хунвейбинтæ æрахæстонцæ Дэни фурт Дэн Пуфани, гъезæмарæй æй мардтонцæ, фуд над æй фækкодтонцæ, уæдта 'й 4-аг уæладзуги къæразгæй рагæлстонцæ. Уотемæй Дэн Пуфан æносмæ сахъатгинæй байзадæй.

Чжоу Эньлай Маойæй курдта, цæмæй Дэни фæстæмæ политикæмæ бауда. 1974-аг анзи Дэн иссæй вице-премьер, фал æдас н' адтæй, уомæн æма «культурон революци» нæма фæцæй, «Цуппарей бандæ» ба æ куст кæнуй. Еу дзурдæй, Дэн берæ зинтæ бавзурста, ахæстдони дæр рабадтæй.

Аци æверхъау хабаритта: Дэни кадæ ниллæгмæ æргæлстонцæ, фал е цардмæ ци реформитæ хиста, уонабалл æ къох некæд исиста. Абони дæр Китай цæүй, Дэн ин ци фандаг байамудта, уобæл. 1992-анзи Дэн æхе евварс райста политикон сценай, фип уæддæр байзадæй Китай имон лидерæй.

Мao ку рамардæй, уæд Дэни кадæ хъæбæр тухгин исирæстæй. Фал 1989-аг анзи апрели мæйи Тяньаньмэнны фæзи адæм æрæмбурдæнцæ, фулдæр студенттæ, æма карзæй дзурдтонцæ Китайи хецауади нихмæ. Тæккæ фулдæр фаутæ хастонцæ Дэн Сяопинмæ. Пекини гъæунгти студенттæ æма æфсади æхсæн тох райдæдта. Дэн Сяопини бардзурдæй бæсти æвæрд æрçудæй тугъдон уавæр. Æфсад æхемæ райста исистæг адæми æгъатир тухæ æма тохæнгарзи фæрци æрæллау кæнуни барæ. Еци бонти ка фæммараудæй, уони нимæдзæ хæццæ кодта 2600-мæ, цæфти нимæдзæ ба - 10000-мæ, ахæст ка 'рцудæй, уони нимæдзæ ба абони дæр неке зонуй..

Генералиссимус Чан Кайши райгурддэй 1887-аг анзи, каст фээцэний Япони Паддзахадон Аэфсээддон Академи, парти Гоминьданы бундорæвæргутгүй ёу, тухтæй япойнаг тухгæнгүти нихмæ. Коммунистийн 'й фæссурдтонцæ Тайваньмæ, уоми æ фурти хæццæ исараазта хъæбэр тъæздуг нуриккон паддзахадæ, царди уавæртæ си 7 хатти хуæздээр æнцæ Китайи Республики царди уавæртæй. Рамарддæй 1975-аг анзи.

ДУККАГ ДУЙНЕОН ТУГЪД

Герман Фицлаг дуйнеон тугъди ке фæххуæрдæй, састи бунати ке байхзадæй, уой немуцаг наци æхеçæн банимадта устур æгадæ æма ходуйнагбæл. Немуцаг адæм фæддехтæнцæ, раздæр сæхе национ турисай буни ка цардæй, уонæй беретæ, тугъд паддзахæдтæ æма адæмти куд ниддехтæ кодта, уой бæлахæй æвеппайди равзурстæнцæ æндæр паддзахæдти, æвзурстонцæ æфхуæрд æма дискrimинаци.

Версайлаг федуди Бадзурд бафинстонцæ 28-аг июня 1919-аг анзи Версалы (Франци) Америки Еугонд Штаттæ, Бритайнаг импери, Франци, Итали æма Япон, Уæдта Бельги, Боливи, Бразили, Куба, Эквадор, Греци, Гватемала, Гаити, Хиджаз, Гондурас, Либери, Никарагуа, Панама, Перу, Польшæ, Португали, Румыни, Сербаг-Хорватаг-Словенаг паддзахадæ, Сиам, Чехословаки æма Уругвай - етæ euæрдигæй, иннердигæй ба - састи бунгати байзайæг Герман.

ВЕРСАЙЛАГ БАДЗУРДМÆ ГÆСГÆ ГЕРМАНÆЙ ÆНДÆР ПАДДЗАХÆДТÆМÆ ЗÆНХИТАЕ æма адæмæй бахаудтæй:

Паддзахæдтæ	Зæнхитæ, квадратон км.	Адæми нимæдзæ (минтæй)
Польшæмæ	43 600	2950
Францимæ	14 520	1820
Данимæ	3900	160
Литвамæ	2400	140
Данцигмæ	1900	325
Бельгимæ	990	65
Чехословакимæ	320	40
Æдеугурæй:	67 630	5500

Аци Бадзурдмæ гæсгæ, Фицлаг дуйнеон тугъди фæсте, Германæн бара н' адтæй 100 мин фестæг æфсæддонемæй фулдæр дарун, æйийивд цудæй æфсæддон службæ (барвændon иссæй), Германи зæнхитæл науто тугъдон наутæн аразæн нæбал адтæй,

берæ уæдиккон нæуæг тохæнгæрзтæй дæр æй ефтонг кæнун нæбал уагътонцæ.

Фал Гитлер хецауеуæг кæнун ку райдæдта, уæд еци Бадэурд фехалдта, бавналдта æфсæддон тухтæ ирæзун æма федар кæнунмæ.

Фæстугъд Германи буларæ æфтудтонцæ цардихалæг тухтæ, мæгурдзинадæ, инфляци, репараци (Дуккаг дуйнеон тугъди ка фæууæлахезæй, еци паддзахæдтæ Германбæл ци хъалон æривардтонцæ, е - контрибуци), æнæфсарæ гъудæгтæ. Æгъдау æма фæткæ нæбал адтæй, радио, театр, кино, мухури оргæнтæ (хуарз æма телеуинунадæ нæма адтæй уæд) пропагандæ кодтонцæ адæймаги тækкæ цъумурдæр æма ниллæгдæр æнкъарæнтæ, проституци, парнографи. Уогæ идæрдтæбæл ци дзорæн, байгъосæн Гитлерæн æхемæ (æ киунугæ «Мæ тох»-æй): «Присмотритесь только к программе наших кино, варьете и театров и вы не сможете отрицать, что это далеко не та пища, в которой нуждается наше юношество. Афиши и плакаты прибегают к самым низменным способам возбуждения любопытства толпы. Каждому, кто не потерял способности понимать психологию юношества, ясно, что все это должно причинять громадный моральный ущерб молодежи. Тяжелая атмосфера чувственности, господствующая у нас всюду и везде, неизбежно вызывает у мальчика такие представления, которые должны быть ему еще совершенно чужды».

«Что же удивительного после этого, если сифилис находит себе распространение и среди этих возрастов. Разве не страшно видеть, как проститутки больших городов дают первые уроки брачной жизни этим еще совсем молодым, физически слабым и морально развращенным мальчикам...»

«...Ведь в сущности вся наша теперешняя общественная жизнь является сплошным рассадником половых соблазнов и раздражений...» (Абони нæхе телеуинунадæ цитæ 'вдесуй, уонæй беретæ, Гитлер ке кой кодта, уæхæн цъумур æма æнæфсарæ гъудæгтæй фуддæр æнцæ).

Еу дзурдæй, уæдиккон Германи цæргутæ бæлдтæнцæ, цæмæй фæззинна уæхæн тухгин лидер, бæсти федар æгъдау æма фæткæ ка æривæра.Æма фæззиндтæй уæхæн лæг - «адæмæн сæхецæй рацæуæг, бæгъятæр фронтовик» (æвзурстити плакатбæл - уотæ финст адтæй).

КÆД РАЙДÆДТА ДУККАГ ДУЙНЕОН ТУГЪД?

Аци фарстæн историктæ еухузон дзуапп нæ дæттунцæ. Махæн скъолати амудтонцæ. Дуккаг дуйнеон тугъд, дан, райдæдта 1941-аг анзи, еци тугъд хонгæ ба кодтонцæ Фидибæсти Устур тугъд.

Зундгонд дипломат, Германи Федеративон Республики Советон Цæдеси раздæри минæвар, историон наукити доктор Валентин Фалин уотæ нимайуй, æма, дан, Дуккаг дуйнеон тугъд райдæдта 1931-аг анзи. Еци анз Япон балæбурдта Маньчжуримæ æма Китайæй байста, Франций паддзахади территори ци æй, уомæй фулдæр зæнхитæ. 1933-аг анзи Япон балæбурдта Китай иннæ провинцитæмæ дæр. 1935-аг анзи агресси никки фæттухгиндæр æй, райдæдта устур тугъд Китай нихмæ. Ес уæхæн дзоргутæ, Дуккаг дуйнеон тугъди, дан, химион хуæцæнгарзæй некæми спайда кодтонцæ. Фал е раст нæй. Япойнæтæ химион газтæй спайда кодтонцæ 530 хатти.

Фал бæллах уоми 'й, зæгъуй Фалин, æма иннæ паддзахæдтæ сæхе ке нигъгьюс кодтонцæ, тугъди нихмæ ке нæ æрлæудтæнцæ. Китай, Япони нихмæ тохгæнгæй, фæммардæй 20 - 30 милиуан адæймаги.

Евгъуд æноси 30-аг æнзти райдæдта Италий агресси Абиссиний, немуцæтæ æма итайлæтæ балæбурдтонцæ Испанимæ.

1938-аг анзи арæзт æрцудæй Мюнхенаг федуд (Мюнхенское соглашение), æма 'йбæл сæ къохтæ бафинстонцæ бритайнаг премьер-министр Эдуард Даладье, гермайнаг диктатор Адольф Гитлер æма Италий диктатор Бенито Муссолини. Еци федудмæ гæсгæ Чехословаки Германæн равардта Судети облæст, уæдта ин Австримæ хæстæг ци районтæ адтæй, уони. Герман уобæл дæр не 'рсабурæй - Польша æма Венгрийæй дæр агурдта зæнхитæ.

Беретæ Дуккаг дуйнеон тугъди райдайæн нимайунцæ, Герман Польшæмæ ку балæбурдта, еци бон - 1939-аг анзи 1-аг сентябрь.

Фал ес фидаш цæстæнгас дæр. Берæ историктæ, уæлдайдæр амériкагтар, замъунцæ, Дуккаг дуйнеон тугъд, дан, куд глобалон, райдадта, Япони гæрзæфтонг тухтæ Америки Еугонд Штатти денгион флот ку фидишондон кодтонцæ, уæд - 1941-аг анзи декабри маин.

1939-аг анзи 24-аг августи аэксæви Мæсский Советон Цæдес ~~æмми~~
Германи аэхсæн федаргонд æрцудæй, Советон Цæдес æма Герман
кæрæдзэмæ ке нæ балæбордзæнæнцæ, уой туххæн Пакт.

Беретæ уотæ нимайунцæ, æма, дан еци Пакти хæццæ адтæй
«сосæг протокол», еци протоколмæ гæсгæ ба Герман æма Советон
Цæдес се 'хсæн байурстонцæ, ци бæститæ байахæссунмæ
гъавтонцæ, уони. «Сосæг протокол» Кремли архивти не 'ссирдтонцæ.

Дуккаг дуйнеон тугъди (1939-аг анзи 1-аг сентябрь - 1945-аг анзи
2-аг сентябрь) фæммараæдæй, еуети нимадмæ гæсгæ, 50 милиуан
адæймаги, иннети нимадмæ гæсгæ ба - 70 милиуаней уæнгæ.

Дуккаг дуйнеон тугъди архайдтонцæ 61 паддахади, уоми кп
цардæй, еци дзиллити нимæдзæ хæццæ кодта Зæнхи кьоребæн
цæргути 80 процентемæ. 47 бæсти еугонд адтæнцæ антигитлерон
коалиций, 14 бæсти ба - нацистон блоки. Уонæй еуæй-eutæ тухтæнца
æд æфсад, æд тохæнгæрзтæ, иннетæ ба æнхус кодтонцæ со
'мцæдесонтæн губуни хуаллагæй, тохæнгæрзтæй æма æндæр
гъуддæтæй. Адтæй уæхæн паддахæйтæ дæр, æхе æппундæр ка
нецæмæй батухсун кодта.

Антигитлерон коалиций адтæнцæ : Польшæ, Устурбритани, Франци (1939-аг анзæй фæстæмæ), Советон Цæдес (1941-аг анзæй фæстæмæ), Америки Еугонд Штаттæ (1941-аг анзæй фæстæмæ), Китай, Австрали, Канадæ, Югослави, Нидерландтæ, Норвеги, Нæуæр Зеланди, Хонсар-Африкайнаг Цæдес, Чехословаки, Бельги, Греци, Эфиопи, Дани, Бразили, Мексикæ, Монголи, Люксембург, Непал, Панамæ, Аргентинæ, Чили, Кубæ, Перу, Гватемала, Колумби, Коста-Рика, Доминикайнаг республикæ, Албани, Гондурас, Сальвадор, Гайти, Парагвай, Эквадор, Сан-Марино, Турк, Уругвай, Венесуэлæ, Ливан, Саудовон Арави, Никарагуа, Либери, Боливи. Тугъди рæстæг уонæбæл бафтудæнцæ, нацистон блокæй ка рацудæй, еци бæститæ дæр: Иран (1941), Ирак (1943), Итали (1943), Румыни (1944), Болгари (1944), Венгри (1945), Финлянди (1945).

Иннердигæй нацистон блоки еумæ тухтæнцæ: Германи, Итали (1943аг анзи уæнгæ), Япон, Финлянди (1944-аг анзи уæнгæ), Болгари (1944-аг анзи уæнгæ), Румыни (1944-аг анзи уæнгæ), Венгри (1945-аг анзи уæнгæ), Словаки, Таиланд (Сиам), Ирак æма Иран (1941-аг анзи уæнгæ), Маньчжоу-Го, Хорвати.

Окуппационд ка 'рçудæй, еци бæстити арæст цудæй марионетон паддахæйтæ, фал етæ нæ архайдтонцæ Дуккаг дуйнеон тугъди, кæд фашистон коалицибæл нимад адтæнцæ, уæддæр:

Вишистон Франци (курортон гораёт Виший 1940-аг анзи адтæй Национ аэмбурд, уоми диктатори бартæ лæвæрд æрцудæнцæ маршал Анри Филипп Петенæн), Республика Сало, Серби, Албани, Черногори, Медæггаг Монголи, Бирмæ, Филиппинтæ, Вьетнам, Камбоджа, Лаос.

Герман æма Япони фарс тухтæнцæ, сæ нихмæ ка исистадæй, еци паддзахæдтæй дæр берæ коллаборационистон æфсæдтæ: власовонтæ (Уæрæсей сæребарæгæнæг æфсад), СС-и фæсарæйнаг дивизитæ (уруссаг, украинаг, эстойнаг, латышаг, данийнаг, бельгийнаг, французаг, албайнаг), «Сæребарæ Инди». Никки ба ма Нацистон блоки фарс тухтæнцæ, формалон æгъдауæй нейтралон к' адтæй, еци паддзахæдти хуæдбарæ тухтæ - Испанийæй «Æрвхуз дивизи», Швецийæй дæр, Португалийæй дæр берæ æфсæддон къуæрттæ.

ТУХИ НИХМÆ ТУХÆ

Берæ рæстæгути гермайнаг æфсад æ тугъдон æгъдау, æ разæнгарддзинадæ æма ахури фæрци, æ раздæзæгути бæрзонд тугъдон айевади фæрци, уæдта Гитлери интуици æма федар зæрдихатти фæрци федар æфсарстæй Европи зæнхитæбæл, е стæртæ ин хастонцæ уæлахез. Австрий Германи хæццæ баеу кодта, байахæста Чехословакий. Фал 1939-аг анзи 1-аг сентябри Польшæмæ ку балæбурдта, уæд беретæ фенгъалдтонцæ, Гитлер фæррæдуðдæй, æ кæрон æрхæццæй, зæггæтæ, уомæн æма Устурбритани æма Франци дууæ боней фæсте, 3-аг сентябри, тугъд расидтæнцæ Германæн. Гъе, æрмæст польшаг æфсад немуци нихмæ берæ лæуун нæ бафæразта, æма Устурбритани æма Франци тугъдмæ нæбал рацудæнцæ, - еу дзурдæй, Гитлери дууæ фронтей хæццæ тохун нæ баѓудæй.

Гитлер Польши ку байахæста, уæд æ дивизитæ тагъд багæлста нигулæнмæ. 1940-аг анзи уалдзæги етæ байахæстонцæ Дани æма Норвегий.

Еци анз 14-аг июни немуц æнæ тугъдæй байахæстонцæ Париж, 22-аг июни ба Франци æхе равардта е зñæгти къохмæ. Еци тохти немуцæй фæммардæй 45 мин æфсæддони, французæгтæ æма сæ цæдесонтæй ба - 84 мини, уацари ба си бахаудтæй 1,5 милиуани.

1941-аг анзи уаглæнгæи немуц æма се 'мцæдесонтæ ниддæрæн кодтонцæ æма байохштонцæ Югослави æма Грекъи. Сербæтæ æма грекъаңтæ немуци нихмæ карз ке æрлæудтæнцæ, уой фæрци

Советон Цәдесмә бампурст хаст әрцудәй 15-аг майәй 22-аг июнмә.

1941-аг анзи 22-июни, тугъдон устур фәлтәрддинадә кәмә адтәй, еци үәлахәздзау егъау немуцаг әфсад әхе ницавта Советон Цәдесбәл. Еци әнәсәттон әфсадән разамунд ләвардта, үәди рәестәги дүйней тәккә әвзигъуддәр әма дәснидәр афицерти корпус. Сурх Әфсад айнәг къәдзәхәу әрләүедтәй ә нихмә, фал советон паддахади разамонгутә, Гитлери хәецә кәрәдземә нә баләборуни Пакт ке бафинистонцә, уой стурзәрдәй Сурх Әфсади тугъдмә дзәбәх нә бацәттә кодтонцә, әма уой бәлахәй не 'фәеддонтән сәе тог ивулд донау калдәй, фал сәхебәл нә гъуди кодтонцә - Фидибәстә исәвди къахбәл нилләудтәй. Немуц фицаг хат исәмбалдәнцә үәхән тухгин әфсадбәл, етә дәр сәе тоги хъумти әвдулдәнцә, фал син үәддәр бантәстәй сауәнгә Мәскүй бунмә әрбампурсун.

1941-42 әнзти зумәги советон әфсадтән бантәстәй нацистти Мәскүйәй идарддәррагәлдзун.

1942-аг анзи немуцәттә устур тухтә әрәмурд кодтонцә әма әмпурсун райдәдтонцә советон-гермайнаг фронти хонсармә. Дүйней ка некәдма әрцудәй, үәхән уәззазу тохти сурх әфсаддонтә гитлеронти бауорәдтонцә Кавкази, Сталингради гъәунгти әверхъау тугъди фәүүәлахезәнцә, немуци ратадтонцә горәтәй.

Сталингради тугъди немуцаг әфсадәй фәэммардәй, фәецәфәй, уацари бахаудтәй 1,5 милиуани, Сурх әфсадәй ба 1,03 милиуани.

Раст еци рәестәги Цәгат Африки дәр цәдесонтә бәгъятәрәй тухтәнцә немуци нихмә, раст зәгъүн гъәүй, уоми Гитлери әфсади тухтә дзәвгарә минкъийдәр адтәнцә, Советон Цәдеси басәттүнмә ке әрбакалдта, уонәй.

1943-аг анзи исбәрәгәй: ести әнхар дессаг ку нә әрцәуя, уәд Германән фәййервәзуни мадзал нәбал ес. Еци дессаг немуц гъәуама равдистайуонцә Курски бунмә. Советон әфсадтән устур тогәйдзаг зиантә хәсгәй, немуци тәккә бәгъятәрдәр къуәрттә, сәе хәецә нәуәг уәззазу танкитә «Пантера» әма «Тигр», уотемәй әмпурсун райдәдтонцә Курскмә. Советон әфсад ә тоги хъумти әвдулдәй, фал знаги бауорәдта әма дәрән кәнун райдәдта. Гъе уәд комкоммә исбәрәгәй: Гитлер историй тәккә карзәр тугъди фәххуәрдәй.

ТОГИ АРГЬ

1944-аг анзи дэргүн Сурх ІІІфсад егъау ёма ӕверхъау тохти ӕмпурста размæ. Дуййердигæй дæр нихмæлæууæг ӕфсæддонтæй милиуантæ мæрдтæй изадæнцæ тугъди будурти. Еци анз Советон Цæдеси ӕгас территори дæр уæгъдæгонд ӕрцудæй фашисттæй. Уруссаг танкитæ бампурстонцæ Балканмæ, Польшæмæ, Венгримæ.

1944-аг анзи 6-аг июни цæдесонтæ фæйиyeуæнцæ Нормандий. Этæ (ӕмцæдесонтæ) уæдмæ немуцæгтæй берæ ефтонгдæр адтæнцæ тугъдон техникæй, уæлдайдæр авиацийæй, уæдта се 'фæддонти нимæдзæ дæр фулдæр адтæй.

1944-аг анзи кæронмæ цæдесон ӕфсæдтæ немуци батардтонцæ Германи араентæмæ.

1945-аг анзи Сурх ІІІфсад немуци нибугъæ кодта цæугæдæнттæ Висла ёма Одери астæу. Нигулæни цæдесонтæ ниддæрæн кодтонцæ фашистон ӕфсади цæугæдон Рейни билтæбæл, бампурстонцæ цæугæдон Эльби уæнгæ.

1945-аг анзи 16-аг апрелæй 2-аг маймæ Сурх ІІІфсад байста Берлин. 8-аг майи Герман æ гæрзтæ ӕргæлста, æхе састбæл банимадта, æ лидертæй ба, Гитлер, Геббельс ёма Гиммлерau æхе ка нæ рамардта, уонæн хаст ӕрцудæй дуйнеон тæрхон Нюрнберги.

ТУГЪДИ ӕВЕРХЪАУ НИВТÆЙ...

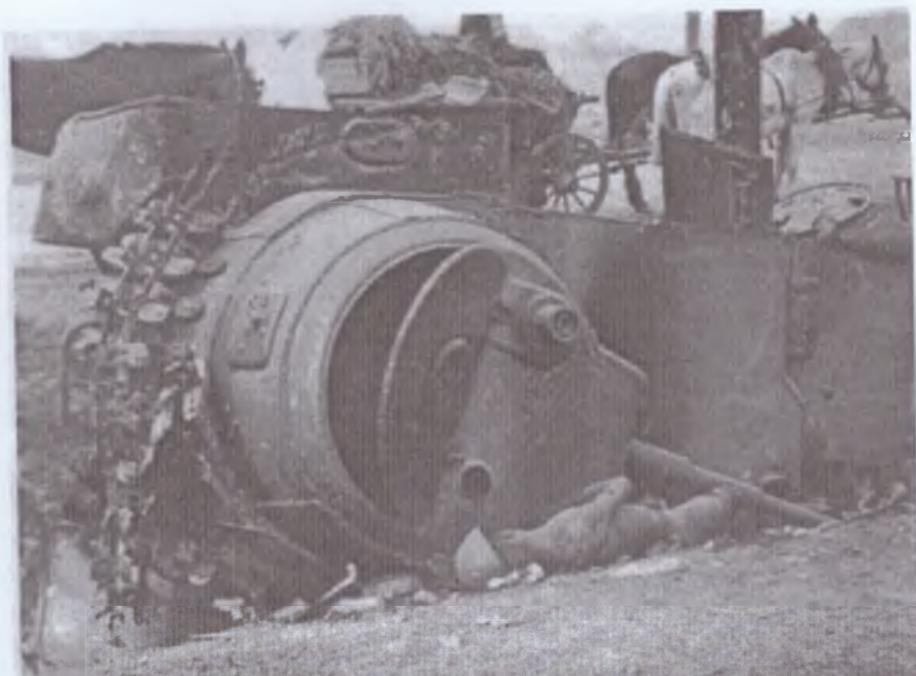

Уацайраг сурхæфсæддонтæ

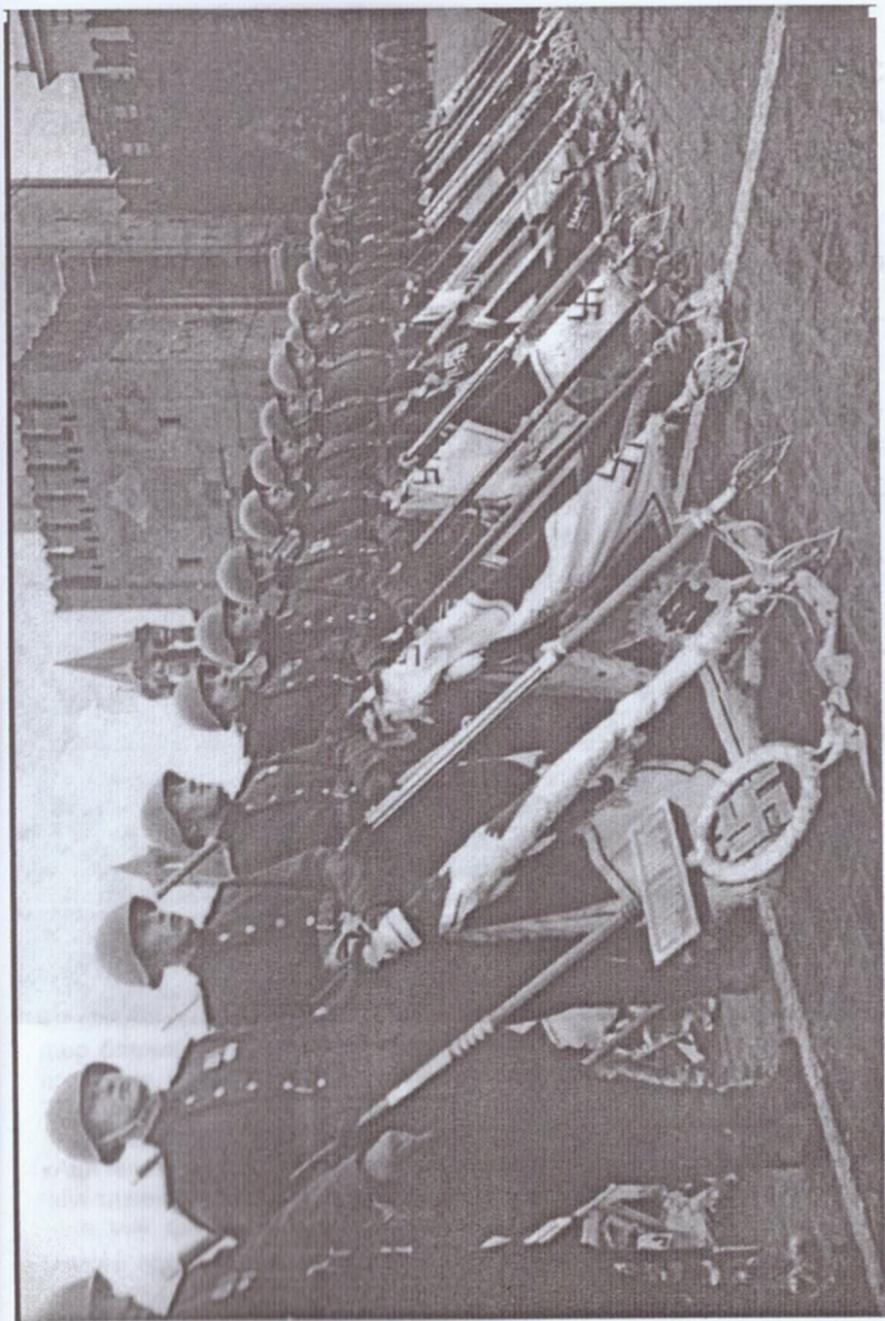

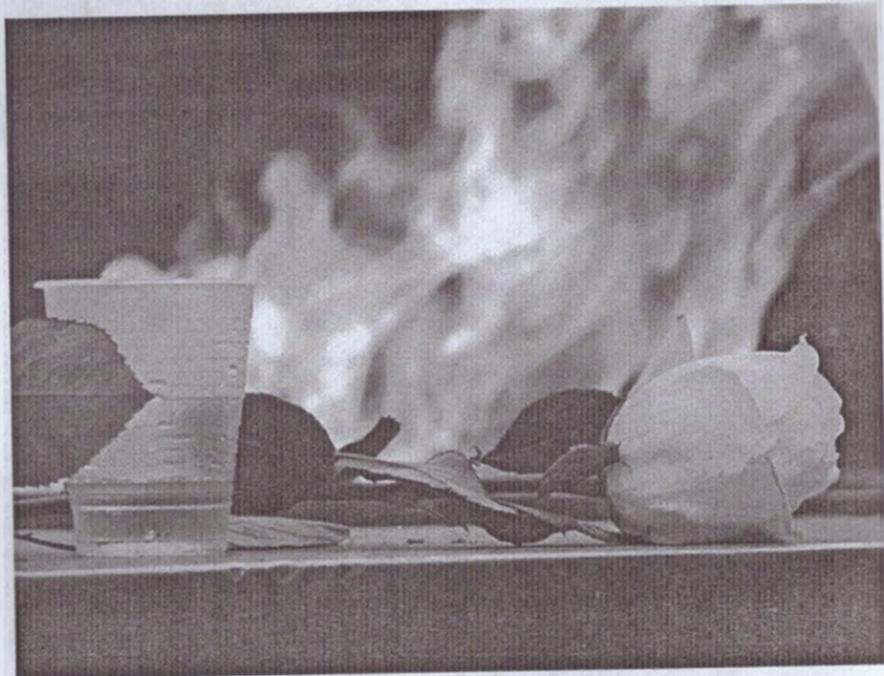

УÆЛАХЕЗ
ЦÆСТИСУГТИ ХÆЦЦÆ...

**ДҮККАГ ДҮЙНЕОН ТУГЬДИ СОВЕТОН ЦАЕДС
ÆМА ГЕРМАНÆЙ КА ФÆММАРДÆЙ, УАЦАРИ КА
БАХАУДТÆЙ, УОНИ НИМÆДЗТÆ КÆРÆДЗЕЙ
ХÆЦЦÆ РАБАРГÆЙ***

	Советон Цæдес	Герман	Зиантæ кæрæдзей хæццæ рабаргæй
Æгас адæмæй фæммардæй	43 448 000	5 950 000	7,3:1
Граждайнаг адæмæй	16 900 000	2 000 000	8,5:1
Toхæг æффадæй	26 548 000	3 950 000	6,7:1
Уонæй советон - гермайнаг тугьди	26 400 000	2 608 000	10:1
Тугьди бæлахæй нæ райгурдæй	13 800 000	-	-
Уацайрæгти нимæдзæ	6 306 000	1 950 000	3,2:1
Уацари рамардæй	4 000 000	800 000	5,0:1

* Max ами дæдтæн, æраэги интернети ка фæззиндтæй, еци таблицæ. Раст æнцæ нимæдзтæ, æви нæ, уобæл max бон дзуапп радтун нæй. Нæ тугьдонтæ æма граждайнаг адæмæй цæйбæрцæ фæммардæй, уой абони дæр бæрæг бæлвурд нækе зонуй. Фæстаг рæстгæг историктæй беретæ дзорунцæ 43 милиуанæбæл. Официалон нимæдзæ æй минкъийдæр - 26-27 милиуани.

Академик Юрий Поляков газет «Известия»-й уацхæссæгæн загтта: «Аци нимæдзæбæл (27 милиуани) æрлæүүн гъæүй, æма нæ дискусситæ ниуудзæн. Зонгон ший, тугьди зиантæ аци нимæдзæй берæ фулдæр ке 'нцæ, уой, фал дæс лизэй фæстте уой зонун некебал гъæудзæнæй, цард æндæр проблемитæ горивагрдлийнай адæми размæ».

ДУККАГ ДУЙНЕОН ТУГЪДИ РÆСТÆГИ ПАДДЗАХÆДТИ СÆРГъЛÆУГУТАË

ГИТЛЕР

Гитлер берæ киноти, киунугути, историон æрмæгути, газетти æма æндæр мухури оргæнти æвдист цудæй æма цæуй куд «æрра фюрер», психикон æгъдауæй æнхæст рæвдзæ ка н' адтæй, уæхæн адæймагæй. Фал Дуккаг дуйнеон тугъди рæстæг куд идардæргæнгæ цæуй, уотæ Гитлери сорæт дæр æндæр хузи æвдист цæуй. Зæгъæн, æрæги зундгонд журналист Л. Радзиховский дзурдта: «Два человека, которые взорвали 20-й век, взорвали человечество – это, конечно, Ленин и Гитлер. И отрицать их гениальные таланты и их великий вклад в историю, это просто слепота. Другое дело, что этот вклад у Гитлера просто на точке абсолютного зла...» (Радио «Эхо России»).

Рауагъдадæ «Ридерз дайджест» (Плесантвилль, Нью-Йорк, Монреаль) æрæги рауагъта киунугæ «Как это было». Уоми финсунцæ: «Далеки от истины те, кто считает Гитлера безумцем. Это не так. Гитлер пережил нужду и унижения в юности. Освобожденный от призыва в Австрии, добровольцем пошел в германскую армию и храбро сражался на Западном фронте. Обладал железной волей, ораторским даром и умением учиться. Хорошо знал свой народ...»

Гитлер æрдзæй раЫаста оратори стур искурдиадæ, æ зæрдæмæ арф

райста ёма ахур кодта, дзиллитæбæл æ дэурд тухгин кæмæн ахедуй, уони цард ёма исфæлдистадæ, адтæй имæ тухгин психологи ёма гипнотизери хъаурæ. Æ фарсмæ æрбалæудтæнцæ Фиццаг дуйнеон тугъди ветерантæ, люфтваффей (немуцаг уæлдæфон тухтæ) ас Геринг, гермайнаг æффсади разамонæг (1916 - 1918) Людендорф, промышленнон кустуæтти хеçæуттæ, дзиллити аллихузон тæлмити минæвæрттæ. Етæ сегасдæр цъæх цирен уагътонцæ, сæ наци æгади бунати ке байзадæй, уой мæстæй, сæхе çæттæ кодтонцæ реваншмæ, æрмæст сæ гъудæй, ка сæ æрбаеу кæна, уæхæн лæг. Æма, куд загътан, уотæ фæззиндтæй уæхæн лæг.

Адольф Гитлер райгурдæй Австри ёма Германи арæнбæл горæт Браунауи 20-аг апрели 1889-аг анзи. Исуйнаг фюрери фидæ Алоис Гитлер (1837—1903) фиццаг куста цулухъгæнæгæй, уæдта службæ кодта таможний; æ мадæ — Кларæ (1860—1907), æ кизгон муггаг Пельцль.

Адольфи фидæ нимад цудæй дзæгъæлзадбæл, ёма 1876-аг анзи уæнгæ финст цудæй æ мади муггагбæл - Шикльгрубер, уой фæсте ба райста æ мади лæги муггаг — Гитлер.

Адольф скъолай ахургæнгæй хуарз бæрæггæнæнтæ иста æрмæстдæр хузækæнунæй - адтæй имæ хузгæнæги искурдиадæ. Фал æ зæрдæмæ ба хъæбæрдæр цудæй архитектурæ, кастæй берæ киунугутæ, уæлдайдæр Карл Майи романтæ, сауæнгæ æ мæлæти бонмæ дæр уонæбæл æ зæрдæ не 'ссæйийивта.

Адольфбæл 13 анзи ку цудæй, уæд рамардæй æ фидæ. !6-анзæудæй ниуугъта æ ахур, зардта аргъауæндони хори.

Адольф е 'ригон æнзти æ зæрдæмæ арф райста мистицизм ёма философи, бæлдæй хузгæнæг исунмæ, хузтæ кодта еци рæстæги зундгонд хузгæнгуты нивтæмæ гæсгæ, арах цудæй драмон ёма оперон театртæмæ.

Æ мади фæсмæрдæ (1907) Гитлер рандæй Венæмæ. Цалдæр хатти исфæлтæртæ кодта Вени айеевадон Академимæ бацæун, фал-еу экзаментти флагузаз.

Гитлер цардай, онтохæддараæ, онæбакæнæг адæмтæн ци цæрæнуæттæ адтæй, уонг-мити, Кунайгаг миздбæл куста алли руаæти. Еци расстæг ин бантастæви конд хузтæй цалдæрей руаæйæ кæнун.

Гитлер нутгай вегетарийнаг с 1931-аг анзæй (æ уарzon, æ фиди æнсуплори кнаг, Гали Раубаль ихе ку рамардта, уæдæй фæсттæмæ, о монголын уаннæ (1945).

(Фалæ уæддæр вегетариайнæгти къуæрттæ æма организациа. Гитлери хецауади рæстæг æлхъивд цудæнцæ).

Гитлер тамакумæ кастæй езгард çæстæй, æма сидтæй, çæмæ и тамакудумгутæ сæ думун ниуадзонцæ.

Нацистон Германий арæст æрцудæй масштабон программæ тамакудумуни нихмæ.

Гитлер хецауеуæг кæнун курайдæдта, уæд федаргондæрцудæнцæ, çæрæгойтæ адæми 'рдигæй æгъатирдзинадæй хизт' куд çæуонцæ, уæхæн карз закъонтæ.

Историктæй беретæ уотæ нимайунцæ. Гитлер, дан, анонтицизмбæл хуæст адтæй (философон ахурадæ, амонуй, дуйней ци ес æма ци çæуй, етæ æцæгæй ци 'нцæ, уой базонуни фæткæ, дан, нæййес), фалæ, дан, уæддæр æхе нимадта киристонбæл, çæмæй хумæтæг адæми æхебæл баууæндун кæна, уой туххæн. «Киристон идеити нихмæ ка çæуа, уой маx нæ рæнгъитæмæ æнгæрон дæр не 'рбауадздинан» - дзурдта е.

Гитлер устур цитæ æма кади хæцæ исиуазæг кодта Иерусалиими муфтий Мөхаммад Амин аль-Хусейни.

ГИТЛЕРÆМÆ СИЛГОЙМАЕГТАЕ

Гитлер æнæгъдау сексуалон цард кодта, зæгъгæ, еци хабар бунтон раст нæй. Е ци адтæй, уомæй æхе æгасæйдæр сивонд кодта политикæ æма Германи тугъдон уæлахæзæн, æма 'й силгоймæгтæмæ, сауæнгæ ма æ уосæ Ева Браунмæ дæр, дзæбæх нæ евдалдæй. Рæукигомау борхелæ Еви Гитлер бауарзта, конд æма уиндæй рæсугъд ке адтæй, уæдта æрдзæй хумæтæги, æнæнимæхст зæрдихат ке рахаста, уой туххæн.

Ева Браун

Ева Гитлерæй адтæй 23 анзи кæстæр, официалон æгъдауæй лæг æма уосæ иссæнцæ 1945-аг анзи 29-аг апрели, сæхе ба рамардтонцæ уой фæсте дуккаг бон 30-аг апрели.

Фал Ева Браун еунæг силгоймаг н' адтæй Гитлери царди. Ке хæццæ хаттæй, етæ кенæ сæхе рамарионцæ, кенæ ба цидæр фидбилизти бабун уиуонцæ. Зæгъæн, 30-аг æнзти Гитлер æмуод цард кодта актрисæ Рената Мюллери хæццæ. Берæ рæстæг нæ рацуудæй сæ базонгæбæл, уотæ Ренатæ къæразæй æхе рагæлста æма фæммардæй.

Куд дзорунцæ, уотемæй ин æхе рамарун кодтонцæ гестапой афицертæ, Рената Мюллпер дзиуиддаги хæццæ хæтуй, зæгъгæ, уой ку базудтонцæ, уæд.

Гитлери иннæ уарзæнттæн дæр сæ карнæ хуæздæр н' адтæй: æхе рамардта Юнити Митфорд, æхе æрауигъта Сюзи Липтауэр, æхе фехста Гитлери фидинсувæри кизгæ Гели Раубаль. Уой Гитлер æхемæ райста гъомбæл кæнумнæ, фæстагмæ ба иссæй æ уарzon. Фал ин цубур рæстæгмæ Гитлери хæццæ бастдзинадæ цæстисиндзæ фестадæй, æма хæтун райдæдта, хуарз лæгъузæй не'взаргæй.

Гитлори мадæ — Клара (1860—1907).
© Кизған мүниси Германия

Гитлер сувæллонæй.

Гитлер 1937-аг анзи

СТАЛИН (1879 - 1953)

Сталинæн е 'цæг ном æй Иосиф Виссариони фурт Джугашвили. Сувæллонæй æй худтонçæ Coco. Фал уæд уой æнгъæл к' адтæй, æма еци биццеу федæни адæми дзилаги историбæл уотæ тухгин исахеддзæй.

Райгурдæй 1879-аг анзи гурдзиаг горæт Горий. Иристони цæргутæй - Цæгати дæр, Хонсари дæр - беретæ уотæ нимайунцæ, æ фидæ, дан, ирон адтæй. Уой туххæн цалдæр анзей размæ финистонцæ журнал «Фидиуæг»-и. Махмæ уой туххæн неци бæлвурд бæрæггæнæнтæ ес, æма нæдæр «Гъо» зæгъæн, нæдæр «Нæ».

Сталин исирæстæй мæгур хæдзари, æ фидæ Бесо адтæй цулухъгæнæг, æ мадæ ба хъзайраг зæнхкосæг. Бесо ниуæтæбæл æхцуп адтæй, минкъий Сосой дæр арæх надта. Куд дзорунцæ, уомæ гæсгæ, кенæ фуд ниуæтæй рамардæй, кенæ ба ести хили фæммараdæй. Уæд Сособæл цудæй 11 анзи.

Лæппойæй Иосиф бацуdæй Горий дини скъоламæ, уой фæсте ба Тифлиси дини семинармæ, фал 1899-аг анзи цохонд æрцудæй, марксистон идеитæ ахургæнүйнæтги æхсæн ke парахат кодта, уой туххæн. Джугашвили адтæй марксистон сосæг змæлди активон архайæг, уомæ гæсгæ, 1917-аг анзи уæнгæ ахæст æрцудæй 6 хатти. Фал Иосифи æгæр карз ke некæд бафхуардтонцæ, уæдта хаст кумæ æрцæуидæ, уоми сæреbaræй ke цардæй, e беретæмæ исæвзæрун кодта гурусхæ, æма фæззиндæтæй уæхæн гъуди, гъома, дан, Иосиф Джугашвили паддзахи полици сосæг агент дæр адтæй. Еу хатт дæр ма зæгъæн: махмæ уой туххæн неци бæлвурд бæрæггæнæнтæ ес, æма нæдæр «Гъо» зæгъæн, нæдæр «Нæ».

Сталин 1922-аг анзи иссæй Коммунистон партий Генералон секретарь. Ленин ку æрсæйгæй, уæд æй еци кустæй раевварс кæнуnmæ гъавта, фал ин нæбал бантæстæй.

Ленини фæсмæрдæ карз тох раеудагъæй Коммунистон партий лидерти æхсæн хецаудзинадæбæл. Stalin - политикон тохи гений - æхемæ æрбахæстæг кодта уæди Политбюорой дзурддзæугæдæриуæннтæ Лев Каменев æма Григорий Зиновьеви, цæмæй ниццæва Троцкий. Троцкий бæстæй сурд ку æрцудæй, уæдта Stalin рамардта Каменеви дæр, Зиновьеви дæр, уæдта сæмæ хæстæг ка лæудтæй, уонæй берети.

Сталин æнауæрдонæй марун æма ахæссун кодта, минкъий гурусхæ дæр кæбæл кодта, уони. Зæронд революционертæ, «ленинон гварди» ke худтонцæ, etæ цагъд æрцудæнцæ, ефсæтæ ма си раеввастæй.

1939-аг анзи Гитлер æма Stalin ниффедар кодтонцæ пакт, кæрæдзей бæститæмæ ke нæ балæбордзæнæнцæ, уой туххæн. Еци анз Советон Цæдесбæл бафтудæнцæ Латви, Литва æма Эстони.

Фидибæсти Устур тугъди фæсте Stalin æ уæлахезæй фæп-

пайда кодта, әма Скәсән Европи бәстити әрфедар кодта коммунистон режим. Райдәдта «уазал тугъд» Нигуләни бәститәе, фицаги-фицагидәр Америки Еугонд Штаттә әма Советон Цәдесә әхсән. Дууә уәлпадзахади тохәнгәртәбәл харз кодтонцә берә триллионтә, дәолләртәй нимайгәй. Іегас дүйнә цардәй ядерон катострофи тасәй резгәй.

Сталин дзәвгарә руяэрәхдәр кодта Советон Цәдеси арәнтәе, берә падзахәдти ниффедар кодта коммунистон цардарәзт, исаразта, әгас дүйнә дәр кәмәй тарстәй, уәхән уәлпадзахадә.

Сталинән аргынгәй адәм фәецәнцә дууә нихмәләууәг хайи: еуетә 'й хуәрзгәнәг зәнхон хуцаубәл нимайунцә, иннетә ба 'й хонунцә устур фудәнхи дәлуймон. Еуетә зәгъунцә, Сталин, дан, ке рамарун әма әрахәссүн кодта, етә 30 милиуанемәй минкүйдәр н 'адтәнцә, иннетә ба уони нимәдзәе еу милиуани уәнгә дәр нәе уадзунцә. Ами дәр бабәй зәгъән: маҳмәе уой туххән неци бәлвурд бәрәггәнәнтәе ес.

Антисталинисттә дзорунцә: Сталин, дан, тугъдмәе әхе ке нәе бацәттәе кодта, уой бәлахәй немуц Мәескуй тәккәе бунмәе баләудтәнцә, Кавказмә әрбамедәг әнцә әңцонтәй, мах әффәддонтәй ба сауәнгә топпитә дәр алқәмәе нәе хаудтәй, знаги уорәдтонцә сәе цагъди мәрдтәе әма тоги хъумтәй.

Сталинисттә дзорунцә: Сталинән бантәстәй уәлпадзахадә исаразун, ә экономикон бәрәггәнәнтмәе гәсгәе дүйней медәг дуккаг бунат ка ахәста, промышленность хъәбәр тухгин кәми исирәзтәй, әффәддон тухтәе федардәргәнгә кәми үздәнцә, наукә әма культуры устур әнтәстдзинәдтәе кәми адтәй, гье, гьеуәхән супер-бәстәе. Сталин, дан, ку нәе адтайдәе, уәд немуцбәл нәе фәгууәлахез адтайланәе.

Сталини рәестәги ци режим әрфедарәй, е ма фәстуғъд дәр ә куст куд кодта, уой бәлвурд әвдесәнән әрхәсдзинан Уәрәсей Сәйриаг падзахадон архивәй ист дууә документи, хатдзәг ба журналкәсәг әхуәддәг кәнәд:

1. Письмо Л.П. Берии в Президиум ЦК КПСС Н. С. Хрущеву об утверждении проекта Указа Президиума Верховного Совета СССР об амнистии. 26 марта 1953 г.

«Ежегодно осуждается свыше 1,5 млн. человек, в том числе до 650 тыс. на различные сроки лишения свободы, из которых

большая часть осуждается за преступления, не представляющие собой опасности для государства».

2. Докладная записка министра внутренних дел СССР С. Н. Круглова, министра юстиции СССР К. П. Горшенина, генерального прокурора СССР Р. А. Руденко, министра государственной безопасности СССР И. А. Серова и председателя Верховного Суда СССР А. А. Волина председателю Президиума Верховного Совета СССР К. Е. Ворошилову о порядке рассмотрения заявлений граждан о судьбе репрессированных родственников. 18 ноября 1954 г.

«На заявления родственников, осужденных к расстрелу, содня ареста которых прошло свыше 10 лет, объявлять устно, что осужденные умерли в местах заключения».

(ГА РФ ФЮ, Р, - 8131. Оп. 32. Д. 3286. Л. 264 - 265)

СТАЛИНИ БИНОНТАË

Æхе цард Сталинæн амондгун н' адтæй. 1904-аг анзи уосын ракурдта, фал æ бинойнаг æртæ аңзей фæсте рамардæй. Сæ өүннэг фурт Яков тугъди рæстæги немуцмæ уацари баҳаудтæй. Фашисттар

Сталини фурт Яков уацари
немуцаг афицерти астæу

әй байиевуйнаг адтәнцә, махмә уацари к' адтәй, уәхән инәларбәл (беретә Паулюси кой дәр кәнуңцә, фал махмә бәрәг бәлвурд документтә нәйиес). Сталини дзуапп адтәй уәхән: «Æз инәләртти салдаңтәбәл не 'йевун».

Сталинән ә дүккаг уосә - Надежда Аллилуева әхе рамардта 1932-аг анзи ноябрь ахсәвтәй еуеми. Е ахур кодта Промакадемий инженер-текстильщикбәл.

Историктәй еуети гүдимә гәсгә, Надежди бон цәрун нәбал адтәй ә ләги хәңцә, бәсти ци әверхъяу гүддәгтә цәүй, уой ку базудта, уәд.

Надежда Аллилуева райгурдәй Бакүй. Æ ниййергүти хуәздәр лимән адтәй әригон гурдзиаг ләхъуән Coco. 2-анздууд Надя еууәхәни дони ниххаудтәй, әема 'й Coco фәййервәзүн кодта.

1919-аг анзи, Надежда Аллилуевабәл 17 анзи ку сәнхәстәй, уәд Сосой хәңцә сәе цард баеу кодтонцә. Сәе киндзәхсәвәрбәл цалдәр анзи ку раңудәй, уәд Надежди мадә ә кизгән запъта: «Гъәла, мәе коммә цәмәннәе бакастә, аци ләгмә цәмән әрцудтә?»

Фал фиццаг әнэти Сталин әема Аллилуевай цард амондгүн адтәй. 1921-аг анзи син райгурдәй фурт - Вася. Еци рәестәги Надежда Сергеевна Аллилуева ниффинста финстәг Тифлисмә, Сталини мадәмә, коруй си, Якови, дан, (Сталини фиццаг фурт әндәр уосәй) цәрунмә парветә нәхемә Мәскүмә, уруссагай, дан, нәе зонуй, әема ами ахур кәндзәнәй. Сталини зәронд мадә ин дзуапп равардта: «Мәскуй Иосифәй неци раудәй. Ами ба хуарз саугин иссайдә...»

Фал уәддәр Яков әрцудәй Мәскүмә, әрцардәй ә фиди фатери. Æ фидиуосәй адтәй әдеугурәй 7 анзи кәстәр. Надежда Аллилуева адтәй хъәбәр кәдзос әема хуәдәфсарә адәймаг. Е иннәх хеңәутти уостити хузән әхеңән некәд неци байагурдта, ахурмә дәр, әнәуюй гүддәгти дәр цудәй, иннә адәм ци транспортти цудәнцә, уоми.

Сталин әема Надеждә фәестаг хатт фәеххиләнцә Ворошилови фатери - уәд уоми адтәй банкет, бәрәг кодтонцә Октябрь революций 15-аг анз. Надеждә сәнәне ниуазун нәе күмдә, әема 'йбәл Сталин фәегъәр кодта: «Эй, ты! Выпей!»

Надежда ә фур мәстәй искудтәй әема ин дзуапп равардта: «Я тебе «Не эй ты!»

Раст еци ахсәвәе әхе рамардта.

Надежда Аллилуева Светлани хæццæ

Сталин æма Аллилуевайæн байзадæй фурт æма кизгæ - Василий æма Светланæ. Василий иссæй авиаций инæлар. Сталини фæсмæрдæ æй æрахæстонцæ. Ку æй исуæгъдæ кодтонцæ, уæд адæймаги хузæн нæбал адтæй, ниуæзтæ æма æнæфæккæсæгæй рамардæй 1962-аг анзи .

Светланæ райгурдæй 1926-аг анзи 28-аг феврали. Ахур кодта Мæскуй Паддзахадон университети филологон, уæдта историон факультетти. Фæцæй каст аспирантурæ. Фиццаг хатт лæгмæ æрцудæй 1944-аг анзи е 'мкъласон Григорий Морозовмæ. Райгурдæй син фурт - Иосиф. Сталини фæндæй Морозов æма Светланæ кæрæдзэмæй фæххеçæнæнцæ цубур рæстæгмæ. 1949-аг анзи Светланæ дуккаг хатт лæгмæ æрцудæй Юрий Ждановмæ. Райгурдæй син кизгæ - Екатерина.

Светлани æртиkkаг лæг адтæй индиаг коммунист. Е ку рамардæй, уæд уой зианмæ фæцæуни æфсонæй рандæй Индимæ. Еудзурдæй, фæллигъдæй фæсарæнтæмæ. Ё цуппæрæймаг лæг

адтæй америкаг конгрессмон. Уой хæццаæ дæр берæ нæ рацаардæнцæ. Райгурдций син кизгæ «Ольга.

Светланæ 1967-аг анзи ниффиниста киунугæ «Инсæй финстæги лимæнмæ». Уоми бæлвурдæй дэоруй æ царди хабæрттæ, æ фидæ Сталини, уæдта иннаæ бинонти туххæн.

Нуртæккæ Светланæ цæруй фæсарæни. Некумæ цæуий, æхе некæмæн æвдесуй, æхомæ дæр неке уадзуй. Цæруй, æнæфækкæсæг мæгуртæн ци мизд федунцæ, уомæй.

Светлана Аллилуева

СТАЛИНИ МÆЛÆТ - ИСТОРИЙ СОСÆГ

Газет «Аргументы и факты» ниммухур кодта дессаг аermæg: «Кремли хецау» рамардæй æ мæлæтæй раздæр». Газет æрхаста, Сталинæн Волынский ци дачæ адтæй, уой комендант Орлов Иван Михайловичи имисуйнæтæ:

«Дачæ адтæй хуæрз хумæтæг, уа дессагæй си неци адтæй.

Сталинмæ уæхæн æгъдау адтæй. Æрбацæуидæ. Цай бацумидæ, ести скомидзаг кæнидæ, уæдта æ косæн кабинети æхебæл дуæрттæ исæхгæнидæ. Æнæ дзæнгæрæгæй имæ бацæуæн н' адтæй. Ести æй ку багъæуидæ, уæд дзæнгæрæгæй фегъосун кæнидæ. Ци æхсæвæ рамардæй, еци æхсæвæ дзæнгæрæги гъæр нæ, фал еу стуф дæр нæ райгъустæй. Æрбонæй. 10, 11 сахати... Стуф нæ цæуий. Еци рæстæги Stalin фестидæ, æхе ниддасидæ (æхе æхуæдæг даста). Гъæуайгæстæ тухсун райдæдтонцæ. Дуар ку байгон кодтонцæ, уæд хъанæй лæудтæй, ци сиребæл хуссидæ, уой рæбун. Мард адтæй».

Æндæр хабæрттæмæ гæсгæ ба, Stalin æвеппайди нæ рамардæй, æ мæлæти размæ 1 мартъийæй 5 мартъимæ фæгъъезæмарæ кодта.

Ес æндæр верси дæр. Stalin 1-ag мартъий рамардæй, фал Beria иссирдта, Stalinmæ бунтон æмæнгæс k' адтæй, уæхæн адæймаг (двойник), æма е мардæй фондз боней дæргьи Stalinini сиребæл. Цæмæн багъудæй еци сайæн миуæ Berий? Уомæн æма Stalinini фæсте æ бунат байахæссунбæл карз тох цудæй, æма имæ хæстæгдæр ка лæудтæй, етæ цалинмæ хеçæутти бунæттæн иурстонцæ, уæдмæ сæ рæстæг гъудæй.

Ес уæхæн гъуди дæр, Stalinæn, дан, марг бадардæй.

Нæуæгдæр историй Уæрæсей паддзахадон архиви директори раздæри хуæдæйиевæг Vitалий Афиани æма академик Александр Фурсенко куд финсунцæ, уомæ гæсгæ, 1953-ag анзи 9-ag мартъий, Stalinini нигæнæн бон, Mavzoleйи трибунаæбæл Beria Molotovæн basastæй: «Æз æй рапхъудти кодтон. Æз негасей дæр фæййервæзун кодтон - цæгъдуммæ нæ гъавта». Molotov Berиябæл баууæндтæй ци, дан дзоруй, уомæн уæн адтæй.

Фал Stalinini рамаруни сосфæндæн абони дæр бæрлæн бæлвурд æвдесæдартæ нæйиес.

Историй берæ сосæгдзинæдтæ некæдма неке базудтæн кæронмæ, æма Stalinini мæлæт дæр еци сосæгдзинæдтæмæ хauй.

Сталини мада Кетеван (Къэкъэ) Геладзе

Сталини фидæ
(Дзугати?) Бесо.

Сталин æ сувæллæннтæ
Василий æма Светлани
хæццæ

ШАРЛЬ
ДЕ ГОЛЛЬ

(1890 -1970)

1940-аг анзи 18-иуони Лондони Шарль де Голль радиойæй фæессидтæй æгас французæгтæмæ дæр, цæмæй Герман æма Франций æхæсæн ци федуди бадзурд федаргонд æрцудæй, уой нимайонцæ гадзирахатдзинадæбæл æма æгъатирæй тох кæнун райдайонцæ Германи нихмæ. Еци сидт нимад æрцудæй историон цаубæл.

Франций президент Шарль де Голль райгурдæй 22-аг ноябрь 1890-аг анзи Лилли. 1912-аг анзи каст фæцæй æфсæддон академи Сен-Сир. Фиццаг дүйнеон тугъди рæстæг æртæ хатти фæццæфæй. 1920–1921-аг æнзти майори чини службæ кодта Польши æфсæддон миссий инæлар Вейгани штаби.

Уой фæсте лæвардта тугъдон истори училище Сен-Сири, адтæй маршал Петени æнхусгæнæг, ниффинста цалдæр киунуги тугъдон стратеги æма тактикæбæл. 1940-аг анзи де Голль иссæй бригадон инæлар. Еци анз 6-аг июни æвæрд æрцудæй æфсæддон министри хуæдæйиевæгæй.

16-аг июни (1940), маршал Петен капитуляций туххæн Гитлери хæццæ ку дзурдта, уæд де Голль фæттактæй Лондонмæ.

Шарль де Голль разамунд лæвардта, æмçæдесонти фарс ка тухтæй, еци организаци «Сæребарæ Франци»-йæн. Æхе равдиста дæсни тугъдон разамонæгæй, французæгтæ ин æ сидт сæ зæрдæмæ арф райстонгцæ, æма исистадæнцæ окуппантти нихмæ. Де Голль, æхуæдæг куд загъта, уотемæй тох кодта æртæ знагей нихмæ - еуæрдигæй фашисттæ, иннердигæй, Гитлери къохмæ æхе ка равардта, еци французаг хецауадæ, æртиккагæй ба - æхеçæн æй коммæгæс кæнун ка кодта, еци англисаг-америкаг политикæ.

Тугъд ку фæцæй, уæд Шарль де Голль æрлæудтæй Франций рæстæгмæ хецауади сæргьи. Уой фæсте æнæгъæн дууадæс анзей дæргьи (1946 - 1958) æхе райста еуварсмæ политикæй. Фал фæстæмæ раздахтæй 1958-аг анзи, иссæй президент, бæсти æрæвардта федар æгъдау æма фæткæ, ниффедар кодта президенти хецаудзинадæ. Абони дæр ма Франци çæруй Шарль де Голльи арæзт Фæндзæймаг Республики бундорбæл.

Алжири хæццæ тугъдæн кæрон скæнгæй, Шарль де Голль фæстæмæ Францийæн раздахта æ раздæри устур паддзахади статус.

1969-аг анзи студенттæ бæстæ ку исæзманстонцæ, уæд оставки рацудæй, рандæй Коломбэ-де-Дез-Эглизмæ. Уоми ин адтæй цæрæнуæттæ, æма æрæллауæй. Рамардæй 1970-аг анзи.

ЧЕРЧИЛЛЬ

(1874 - 1965)

Уинстон Леонард Спенсер Черчилль райгурдэй аристократон тъээздүг хэдзари. Е ӕ зунд, ӕ кустуарzon зэрдиконди фәрци, нецәмәэ зинадæгэнгæй, ӕ нисанмæ федарæй цæуггæй, ахурмæ бæлгæй иссæй айдагь Англиси историй нæ, фал ӕнæгъянæ адæми историй номдзуддæр figuritæй ey.

Дуккаг дуйнөөн түгъди, 1940-аг анзи майи мæйи, французæгтæ

састи бунати ку байзадәнцә, уәд Устурбритани еунәгәй райзадәй ницистти нихмә тохи. Черчилль уәд әрләудтәй Англиси коалицион хеңауди сәргыи, әма әхемә райста ә бәстәә зәйтәй багъәуай қәнүни устур ихәс. Немуци хуәдтәхгутә Англиси горәттә әма гъәутәбәл калдтонцә бомбитә.

Черчилль усхъәнцойнә фәецәй де Голльән, еци рәстәги е адтәй Лондони.

Черчилль әхе әхшатәй балхәдта еу-дәс трактори, баҳуун қәнүн сәбәл кодта әфсәйнаг әндөн цъәрттә. Гъе уотемәй фәэззиндтәнцә бронетанкон әфсәдтә.

Лондонбәл немуц бомбитә ехуарәгай ку никкалионцә, әма адәм сәхе пъадвалти ку банимәхсиуонцә, уәд Черчилль ба ә бетон казематәй раңаудидә, исхезидә ә резиденций хәдзари сәрмә, әма думидә сигарә - ә бәгъатрдзинадәй адәми нифс хуссун қәнүн наә уагъта.

1941-аг анзи бритайнаг инәлартә әма политиктә әмгъәләсәй фәнэтонцә Гитлери дзурд, әүүәндтнцә 'йәел - Советон Цәдес, дан, цалдәр бонемә дәрәнгонд әрцәудзәнәй. Черчилль ба дзурдта «Мә сәр лухмә дәттүн, уруссәгтә тохдзәнәнцә, тохдзәнәнцә уәлахезгәнгәй!»

Ай-гъай, Советон Цәдес, коммунистон режим Черчилльән емини хузән адтәнцә, фал нацистти еминә никки фуддәр адтәй. Черчилльән ләвардтонцә уәлдәр рыцәрон орден, фал әй наә бакумдта. Адтәй Нобели премий лауреат литератури түххар, Рамардәй 1965-аг анзи.

РУЗВЕЛЬТ

1929-аг анзи Америки райдәдта Йегәрон депресси, е уәэззай пъәззүйә ахе әруагъта адәмбәл, беретән әхгәдта сәүоләфәнга, мингәйттәй сәхе мардтонцә, уәлдайдәр гъәздүг адәм.

Америки ци кризис раләудтәй, е фәеххәлеу әй әнәгъанда дүйнебәл дәр. Америки косгутән сәү цүппәрәймаг хай ана хәдзарәй, әнә цәруни фәрәзтәй гъәунги евгед байзадәй.

Америкәгтән сәе 0,1 проценти әхца истонцә, иннә адәми 50 процентемә хәстәг цәйбәрцә истонцә, уойбәрцә. Сәдаттый миңтәй адәм кустагор зилдәнцә бәстәәбәл, цудәнцә әнди бәститәмә.

1933-аг анзи Америки Еугонд Штатти 32-аг президент исслой Франклин

Делано Рузвельт. А номдууд программæ «100 бони» историй дæнцæн байзадай. Еци программæмæ гæсгæ арæст æрцудæй æхсæнадон кустити Управлони. 1943-аг анзмæ кусти ниллæудтæнцæ 9 милиуан æгуст адаймаги. Америкæ æхебæл исхуæстæй. Аэ кониомикæ ирæзгæ цудæй. Рузвельт 4 хатти æвзурст æрцудæй президентæй - Америки уæхæн цау некæдма адтæй.

Рузвельти разамундæй Америкæ 1941-аг анзи тохун райдæдта Герман æма Япони нихмæ.

Тугъд ку фæцæй, уæд активонæй архайдта Стalin æма Черчилльни хæццæ а дүйней нæуæг арæсти проблемитæбæл.

Рузвельт садæй полиомиелитæй. Ластонцæ 'й коляски. Рамардæй 1945-аг анзи 12 апрели. Устур æвæрæн кумæ баҳаста, еци тугъди фæсте цитæ 'рцудæй дүйнетæбæл, уой нæбал базудта.

Франклин Делано Рузвельт

МУССОЛИНИ

(1883 - 1945)

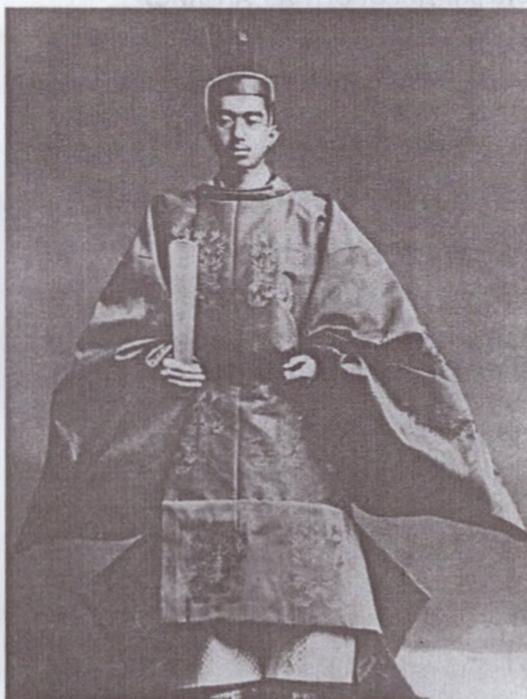
1919-аг анзи Бенито Муссолини Италий исаразта социалистон организаци. Е еу кодта, уәди бәсти хецауади нихмә к 'адтәй, уәхәентти. 1921-аг анзи еци организаци иссәй национ фашистон парти. Еу дзурдәй, Муссолини ай фашизми бундор-әвәрәг. 1922-аг анзи е стәри бацудәй Риммә. Къарол Виктор Эммануил III-аг ай исивардта Италий премьеер-министрәй. Муссолини хецауади аәгас бартә дәр ахемә райста. 1935-аг анзи байста Эфиопий, бадзурд саразта Гитлери хәецәе, уотемәй равзурстәй «сәмән Рим-Берлин». 1943-аг анзи ай ае нихмәләугутә аәрахәстонцә, 1945-аг анзи ба 'й фехстонцә.

ХИРОХИТО

(1901 - 1989)

Хирохито Япони император иссæй 1926-аг анзи. Ёфсади 'рдигæй устур æлхъивд ке æвзурста, уой фудæй тугъди бацудæй Китайи нихмæ. 1940-аг анзи цæдес саразта Герман æма Италий хæццæ. 1941-аг анзи бардзурд равардта япойнаг флот æма авиацийæн америкаг æфсæддон базæ Перл-Харбормæ балæборуни туххæн. Бунтон дæрæнгонд æрцудæнцæ америкаг 188 худтæхæги, 159 ба ма цæнкултæй раервазтæнцæ. Америкæтæй фæммардæй 2403 адæймаги, фæццæфæй 1178. Япойнæтæй фæгтгъудæй 29 худтæхæги, се 'фсæддонтæй ба фæммардæй 55 лæги.

Фæстуғъд ма Хирохито хецауеуæг кодта Япони 40 анзи. Ёма еци рæстæги дуйней цори æхе сраст кодта æ цардхæссæг реформити фæрци, уæдта наукæ æ зæрдæмæ арф ке иста, уой фæрци. 1889-аг анзи Япони император иссæй æ фурт Акихито.

НОМЕРИ ЕС:

КЪОСТА - 150 АНЗИ	1
ЦЪЕУТИ Замæдин. БÆСТИ ХÆЛХЬОЙИИ. Радзурдтæ.....	55
МАЛИТИ Геуæрги. ДИГОРОН ЛÆГ АНГЛИСИ ЦИТАË БАВЗУРСТА. Уацау.....	83
ХОХОЙТИ Федар. ІЕССОН КИЗГИ АÆЛГЬИСТАË. Уацау.....	132
БОЛЛОТИ Лазæр. АЕмдзæвгитæ	187
АДÆМОН СФÆЛДИСТАДÆЙ.....	197
ТАХЪАЗТИ Федар. ДИГОРИ ИСТОРИ ТАУÆРÆХЪТÆМÆ ГÆСГÆ.....	232
АДÆМИ ИСТОРИЙ ТАЕККАË УСТУРДÆР100 ЦАУИ.....	251